

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

1997 йил июндан чиқа бошлаган

№4 (95)

2005 йил, апрель

Муассислар:

ЎЗБЕКИСТОН
МАТБУОТ ВА АХБОРОТ
АГЕНТЛИГИ

ЎЗБЕКИСТОН
ЁЗУВЧИЛАР
УЮШМАСИ

РЕСПУБЛИКА
МАЪНАВИЯТ ВА МАЪРИФАТ
КЕНГАШИ

МУНДАРИЖА

НАСР

АНАТОЛИЙ АЗОЛЬСКИЙ. *Номзод. Қисса*.....3
НОДАР ЖИН. *Устоз. Роман*.....62

ШЕЪРИЯТ МИНТАҚАЛАРИ

ДАНТЕ АЛИГЪБЕРИ. *Илоҳий комедия. Аъроф*.....53

БАРҲАЁТ СИЙМОЛАР

НАЖМИДДИН КОМИЛОВ. *Қадимий дўстлигимиз рамзи*.....142
МИРЗО ҒОЛИБ. *Меҳри нимрўз*.....145
ГЯН ЧАНД. *Мирзо Ғолиб ғазаллари шарҳи*.....150

КИТОБЛАР ОЛАМИДА

ҲОЖИМУРОД ОДИЛҚОРАЕВ. *Ҳуқуқ фалсафаси*.....153

САРГУЗАШТ, ДЕТЕКТИВ, ФАНТАСТИКА

АДАМ ЖЕКСОН. *Бой бўлишнинг ўнга сири*.....155

ТОШКЕНТ
АПРЕЛ

Бош муҳаррир:
Озод ШАРАФИДДИНОВ

Таҳрир ҳайъати:
Мирпўлат МИРЗО
(Бош муҳаррир ўринбосари)
Файзи ШОҲИСМОИЛ
(масъул котиб)
Амир ФАЙЗУЛЛА

Жамоатчилик кенгаши:
Равшан АБДУЛЛАЕВ
Алишер АЗИЗХЎЖАЕВ
Бобур АЛИМОВ
Қуддус АЪЗАМОВ
Одил ЁҚУБОВ
Туробжон ЖЎРАЕВ
Абдулла ОРИПОВ
Файрат ШОУМАРОВ
Тўлепберген ҚАИПБЕРГЕНОВ
Рустам ҚОСИМОВ
Пўлат ҲАБИБУЛЛАЕВ

Жаҳон адабиёти, 4. 2005.

ИНДЕКС 828, 829

Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигида рўйхатга олинган, №172

Уч босма тобоқ ҳажмгача бўлган қўлёзмалар қайтарилмайди.

Таҳририят манзили:
700129, Тошкент, Навоий кўчаси, 30.
Телефонлар: 144-41-60; 144-41-61; 144-41-62.

Навбатчи муҳаррир А.ФАЙЗУЛЛАЕВ
Рассом Ю.ГАБЗАЛИЛОВ
Техник муҳаррир М.НИЗОМОВА
Мусаҳҳиҳлар Д.АЛИЕВА, М.ҚОДИРОВА
Компьютерда саҳифаловчи Ш.АБДУЖАББОРОВА

Теринга берилди 15.03.2005 й. Босишга руҳсат этилди 15.05.2005 й. Бичими 70x108 1/16.
Газета қоғози. Офсет босма. Шартли босма тобоқ 18,2. Нашриёт босма тобоғи 20,0.
Жами 1200 нусха. А-0105 рақамли буюртма. Баҳоси шартнома асосида.

“Жаҳон адабиёти” журнали компютерида терилиб, Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигининг “Ўзбекистон” НМИУида чоп этилди.
700129, Тошкент, Навоий кўчаси, 30.

Жаҳон адабиёти, 2005 й.

Анатолий АЗОЛЬСКИЙ

Номзод

Қисса

1

У тўққизинчи қаватнинг пешайвонидан оёқлари остида пойандоздек тўшалиб ётган Москвага тантанавор қараб турарди, мана ўша маълум, топталган ва пароканда бўлган азим шаҳар: сал чапроқда улкан МДУ, Ленин тепаликларидан Лужникига борадиган метро кўприги, серсув ва танбал дарё, май ойининг мана шу иссиқ шанба кунда Жануби-Ғарб шоҳкўчалари устида сиёҳранг тутун осилиб турибди. Лекин Сетунь дарёси бўйлаб чўзилиб кетган яшил майдонларда тоза ҳаво, соғлом нафас гупуриб ётибди. Яқиндагина бу ерларни булғаган кимсалар энди йўқ, улар мана шу уч хонали масканни унга ташлаб, қочиб кетишган. Ушбу пешайвондан уни, шонли Павлодар фарзандини тизгинлаб олмоқчи, қул қилмоқчи бўлган манфур москвалик оиланинг ҳали тирик жасадлари билан қопланиб ётган жанг майдони яққол кўришиб турибди. Мана энди, у бошқа пешайвонга ўтди. Бу ердан эса Тавоф тоғи яққол кўзга ташланмоқда. Уни кўриб, беихтиёр, бундан кўп йиллар бурун ўша тоғдан туриб, тиз чўккан, аҳолиси ташлаб кетган Москвага назар солган буюк инсонни эслади. Ўшандаги москваликларга ўхшаб унинг хотини ва қайнонаси ҳам ушбу хонадонни шошилиб ташлаб кетишди. Ҳозир эса москваликлар саккиз миллиондан кам эмас. Улар орасида Глазичев томонидан пораканда қилинган оила ҳам бор. Ҳолбуки, улар ва уларнинг қариндошлари Вадим Глазичевнинг диссертация ҳимоясидан кейинги зиёфатда, ундан олдинроқ эса никоҳ тўйида мириқиб ўтиришганди. Қайнотаси боғ ҳовлисига бориб, яшириниб олди, сауна қурилишини ниҳоясига етказмоқда; қайнонаси бўлса “Новие Черемушки” метро бекати ёнидаги ҳарбий-илмий кооперативга жойлашиб олди. Ғазаб билан лабини тишлаб, бу эсини еган, ўтакетган тентак аёл, гапиришнинг ўзи қулгили, фан доктори (куёви Вадим Глазичевга мушт ўқталиб, дўқ қилишдан ҳам ҳайиқмай) тушпа-тузук назариялар соҳибаси бўлишига қарамай, олдий ҳақиқатни тушунишни истамади — ҳар қандай қишлоқига ҳам яхши маълум: куёвга, яъни ўз қизининг эрига ва қизининг ўзига куннинг истаган вақтида муҳаббат лаззатидан баҳраманд бўлишларига халақит бериш мумкин эмас, ахир; агар бундай машғулот, албатта, бегона кўзлардан панада содир этилса ва жамоат тартибини бузмаса. Мумкинмас! Акс ҳолда, гарчи ҳаёт бунақа яқунга йўл қўймаса ҳам, оила бузилиши турган гап. Ирина бу ерга қайтиб келади, албатта қайтади!.. Ирина уни севади ва умуман, унга курсдоши томонидан кўрсатилган

Русчадан
Файзи
ШОҲИСМОИЛ
таржимаси.

Анатолий Азольский 1930 йилда туғилган. Москва Олий ҳарбий-денгиз билим юртини тугатган. “Степан Сергеевич”, “Чўзилган ўқ узиш”, “Қон”, “Хомкалла”, “Роҳиблар” романлари, кўплаб қиссалар муаллифи. 1997 йилда “Қафас” романи учун Букер мукофотиغا сазовор бўлди. “Номзод” қиссаси “Новий мир” журналининг 2004 йил 1-сонидан олинди.

қиз — оёқлари узун, баланд бўйли, тик қоматли Ирина унинг қисмати бўлиб қолишини ким ҳам ўйлабди, дейсиз...

Вадим Глазичев бир неча жангари қийқириқлардан сўнг, ўзини босиб олди. У пешайвондан бу пешайвонга ўтавериб толиқди, ўрнига чўзилди-да, “Данхилт” сигарет қутисини очди, мириқиб-мириқиб тортди. У чекар, ўйлар, эсларди.

2

Ҳа, айнан шундай — баланд бўйли, сарвқомат, ўта замонавий модада ва олифта кийинар ва ҳамманинг ҳасадини кўзгарди Ирина. У Вадим Глазичев ёнидан ўтди-да, дарсга шошилаётган талабалар орасида ғойиб бўлди. “Эшкаксиз” — шундай, йўл-йўлакай, эҳтиётсизлик, деб қолди унинг орқасидан курсдоши. Албатта, бу ерда у Горький паркидаги “эшкакли қиз” ҳайкалчасини назарда тутгани йўқ. Бундай ҳайкалчалар СССРнинг барча шаҳарларидаги парк ва спорт майдонларида тўлиб-тошиб ётибди. Ростини айтганда, ҳалиги талаба эҳтиётсизлик билан айтган “эшкаксиз” ибораси жумбоқлигича қолиб кетаверди. Ҳар нима бўлганда ҳам улуғвор қад-қоматта талабалар нигоҳи бефарқ эмасди. У бўлса ўша пайтлар фақат дарсни ўйлар, китоблардан кўчирма олиш, синов ва имтиҳонлар ҳақида бош қотирарди, ҳазил эмас, ахир, тўртинчи курсда ўқияпти, бир дақиқа ҳам бўш вақти йўқ, ётоқхонада тўс-тўполон, китобни аёл тагига бурканиб ўқисанг ҳам миянгга ҳеч нарса кирмайди. Фақат Москвада ўзинчи синфни битирганларнинггина ҳамма фанга тишлари ўтади. У бўлса Энергетика факультетига ўқитувчилар етишмайдиган қишлоқ мактабини битириб келиб кирганди. Барча фанларни учма-уч ўзлаштирарди. Арзимаган стипендияси зўрға етар, ота-онаси ёрдам беролмасди, юк бекатларига бориб, вагон бўшатишга тўғри келарди. Қизлар билан юришга вақт қаёқда дейсиз, баъзан кўчирма дафтар алмаштиришга тўғри келарди, тўғри, мастлигида битгаси билан нимадир бўлганди, лекин эслагиси келмасди, чунки иккаласи ҳам бундан хижолат чекиб юрарди. Шу боис Ирина Лапинага, ҳалиги “эшкаксиз”чи, ўшанга ҳам учрашиб қолганда, қарашга ботинолмасди. Бунинг устига, унинг бой оиладан эканини биларди, унинг ота-онаси академик ва фан доктори эдилар. Бироқ Ирина негадир Вадимни қувонтирарди — ташқи кўриниши нуқсонсиз эмасди: қиз ҳамма томонлама етук эди, лекин чеҳраси кўримсиз, бурни лабидан анча баландми-ей ёки кўзлари бир-бирига ҳаддан ташқари яқинмией... Шунга қарамай, унинг атрофидан жазманлари аримасди. Уларнинг ҳеч қайси бирини ҳарбий-илмий кооператив йўлагидан нарига ўтказишмасди. Вадимни бўлса эҳтиром билан ичкари бошлаб киришарди, у бу оилга анча хизмат қилиб қўйганди; Иринанинг оёғи метрода қайрилиб қолди, қиз унга қўлқошини силкитиб юзини буриштирган эди, йигит югуриб келди, уни кўтариб курсига ўтқазди, этигининг занжирини тушириб тўпигини тортиб қўйди, оқсаётган Иринани уйининг йўлагигача кузатиб борганда эса, ичкарига меҳмонга таклиф қилинди. Бу воқеа кейинроқ, йўлақдаги бешинчи ва олтинчи бўсадан кейин фош этилди. Ирина қизарганича шуни тан олдики, бунинг ҳаммаси қизнинг ўзи, унинг онаси ва отаси томонидан атайлаб уюштирилган экан. Улар минглаб талабалар орасидан ким қизни бахтли қила олади ва содиқ эр бўлади деб, Вадимни кўз остиларига олиб юришган экан.

Ҳашаматли уй йўлагидagi ширин бўса олишлар тўсатдан узилиб қолди. Нимаданлигини тушуниб бўлмасди: кечқурун эҳтирослар ичра ёниб ўпишишди, кучоқлашишди, эргалаб эса Ирина уни кутиб турган Вадимнинг ёнидан липилаб ўтиб кетди, ҳатто қиё ҳам боқмади. Ҳангу манг бўлиб қолган Глазичев аудиторияда зўрға ўтирди, сўнг кооперативга телефон қилди, академик томонидан қаттиқ тайинланган уй хизматчиси кўпол жавоб қилди: “Уйда йўқ! Бошқа телефон қилманг!” Бу ҳалокат дилшом ёқлаш олдидан, сўнгги имтиҳонлар айни қизиган дамларда юз берди. Бу эса ёмон оқибатларга олиб келиши мумкин эди. Агар ҳамма нарсдан хабардор ҳамюрти келмагандами... Глазичевни бир неча бор қийин ҳолатлардан ўша кутқариб қолганди. “Бу синов, — деди у қатъий қилиб. — Сен ундан ўтишинг керак.. Ишонавер, тез орада Ирина ўзингга қайтиб келади...” (Ўзи эса елиб-югуриб ҳамма гапни аниқлади. Ҳамма гап Вадимга рақиб пайдо бўлганида экан. Тагин қандай денг, дипломатнинг

ўғилчаси, чет элга кетмоқчи бўлиб турган йигит, ўқимишли, баъзи гуноҳлари ҳам бор эди, албатта. Буни Лапинлар билмасди ҳали. Унинг гуноҳи шунда эдики, шошилиш равишда куёвликка танланган бу йигитча отасининг мартабасига хос ҳаёт кечирарди, касалманд, кўринишидан жудурвоқига ўхшарди, оғзидан боди кириб, шоди чиқарди, аёллар ҳақида тутуруқсиз гапларни айтишдан тоймасди, ҳатто ижтимоий тузумни ҳам шубҳа остига олиш ниятида эди). Уй хизматчиси Вадимга ҳамон кўпол жавоб қайтарар, йигитнинг Иринага озгина бўлса-да, ҳаққи борлигини тан олишдан бош тортарди. Лапинларнинг сурбетлиги Глазичевни аспирантурага ўтказишга асло таъсир қилмади – афтидан, деканат Иринанинг ҳамма жойга қўли етадиган қудратли отасининг бир ой бурунги кўрсатмалари таъсирида эди (“чида, сабр қил, – дерди Вадимга юртдоши, – ҳаммаси изига тушиб кетади...”). Тўй ҳақида-ку энди ўйламаса ҳам бўлади. Тез орада вақтинчалик Москва пропискаси ҳам хавф остида қолди. Милиция аспирантлар ётоқхонасига келиб, ундан негадир диссертацияси ҳақида ҳисобат талаб қилди, бу эса ҳали осмондаги ойдек олис гап эди. Ғамдан боши ҳам бўлган Глазичев ҳамма нарсада кимдир панд бераётганини ўйлаб, кўчада кетаётиб, юрагини ваҳима босди, ўзича сўқиниб қўйди. Ва бирдан ҳамма нарса ўзгариб кетди. Телефон жиринглаб қолди. Ирина ҳасрат билан ўз ташвишидан нолиди. Деканатдаги пасткашлар унга дипломини беришмаётган экан (у Вадимдан бир курс қуйида ўқирди), чунки у битта дарслик қарздор эмиш, ўша китобни Ирина қачонлардир Вадимга берган экан. Учрашув юз берди (дарслик топилди, китобни, эҳтимол, уникига ташлаб кетишган, буни Вадим сезгандай бўлди). Улар яна учрашиб турадиган бўлишди. Ишқдан жонсарак бўлиб турган аспирантнинг оғзидан сеҳрли сўзлар қайнаб чиқа бошлади, қизариб кетган Ирина уни бўйнидан кучоқлаб олди. Тўй ҳам қойилмақом ўтказилди. Никоҳлар саройида рўйхатдан ўтишди. Куёвни зўр кийинтиришди. Тўғри, костюмларни қайтадан тикишга тўғри келди, негадир улар бир ўлчам кичик олинган экан; кейин жанубга отланишди. Пицундада, деразаси денгизга қараган ҳашамдор меҳмонхонада дам олишди. Яна Москвага қайтишди. Уларни қайнота совға қилган уч хонали кооператив хонадон кутиб турарди. Ва ҳадсиз-худудсиз, бежиров муҳаббат дамлари бошланди. Саҳрода саргардон юрган йўловчилар воҳада қайнаб турган чашмадан ташна лабларини узолмагандек, ёш келин-куёв ҳам ширин шаҳват онларининг тўйиб бўлмас жараёнидан лаззатлана бошладилар, ҳатто аспирантура ҳам эсдан чиқиб кетди. Вадимнинг ўзи ҳам аспирантурани муддатидан илгари қандай битирганини билмай қолди. Қўли узун қайнотасининг мадади билан мақолалар ёзиб, матбуотда эълон қилдириб, яна зиёфатда ажойиб нутқ сўзлаганини айтмайсизми? Булар бари бўлган тақдирда ҳам, қардадир, абадий туганмас эҳтиросни қондириши учун лаззатли меҳнат танаффусларида юз бергандир. Эрталаблари у ҳаммиса кеч қолиб, уйдан бутербродни кавшаганча югуриб чиқарди, кечқурун эса уйга кириши билан ечина бошларди. Ирина унинг оғзига ейдиган бирор нарса тикишга зўрға улурарди. Шундан сўнг улар, барча бошланғич амалларни четлаб ўтиб, муҳаббат ҳақидаги кўҳна қондалар билан қуролланиб ва янги тадқиқотларга нигоҳ солган ҳолда қадимги фалсафа санъатини ўзлаштиришга киришардилар; о, асл эҳтироснинг муқаддас онлари! О, қондош жон ва танларнинг саркаш ишқ оғушидаги қовушишлари! Улар айрим ёш эр-хотинга маълум бўлмаган сирни эгалладилар, улар ҳақли равишда ўзларини шаҳватнинг пирлари деб ҳисоблашлари мумкин. Агар улар баъзан театрга тушпан чоғларида ҳам, атрофдаги одамларга яширин истеҳзо билан қарашарди, чунки улар ҳозир бу икковининг ўринларидан туриб, ўта ташвишли бир ҳолатда зални тарк этишини хаёлларига ҳам келтирмасдилар. Улар ўринларидан туриб жўнар эканлар, бир-бирларига маънодор қараб қўяр эдилар, сўнгра қўл ушлашиб, сирга шўнғирдилар. Бу сир ҳар бир қадам босган сари, ҳар бир қаватга кўтарилган сари очила борарди. Ва ниҳоят, тўққизинчи қаватда лифт ҳали тўхтамай туриб, ечинишга тушардилар. Бу эса баъзан жуда кулгили ҳолатларга сабаб бўларди. Бир сафар ахлат тўққани чиққан қўшнилари уларни ярим яланғоч учратиб қолганди.

Ҳа, ҳаётнинг энг бахтли дамлари, байрам; ҳар иккаласи ўз байрамларини бирлаштиришга, ягона байрам қилиб ўтказишга интилишарди. Саккиз ой ана шундай қувноқ, завқу шавқ билан ўтган бахтли онлар тўсатдан дарз кетса

бўладими... Яна калтафаҳм қайнона туфайли. Ҳолбуки, у ҳам зиёлилар оиласидан эди. Ҳамма ажлодлари эътиборли одамлар бўлишган. Мария Викторовнанинг ўзи ҳам қандайдир зоотехник ёки бухгалтер эмас: фан доктори, яна қанақаси денг – педагогика фанлари доктори! Шундай хатога йўл қўйиб ўтирса-я!

Бир куни Вадим, одатдагидек, ҳар куни қиладиган ишини бажаришга киришмоқчи ҳам эдики, барча қонун-қоидалар ва муддатларга хилоф равишда Ирина афсусланиб, бутун бу иш бўлмайди, аҳволим бунга тақозо этмайди, деб қолди. Вадим хафа бўлди-ю, аммо қўна қолди, негадир вафодор ёстиқдошининг маккорона нигоҳини сезмади. Бироқ рад этилган ўша кунни яхши эслаб қолди ва ҳайрон бўлди. Чунки хотинчасида “ўшанақа аҳвол” юз беришга ҳали анча вақт бор эди. Уч кун чидади ва ёрининг нозик жойига қўл солганда, Ирина яна ўша “ҳолат”ни рўкач қилди. Лекин бунга аёл жисмида юз берадиган даврий “ой кўриш” билан эмас, балки руҳий кечинмалар билан боғлиқ деб исботлашга уринди. Бундай ташвишли кечинмалар эса, унинг укаси Кирилл тортаётган азоб-уқубатлар туфайли пайдо бўлган эмиш. Чунки ўша укаси Вадим ёрдам бермапти. Ҳа, ҳа, икки ҳафта бурун ундан ёрдам сўрашганда парво қилмаган эди. Хотинининг ўша укачаси эса бориб турган тентак. Бемаъни мақолалар ёзгандан кўра, жиннихонага бориб, қоғоз ёпиштириш билан шуғуллангани маъкул эди. Чунки аҳмоқона мақолаларини ҳеч қайси журнал олмайди (ва жуда тўғри қилади!). Болага, бунга қарангки, мақолалар чиқиши керак эмиш. Математикадан олимпиадада бу болани тушунишмабди-да, шунинг учун у қийналаётганмиш. Бунинг устига у институтга ҳам киришмай қолибди, шу боис руҳий азобланаётган экан. Ҳолбуки, унинг институтга киришига ҳали эрта, бу эси паст тентак энди ўн олти ёшда. “Бу қайнона жонивор қаери билан ўйлайди, ҳайронман, шу бечора истеъдодли болага ёрдам қилишни кўевидан илтимос қилиб ўгирибди, ўйлади Вадим. Ўзи бўлса фанлар академиясининг муҳбир аъзоси, нима, унинг қўлини душманлари чошиб, калта қилиб қўйишганми?”

У Иринани бирам хоҳлаб қолдики... Лекин, майли, укангнинг мана шу бемаъни мақоласини “Фан ва турмуш” журналига тиқиштираман, у ерда ҳамюртнинг ўртоқлари ишлайди, деган даражада қасам ичиб ишонтиргани йўқ, кела қол энди... У шундай хоҳлардики, ўзини тутиб туrolмади. Ноилож рози бўлди. Лекин Ирина сесканиб ўзини орқага ташлади: “Йўқ, йўқ, йўқ, фақат ҳалиги иш битганидан кейин...” – деди-да, онасиникига жўнаб қолди. Онасиникида унинг қизлик хонаси бор эди. Бу хонага ҳали кўев сифатида тан олинмаган Вадимга бир дақиқагина мўралашга изн берилар, шунда ҳам оила томонидан танланган бу йигит: мазкур хонада ахлоқий ва жисмоний тозалик ҳукмрон, бу ерда фаришга яшаётганига ишонч ҳосил қилсин деб.

Ирина кетиб қолди, Вадим эса чидаб келарди, у ҳали разил қайнонасининг совунига кир юлмаган, унинг қабиҳ макридан азоб тортиб улгурмаган эди. Яна уч кун кутди. Ҳамюрти билан ҳам боғланолмади. Чунки у жуда баланд кўтарилган. – “Известия”да бўлим мудир эди. Вадим эса Иринани хоҳлар эди, шунақа хоҳлардики, охири унга сим қоқди, “ахир ҳеч нарса бўлгани йўқ-ку”, деди. Ирина бўлса яна оёқ тираб туриб олди, оҳ урди, йиғлади: “Бечора Кирыошага жуда қийин бўлди, шўрликкина, ҳеч ким, бирор қариндоши ҳам ёрдам бермаяпти, қўлаб-қувватламаяпти. Ёш истеъдод соҳиби бекордан-бекорга нобуд бўлаяпти, шунинг учун мен ҳам азобда қолдим. Дори-дармон ичишга мажбур бўлаяпман...”

– Яна қанақа дори-дармон? – ҳайрон бўлди Вадим. Ахир Ирина сира касал бўлмаганини у яхши биларди. Саломатлиги аъло даражада эди. У кооператив қасрга йўл олди, гўё бетоб бўлиб қолган ёстиқдошини кўрмоқчи бўлди-да. Унинг келишига яхшилаб тайёргарлик кўришди, қизлик хонасини шундай ясатишдики, монастир ҳужрасига ўхшайди-қолди ва худди ана шу гариблик Вадимга панд берди. Миясига келган дайди фикр ўша заҳоти тилига кўчди: агар билганингизда эди, муҳтарам академиклар ва докторлар, сизнинг мана бу камтарин ва камсуқум қизчангиз шаҳвоний рақсларда қанақа тизза ўйнатишини бир кўрсангиз эди!

Бирдан кўзи мошдай очилди: ахир, бу ўша – ҳар қандай қишлоқни тентак кампирдан ҳам тентакроқ қайнонаси-ку. Қизини мажбур қилган, Иринани

ўзини касал қилиб кўрсатишга кўндирган шу фан доктори-ку, ахир. Куёвининг унга бош эгиб, Кириша учун қандайдир бирор журналдан икки саҳифа жойни ҳампортидан ундиртириб бермоқчи бўляпти. Бозордагидек савдолашяпти. Ундан ҳам бадгари: худди фоҳишалардек. Нимани савдолашяпти денг? Фақат куёвга тегишли бўлган нарсани-я?!

Вадим жаҳл билан туфлаб, чиқиб кетди. Тавба, ахир отасининг ўзи, ўша академик истаган мақолани хоҳлаган жойида бостириб чиқаришга кучи етади-ку. Бу унинг учун ҳеч гапмас. Фақат куёвни ўзларининг оилавий анъаналарига ўргатмоқчи бўлишяпти!

Ўшанда унинг жаҳли чиқди. Ҳолбуки, суюниши керак эди, чунки худди ўша куни унга янги дунё эшикларини очиб берувчи воқеа содир бўлди. У тўққизинчи қаватга кўтарилиб, хонасига кирди-да, бутун газабининг ифодаси ўлароқ, хотини билан қайнонасини сўка бошлади. Алам қилади-да, ахир. Иринанинг қизлик хонасидаги озодлик кўзбўямачиликдан бошқа нарса эмасди. Чунки Вадим ўтакетган танбал, исқиртга уйланганди. У тўлган челақни ахлат қувурига шундай олиб бориб тўнкаришга ҳам эринарди. На хоналарни, на ошхонани бирор марта супурмаганди. Электротехника факультетининг битирувчиси бўлатуриб чанглотгичга қўл теккизишдан кўрқарди. Ҳамма ишни эри қиларди. Ҳозир эса жаҳли чиққан Вадим улкан, байрамолди (Биринчи май яқинлашганди) уй кўтаришни бошлаб юборди. Ярим йил ичида бир неча марта ўнлаб ичимлик шишаси йиғилган экан, уларни тўплаб ювди, иккита катта сумкага жойлаб, пастга, бўшаган идишларни қабул қиладиган жойга, ярим ертўлага тушди. Қабул жойида ҳеч ким йўқ. Ҳеч ким ичмай кўйдими, нима бало, бирорта одам кўринмайди. Қабул қилувчи аёл, зерикканидан бўлса керак, ниманидир минғирлаб ўтирибди. Нимадандир, кимдандир шикоят қиляптими-ей, тушуниб бўлмайди. Иринани соғинган Вадим “жинсий тийилиш!” дея ташхис қўйди баланд овозда. Ёши ундан сал каттароқ бўлган, дўндиққина, қабул қилувчи аёл чуқур хўрсиниб рози бўлди — ҳа, тийилиш, деди, лекин унинг жони ва танини қийнаётган бу дардга ким ҳам малҳам бўларди. Жувонни бу дардан халос қилувчи ўзи бўлишига умид қилмасди. Лекин у ўз номзодини тавсия қилди. Бу таклиф ўша заҳоти маъқулланди ва жувон тўсиқдан ташқари чиқиб, эшикни ёпиб, зулфинни солди, сўнг Вадимни жавон орқасига етаклади. У ерда иккита пахталик камзул илиғлик турарди, улар ерга тўшалди. Ярим ертўлада тунги айшу ишратлар май тантаналаригача давом этди. Дўндиқча кундузги мижозлардан тап тортиб ўтирмасди, Вадимни хизмат эшиги орқали киритиб юборарди-да, ташқи эшикни беркитиб оларди. Байрам кунлар шиша идишларни қабул қилиш бутунлай тўхтатилди, лекин бу қабул пункти шу яқин атрофдаги савдо дўкони билан боғлиқ эди ва ҳалиги жувон уни аёллик дардидан ким бунчалик тез халос қилганини шишшиб қўйди. Учинчи май куни кечқурун Вадим ўша дўконга кирган чоғида сотувчи аёл унга илмоқли гап ташлаб қолди. Яна бир ҳафта давомида Вадим Иринага ҳеч қандай эҳтиёж сезмай юрди.

Унда ўзига катта ишонч уйғонди! У яйраб-яйраб, чуқур ва қувончли нафас олди! Дунёнинг барча аёллари бундан буён уники бўлиши мумкин, барчаси! Тентак хотини ўжарлигини давом эттирар экан, Глазичев ҳафта давомида хонасида ёлғиз яшаши ва чинакам эркаклик куч-қувватига тўлгани туфайли яқин атрофдаги савдо дўконларига кетма-кет танда қўйиб қолди ва бир сафар уйига сартарош хонимни бошлаб келишга журъат этди. Бу жувон ўзини ҳар томонлама етук ва тенгсиз ҳисоблагани учун нақадар офатигон ва комиллигини бутун дунёга намойиш қилиш ниятида хона ичида бутунлай қиш-яланғоч юра бошлади, сўнг устига ҳеч нарса ташламай, қўлида сигарета билан пешайвонга чиқиб, онадан туғилгандай бир ҳолатда бутун маҳаллага ўзини кўз-кўз қилди.

Афтидан, буни кўрган кўшнилари қайнонага сим қоқишди. Дам олиш куни эди, улар — Ирина билан қайнона ўз калитлари билан эшикни очишди ва уни торта бошлашди, чунки занжир илиғлик турарди. Вадим ухлар ва ҳеч нарса эшитмасди, ороми бузилган сартарош хоним уйқусираб, “каллайи саҳарлаб жин ҳайдаб келган ким бўлди экан?” деб сўради. Шу пайт эшик занжири узилиб, она-бола ичкари киришди-да, ҳангу манг бўлиб қолишди. Глазичев уларнинг айлоҳанносига ҳам уйғонмади. Сартарош хоним шопилмай кийинди,

кейин безбетларча кўзгу олдиға ўтириб олди, Иринанинг бўёғи билан лабларини бўяй бошлагач, қиз чидай олмади, хўнграб юборди. Қайнона каравот устидан аёлни тортиб олди, Вадим кўзини уқалаб ўрнидан турди.

– Йўқол! – бараварига чинқиришди она ва бола. Сартарош хонимни назар-писанд қилмай Глазичевга у ҳақда нималар ўйлашаётганининг барини тўкиб солишди. Глазичев Вадим Григорьевич ўзининг аслида қандай одам эканини улардан эшитиб, яхшилаб билиб олгач, ўзига келди.

У ўзи ёмон одам, аввал ҳам ёмон эди. Улар, Лапинлар, айтиш мумкинки, кўчадан қашшоқ ва оч-наҳор бир аҳволда топиб олишди, ҳеч кимга маълум бўлмаган Павлодардан келган калгафаҳм ва жирканч, ялқов ва ҳасадгўй гийбатчи бу одам разиллиги учун икки марта комсомолдан ҳайдашганини институтга кираётганда яширган пасткаш. Улар, Лапинлар, унга едириб-ичиришди, кийинтиришди, қошиқ ва санчқини қандай ушлашни ўргатишди, оёғига пойабзал олиб беришди. Улар уни ўқишга мажбур қилишди, аспирантурага йўл очишди, қишлоқи тентакка партияга кириш учун тавсиянома берадиган одамларни топишди, қисқа муддат ичида номзодлик диссертациясини ёқлашни ташкиллаштиришди, каттагина пора бериб илмий ишени ВАКдан ўтказишди, унинг тўйининг ва мана бу хонадоннинг бутун харажатларини ўз гарданларига олишди. Улар унга ҳамма нарсани бердилар, эвазига ҳеч нарса олганлари йўқ. У эр сифатида – бир тийинга қиммат! Энг даҳшатлиси шундаки, ушбу суюқоёқ ва фирибгарни Ирина, Лапинларнинг қизи севиб қолди. Ҳа, бу муқаддас тўғу ҳақида гапириш ҳар қанча аламли бўлмасин, севиб қолди ва севади. Яна кимни, келиб-келиб мана шу муттаҳамни, ҳалиги...

– Импотентни! Ҳезалакни! – деди қайнона жазаваси тутиб.

Кийиниб бўлган сартарош хоним таниш сўздан кейин ғазаб билан эътироз билдириб:

– Асло ундай эмас-да! – деди-да, эшикни қарсиллатиб ёпиб, чиқиб кетди.

Агар Ирина бир ўзи сартарош хоним борлигида бостириб кирганида ярим соатча дод-вой солар, жинсий тийилиш ҳақидаги шикоятларга қулоқ тутарди-да, шу билан оилада яна тинчлик ўрнатиларди. Борди-ю, қайнона бир ўзи кирганида эди, яланғоч жувонни уйдан ҳайдаб соларди-ю, куёвини кечирарди. Лекин, иккаласи бостириб кирди, бараварига, онаси ва қизи биргаллашиб ҳужумга ўтишди. Уларнинг ҳар иккаласини биргаликда ва алоҳида-алоҳида эркакнинг маккорлигига бунчалик мурасасиз бўлишга нима мажбур қилди. Сартарош хонимга ҳам яхшигина сабоқ беришди – бу ёққа иккинчи қадамни босиб кўрсин-чи! (Ирина унга лифт олдида етиб олди, у бўлса, уялмай-нетмай, уни ўзи ишлаётган салонга таклиф этди, манзилени айтди, тагин ҳамманинг кўз ўнгида кийиндим, буни жазманим ҳам тасдиқлаши мумкин, бировнинг игнасиниям олганим йўқ, деб қўйди.)

Ўзини йўқотиб қўйган Глазичевдан қатъий талаб қилишди: ўзинга тегишли павлодар жулдирларини йиғиштир-да, бу ердан жўнаб қол! Муддат – рошпа-роса бир ой.

Шундан сўнг онаси билан қизи бошларини баланд кўтариб, мағрурона кўкрак керганча эшикни ёпиб, чиқиб кетдилар, таксига ўтириб жўнаб қолдилар, лоақал қўл силтаб ҳам қўймадилар. Ҳа, павлодарлик йигит устидан роса мағзава ағдаришди. Ҳолбуки, бу йигит худди Ломоносов ўзини ва бутун Россияни илм билан бойитиш учун пиёда пойтахтга келгани сингари, Москвада пайдо бўлганди. Хотини билан қайнонаси уйдан ҳайдаб чиқарамиз деб дўқ қилдилар. Лекин, одам ўз хотини билан бу уйда бир йилдан ошиқ бирга яшаган экан, ушбу хонадондан бир неча квадрат метри унга ҳам тегишини ҳамма биларди. Ҳарҳолда бирор хона – бу бўлмаса, бошқаси унга, албатта, тегади. Бир эмас, икки хонали бўлади, чунки фан номзодига 20 квадрат метр яшаш жойи бўлиши шарт! Ҳалиги, сартарош хоним келганда эса, улар – доктор ва академиклар ҳақ, уйга тўғри келган аёлни судраб келиш яхшимас, бирор нарсани ўмариб кетишса-чи, тавсиянома тўғрисида ҳам бежиз айтишмади, ҳатто юртдоши ҳам унга ана шу фавқулодда қоғозни беришдан бош тортди. Ўз кийим-кечаклари борасида бу байталлар аллақачон қайғуришганди, Иринанинг пўстини ва пальтосини, сервантдаги баъзи нарсаларни олиб кетишганди.

Ўрнидан туриб олган Вадим хоналарни айланиб, ўзича хомчўт қила бошлади: агар мол-мулк бўлинадиган бўлса, Иринага нимани бериш керагу, ўзига нимани

олиб қолиши лозим. Каравот, майли, Иринага бўла қолсин, майли, унга эри билан ўтказган шахватли онларини эслатиб турсин. Каравот ёнида турадиган жавонча ҳам, майли, унга бўла қолсин, катта жавонни иккита бўлиб бўлмайдди, Лапинларга ўтсин, лекин иккита китоб жавони унинг ўзиники – шахсий мулки! Китобларни эса олдиндан рўйхат тузиб, бўлашган маъкул.

Китоб анчагина эди, қарийб беш юз жилд. Фанга берилиб кетган ва кўпинча ишқий ўйинлар билан банд бўлган Вадим уларни очиб ҳам қарамаганди. Гаражда чанг босиб, эгаси қачон ҳайдаш ҳуқуқи гувоҳномасини олишини кутиб ётган “Жигули” нима бўлади? Гараж-чи? Машинани иккита бўлиб ўтирадимми! Аёл кишига рулни ишониниш – масъулиятсизлик, майли, гараж Иринага бўлсин, “Жигули” ўзига қолади.

Ҳар иккала рўйхат тайёр бўлгач, тўққизинчи қаватнинг пешайвонидан бугун Москвага кўрсатилди. Бирида гараж, иккинчисида автомашина. Вадим Глазичев яна бир бор тантанавор нигоҳ билан оёқлари остида ястаниб ётган, мағлуб этилган ва яланғочланган пойтахтга назар солди: сал чапроқда – улкан МДУ, Лужникига ўтган метро кўприги ҳамда серсув ва танбал дарё...

3

У сўнги бор яна бир ҳайқирди-да, хоналарни қайтадан айланиб чиқди, кийим-кечак билан тўла жавонга нигоҳ ташлади, сўнг катта чўзилди-да, жим бўлиб қолди. Глазичевнинг миясида хотини ва қайнонаси айтган гаплар чарх ура бошлади, уни хомкалла, ялқов ва ҳатто ҳезалак дейишгани унга алам қила бошлади.

Дераза ойнасида кўриниб турган Москва манзарасидан ҳафсаласи пир бўлиб, пардаларни ёпги, совуткичдан сартарош хоним еб улгурмаган музқаймоқни тошди, маза қилиб еб олди, анча ўзига келиб, режадаги институт мавзуси ҳақида ўйлаб кетди, бу мавзу унга дунёвий шон-шухрат, мўмайгина пул ва фахр-ифтихор олиб келиши керак эди. Албатта, бу шон-шухрат қайнотаси, академик, Социалистик Меҳнат Қаҳрамони ва яна ниманингдир депутати, улкан зал, олқишлар, узун столлар ортидаги ўриндиқ соҳиби бўлган одамнинг обрў-эътибори билан тенглаша олмасди.

Мавзу эса жуда буюк эди. Шунинг учун ҳам у билан шуғулланишга ҳеч кимнинг юраги бетламасди. Бу мавзунинг эплашга ҳеч кимнинг қурби етмаслигини ҳамма тушунарди. Буни унга Ирина билан асал ойи жуда чўзилиб кетган ўша кунларда тиқиштиришган эди. Таклиф қилинган бу мавзу бир неча беш йилликлар ва жорий юз йилликнинг режаларидан ҳам анча кенг эди. У билан академикнинг куёвини сийлашди, бир маза қилиб бекор юрсин дейишди, ҳа, ҳа, такасалтанглик қилсин, дейишди. Вадим буни энди тушунди, уч, тўрт йилга бемалол етади, агар бугун кетмаса...

Лекин у такасалтанглик қилмайди! У буюк олим бўлади! Вадим голиблик рақси ва бўм-бўш совуткич ёнидаги ўйларидан сўнг шундай қарорга келди. Такдирнинг ўзи унга уллуғликка ва юксакликка йўл кўрсатди! Бу йўл – мавзунинг номидан кўриниб турибди. “Атмосфера турбулентли куюнларининг алгебраик моделлари” – қизиқ, бундай моделларни ясашга ким ҳам жазм этарди! Фавқуллодда мураккаб бу муаммони ҳали ҳеч ким ечолгани йўқ, ҳеч ким! Ахир, об-ҳавонинг қандай бўлишини ким ҳам аниқ айтиб бера оларди? Куюн ҳосил бўлиши назариясига кимлардир сал-пал ёндашди, лекин куюн ичидаги қонуниятни тадқиқ қилишга Данил Бернуллиннинг ўзи ҳам ботина олмади, бошқалар ҳақида-ку, гапирмаса ҳам бўлади!

У журъат этади! Ҳал қилади! Ва шухрат қозонади!

4

Катта сакрашга тайёрлангандек, у бир неча кун кутди. Тез-тез лабораторияга кириб турди. Бу ерда номаълум моҳир қўлларнинг куч-ғайратлари билан резервуар, ҳовуз тикланган эди; насослар ёрдамида уларга сув ҳайдаларди, илмий ходимлар эса ўзига хос турбулентли сув оқимини кузатиб турардилар. Глазичевнинг ҳафсаласи пир бўлди: бу ерда оқимларни кузатиб бўларканми?

Лекин айланиб юрди, кузатди, билимдонлар сўзларига қулоқ тутди, ўқиди ва ҳамкасблари нима билан шуғулланаётганини кўрди. Ҳаммасида майда-чуйда мавзу: “Стационар ва ностационар бўлинма оқимларнинг сонли тадқиқоти”, “Газусуспензиясида турбулентли оқимлар”. Анча бурун ёқланган докторлик диссертацияларини варақлаб кўрди, баъзи нарсалар ойдинлаша бошлади. Қуюн, ҳамма жойда қуюн, сувдами, атмосферадами, барибир. Бу ерда эса сув ичида сув оқими, уларни бир-бирдан ажратиб бўлмайди.

Шундан сўнг Вадим кутубхонага қатнай бошлади, унинг қўлига бир журнал тушиб қолди, унда алоҳида бир бўёқ ҳақида ёзилган экан. Унинг майда зарралари сувда (муайян ҳароратда) эриб кетмайди. Энг муҳими, унинг солишгирма оғирлиги сувдан фарқ қилмасди. Шунинг учун ҳам турлича бўялганларни фарқлаш ва ҳисоблаш мумкин эди. Лекин қандай ва нима билан ҳисоблаш мумкин? Қандайдир радиоэлектрон қурилма бўлиши керак-ку, ахир! Бўлиши керак! Лекин уни қаердан топса бўлади? Бўёқ шундай яқингинасида, физика-химия институтида. Аммо ускунани қаердан топиш керак?

Вадим бўлимларга борди, лабораторияларни айланди. Бирорта ускуна топарман деб ўйлади. Ҳеч бўлмаса ўша қуриб кеткур ускунани яшаш қўлидан келадиган муҳандис-электрончини топиш ниятида эди. Унинг аниқлагани шу бўлдики, институтнинг рўйхатида бунақа лавозим йўқ экан. Муҳандис-радиот – марҳамат, маоши 150 рубл. Институт бўйича уч нафар шундай муҳандис бор экан, лекин уларнинг ҳеч қайси бири Глазичев гуруҳига боришни хоҳламади, ҳаммаси ундан қўл силтади. Тўғри, кадрлар бўлими сахийлик қилди, бош бошқармада битта 170 рубл маошлик радио-электрончи ўрнини ундирди. Бу ҳақда биринчи қаватда эълон ёпиштиришди, кадрлар бўлими қаергадир буюртма берди. Бироқ бу ишга ҳеч ким келмади. Шунда Вадим институт даҳлизи бўйлаб наридан-бери юра бошлади, рухсатнома бюроси ёнидан ўтди, институтга ёлланаётган мутахассисларга назар солди. Ана шундай назар солишларнинг бирида тақдир унга қулиб боқди – ёввойи даҳони учратиш қолди.

– Сидоров, – дея танишгирди даҳо ўзини Вадимга. Лекин у рўйхатда ҳам, диплом бўйича ҳам Епифанов ҳисобланарди. Вадим бу омадсиз электрончини тирсагидан ушлади. Чунки 170 рубл унга маъқул келмаганди. Йигит Вадим билан тенгқур эди, ўзини мағрур тутарди.

– Ҳаммаям сотилади, шу жумладан, мен ҳам, лекин 170 рублга эмас. Маънавий эҳтиёжимга яраша 190, яна қўшимча мукофоти бўлса, бу бошқа гап...

Лекин Вадимнинг жаҳди чиқиб, унга, 170 рублга шахсан ўзи – фан номзоди 30 рубл қўшиб беражагини айтгач, қолди, даҳлизгача эргашиб кирди, бир неча саволлар берди, оилавий аҳволига қизиқди, қайнотасининг фамилияси унга бироз таъсир қилди... Электрон ускуна нега кераклигини суриштирди, ахир, дунёнинг бирорта лабораториясида бу нарса бўлиши амри маҳоллигини таъкидлади.

Сўнг суҳбатдошига ўйланиб қараб турди-да:

– Нима ҳам қилардик, – деди. – Айтишларича, Архимед ҳам Сирақўза ҳукмдорининг берган садақаси билан кун кечирган экан.

У жиддий ўйга толди.

Ниҳоят, сергак тортиб, ўзини қайтадан Сидоров деб танишгирди-да, нуқтаи назарини қатъий баён қилди.

– Ўттиз рублик қўшимчанинг кераги йўқ, – у битимнинг молиявий томонини рад этди. – Биринчидан, шу ўттизталиқ аҳдлашувга ярашмай турибди. Иккинчидан, СССР фуқаросини шилиб олиш менинг қоюдамга кирмайди. Совет Иттифоқининг ўзини шилиш – бу бошқа гап. Турбулентли қуюннинг фарқига унча бормайман. Лекин кечаси билан ўйлаб кўраман. Эртага бир гап бўлар...

– Ҳаятга кўра, иккита шишага Эйнштейнни ҳам рад этмоқ мумкин, Бернулли нима деган гап.

Ана шу Сидоровга икки шиша учун ўн рублни аямади, яна учта дарсликни ҳам қўшиб берди. Электрончи уларни эртаси кунгача сув қилиб ичиб юборди. Бу соҳанинг машҳур билимдонидан йўл-йўриқ олди ва Глазичев билан беш

дақиқалик суҳбатда жаҳонга танилиш йўлини чизиб берди. Турбулентли оқим, — деди у, — бу бўшлиқ, у ҳеч қандай тартибга бўйсунмайди. Лекин бунга бошқача нуқтаи назардан ҳам қараш мумкин. Яъни: бўшлиқ — бу тартибнинг ўзидир. Уни тартибга солиш учун бизнинг барча уринишларимиз беҳудадир.

— Мана чизма, — деди Сидоров Вадимга бир варақ қоғозни узатиб. Вадим эса чизмани олиб тархлаш устахонасига югурди. Бўшлиқнинг сирини кимгадир айтишдан Вадим эҳтиёт бўлди, чунки фалсафадан имтиҳон унинг учун ҳалокатли бўлганини унутмаганди: Вадим ускуна яратиш ғояси марксизм билан чиқишиб кетишига шубҳаланарди. Барибир, қурилмани ясашга муваффақ бўлишди. Турли қисмлардан ташкил топган бу ускуна “Спидола” радиоприёмнигича келарди. Вадим уни “Тайфун” деб атади.

Лекин дастлабки синовлар бу услубнинг ишончсизлигини кўрсатди. Ускунани қайта кўриб чиқиш, айрим қисмларини янгилашга, умуман, анча терлашга тўғри келди. Ускуна синаб кўрилаётган ҳовуз теварагида институтнинг барча бекорчилари тўпланишди ва ғийбат қилишди. Ниҳоят, узаттичлар ишга тушиб кетди. Рақамлар устун тасмани тўлдирди. Бўшлиқнинг сирли моҳияти ҳам ойдинлаша борди. Жуда, жуда қизиқ бўлди. Ускунанинг ҳар бир ўлчови Иван Иванович Лапиннинг социализм сиёсий иқтисоди ҳақидаги меҳнатларига совет фани берган мукофот шуҳрат тожининг биттадан шодасини узиб ташларди.

Ҳовузга аспирантлар гувиллаб кела бошлашди, “Тайфун”ни кўриш учун келувчи одамларнинг кети узилмасди. Вадим қизиқувчи бекорчихўжаларни ҳайдаш билан овора эди. Кечқурун соат бешга яқин ўзи ёзар рулондан “Тайфун” ўлчовларини йиртиб олди, ускунанинг мия блокинни аста ўчириб, ўз хонасига кириб кетди. Бўлажак кашфиётни эҳтиётлаб ҳеч кимга бирор нарса демасди. Холбуки, буни ҳамма сезиб турарди.

5

Уйни бўшатиш учун Глазичевга хотини ва қайнонаси қўйган бир ойлик муддат тугади. Шу бир ой “Тайфун”ни тайёрлаш ва ҳовузда тажрибалар ўтказиш билан ўтди. Ҳарбий-академик кооперативдан “тиқ” этган товуш йўқ, Яна бир ой ўтди, яна битта ўтмишда қолди... Бирдан Ирина ташриф буюриб қолди. “Салом, кутмаганмидинг?” — деди-ю, ошхонага ўтди, совуткични очиб кўрди, ғамхўрлик кўрсатяпти, қорни тўқми? Зарарли озиқ-овқатларни қўп истеъмол қилмаяптими? Чекишни ташлаш вақти етмадимикин? Вадим унга кўзини бақрайтириб қараб тураверди: унинг бирорта гашига ишонмасди. Унинг гашига тегаётган нарса Иринанинг ўзи эмас, балки у онаси билан келиб Вадимни ялқов ва аҳмоқ деб ҳақоратлагани, бир бурда нонни таъна қилгани эди. (Унинг гаши келганининг яна бир боиси шунда эдики, бу таъна қилишларда Ирина ҳам, онаси ҳам ҳақ эди: чунки Вадим тўртинчи курсдан бошлаб имтиҳонлар ва синовларни зўрға учга топширарди, агар Лапинларникида овқатланмаса, институтдан кетиб қолиши ҳеч гап эмасди, ва албатта, номзодликни ҳам ана шу аблаҳ оиланинг дўстлари ёрдамисиз ёзолмас ва ёқлай олмасди.) Сентябр анча иссиқ келди, хотини енгил ва очиқ кўйлақда келганди, тутилиб-тутилиб гаширар, тўхтаб нафасини ростлар, ғамхўрлик кўрсатишга уринарди:

— Кийимингни қаерда ювидиряпсан? Маҳсулотларни қаердан оляпсан — дўконданми ё бошқа жойданми?

Глазичев диққат билан тингларди. Ирина бўлса уни мақтарди: ҳаммаёқ топ-тоза, мана, ниҳоят фан номзоди чангютар ва хитой супургисиди ҳаммаёқни саранжом-саришга қилишни ўрганибди. Худди мана шунинг учун ҳам унга ёлғиз яшаб кўришга вақт бериш керак эди...

Мана қандай сўзлар айтишди — ёлғиз яшаб кўриш учун вақтинча имкон берилди! Яъни ўша вақт тугаяпти, хотини келди ва ...

У тишларини қисди. Индамай турди. У кўриб турибди: Ирина ҳозир танаси жунбушга келган шундай бир ҳолатдаки, сал имо қилса борми, кийимини ечиб ташлайди, бадани ўт олиб ёнаяпти. У қўпол бир тараддудда эканини сездириб қўйди, афтидан, қанақасига ечинсам деб мўлжалларди, қўйлагини этагидан кўтариб бошидан суғуриб чиқарсамми ёки елкаларидан тушириб оёқларидан олсамикин? Йўқ, бошқа бир йўлини ўйлаб қолди-ю, лекин у ҳам

бўлмади, чунки Глазичев аста-секин совуб борарди, зеро, уни таҳқирлаган бу оилага нисбатан нафрати қайнаб турарди.

“Сени ойнинг юбордимми ёки ўзинг?..” демоқчи бўлди ғазабланиб.

Лекин айтмади, чунки қўрқди. Қўрққанининг боиси шунда эдики, ниҳоят, унинг ўзи Ирина нимадандир ёки кимдандир қўрққанини сезиб қолди. У қўрққанидан қалтираб, қўйлагини ечиб ташлашни ўйламасди ҳам. Иринанинг юзлари буришиб, лаблари бўлмағур нарсаларни шивирлади: ҳовузга бормагин деб илтимос қилдимми-ей...

Ва кетди, индамай, бирор сўз айтмай, бироқ, йўлак олдида, кўзга ташланадиган жойда анча турди, Вадим пешайвондан уни чақиради, тўхтаиб қолади, деган илинжда... Кейин маҳкумона қўлини силкиди-да, тўхтаган таксига ўтириб, отасининг кооперативига, ўз уйига жўнаб қолди. “Қанақа ҳовуз тагин?” – ғазабланиди Вадим, мен сузишни билмасам, бирдан эслади: ҳовуз – бу ўша резервуар, сув оқимининг бўялган зарраларини қидириш билан ўзи овора бўлаётган жой.

У қуюнлар ва бўялган заррачалар билан тажрибалар ўтказишни янада тиришқоқлик билан давом эттирди. Уйига жуда кеч қайтарди.

Бирдан – шанба куни эшик қўнғироғи жиринглади, уйга бир киши кириб келди, ўзини таништирди: Лапинлардан келдим, сим қоқишингиз мумкин, мана, менинг хужжатим, мен юристлар коллегиясидан, адвокатман, Лапинлар оиласи ва уларнинг қариндошлари иши билан шуғулланаман, гап шундаки...

У фарзандсиз эр-хотин ажралишининг барчага маълум бўлган шартларини жирканч товушда баён қилди.

– Мен тайёрман! – деди Глазичев ўзига узатилган қоғозга имзо чекар экан. Кейин суд жараёнини тезлаштириш ҳақидаги иккинчи қоғозга ҳам қўл қўйди.

– Ажралишнинг асосий – расмий сабаби ёстиқдошига хиёнат бўлади, – деди адвокат.

– Розиман! – деди зарда билан Вадим, кейин ғазабли луқма ташлади: мочағар-чи, у ким билан дон олишган экан?

– Суриц Нелли Александровна, – деди адвокат қора кўзойнагини олиб, сўнг тушунтириб берди, чунки Вадим аёл фамилиясини эшитиб ҳайратланганди. Зеро, Нелли Суриц кимлигини у билмасди. Буни қарангки, Нелли Суриц ҳалиги саргарош хоним экан, Вадимни тўшақда ўша билан тутишганди, узоқ эмас, куни кеча ўша билан муҳаббат гаштини сурганди.

– Бундай бўлиши мумкин эмас! – тутоқиб кетди Вадим.

Адвокат бўлса унга дарҳол тушунтириб қўйди:

– Ҳа, худди ўша. Ва ҳар қандай вазиятда ҳам судга ўзининг Глазичев В.Г. билан алоқалари ҳақида кўрсатма беришга тайёр.

Қўл қўйилган қоғозлар ҳакамга таъсир қилган бўлса керак, ҳафта ўтмай ҳалиги қора кўзойнакли кимса Глазичевни судга етаклаб келди, йўлакда турган Иринанинг олдига бошлаб борди, у бўлса Вадимга қарагиси ҳам келмади. Торгина даҳлизга киришди. Институтдаги фаррош кампирга ўхшаган бир аёл ҳар иккаласидан:

– Хўш, нима гап, фиркларингдан қайтмадингларми? – деб сўради. Ўнг томонида ўтирган момойдан пичираб нимадир сўради, чап томонидаги барча урушлар фахрийси бўлган бобойга алланималар деди. Шу ернинг ўзида суд ҳаражатлари учун деб Вадимдан юз эллик рублни қуртдай санаб олди:

– Суд қарори ўн кундан кейин қонуний кучга киради!..

Ғамгин, кимгадир ҳамдардлик билдирувчидек кўринган адвокат ҳакам кўрсатган муддат тутамасдан Вадимнинг ҳузурига кириб келди. У чуқур хўрсиниб туриб шуни маълум қилдики, гарчи никоҳ бекор қилинган бўлса-да, айни дамда Вадим Григорьевич Глазичев ҳамон Ирина Ивановна Глазичеванинг эри ҳисобланади ва суд қарорини бекор қилдириш имконига эга. Яъни, қийин ҳал бўладиган ҳуқуқий коллизия вужудга келади, зеро, Ирина Ивановнанинг эрлилик ҳолати давом этияпти, унинг ўзи, Вадим Григорьевич, ўзини ҳали бўйдоқ деб ҳисоблай олмайди. Шуни эслатишим мумкинки, давом этди адвокат, Ирина Ивановнадан никоҳ бузилганидан сўнг ўн икки ойдан кейин туғилган боланинг отаси сиз, Вадим Григорьевич ҳисобланасиз...

Вадимнинг ўйлашича, Ирина ундан ҳомиладор бўлиши мумкин эмас, чунки унинг бола туғадиган бачадони бошқа аёлларникига ўхшамайди, бу ҳақда ўзи

оғзидан гуллаб қўйганди, лекин табиблар бирорта курортда даволансангиз бас, бола кўрасиз, деб ишонтиришганди.

Шунинг учун сурбет адвокатнинг дўқ-пўписалари Вадимга таъсир қилмади. Лекин орадан бир кун ўтгач, адвокат ўзгарди-қолди. Тиржайиб, тилла тишларини кўрсатди, портфелининг қулфини шарқиллатиб очди, ичидан қандайдир қоғозларни олди-да, В.Г.Глазичев бу ердан дарҳол туёғини шиқиллатиши кераклигини айтди, гарчи у ушбу хонадонда рўйхатда турса ҳам, бу ердаги ҳеч нарса, хонадоннинг ўзи ҳам унга тегишли эмас. Чунки хонадон биргаликда йиғилган мулк эмас, у Ирина Ивановнага ҳадя қилинган, бу никоҳдан олдин (адвокат “олдин” сўзига алоҳида урғу берди) бўлган, мана булар эса, юк хатлари, квитанция ва чеклар уйдаги буюмларга ёзилган бўлиб, улар ҳам никоҳдан олдинги сана билан қайд қилинган. Автомобил “Жигули” ва гаражга келсак, улар Мария Викторовна Лапинанинг хусусий мулки, мана, хужжатлари... Бошқача қилиб айтганда, чамадонингни ол, унга майка билан иштонингни жойла-да, жўна бу ердан... Қарга дейсанми?.. Истаган жойинга... Ажрашган эр ўзига тегишли бўлмаган нарсаларни ўмариб жўнаб қолмаслиги учун Иринанинг хонадониде укаси Кирилл яшаб туради.

Бу тасқара уйга қандай кириб олдийкин, жумбоқ, қўшнининг пешайвони орқали ўғдимикин? Балки Иринанинг калити билан эшикни аста очиб киргандир.

Ғазабдан аъзойи бадани жунбушга келган Вадим югуриб пешайвонга чиқди. Пастда қайнотасининг “Волга”си турган экан. Унинг ёнида эса Иван Иванович Лапин, Иринанинг отаси, наридан-бери юриб турибди. Тенгак Кируша эртасига пайдо бўлди, кўлида назарий механикадан дафтар. Уйнинг йўлагида ўтириб олиб, қўриқчи кўшпақдай Вадимдан кўзини узмасди.

— Совуткични очсанг, башарангга тушираман! — деди Вадим ва паспортига белги қўйдириш учун ЗАГСга югуриб кетди. Қайтиб келса — адвокат, шу ерда ҳозир нозир, ҳадя тайёрлагги, коммунал бинода Вадим учун бир хоналик уй топибди. Ҳозирроқ ўша ерга кўчиб ўтиши керак экан. Барча эътирозларга киноя билан жавоб қайтараркан, бирдан жиддий тус олди ва тўнғиллади:

— Агар Глазичев деган кимса қаршилик кўрсатадиган бўлса, Ирина Ивановна Лапинанинг ажрим аризаси бўйича, уни таъминлаш учун аёлга нафақа ундириб берилади, чунки, айнан шу Глазичев билан бирга яшагани туфайли Иринанинг соғлиғига анча путур етказилган...

Адвокат шундай деб Вадим томонидан имзоланган қоғозни кўрсатди. Ажрим ҳақидаги илтимосномада Ирина эрининг жабру жафоси туфайли касалликка чалинганидан нолиган экан. Дарвоқе, буни эри ҳам тасдиқлаган эди. Бу қоғоз бир тийинга қиммат, деди адвокат, Вадимнинг дағдағасига жавобан. Лекин ишонаверинг, керакли тиббий маълумотномалар исталган пайтда бўлиши мумкин.

Вадим академикнинг қудратига энди тўла ишонч ҳосил қилди. Лекин унда қувонч умидлари ҳали сўнмаган эди, ҳарҳолда, хонани алмаштириш учун бош қотирмайди; коммуналкадаги хонадан эса бир амаллаб чиқиб олади, ахир, етти йил бурун Қозон вокзалида поезддан тушганида аҳволи бундан ҳам бадгар эди-ку!

Адвокат Глазичевни уйдан итариб чиқарганда тентак қайни кўлидаги дарслигини ярмигача ўқиган эди. У Вадимни ўз “Волга”сида Преснияга олиб келиб қўйди. Ташландиқ тор кўчага бурилиб, мебелсиз, қоғозлари юлинган, бўм-бўш хонага олиб кирди, Вадимнинг эгнидаги костюм, ҳатто туфли ҳам “олдин” олинганини чеклар ёрдамида исботлади, лекин одамгарчилик қилиб ва саховат кўрсатиб Глазичевдан пайпоғини, ишғони ва майкасини ечиб олмади, унга бўш совун қутисини, жилд ичига солинган шахсий қоғозларини, иккита писка билан саргарошлик дастгоҳини ва назарий электротехникага оид илмий меҳнатини қайтариб берди. Бу кўлёзма Иринага тегишли эди ва баҳона учун мўлжаллангани кўриниб турарди, чунки бир вақтлар узилиб қолган алоқаларни тиклаш учун худди шундай усулдан фойдаланган эди.

У куп-куруқ ерда қарийб яланғоч ўтирар, тиззаларини иягига тираб, деворга ёпиштирилган қоғоздаги доғдан кўзини узмасди. Ниҳоят, атрофига аланглаб қаради-да, чинқириб юборди, томоғига алланарса тиқилгандай бўлди. У бу тўқ дунёнинг қоқ ўртасида бутунлай ёлғиз қолгандай эди. Кўлидаги пулни

ғижимлади, олтмиш уч рубл, қандайдир англашилмовчилик билан адвокат томонидан мусодара қилинмаган шу пул қолган эди унинг қўлида; ҳужжатлар, майда-чуйда нарсалар ва “Тайфун” нинг мияси, бахтга қарши, ишхонада эди...

Вадим Григорьевич Глазичевнинг бор-йўқ нарсаси шулардан иборат эди. ВАК ёзги таътилга тарқаб кетганди, май ойининг охири куни у ниҳоят диссертацияни тасдиқлади, лекин ҳужжатлар институт кадрлар бўлимига келиб тушмаганди, шунинг учун Вадим, фан номзоди, тиланчи маоши билан яшаши керак эди, ҳаммаёққа қўли етадиган адвокат ҳали уни ҳам кестириб бераман деб дўқ қилганди. Уй ичи қоронғу ва дим эди, Вадим ўрнидан туриб қаради — дарчалар берк, деразалар қиш учун елимлаб ташланганди, шифтда электр ипи, абажурсиз, ҳатто патронсиз осилиб турарди, дераза рафи, часпақлар кўпориб олинганди. Кўзига дунё қоронғу бўлиб кетди, унинг зулмат босган бу ҳаётига дераза ортидан электр пайвандидан нур тушгандай бўлди. Шиппагини шипиллатиб қўшни кампир кўринди. Унга ҳамдардлик билан қараб қўйди (“ичиб кўйдимми, лочинча!..”). Шимга ўхшаган жулдир нарсани кўтариб келди, тешик шиппақдан бўлак бирор пойабзал топилмади. Вадим кампирдан бир рублни майдалатиб олди ва телефон-автоматни излаб кетди, учинчи уринишдан кейин ҳамюртини топишга муваффақ бўлди.

6

Уни Сумков дейишарди. Глазичевдан беш йил олдин пойтахтда пайдо бўлди. Уч ой давомида ейиш-ичиш ва яшашига етадиган пулни қопчиққа яшириб, тўғноғич билан Павлодар ўлчови бўйича шинам костюмнинг ички чўнтагига қадаб қўйганди. Сўзамол Сумков Москвадан кўрқмасди. Ўша Павлодар ўлчамиди туша-тузук билимга эга эди, лекин кириш имтиҳонларидан гурсиллаб йиқилди-да, қандайдир хатога йўл қўйдим, деб бош қотира бошлади. Москва ҳаётидан сабоқни уни ўша куни йиқитган имтиҳончилардан эмас, балки айни шу оқшом Садовая кўчасида икки бошқа шаҳарлик йигитнинг учрашувидан олди. Ёшлар Москвага келганидан ва жойлашиб олганларидан хурсанд эдилар. Лекин “бузоқнинг юргани сомонхонагача” деганларидек, Сумков бир ҳақиқатни яхши тушуниб олди. Ҳолва деган билан оғиз чучимас экан. У имтиҳонларда ҳар қанча уринмасин, синовчи ўқитувчилар Сумковни тушунишмади. Улар йигитга дарс берган қишлоқ муаллимларига сира ўхшамасди.

Шундай қилиб, ҳаммаси барбод бўлди, умидлари пучга чиқди. Сумков ётоқхона комендантга кўрпа-тўшакларини топширди-да, жўнаворди. Тўғри Қозон вокзалига қараб юрди. Лекин ўжар Москвага нисбатан тўлиб-тошган газаби уни тахта девор билан тўсилган қурилишга етаклади. У қурилишнинг комсомол дарғасига учрашди. Буни қарантки, истисно ҳам бўларкан. Москва кўз ёшларга ишонмайди, дейишарди. У эса ишонди, ҳамдардлик билдирди, кимгадир сим қоқди, қандайдир ижроқўмдаги ўртоқларга етаклаб борди. Қарабсизки, чекка бир қишлоқдан келган йигит қурилишда ёрдамчи ишчига айланди. Бу ерда у кўплаб бошқа ёшлар қатори Москвада вақтинча яшаш рўйхатига олинди. Шунда Павлодардан келган бу ёрдамчи ишчи ўзига ҳар хил шақилдоқлар тақиб олган москваликка ўхшаш истагидан воз кечиб, бошқача йўл тутишга қарор қилди. У “шундай иш қилиш керакки, москвалик бўлиш билан бирга туб аҳолидан анча устун турсин” деб ўйларкан, шу мақсадга интилди. Шундай қилиб, у ҳар кимнинг ҳам қўлидан келавермайдиган турли хабарларни тўшловчи ва пулловчига айланди. У ҳамма жойда дўстлар ва танишлар орттирди, Политехника институтини тугатгач, радиода ишлади, микрофонни машҳур шахслар оғзига тутиб, ундан керак бўладиган барча гапларни қойилмақом қилиб ёзиб оладиган бўлди. “Известия”да Сумковни хатлар билан ишлашга қўйишди. Энг қимматли хатларни яшириб қўя бошлади. Хабарларни у соғмас, балки шундай айирбош қилардики, ҳеч қачон зарар кўрмасди. Унинг калласида юзлаб фамилиялар, манзиллар, таржимаи ҳол маълумотлари сақланиб қоларди. Сумков бир вақтлар кўзи қонга тўлган безори ўқувчилар калтагидан асраб қолган ҳамюртини ҳам унугмасди. Ётоқхонага ҳар замонда келиб, ундан хабар олиб турарди. Вадим Глазичевнинг нолишларини тинглаб, у йўл қўйган хатолардан ўзини тергашга ҳаракат қиларди. Вадим эса бундай хатоларга бирин-

кетин йўл қўяверарди. Уларни яширишга ҳам уринмасди, онасини партиядан ўчиришганини, отаси бўлса турли “гуноҳ”лари учун парткомиссиядан бўшамасди. Тентакнинг ҳаётда бир мартагина омади чоғди — қудратли арбобнинг қизи билан танишиб қолди, тилини тийиши керак эди, йўқ, оғзидан гуллаб қўйди. Академикнинг қизини Сумков бир сафар узоқдан кўриб қолди — бу девқомат қизнинг сонлари зўр-ку, деди ўзича ва ғалатиноқ хулоса чиқарди; зеро у насл-насабли бир испан хонимнинг мемуаридаги воқеа эсита тушди. Табиат ўша хонимга икки метр бўй берганди, унинг қўлини сўраб келган куёвтуғралар елкасидан ҳам келмасди. Ўша таниқли хоним қари қиз бўлиб қолиши ҳеч гап эмасди, агар бир дароз учраб қолмаганда. Бир куни иссиқда биқиб ўтирса, ҳовлиларини ўраб турган баланд тахта девор нарғидан қандайдир шляпа сузиб кетаётган эмиш. Кўзимга бирор нарса кўринди шекилли, деб ўйлабди девқомат испан қиз. Лекин хизматкорлар ўша шляпани тўхтатишибди. Буни қарантки, ҳалиги шляпанинг эгаси дароз қиздан бир бошга баланд, бунинг устига, католик экан. Дарҳол никоҳ ўқитиб, тўй қилишибди, лекин уларнинг турмушлари узоққа чўзилмабди. Чунки эркакни полиция фош қилибди, у қаллюбик билан шуғулланаркан. Аммо унинг омадсиз рафиқаси эркин қуш бўлиб, қўллари бўшаб қолибди. Ойимчахон ўша қўллари билан бир генерални ушлаб олибди. Гарчи генералнинг бўйи пастроқ бўлса ҳам худо “нарёқ”дан берган экан, роса чопагон чиқиб қолибди... Сумков академикнинг ўзи ҳақида ҳам анча-мунча нарсани билиб олди. У қўла туширган шикоятлардан шу нарса маълум бўлдики, фан чироғи бўлган академик латиш қулоқларидан бўлиб, анчагина олғирлардан экан. Бог-ҳовлилар қишлоғида қўшнисининг ярим гектар ерини тортиб олиб, барча қонунларга зид равишда уй қурибди, ўзининг хорижда ишлаб чиқарилган иккита машинасини ерости гаражига яшириб қўйибди (учинчисини, ўзимизда чиқарилганини Мария Викторовна номига ёздиришибди); жадал суръатларда қурилган сауна дастлабки мижозларни қабул қилибди, у ерда академикнинг ёшгина ассистент шогирдлари маза қилиб буғланиб, терлаб чиқишибди. Сумков қасд олиш пайти, албатта, етиб келишга қатъий ишонарди ва жаллод ойболтаси академик оиласи боши узра қачон кўтарилишини сабрсизлик билан кутарди. Ўша ойболта кўтарилган бўларди ҳам (Сумков бу ҳақда Вадимга ўз вақтида айтишдан тортинган эди) агар дипломатлар оиласидан бўлган куёвчанинг ҳовли йўлагидagi ўпишишлари жонига тегиб, воқеадан анча олдин ўз ишонч ёрлиғини кўрсатишга жазм этган эди. Бунга Ирина норозилик билдирди, лекин академикнинг тазйиқи остида барибир рози бўлди. Шунинг учун ҳам кейинроқ дарслардан бир неча кунга руҳсат сўраб, жавоб олишга мажбур бўлди. Лапинлар қизларининг вақглироқ ҳомиладор бўлиб қолганига тан беришга ҳам, гуноҳ қилиб қўйган ва гадойга айланган куёвларининг қарзларини қоллашга ҳам тайёр эдилар-у, қутилмаганда ношукур фан номзодининг фарб матбуотида бир-икки мақоласи пайдо бўлиб қолди-ку... Лапинлар эътиборларини яна рад этилган Глазичевга қаратдилар.

Глазичевнинг ҳаморти таътилга кетмоқчи бўлиб турганди. Қора денгизда бир мириқиб дам олмақчи эди. Бандлигини баҳона қилиб, Вадим билан учрашувни кейинги ойга қолдирса ҳам бўларди. Лекин Сумков дарҳол етиб келди. У ҳамортининг аҳволини кўриб, қайтиб чиқиб кетди, дўкондан костюм, ботинка, қўйлак (бахга қарши плаши ишхонада қолганди) ва курси кўтариб келди. Сумков ҳамортининг бошига тушган барча кўргуликлардан хабардор эди. Вадимни сартарош хоним, шиша идишлар қабул қилувчи аёл ёки гастрономда шарбат сотувчи жувон билан қўла туширишганига у унча эътибор бермади. Э, бу бари майда-чуйда гаплар. Лапинлар оиласининг оғзи бир марта куйди — худди шундай дейишди улар курсида ўтириб дуо ўқийтган яхудийдек тебранаётган Глазичевга. Чиндан ҳам латишлар дипломатнинг ўлиғига чув тушган эдилар. Бироқ совет ҳокимиятига қарши ёвуз ниятда бўлган (бунинг учун жазосини олган) куёв мосуво бўлди. Лапинларнинг бутун умиди павлодарликдан эди, у ҳам панд берди; бир вақтлар Лапиньш бўлган Лапиннинг дунёқарashi бошқача. У мулкдорчасига фикр юритади, унга бақувват, хўжалик одами керак, итоаткор, пул топадиган эркак бўлиши лозим. Шунинг учун ҳам институтда унга, фан номзоди Глазичевга маъқул мавзуни рўпара қилишди, етти-саккиз йил бемалол пашша кўриб ўтириб докторлик диссертациясини ёқлаши мумкин,

бунақанги фан номзоди қизининг ҳаётига раҳна солломайди, Вадим бўлса Ломоносов, Ньютон бўламан дейди. Э, ҳозир улар кимга ҳам керак; шундай экан, ҳамюртининг айби унинг хотинбозлигида эмас, бунақанги “шўх”ликлар ҳозир ҳисобга олинмайди, бу борада ҳамма аллақачон ботқоққа ботган, Иван Иванович Лапиннинг ўзи бу соҳада қулоғигача гуноҳга ботиб ўтирибди, унинг олий мартабали рафиқаси бўлса ёш аспирантлар билан ошиқ-маъшуклик қилаяпти. Етар энди, — деган хулосага келди Сумков (унга ҳомийлик қилиш ва устоз бўлиш жуда ёқарди), энди шуни яхши билиш керакки: бизнинг ҳаммамиз учун йўлдан адашиш, чапга бир қадам ёки ўнгга бир қадам босиш ҳам ман қилинган, Иван Иванович бунга ўз бошидан кечирган, бир сафар оддий нарса — буғдойнинг маҳсулот сифатидаги қийматига шубҳаланиб хўп панд еганди. “Шундай экан, ҳамма бало институтнинг ўзида, — деди ҳамюрти хайрлаша туриб, — унут, ўша тоза илм деган ҳаёлингни, жўра, унинг турган-битгани ифлос ўзи! Нималарнидир ўйлаб юрибсан-а, қўй, ўша турбулентли куюнларингни...”

Глазичев эса айнан шунга ишонгиси келмасди, ахир, ишхонада ҳамма унга ҳамлард, барча ундан қандайдир янгилик кутаяпти, лекин у адвокатнинг айтганларини эслаб, “ҳа, ҳамюртим ҳақ!” деб юборганини ўзи ҳам билмай қолди.

Ҳарҳолда текинга келган костюм, ботинка, кўйлак ва курси Глазичевда ўзининг ҳақлигига ишонч уйғотди. Меҳрибон кўшни кампир унга бир кучоқ эски газеталар тўпламини келтириб берди. Вадим Глазичев уни кутаётган шон-шухрат арафасида худди ўша газеталар тахлами устида ухлаб қолди.

7

Ўша шухрат унга яқинлашиб кела бошлаганди. Бир ҳафтадан сўнг, иш кунининг қоқ ўртасида юз берди бу ҳол. “Тайфун” чиқиллар, насослар гувиллаб сувини ҳайдар, иш бир маромда борарди. Вадим орқасида қандайдир чолнинг инқилаганини эшитди. Орқасига ўтирилиб, академик Фаддеевни кўрди. Қарияга бунинг нималигини тушунтириб ўтиришнинг ҳожати йўқ эди, у ҳаммасини яхши тушунарди. Ҳамиша, қаерда бўлмасин, ўтиришни яхши кўрадиган кекса академик чорак соатча тик туриб “Тайфун”нинг ишлашини томоша қилди. Кейин шошилиб, ҳожатхонага йўналди. Қариллик-да, бўшаниб, анча енгил тортди. Кейин телефон қилиб, фан номзоди Глазичевни суҳбатга чақирди.

Нимадир юз беришини сезган Глазичев кўлини яхшилаб ювди, оқ халатининг у ёқ-бу ёғини кўздан кечирди. Ҳаёлига электрончи Сидоровнинг сўзлари келди: “Ҳамма одамлар сотилади. Шу жумладан мен ҳам сотиламан, лекин ойига юз тўқсон рублга, на камига, на кўпига!” Эшикни тақиллатиб, ичкари кирди. Лекин гап пул ҳақида боргани йўқ, қария бўғиқ овозда резервуардаги тадқиқотларга ҳалақит бераётган, натижаларни ёритишга тўсқинлик қилаётган бюрократларни сўқди. Худди шундай иш айнан ушбу институтда, ҳаммага маълум Булдиннинг айби билан юз берганди.

— Мен бу билан қандайдир ҳаммуаллифлик шаклида ифодаланган бемаъни ишгирокка даъвогар эмасман, — деди Фаддеев. — Йўқ, менинг ундай ниятим йўқ! Бироқ, бу истиқболли ишни чўзиб ўтириш мумкин эмас. Лўндасини айтсам, Глазичев, сен икки-учта мақолани қоралаб ташлашинг керак. Мен эса ўз таъсириمدан фойдаланаман ва ҳадемай институтда олиб борилаётган гаройиб тажрибалардан ҳамма хабар топади...

Вадим фойда ва зарарни наридандан-бери хомчўт қилиб кўриб, рози бўлди. Чунки дастлабки маълумотлар жиддий хулосалар чиқариш имконини берганди.

— Яна битта гап, — деди академик. — Бу ҳақда Булдин билмагани маъкул!

Улар шундай бир тўхтамага келишди.

Шундан кейин Фаддеев резервуарга бошқа келмади. Лекин Булдин бошқараётган бўлимдаги ходимлар серкатнов бўлиб қолишди. Шу боисдан ҳам у телефон қилиб, тезда хонасига етиб боришни буюрганда Глазичев ҳайрон бўлмади. Бошқача бўлиши мумкин ҳам эмасди: икки академик кўздан бери, айтишларича, талабалик курсисидан сира бери чиқиша олинмасди. Фаддеевнинг сўлғин юзи унинг микроинсулт бўлганидан дарак берарди. Бу синов майдони

– полигонда юз берганди. Ўшанда, ракетани учириниш олдидан блиндажда турган Фаддеев олдига Булдин кириб келганди, унинг қўлида қора ҳарфлар билан “Тротил” деган сўз ёзилган кути бор эди. Кутининг ёнида ипи осилиб турарди.

– Ҳаёт билан видолашавер, – бўкирди Булдин ранги оқариб кетган ҳамкасбига. – Барча ёвуз қилмишларинг учун сени ўлимга ҳукм қилдим...

У кутининг ипини зажигалка билан ёндирди-да, сакраб ташқарига чиқди, блиндаждан чиқиладиган туйнукни оғир бир нарса билан беркипти кўйди. Ўшанда ҳеч қандай портлаш бўлмади, лекин академик жуда кўрқиб кетганди. Қария анчагача дудуқланиб юрди, пешоб қилгани тез-тез ҳожатхонага югурадиган бўлиб қолди.

Академик Булдин айнан Фаддеевдан бошлади гапни. Аввало уни бировларнинг фикрини ўтиришда, дўқ-пўписа қилиб кўрқитишда, товламачиликда айблади. Академик Булдин ҳайратдан ёқа ушлади: ахир, қандай қилиб фан номзоди Глазичев, давлатга фойда келтирадиган бирорта тутуруқли фояни ўртага ташламаган ўша ипирисқи чол билан ҳамговоқ бўлиб ўтирибди-я?! Узи, Иван Евграфович Булдин эса бошқа гап. Чунки Хитойнинг шимолий вилоятларида чорва туёғини тенг ярмига камайтирган мана шу (у кўрсаткич бармоғини ўз кўкрагига ниқтади) Булдин бўлади. Ҳа, ҳа, бу ўша, анави қийиқ кўзликлар билан муносабатлар кескинлашганда компакт генератор қуриб, шундай частотали нур тарқатдики, буқаларни бепушт қилди-кўйди! “Буни мен қилганман, мен!” – деди у кўкрагига уриб.

Ва улар, Булдин билан Глазичев, шундай бир нарсани ўйлаб топишадикки, у океан ортдан келтириладиган буқаларни назарда тутмоқда, бунинг учун эса резервуардаги кузатишлар натижаларини умумлаштириш керак. Бу ишни орқага суриб бўлмайди. Ўзини академик Фаддеев деб атаётган кимса, хунаса ва зулук, институтдаги барча ёш истеъодлар унинг ҳужумига дучор бўлдилар, уларнинг ҳаммаси шип-шийдам қилиниб, ҳайдаб юборилди. Бу Фаддеев, ниҳоят, ҳеч киммас, ҳеч нарсамас. Ҳеч қанақа таъсири ҳам йўқ, алоқаси ҳам. Булдин эса, ҳаётнинг ҳамма соҳаларида кўплаб танишга эга. Бу эса Глазичевга жуда кўл келади. Ахир, бу нима деган гап, бутун дунёга машҳур институтнинг илмий ходими ночор коммуналканинг жимитдеккина кулбасида кун кўраяпти. Ваҳшийлик! Шармандалик! Булдин буни шундай қўймайди. Ўзининг содиқ ёрдамчисини хорлатиб қўймайди, унинг лавозим маошини оширишга, муносиб бошпана тошиб беришга қурби ҳам, кучи ҳам етади. Хуллас, Глазичев бир хонали уй билан таъминланади, уч ойдан кейин, йўқ, икки, яхшиси, бир ярим ойдан кейин янги хонадонга кўчиб киради. Шунинг учун ҳам у дарҳол Фаддеевдан юз ўтириши керак, дарҳол!

Тор-мор келтириб, фош қилувчи сўзлар шиддатидан сустлашиб, довдираб қолган Вадим, айна пайтда тантанавор бир ҳолатда (Лашинлардан интиқом олиш соати яқинлашарди), Булдин тазйиқи билан парткомга ариза ёзиб, академик Фаддеев устидан шикоят қилди. Бу юлғич академик Глазичев яратган “Тайфун” ускунасини ундан тортиб олмоқчи, унинг резервуарда ишлашига йўл қўймайпти; худди шу Фаддеев коммунизм қураётган жамиятимизнинг маънавий негизларини топмамоқда. Булар унинг (қариянинг кексалик нуқсонлари санаб ўтилганди) хатти-ҳаракатида ўз ифодасини топмоқда... Шундан сўнг Булдиннинг бақувват қўллари Вадимнинг панжасини қисиб қўйди. Вадим дадил қўл силкиб, йўлак даҳлиздан тантанавор бораркан, кимдир ташлаб кетган бўш сигарет қутисини тешиб юборди.

Лекин у бўлғувси тантаналардан завқланиб улгурмади. Чунки эртасигаёқ уни Фаддеев чақириб қолди. Қария фан номзоди Глазичевдан хафа бўлгани шундоққина кўриниб турарди.

– Келиб-келиб кимга ишондингиз ўзи? Наҳотки мана шу таваккалчи Булдинни академия ва фаровон турмуш пиллапоясига олиб чиққан ҳокимият мурватларини билмасангиз? Ёки унинг хитой новвослари ҳақидаги масалига ишондингизми? Унинг қанчалик юлғич эканини эшитмаганмисиз? Тутган жойини узмай қўймади бу юлғич. Узиб олиб, ўзиники қилаверади. Ахир, Москванинг ўзида етгита уйи бор. Улар қариндошлари ёки ўйнашлари номига ўтказилган. Бунинг ҳам осонгина йўлини топган, ўйнашларининг фамилиясини ўзгартириб, қариндошига айлантирган қўйган. Сизга, Вадим Григорьевич,

шунақа бир хонали уйдан ваъда қилмадими? Ишонманг, овора бўлманг ҳам! Менинг шоғирдларим эса устозларини жуда қадрлашади. Ана шундай шоғирдларим орасида СССР Министрлар Совети Раисининг ўринбосари ҳам бор.

Сиз менга суянинг, сира кам бўлмайсиз. Яна уч ойдан сўнг, ўзингиз биласиз, баъзи бир бюрократик тўсиқларни енгиб ўтиш керак бўлади, сўнгра, уч ойдан кейин, сиз икки хонали уйга кўчиб ўтасиз. Йўқ, йўқ, “Новое Черёмушка” метроси ёнидамас, баламан, у ерда собиқ қариндошларингиз билан бир ҳаводан нафас олиш сизга оғир; йўқ, сизга бериладиган хонадон Ленин шоҳкўчасида бўлади. Шундай экан, кўйинг ўша фитначини, ундан юз ўтиринг, мана қоғоз, ёзинг парткомга, ҳозироқ ёзинг!

Глазичевнинг кўзи очилди, ниҳоят Булдиннинг кимлигини тушуниб етди. Фаддеевнинг кутқуси билан парткомга шикоят ёзди. Унинг қалби яйраб кетди, бўлмасам-чи?! Янги уй! Ленин шоҳкўчаси! Икки хонали уй!

У уйида пулини санаб кўрди ва ўзининг тежамкорлигига тасаннолар айтди. Ушбу коммуналкада яшаш учун қарийб ҳеч нарса сотиб олмади; чойшаб, сочик, йиғма каравот — барига икки юз рубл кетди. Қолган пули минг рублдан ошмасди, кўпроқ бўлиши ҳам мумкин эди, бироқ ҳаммасини “Тайфун” ўпириб кетди, лойиҳа устахонаси монтажчиларига тўлашга тўғри келди. Лекин, барибир, икки хонали уйга кўчиб киришга етади!

Кейинги кун и ертўладаги резервуарга кирмоқчи эди, эшикда “кириш мумкин эмас” деган ёзув, қулф осилди. Қўнғироқ тутмачасини босди, эшик қия очилди, ичкарида лаборантнинг таниш қиёфаси: “Сиз рўйхатда йўқсиз!” Яъни, у, Вадим Глазичев, “бегона!” Бу ерга киришга муносиб кишилар сафидан ўрин эгаллаш учун эса бўлим бошлигининг олдига кириш керак. У бўлса жойида йўқ. Глазичев, нима юз берди экан, деб тирноғини кемирди, ахир, ертўлага эринмаган ҳар қандай одам кириши мумкин эди-ку — у ерда махфий ҳеч нарса йўқ. Рухсатнома олиш учун бир неча жойга бош уриши лозим, бу эса анча вақтни олади, лекин қўлидан нима ҳам келарди.

У тегишли жойларга учраша бошлаган ҳам эдики, энг керакли кишининг ўзи унинг ҳузурига келди. Фирқа кўмитаси котиби шахсан ўзи келиб лабораториядан ҳаммани ҳайдаб чиқарди, Глазичев ёзган иккита ариза солинган папкани очди, тапвишли бир алпозда энсасини қашиди.

— Ёмон, жуда ёмон... Ёш коммунист бўлатуриб... ҳалитдан... Фиску фасод тарқатаётгисиз, тезда парткомгача етиб боради, райкомдагилар маълумот тўплай бошлайдилар... Яхши эмас, ҳечам яхши эмас...

Глазичев қонталаш лабларини қимирлатиб қўйди. Унга ҳамлард фирқа котиби эса сўзида давом этди.

— Шунақаям расвогарчилик бўладими? — У шикоятлардан бирини қўлига олди, кейин уни иккинчисининг устига қўйди. — Сизнинг ёзишингизча, муҳтарам академиклар бесоқолбозлик билан шуғулланади, балоғатга етмаган қизларни зўрловчи разил одамлар... Бу нарса жиноят тартибида тергов қилишни тақозо этади. Агар улар шуни хоҳласалар ва агар партком тегишли ташкилотларга мурожаат қилса... Дарвоқе, жиноят кодексида шундай модда бор, тўхмат учун жазолайдиган. Албатта, бу ерда шубҳали ҳолатлар, тўхмат — хусусий иш эмас, ижтимоий иш. Сизнинг шикоятларингиз бўлса ўта шахсий, моҳиятига кўра далил-исботларсиз... Лекин барибир, бу жуда серғалва иш, партком қўл қовуштириб қараб туролмайди. Коммунист Глазичев Вадим Григорьевичнинг шахсий иши кўриб чиқилиши керак. Бунинг оқибати шунга олиб келадики, эҳтимол билетинг билан хайрлашинингга тўғри келарди...

“Эҳтимол” ва “балки” деган гаплар Вадимни кўркувдан халос этолмасди. Партия билетидан айрилиш ҳаммиша ҳамма нарсадан, ҳатто озодликдан ҳам маҳрум бўлишни билдирарди. Эсида бор, бундай ҳоллар Павлодарда бўлганди. Бу ерда, Москвада ҳам шундай аҳвол юз берганди. Ҳампорти бўлса ҳар бир учрашувида таъкидларди: партия — сенинг кутқарув қуршоғинг, ҳар қандай довулда ҳам жонингга ора киради. КПСС сафида экансан, — дерди у, — талашинг, зўрлашинг, ўлдиришинг мумкин, қонун сени ҳимоя қилаверади.

Вадим, “Нима қилиш керак?” — дегандек партком котибига қаради. У эса папкадан тоза қоғоз олди. Глазичев шу қоғозга барча даъволаридан воз кечишини ёзди. Кейин эса яна шундай бошқа бир қоғозга уни ўз хоҳишига кўра институтдан бўшатишларини сўраб ариза битди.

Вадим ўз ҳисобида турган буюмларини топширар экан, сейфдан “Тайфун”нинг кеча ускунадан олиб қўйилган “мия”сини кўриб қолиб, чўнтагига тикди. “Мия” ҳам, “Тайфун”нинг ўзи ҳам ҳеч қайси рўйхатда йўқ эди. Аризага қўл қўйиб беришди ва бир соатдан сўнг Вадим меҳнат дафтарчасини, саккиз юз рубл тангаси билан, фойдаланилмаган таътил учун яна шунча пул олиб, институтни тарк этди.

Хайр, институт. Хайр, жаҳоншумул шуҳрат!

Вадим метронинг “Белорусская – Кольцевая” бекатида тушиб, 18-троллейбусга ўтирди. Мана, ниҳоят у ўз уйида, бир хонали коммуналкада. Энди бу ердан ҳеч қачон чиқиб кетолмаса керак. Идиш-товоқ ювиладиган чаноққа таяниб, ўйга толди; бундан буён яшайдиган ери – шу жой. Хонадан зах ҳиди уфурарди. Нордон ва чучмал ҳиддан кўнгли беҳузур бўлди. Бўлган воқеаларни бирма-бир эслади, хотини Иринанинг, қайнонасининг гаплари қулоқлари тагида жаранглаб турди. Улар тўғри айтишди, нодон ва кўрқоқ деб жуда тўғри таърифлашди. Ҳа, улар ҳақ, минг бора ҳақ! Анави академикларни айтмайсизми? Тайёр ошга баковул бўлишмоқчи-я!

Вадим Глазичев бир қарорга келди. У у ёқ-бу ёқни қидириб арқон ахтара бошлади. Ўзини осийш учун унга арқон керак эди. Арқон тополмади. Қўшни кампирдан сўрасамикин? Вақтинчалик олади, албатта. Кейин хат ёзиб қолдиради, арқонни эгасига топширишлари учун. Ҳа, Глазичевлар шунақа ҳалол одамлар, уларга бировнинг нарсаси керакмас. Кичик илмий ходимлардан у берган қарзларни ундиришни ҳам ёзиб қолдиради. Энг аввало – ҳалиги ертўла эшигини очмаган лаборантдан – ўша аблаҳ Вадимдан ойликкача ўн бир рубл қарз олган эди.

Бирдан миясига ажойиб фикр келди: электрўтказгич! Сим устига қопланган ип уни кўтара олмаслиги мумкин. Агар шифтгни тешиб ип осилган темир илпакка электрўтказгични маҳкамлаб бўйнига солинса бўлар, илпак панд бермайди, албатта. Агар у айнан ўша хонада Лапинлар уни қафасга тикишгандай қамашган катакда ўзини осса жуда зўр бўлади-да. Уларга қасдма-қасдига! Ҳозир ичиб олса зарар қилмасди, ҳарҳолда академиклар ва адвокатлар йўқ ўша нариги дунёга жонни қийналганини сезмай борарди-да. Дўкон ҳам ёнларида, бир қадам. Лекин бўлмади, ўзига эп кўрмади.

Нима қилиш керак? Йўқ, бўлмайди, қўшниси, милиция кўриб қолиши мумкин. Ўзига ўт қўйиб ўлдирса-чи? Шунга қарор қилди: оёғининг тагидан ўт ёқади-да, ўзини электр ўтказгичга осадди. Ёнадиган буюм эса ёнгинасида, ана, қалин папка: “Физика-математика фанлари номзодининг илмий даражасини олиш учун диссертацияси”. Уни ёнишга осон бўлиши учун бироз тўғрилаб қўйиш лозим.

Вадим Глазичев папкани очиб, силкитди, қоғоз варақлари оёқлари остига тўкилди. У варақларни кўтариб ёқмоқчи бўлганда кўзи ёзувга тушди, бақариб юборишига сал қолди. Бу – Вадимни ҳайдаб чиқаришган ўша уч хонали уйдаги буюмларнинг рўйхати эди. Сервантдаги қошиқ ва санчқилар (сервантнинг ўзи ҳам, албатта), чойшаб ва ёстиқ жилдлари, комод (у ҳам рўйхатда бор), турли рангдаги қўлсочиклар, адёл ва матрас жилдлари; фин совутгич “Розенлов”, Фарбий Германиянинг “Грюндиг” деган стереорадиоласи, яна кўплаб бошқа нарсалар, яна икки жавон тўла китоблар ва уларнинг номлари. Ахир, булар хужжат-ку! Фақат нотариус тасдиқламаган хужжат. Йўқ, нега энди ўзини осийш керак? Тагин ўз диссертацияси гулхани устида-я! Йўқ! У дераза олдида туриб қасам ичди: ҳамма билиб қўйсин, у рўйхатдаги ўзига тегишли буюмларни қайтариб олади, албатта қайтариб олади! Меҳнаткаш инсонни академик сармоясининг кишанларидан озод қилиш манифести худди шунинг учун тузилган-да! “Мен худди шундай қиламан! Шундай қиламан!” – дея ёниб улгурмаган гулхан устида рақсга тушар, юраги ўч олиш, уч хонали уйини қайтариш ва қандайдир академикнинг қизига уйланиш истаги билан ёнар эди.

Буни қарангки, ҳаммаси биз ўйланганчалик ёмон эмаскан. Ҳамма нарсага кучи етадиган адвокат ҳар қанча уринмасин, уни Москвада яшаш ҳуқуқидан маҳрум қилолмаганди. Академиклар унинг фирқа билетини тортиб олишга ҳар қанча уринмасинлар, эплай олмадилар. Мана ўша ҳамюрти кутқарув ҳалқаси деб таърифлаган хужжат, партия мандати унинг чўнтагида.

Кечкурун хонасига институт югурдаги кириб келганда адолат тантана қилишига ишонч янада ортди! Олий раҳбарлар ғазабда, “Тайфун” бузилган, ускуна ишламаяпти, етишмаётган блокни қайтариб беринг, акс ҳолда – милиция, тингув! Лекин дўқ-пўписалар Глазичевга асло таъсир қилмади, ахир ўша ускуна ҳеч ким ҳисобида эмас, эгаси йўқ!

– Йўқол! – бақирди ғазаб билан Вадим Глазичев. – Йўқол менинг уйимдан, ўзим сизларни судга бермасимдан олдин йўқол баринг!

8

Бир неча кун у ҳеч қаяққа чиқмай яшади. Фақат ошхонага ва нон учун дўконга чиқиб турди. Нукул нолиб юрадиган қўшниси унинг уйидаги бор-будини шилиб кетишди деб ўйлаб, ойликкача уч рубл бериб турайми, деб қолди. Бир литрлик чойдиш ва иккита стаканнинг биттасида чой дамлаб, иккинчисида ичарди. У бошқа ҳеч нарса сотиб олишни истамасди. У бу ерда вақтинча яшаяпти! – Вадим шундай қарорга келганди. Тақдирнинг қуюнли оқимлари уни одамлар дарёсининг ўртасигача олиб бориб қўярди, ундан нарийёғига, ҳосилдор соҳилгача эса ўзи сузиб боради, қулай ва кам аҳолили, бог-роғлар ҳамда жаннат неъматлари тўлиб-тошиб ётган ўша жойларда мазза қилиб яшайверади.

Ва тақдирнинг ўзи таширф буюрди – эшик қўнғироғи жиринглаб, қўшни кампир кириб келди. Унинг орқасидан отаси – Григорий Васильевич Глазичев пайдо бўлди. Вадим уни, онасини ҳам кўрмаганига ўн йиллар бўлганди. Тўй арафасида Ирина унга ота-онасини олис вилоятдан таклиф қилишни эслатганди, лекин Вадим кўнмаганди. Мана энди отаси ўзи келди – Вадимнинг Пресняда яшаётганини Ирина орқали билибди. Қария кўрқиб кетиб, бу ерни қандай топишга боши қотиб турганди, яхшиямки бошловчи топилиб қолди. Уни Кирилл бошлаб келди.

– Сизни нима жин урди, – деди Вадим. – Ойим билан нега ажрашдингиз?

Отаси аҳмоқона жавоби билан уни лол қолдирди:

– Ойинг беқарорлик касалига мубтало эди. Сен ҳали туғилмагандинг, ойинг КПСС Марказий Қўмитасининг шахсга сиғиниш ҳақидаги қарорини мафкуравий нотўғри деб қабул қилди. Кейин эса Молотов, Каганович ва бошқаларнинг партияга қарши гуруҳи ҳақидаги масалада ҳам иккаламиз қаттиқ баҳслашдик. Ана шундан кейин ойинг Марказқўмнинг Октябр пленумига ҳам салбий муносабатда бўлди, – сен ўшанда богчага қатнардинг, – менинг сабр-бардошим тугади.

Мана шу бир мурвати кам, мана шу бўшанг, мана шу нотавон одам барча ҳужжатлар бўйича унинг отаси ҳисобланади! Ҳар қандай одам Кремлдаги қирпичоққа тушурган бўларди, онаси бўлса, буни қарангки, бошқача, алоҳида фикрда экан. Шулар ҳам ота-она бўлди-ю. Дарвоқе, иккаласи ҳам бадбашара, худо ақлдан қисган кимсалар. Қизиқ Вадим кимга тортган экан?

– Ойинг ўлиб кетганига анча бўлди.

Вадим сўрамай қўйгач, саволлар жуда кўпайиб қолди, лекин бу кас унга нима деб жавоб бера оларди. Уни деб Вадимнинг бутун ҳаёти барбод бўлди. Отаси туфайли Вадим ҳозир мана шу кулбада ётибди, бойларга қарам бўлиб юрибди. Бари шу туфайли! Ахир, бу одам уруш йиллари таъминот бўлимида бошлиқ бўлиб ишлаганди-ку. Ўзидан олдинги киши сингари анчагина пулни ўзлашгирса бўлмасмиди. Ҳалиги одамнинг ўғли – Вадимнинг синфдоши танаффус пайтлари нукул нонни сарёққа булаб ерди. Вадимнинг отаси ўмарса ҳам келажagini таъминласа бўларди-ку! Шунда у пойтахтдаги дуч келган бойга тиз букиб юрмасди. Отаси Павлодарда яшиғина хонадон соҳиби бўлиши мумкин эди, олишига сал қолганди, лекин Григорий Васильевич ҳе йўқ, бе йўқ – ўз навбатини кўпболали ўринбосарига берди. Ўзи ишдаги хонасида тунаб қоларди, ўғлини эса шаҳардан узоқ қасабала ижарада турғазарди. Вадим олтинчи синфдан ўнинчи синфгача бир ўзи яшади. Отасини бошқа шаҳарга, ҳаммом-кир ювиш трестига ишга тайинлашди, онаси озгина чойчақа юбориб турарди, агар мактабда бериладиган нонушга бўлмаса, Вадимнинг аҳволи нима кечарди. Ижроқўм бўлиб ишлаганда ҳам ўғлига ёрдами тегмади. Мана шундай: ҳамма яхши нарсалар –

бегоналарга, ўз боласига эса — ҳеч вақо! Тўйиб овқат емасликдан Вадим жуда нимжон ўсди. Талабалигида икки марта вагон бўшатишга ёзилди — бир тўйиб овқатланай, деди-да, лекин тушунди, жисмоний иш унга тўғри келмаскан. Аммо онаси, онаси-чи! Таёганинг хилват гўшасида ўқитувчи бўлиб ишлаб юриб, очликдан ўлиб кетди. Бир сафар ўша томонлардан ўғлига халтачада кедр ёнғоғи юборганди, ўша халтачани юқори синф ўқувчилари тортиб олишди, ўзини роса калтаклашди, яхшиямки, ўнинчи синф ўқувчиси Сумков келиб қолди, Вадимни қутқариб, болаларни ҳайдаб юборди.

Стаканга чой қўйиб отасига тутди, нондан кесиб қўйди.

— Уйда совуткич йўқ, — деди Вадим. — Шунинг учун сарёғ ва бошқа тез бузиладиган нарсаларни олиб ўтирмайман.

Қария нондан тишлаб, чойдан ичди:

— Район таъминот ва соғлиқни сақлаш бўлими хоналарига ярим йил қатнади, ниҳоят қўйиб беришди, — деди у, ясама жағларини олиб ўғлига кўрсатмоқчи бўлиб, Вадим тескари ўгирилди. Бир нарса таскин берарди: кулбаси тор бўлгани учун меҳмонга тунаб қолишни рад этса бўлади. “Ота, ўша уч хонали уйга борақолинг, ўйларди Вадим, қани жойимиз тор деб баҳона қилиб кўришсин-чи?!”

Лекин мана шу кулбада ҳам қўшнининг феъли ёмон, бировларнинг бу ерда ётиб қолишига рухсат бермайди деб баҳона тўқишга ўрин қолмади. Қария ўрнидан турди, ҳожатхонага кириб чиқди, ўғлига совға (бир қути сигарет) ва телефон рақами ёзилган қоғоз парчасини тутқазиб хайрлашди. “Яқин икки ҳафта ичида мени шу телефондан топишинг мумкин”, деди. Ҳовлида кутиб турган бадбашара Кирилл чолнинг қўлидан ушлаб, етаклаб кетди, Вадим энди тушунди: отаси қарийб кўр бўлиб қолган экан-ку! Қандайдир “Анти-Дюринг” га изоҳларни ўқийвериш кўзидан айрилибди бечора. Шунинг учун совғага филъгрисиз сигаретни танлаган экан-да, телефон рақами ёзилган қоғоз парчасига қарагиси келмади, халқ хўжалиги ютуқлари кўрғазмасидаги бирор меҳмонхонадир-да, “Заря” ми ёки “Колос”. Ҳолбуки, отаси Калинин вилоятидан бошпана тошган эди. Бироқ ёвуз ниятли Лапинлар нима учун анови гариб Кириллни унга етакчи қилиб беришди? Ҳа, собиқ куёвларини яна бир бор таҳқирлаш учун шундай қилишган!

Лабини тишлаб, энчасини қашиганча, пешонасини тириштириб барча бойларга лаънат ўқирди. Ахир, унинг Павлодардек ватанига, баҳайбат (182 сантиметр) бўйига, меҳнати ва кўзёшларига, пешона тери билан ёзилган ва ҳимоя қилинган диссертациясига кўз олайтирган ўшалар эди-да. У ҳали уларга кўрсатади, қилмишлари учун ҳали минг пушаймон ейдилар.

Лекин барибир — у отасидан ташвишда эди. Вадим хонадан ўчоқ бошига, у ердан яна хонасига бориб-келар, отаси ҳақида ўйларди. Хаёлида шундай манзара гавдаланади: Ирина Лапина-Глазичеванинг уч хонали уйи жойлашган баланд минора кулаб тушади, унинг собиқ хотини ҳали тегиб улгурмаган янги эри билан харобанинг тагида қолади. Фақат кўп қаватли биногина эмас, собиқ қариндошларининг ҳаммаси емирилиши ҳақида орзу қиларкан, ерда ётган бир парча қоғозга кўзи тушди. Бу ўша отасидан қолган ва Иринанинг қўли билан телефон рақами ёзилган қоғоз парчаси эди. Шу телефон баланд бинонинг тўққизинчи қаватида, бир вақтлар Вадим яшаган ва ҳозир хаёлида кулаб харобага айланган уч хонали уйида эди.

Яна бир мазах қилиш! Яна бир таҳқирлаш, тарсаки тушириш! Йўқ, Вадим Глазичев толстойчи эмаски, иккинчи юзини ҳам тутиб берсин!

У ҳар кун эрталаб ҳафсала билан соқол олар, уйдан чиқмай ўтирар, иккала академик эмаклаб келиб, бош эгиб, ундан институтга қайтишини сўрашларини кутарди. О, шунда у академиклар устидан бир маза қилиб кулсинки! Бу муттаҳамларни бир бошласинки! Лекин — кечиради, албатта, унга бир хонали уйни тўғирлаб беришса. Кечиради. Аммо, борди-ю, Иван Иванович Лапин — Лапиниш келса, Вадим унинг сурбет башарасига тупуради, ҳа, ҳа, тупуради! Ҳатто у Вадимга уч хонали уйни барча буюмлари, лекин Ирინасиз, қайтариб берган тақдирда ҳам!

Ҳозир унинг қасоскор режаларидан олаётган завқи унга тасалли беролмасди, зеро улар охир-оқибат ёмон натижаларга олиб келарди: Вадим қамоққа тушарди.

Хона эмас, қафас! Қафас! Бир кишилик ҳужра қамоғи. Ундан эса асло чиқиб бўлмайди! Бундай ҳолатда афви умумий кутилмайди, пул эса тугаб бораяпти. Мана, ноябр ҳам бошланди, ҳадемай совуқ тушади.

Бир куни кулбасига кирди-ю, эшикни ёпиб, узоқ ўйланиб қолди. Унга кимдир яхши хабар билан келадигандай туюлди. Ҳаётда баъзан шундай мўъжизалар ҳам бўлиб туради-ку! У мўъжизаларга ишонарди.

Бир сафар у яшаётган кулба яқинидаги ахлат ташланадиган идишларга қараб хаёл сураётганда, улар устига ёққан қор жуда чиройли кўриниб кетганди, кимдир уни чақиргандай бўлди. Вадим бошини кўтариб, Сидоровни кўрди. У қўли билан имлаб уни чақирди. Вадим шошилиб унинг ёнига чиқди. “Тез бўл! Тез! – шоширарди у. – Паспортигни ол! Кетдик! Тезроқ!”

Вадим бу лаънати Лапинларнинг бирор ҳийласи бўлса керак деб, ўжарлик кўрсатди, соқоли олилмаганини, кийимидан зах ҳиди аниқётганини рўкач қилди. Бу вазият эрксевар Сидоровни янада завқлантирди:

– Янаям яхши! Яна-да яхши! Паспортигни олвол! Эртага сенинг алоҳида хонадонинг бўлади! Бир хонали, албатта. Агар бу ерда сен билан яна кимдир ёзилган бўлганда эди – икки хоналиги тегарди. Олга! Тезроқ бериш керак!

Такси тўхтатишиб, қанақадир муассасага етиб боришди, йўл-йўлакай Сидоров маънодор қилиб: “Исроил, эмиграция” деб қўйди. Лекин бу сўзлар Глазичев учун ҳеч маънони англатмасди. Лекин кечқурунга бориб муассасалардаги кўпгина кишилар билан гаплашганидан кейин шу нарса маълум бўлдики, бундай айирбошлаш Вадимга шаҳарнинг қарийб қоқ марказида, Профсоюз кўчасида бир хоналик уйга эга бўлиш имконини бераркан. Фақат мол боқишгагина ярайдиган Қизил Преснядаги ўша хонанинг бу тарзда шошилинч равишда мебель билан жиҳозланган, қўшнисиз ва телефони бор бу бошпана (хонадонга “Рекорд” телевизорлари ҳам қўшиб бериларди)га айирбошлаш ҳеч қанақа мантқиққа мос келмасди. Ҳатто, ҳамма нарсани биладиган Сидоров ҳам маъюсгина иқрор бўлди:

– Биз, руслар, буни қаёқдан... тушунардик. Ҳатто татарлар ҳам тушунмайдилар. Бу ерда яхудийларнинг ноинсоний мияси керак бўлади. Синай кумларида қирқ йиллаб сарсон-саргардон юриб қовжиратган мия... Улар ўзларининг қовжиратган мияларини жаннатмонанд ер ҳақидаги орзулари билан сугормоқдалар. Венгер математикларидан бирининг таъбирича: инсон мияси – бу йўлбарснинг сўйлоқ тишидир, у фикрлашга эмас, яшаб қолишга хизмат қилади. Ҳозирги совет яхудийлари ушбу айирбошлашни ўйлаб топишди. Оила Исроилга кўчиб кетаяпти, лекин жини суймайдиган бу давлатга уч хонали уйини ташлаб кетишни истамайди, шу тариқа айирбошлашлар бошланади, яхудийлар мўмайгина пул ишлайдилар. Кейин қандайдир йўллар билан бу пулларни валпогага айлантириб берадиган жойларига жўнатадилар. Бу ҳаракат қайта-қайта айирбошлашни, елиб-югуришни тақозо этади. Бу ишга кўплаб яхудийлар ва яхудий бўлмаган оилалар жалб қилинади. Нагизада фан номзоди Глазичев ҳам уйлик бўлиб қолади, устига яна пул ҳам олади.

Ҳушёрликни йўқотмаган Вадим эҳтиётлик билан аниқлади: нега энди Сидоровнинг ўзи яхудий ақли маҳсулидан фойдаланмади?

Сидоров тан олиб қўя қолди:

– Афсус, пушаймонман! Сенинг барча кулфатларингда мен айборман. Мен! Мен икки буюк балоҳўр – Фаддеев билан Булдин сенинг устингда турганини ҳисобга олмабман. Улар ҳар қандай одамни эгаллаб оладилар, улар ролларни аллақачон тақсимлаб олганлар... Менга эса уйнинг кераги йўқ. Менга ертўла ҳам кифоя. Ўша ертўласиз мен Сидоров бўлмай қоламан.

Ҳужжатларни расмийлаштириш бироз чўзилди. Орадан икки кун ўтди. Ниҳоят, Глазичев паспортини ички бир ҳаяжон билан варақлаб кўрди, янги жойга қайд қилингани ҳақидаги муҳрни топгач, бешинчи қаватдаги бир хонали уйнинг собиқ соҳибининг кўлини қисиб қўйди. Хонанинг битта деразаси тор кўчага очиларди, иккинчисидан эса Профсоюз кўчасидаги машиналар оқими яққол кўзга ташланарди. Каравот, диван, жавон, бўмбўш китоб тоқчалари – Вадим унутолмаётган уч хонали уйдагидек чехларники эмас, советларники. Кекса ва гамгин яхудий меҳмоннавозлик билан ишора қилди – марҳамат, энди ҳаммаси сизники, эгалик қилаверинг... Мана телефон рақами, дарвоқе, мен уни сизнинг номингизга ўтказиб қўйганман. Телефон қилинг...

Шундан сўнг Вадим мардикор ёллаб хонадаги барча буюмларни чиқартириб ташлади. Чунки улар рўйхатдаги метёрларга тўғри келмасди. У бўш хонага кириб, яйраганча қулочини керди. Ёнига нимадир ботгандек бўлди. У қўлини шимининг орқа чўнтагига солиб, “Тайфун”нинг миясини топди.

9

Яхудийлар Глазичевга кўчиб ўтгани учун уч минг рубл беришди, хонанинг эгаси эса қийналгани эвазига саккиз юз рубль қўшиб қўйди.

— Ҳа, дунёда ҳали адолат бор! — деган қарорга келди Вадим кўрган хўрликлари ва азобларини ўйларкан. Бу кўргиликларга Лапинлар оиласи айбдор, ёки саргарош аёлми? Ўша! — хулоса қилди у. Аччиқ-ширин дамлар айнан ўша сотқиндан бошланганди. Адвокатнинг пули эвазига сохта гувоҳлик бермоқчи бўлган ўша; Преснядаги ахлатхонага етаклаган-чи? Ўша. Вадим худди ўша ердан Профсоюз кўчасидаги уйнинг бешинчи қаватига кўгарилди. Тўғри, бир сафар уни учратиб қолиб башарасига туширмоқчи бўлганида ўша малла қанжиқ йиғлади, ялиниб-ёлворди, кейин уйига бошлаб кетди. Саргарош хонимнинг шинамгина хонасида Вадим эриб кетди, кечирди, карам шўрвасини мақтади, ҳа, яхши пишириш унинг қўлидан келарди. Кейин эса неча бор уникига кириб турди, шўрвасидан, котлетидан татиб кўргани, диванида ётиб кўргани...

Сўнгра эрталабдан тўппа-тўғри соч-соқоли олинмаган ҳолда саргарошхонага кириб келди. Хоним унинг сочини олиб, соқолини қиртишлаб, чиройли қилиб қўйди, Вадим “устара ҳақини кечкурун уйинга бориб тўларман”, леги. Лекин хоним “ҳисоб-китоб учун пулни тўламасанг бўлмайди” деб, кечкурун боришига рози бўлди. Вадим хафа бўлмади, мундоқ ўйлаб кўриб, кечкурун бормасликка қарор қилди. Унинг ҳар тунги ташрифи ўн рублга тушаяпти, ўзи бўлса ишсиз, пул тополмаяпти. Ҳали иш топиши ҳам даргумон. Бу жумбоқни вақт ҳал қилади. Янги уй олгани эса жиҳозлар топишини тақозо этарди. У бир-икки бор дўконга бориб, мебель қарамоқчи бўлди, лекин юраги бетламади. Ирина билан ётган диван-каравот эсига тушиб кетди. Ниҳоят, ўлчагич олиб, хонадонини ўлчаб қилди. Хосхона — 9,8 квадрат метр, ошхона — 7,2, даҳлиз — 9,7. Ҳа, уч хонали уйдагидек эмас. Анча тор. Хосхонада Ирина билан муҳаббат ўйинларидан зериккач, ошхонага чиқишарди. Ўша ошхона бунга нисбатан икки баравар кенг эди. Шуларни ўйларкан, қандай мебель олсам экан деб боши қотди.

У пойтахтдаги мебель магазинларини уч кун айланди. Ошхона учун “Мцири” гарнитурини (430 рубл) топди ва ёзиб қўйди, лекин анча кутишга тўғри келарди. Уч хонали уй чизмасида иккита “Хельга” секретери ҳар бири (980 рублдан) белгиланди. Вадим уларни Ленин шоҳкўчасидан топди. Бироқ китоб жавони ҳеч қаерда кўринмасди. Улар буюртма билан ясаларкан. Ҳали навбатга туриш керак. У “хона” гарнитурини ҳеч қаердан топа олмади. Бу мажмуга ёзув столи, иккита оромкурси, диван ва журнал столчаси кирарди. Жавон-чи? Эсдан чиқарганини қаранг-а! Жавонни меҳмонхонага қўйиш керак!

Умуман, бир хонали уйга ҳеч қандай гарнитур тўғри келмасди, жавон эса сиғиши мумкин. Уч хонали уйни ҳали кутиш керак. Бахтни қарангки, унга чех китоб тоқчалари учраб қолди. Вадим тақсига пул тўламаслик учун тоқча тахталарини ўзи кўтариб келди. Тоқчани бир амаллаб ўрнатди, лекин ҳозирча уйда битта ҳам китоб йўқ эди. Тоқчанинг энг юқори қисмига “Тайфун”нинг миясини қўйди. Ҳозирча Вадимга унинг фойдаси теккани йўқ, лекин умидвор эди, ундан мўъжиза кутарди. Худди ўша мўъжиза унга гилам, шолча, уйга керакли бошқа жиҳозларни келтириши мумкин. Бундай жиҳозлар Иринада, яъни ўзининг аввалги уч хонали уйда хорижники эди. “Отта” гарнитурини эслашнинг ўзидан эса бош айланади!

У Лапинлар оиласидан ўч олиш режасини кейинга сурди. Чунки ҳали у уйига идиш-товок, пичоқ, қошиқ деган зарур нарсаларни олиши даркор эди. Ирина овқатни қозонда пиширарди, уни қаердан топиш керак? Умуман, нимада ўтириш керак? Юрагини чангаллаганича, бир амаллаб стул, қошиқ, санчқи, алюминий қозон сотиб олди.

Сидоров тасаввурининг меваси бўлган “Тайфун”нинг мияси бўм-бўш китоб тоқчасида чанг босиб ётарди. У ўзининг мавжудлиги билан ишни қаердан

қидириши керак, пул ва умуман гарнитурни қаердан топиш мумкинлигидан дарак бериб турарди. Институтга бориш лозим! Физика кафедрасига! Ўқитувчи бўлиб! Ўша ерда номзодлик учун ҳам тўлашади, ўша ерда хўжалик шартномаси бўйича ишлар бўлади, ўша ерда ишгаҳаси карнай талаба қизлар тўлиб ётибди!

Янги уй зиёфатига таклиф қилинган ҳамюрти институтлардаги барча бўш жойларни эсида сақларди, у огоҳлантириб қўйди: меҳнат дафтарчангни мактаб ўқитувчиси деган атама билан булгаб ўтирма, сабр қилиб кутсанг, бирор институтнинг пуллик кафедрасига жойлашиб оласан.

Институт билан кафедра топилди, лекин жой сессиядан кейин, яъни семестр тугагач, баҳорнинг охирларида бўшаркан. Ҳамюртининг қийиқ кўзлари (унинг аждодида қозоқ қони бор эди) қатъий эди, сўзларини кесиб гапирарди, нима демоқчи эканлиги Вадимга етиб борсин деб, ҳар бир иборани чертиб-чертиб айтарди. У кетгач, Вадим анча вақтгача ухлай олмади, йиғма каравотни гижирлатиб, кечаси билан ўйлаб чиқди. Аждодлари ирсиятида рус бўлмаганлар ҳам бормикан, дея бош қотирди. Ҳамюртининг фикрига қараганда, фақат бегона юртликлар Россияда яхши яшашармиш. Улар камчилик бўлганлари учун иноқ яшармишлар, биз, руслар, шу жумладан, москваликлар ҳам, танбал, тарқоқ, бир-биримизни қўллаб-қувватламаймиз.

Вадим учун шу тўрт ой жуда тигиз бўлди: у дўконларни айланди, гиламларни кўздан кечирди. Уларни Лапинлар уйидаги гиламлар билан таққослади. Лекин уларни сотиб олмади. Бундай гилам ва шолчаларни олиш учун бир қоп пул керак бўларди. Мебель дўконларидан тез-тез хабар олиб турди. Барибир, ҳозир навбати етиб келса ҳам, у сотиб ололмасди. Пули йўқ эди.

10

Ниҳоят, иш топилди! Озиқ-овқат саноати институти бўш ўрин мутахассис танловида фан номзоди Вадим Григорьевич Глазичев ғалаба қозонганини эълон қилди. У ўқитувчи қилиб тасдиқланди. Энди у дўконма-дўкон тентирашига вақт бўлмаслигини яхши биларди.

Вадим қарийб бўм-бўш мебел дўконидида ёқимли бир жувон билан танишиб қолди. Хоним мушпумини ботириб, матрас таранглигини текширишни, каравотни силаб-силаб кўришни жуда ёқтираркан. Улар танишгач, бироз кўча айланишди, кейин шундай бўлиб қолдики, Вадим ўзини ҳалиги жувоннинг хонасида кўрди. Буни қарангки, жувоннинг уйидаги каравот, у ҳали дўконда кўриб ёқтирган ва нозик қўллари силаб қўйган каравотнинг айнан ўзидай эди. Улар эрталабгача ўша каравотда ётиб, унинг ниҳоятда яхшилигига амин бўлишди. Шу билан уларнинг муҳаббат машқлари ҳам ниҳоясига етди. Тушга яқин жувоннинг эри сафардан қайтиб келди. У ҳам эсдан чиқиб кетарди-ю, кафедра мудури касал бўлиб қолди. У бўлса, одатда, бутун курсга физика бўйича янги ўқув йили бошланиши олдидан дастлабки маърузани ўқирди. Касал бўлдим, баҳона қилдим ёки янги тажрибасиз ўқитувчини оғир синов билан синаб кўрмоқчи бўлдим – буни аниқлашга Вадимнинг вақти йўқ эди. Тиним билмас, ҳаддан ташқари толиқар эди. Юз эллик одам, кўпки, кам эмас, аудиториянинг охиригача тўлдириб ўтирибди, учдан икки қисми қизлар, уларнинг ҳеч қайси бирини Вадим аниқ кўролмади, ҳаммаси ягона бўлиб тўлқинлантирувчи аёл қиёфасида кўзга ташланарди. Уларга қараб, ҳалиги эри сафарга кетган жувон келади кўз ўнгига, ана Вадим уни шошмасдан ечинтираёттир, эҳтимол, эрига биринчи марта хиёнат қилаётгандир, қизариб кетди, ийманибгина ётди, кўзларини қўллари билан беркитиб олди, – худди шу пайт уятсиз Ирина яқин ўтмишдан сузиб чиқди. У шаҳвоний муносабатларга оид барча илм, қўлланма ва усулларни сув қилиб ичиб юборганди. Ирина қурғур бир сафар қадимий усуллардан бирини қўллашга уриниб Вадимнинг ўмовини синдириб юборишига сал қолганди. Ўша муҳаббат бандаси эҳтиросдан жунбушга келиб ҳаракат қилар экан, қизармас, уялмас ва қаршилиқ кўрсатмасди. Айни шунинг учун ҳам Вадимга ёқимсиз, кераксиз ва ирқит бўлиб қолганди... Ҳислари яна бир парвоз қилди-ю, хотирасида “Тайфун” мияси муаллифининг сўзлари жонланди: “Аслида физика фан эмас! У кузатувлар ва тажрибалар умумлашмасидир...”

Талабалар тинчланиб, Глазичевни тинглашга тайёрланишди ва фан номзоди гапга тушиб кетди. У гапирар, хаёлида эса Ирина билан яқинда танишган жувон чарх урарди, ўша илмий маънода, албатта. Вадимнинг гапларидан талабалар ҳайрат билан шунни билиб олдиларки, физика – бор-йўғи минглаб тажрибаларни тартибга солган тўпلامдан иборат экан. Шунинг учун ҳам тажрибалар муқаддасдир, уни севиш керак...

Маҳлиё бўлиб қотиб қолган аудиторияда – ўлик сукунат. Вадим бўлса аста-секин қизишиб борар, хаёлан энг яқинроқда ўтирган талаба қизни ечинтираркан, инсон тажрибасининг барча назариялар устидан тантанаси ҳақида, одам кўзи ва қулоғининг улуғворлиги тўғрисида гапиришда давом этарди. Ўзича, талаба қизча буни сезмаган ҳолда курагини яқинлаштириб ва елкасини энгаштириб сийнабандини ечишда эркак қўлларига ёрдам бераётганини тасаввур қилиб, юзларча қизларга табиатнинг ўзи оғирлашган олмани шохдан тўппа-тўғри Ньютон оёқлари остига ташларкан, инсоний идрокка рўпара қилишини гапирди, назариянинг ўта мураккаблигини эслайди, шунинг учун лаборатория тажрибаларини ниҳоятда назокат билан ўтказиш ва дарсликларда тавсия қилинган масалалар моҳиятига эътибор бериш кераклигини таъкидлади.

Ҳали танаффус учун қўнғироқ чалинишигача у хаёлан яна учта талаба қизни ечинтирди ва гулдурос қарсақлар янграб, тўртинчи жононни яланғочлашга имкон бермади. У пешонасидаги терни артиб, минбардан тушди ва декан қўлини қисиб табриклар экан, институт танловда янглишмаганини тан олди.

Ушбу маъруза ҳақида институт бўйлаб афсоналар тарқалди, қизлар унга дуч келганда ё атайлаб кўзларини олиб қочишарди, ёхуд у билан гаплашишга ҳаракат қилишарди. Унинг тантанаси ҳақидаги гап ҳамюртига тезда етиб борди. У Вадимни қизгин табриклади, тўғриси айтиб қўя қолди: ҳамкасблар учун бир ювишинг керак, институтда томир ёйиш лозим. Вадим бироз энаси қотди – биринчи маошгача кутиб турди, кейин лозим бўлган ва Москва мезони билан бинойидек дастурхон ёзди (мебелни қўшнидан олиб туришга тўғри келди). Ҳарҳолда, фан номзоди, яхшигина маош олади, шунга яраша каттагина ҳаражат қилди, унинг тенгқур ҳамкасблари тўққиз шиша арақни сўнгги томчисигача ичишди, тўғри, битгасини улардан кимдир олиб келганди; совгалар, одадагидек, ҳўжалик моллари эди. Шунга қарамай, бундай кайфу сафога берилиш мумкинмас деган қарорга келинди. Бу аҳволда ҳеч қанақа пул етишмайди, олинадиган нарсалар эса қанчадан-қанча!

Кафедранинг иккита чаққон ассистенти ҳўжалик шартномаси асосида Глазичевни ўзларига бириктириб қўйдилар, шунинг учун энди унга ҳар ойда қўшимча эллик-олтмиш рублдан тушадиган бўлди. Вадим узоқ ўйлаб юргандан сўнг, ниҳоят девор жавон сотиб олишга қарор қилди. Уни юкловчи мардикорлар (юз рублга) олиб келиб, бирпасда йиғиб ҳам беришди. У хонанинг бир томонини бутунлай эгаллади. Лекин негадир кечаси гичирлар эди, афғидан, ичини кийим-кечак билан тўлдиришга ундарди. Универмагда бир костюмни кўрди, жуда маъқул келди. Лекин ёш ўқитувчилар талабалар русумида кийинишарди. Аммо у ёқтирган костюмнинг бир томони ўзига маъқул келмади, у Москванинг “Большевичка” фабрикасида тикилган эди. Глазичев пойтахт маҳсулотини сотиб олишни ўзига ҳақорат деб билди ва қирқ рубл қўшимча тўлаб, сал ёмонроқ бўлса-да, Чехияда тикилган костюмни харид қилди. Агар Павлодарда шундай костюмлар тикилса борми, бир ярим, икки баравар қиммат бўлса ҳам жон-жон деб сотиб оларди. Иккита патак кўйлак, учала бўйинбоғ жавондан жой олгани уни анча қувонтирди. Алам қиладиган томони шунда эдики, Иринага тегишли бўлган ўша жавондаги костюм французларники эди. Ҳозир қаердан топасан ўшандай костюмни? Айтишларича, Марказий универмагда юз рақамли бўлим бор эмиш, ўша ердан энг яхши молни сотиб олса бўларкан, лекин у ерга аллақандай ҳужжат талаб қилинармиш. Бу ҳужжат қандайдир алоҳида кишиларга берилармиш. Бу одамлар унинг костюмни сотиб олишгаётганини тасаввур қилиб, ўша виждонсиз кимсаларга нисбатан Глазичевнинг муштлари туғиди.

Ийғма қаравот устида ҳаёт қайнарди. Унинг оёқ томонига Вадим стул қўйди. Энди оёқлари осилиб турмайдиган бўлди. У қаравот сотиб олишдан тийилиб

турарди. Чунки каравот: сен мангу бўйдоқ қолишингни билдирарди. Агар у икки кишилик бўлса, ёнингда аёл бўлишини тақозо этарди, натижада, фарзанд туғиларди, демак, уч хонали уй олишга тўғри келади, албатта у Ирина пайтидагидек бўларди, лекин Иринасиз... Шу билан орзулар ҳам барбод бўларди. Йиғма каравот эса қўзгалган ҳирсини пасайтирар, каравот бўйича шериклик қилиши эҳтимол бўлган талаба қизлар дарсдан сўнг савол сўрагани ёпирилишганда ундан бир қадам, ҳатто бир неча қарич масофада бўлишарди. Маслаҳат пайтида бўлса улар Вадимнинг ёнида стол атрофида ўтиришар, улардан Иринаникидан кам бўлмаган атир ҳиди анқирди. Қизлар ёки аллақачон қизлигидан айрилганлар, лекин ҳаммаси аёл зотидан эдилар, ўзларини тутишлари ва имо-ишоралари битта мақсадни кўзларди – эркаларнинг, ўқитувчининг эътиборини ўзига қаратиш, мойиллик уйғотиш, токи унинг кўли “қониқарли”дан паст баҳо кўйишга бормасин. Айрим қизлар эса ўзларининг камтарона билимлари учун юқориқ баҳога эҳтиёж сезардилар. Ҳа, умуман, бу билимлар кимга ҳам керак эди, айниқса шаробшунослик факультетида?

Лекин қизлар ўзларининг устунликларини яхши билишарди, кўз сузиб тузоққа илинтиришнинг ҳадисини олишганди, ишқий алоқаларнинг ҳуқуқий жиҳатларидан ўқитувчилар яхши огоҳ, айнан: сен талаба қизни ўла-ўлгунча, гўрга киргунча севишинг, у сенга садоқатидан қасамлар ичиши ва иккалангиз юмшюк тўшақда никоҳдан ўтишдан олдин шаҳват лаззатидан тўйгунча баҳраманд бўлишингиз мумкин; аммо қонун шафқатсиз, у шунинг назарда тутардики, сендан оладиган баҳоси туфайли тақдири сенга боғлиқ бўлган қизни ўзинг билан яшашга мажбур қилдинг, шу сабабли жазо олишинг тайин.

Мана шунақа, бунинг бошқа иложи йўқ! Талаба қиз деканатга кириб оғиз очса бас – ё унга уйланасан, ёки институтдан ҳайдаласан ва бошқа ўқув юрғларининг эшиклари сенга тақа-тақ беркилади. Ноинсоф қизлар бунинг яхши билишади, кўз сузиб, қош қоқишади, имо-ишора қилишади, елкаларини яланғочлаб қалбингизга ўт ёқишади.

Ҳаёт эмас бу, гурбатнинг ўзгинаси! Москва автомобилсозлик институтида ишлайдиган ҳамкасби – назарий механика кафедрасининг ассистенти Глазичева фойдали бир таклиф билан кирганида бу гурбатларнинг ҳаммаси барҳам топди-қўйди. Қандайдир иш билан озиқ-овқат саноати институтига келган учар ассистент Глазичевнинг аёл зотига суяги йўқлигини сездиди-да, гоёсини унга шишиди, Вадим бундан жуда таъсирланиб кетди. Ассистент таклиф қилган гоё чапараста чангланади деб аталарди. Ростини айтганда, кишини лол қолдирадиган даражада зўр гоё эди. Бунинг учун шундай қилинарди: ассистентга турли усуллар – имо-ишора ёки имзосиз хат билан талаба қиз синов дафтаридаги керакли балл учун кўнгилахушликка рози эканини маълум қиларди, шунда унга даҳлиз йўлакда кетаётган пайти шивирлаб ассистентнинг акаси билан танишишни таклиф қилинарди. Яхши баҳо олиш, талаба стипендияга эришиши – танишувнинг муваффақиятли ўтишига боғлиқ эди. Глазичев ҳам худди шундай йўл тутиб, талаба қизга жияни билан учрашишни тавсия этарди. Ҳаяжонли масала – учрашув жойи, яъни уй ёки бирор хона ҳақида муаммо ҳам ҳал бўлди. Уйланган ва ҳаёт тажрибасига эга бўлган ассистент Глазичев хонасини кўриб, шунга ишонч ҳосил қилдики, йиғма каравотда илмни текшириб бўлмайди. Ҳар иккаласининг бахтига ассистентнинг узоқ қариндоши – Жазоирга кетган муҳандиснинг вақтинча эгасиз хонадони топилди, калитнинг нухаси ясатилди. Текин ичимлик билан Ереван таъминлайдиган бўлди, коньякли яшиқлар физика лабораториясига ўтказилмасди: арманларни уч юлдузли ичимликни нурлантириш йўли билан янада кўпроқ ишлаб чиқариш мумкинми деган масала кизиқтирарди.

Талаба қизларни айирбошлаш жадал сурбатда борарди. Баъзан жуда гаройиб тасодифларга дуч келинарди. Москва автомобилсозлик институти талабалари яхши баҳолар олиш учун турли ҳийлалар ишлатишарди, қизлар улар билан ростакамига танишишни истардилар, бунда гулдасталар тақдим қилинса янада яхши, учрашув тасодифан юз беришини хоҳлардилар. Қизлар ўзларига тегажонлик қилаётган нотаниш кимсага ишончсизликни моҳирона ижро этардилар, кейин қаҳвахонага бирга боришга зўрга кўнардилар, ундан кейин

эса “синов” дан ўтгани боришга рози бўлардилар. Айримлари қайта имтиҳон топширишни истаб қолардилар, лекин Глазичев жуда қаттиққўл эди ва шафқатсиз эди, чунки навбат кутиб турганлар талабини ҳам қондириши керак эди-да. Вадим ўзида галати ҳолни сеза бошлади: унга фақат москвалик қизлар керак эди! Фақат пойтахт нозанинларига чоғтирган айгири совиб бўлгачгина кўнгли жойига тушарди. Талаба қизлар, одатда, пойтахт туб аҳолисининг биринчи авлодидан бўларди, Глазичев эса аждодлари Москва дарёси ортида ёки Маросейкада ўрнашиб қолганларни маъкул кўрарди. Ҳалиги сафарга кетган муҳандиснинг аёли ана шундайлардан эди. Вадим унга уч марта телефон қилди, ҳар сафар гўшакни эркак киши кўтарди ва у кечирим сўради; ниҳоят у жувонни чақириб олишга муваффақ бўлди, Вадимнинг манзилгоҳига югуриб келган аёл биринчи галда мушги билан ниқтаб кираверишдаги матраснинг юмшоқми-қаттиқлигини текшириб кўрди.

МАИнинг кечки факультетида ўқиётган бир талаба қизга бу хона шу қадар ёқиб қолдики, буни ассистент ҳам, Вадим ҳам сезиб улгуришди, у имтиҳон ва синовлардан атайлаб йиқиладиган одат чиқарди. Бир куни навбатдаги мижоз — талабанинг кўнглини олиб, эшиккача кузатиб қўйди-да, энди ўзи ҳам кетмоқчи бўлиб турганда телефон жиринглаб қолди. Бу ҳалиги иккинчи талаба эди; бугун бормасам бўлмайди, деди у. Ота-онамдан чиқиб кетолмаяпман. Чиқдим дегунча етиб бораман. Кечқурун олтигача кўнғироғимни кут. Кўзойнакли, озгин бу қиз Глазичевнинг жонига тега бошлаганди, лекин ростини айтиш керак, анча сахий эди, ҳар сафар ишини битиргач, унинг пиджаги чўнтагига юзта, икки юзталликни тиқиб қўяди.

— Майли, олтигача, — деди Вадим. Сўнг вақтни ўтказиш учун гўшакни кўтариб, эри сафарга бориб турадиган аёлнинг телефон рақамини терди, ҳар эҳтимолга қарши. Буни қарангки, уйда экан, гўшакни жувоннинг ўзи кўтарди! Аёл шоша-пиша:

— Телефон қилганинг яхши бўлди, раҳмат, — деди. — Ҳозир эрим айлангани чиқиб кетаяпти. Мен ҳозир ёнинга етиб бораман. Такси тўхтатсам бўлди...

Глазичев гўшакни қўйиб, каравотига югурди, ҳозиргина чиқиб кетган қиздан белги қолдирмаслик учун ўринни тузата бошлади. Тўшакни қоқиб, адёлни энди текислаб бўлган ҳам эдики, эшик кўнғироғи жиринглади: иккинчи қиз бостириб кирди. “Олтига етиб бораман деганди, йигирма беш дақиқа ўтди”. Нима қилиш керак? Сафарга кетадиган кишининг хотини ҳозир етиб келади, шу атрофда туради...

У иккинчи қизни йўлакдаёқ ечинтириб каравотга ётқизди, орадан ўн дақиқа ўтар-ўтмас, эшикдан итариб чиқариб юборди-да, янги мижозни кутиб олишга зўрға улгурди. У уйига телефон қилиб, эрига нима балоларнидир уқтирди-да, кечаси тўққизгача Вадимнинг ёнида қолиб кетди. Ҳаяжондан терлаб кетган Глазичев “Профсоюз” кўчасидаги кулбасига жўнади, лекин йўлда фикридан қайтиб “Академик” бекатида тушиб қолди. Шу атрофда, универмаг биқинидаги уйда яқиндагина танишган бир хоним турарди. Автомат-телефондан сим қоқди: тўрт соат ичида тўртта хонимни эпласа — нима қилибди? Яна шуни эътиборга олиш керакки, кейинги москвалик аёл унча-мунчага кўнмайдиған, боласи бор уйида сира яқинлаштирамайди, ташқарида эса — аёзли қиш, ишқий рағбатга жуда ноқулай.

Йўқ, хонимни барибир кўндирди, телефон будкасига олиб кирди... Уйига тантанавор бир тарзда қайтиб бораркан, метродан сартарош жувонга телефон қилмоқчи бўлди, бугун унга ҳам ҳафсала қилмоқчи эди. Лекин унинг Рязан томонлардан эканини эслаб қолди-ю, ҳафсаласи пир бўлиб, попути пасайди!

11

Бугун у яна тантана қилган кун эди!

Оловга қўйган чойдиши унинг эсидан чиқиб кетганди, худди эрталабки бадангарбия қилаётгандек, қўлларини силкитиб, ёлғиз калта иштонда хона бўйлаб наридан-бери бориб келарди; у мушт ўқталиб дағдаға қиларкан, Москвани, унинг эркак аҳолисини лаънатлар, аёлларга хайрихоҳлик билдирар,

уларнинг барчасини, ҳатто КПСС Марказқўми Бош котиби Андроповнинг қизини ҳам, агар у бор бўлса, қўшиб ҳомиладор қилишга қодир эканини тўнғиллаб қўярди. Ёки унга уйланади, котибнинг қизи билан никоҳ саройидан – у смокингда, хотини эса опшоқ кўйлақда – чиқадилар, уларни кутаётган машинага ўтириб, тўй автомобиллари кортежи кузатувида йўлга тушадилар, бутун Москва осмонини лимузинлар чинқирғи тутади.

Йўқ, бу машиналар чинқирғи, сигнали эмас, плитага қўйилган чойдишнинг чийиллаши эди. У югуриб бориб газни ўчирди. Чойдишнинг эриб кетишига сал қолибди. Чой дамлади-ю, ичишга шопилмади. Зеро, кейинги кунлар галабаларидан жуда руҳланиб кетганди.

Вадимнинг байрами яна бир неча кун давом этди, ўч олиш режалари кўпайиб ва кенгайиб бораверди. Лапинлар оиласи ёшпасига ва битта-битта, адвокат ҳам қўшиб қириб ташланди, бироқ маънан ва жисман яксон қилинган, бир вақтлар иблисларча ҳийла ишлатган ўша адвокат Глазичевга уч хонали уйнинг ордерини ва “Жигули” калитини тутқазिशга улгурди.

Шу кунларда ўқитувчилари ҳар йили ўтказиладиган тиббий кўрикка ҳайдаб қолишди. Вадим Глазичев аёл врачлар олдида мағрур ҳолда, бу хонимлар унинг эркаклик шавкатидан завқланишсин деган мақсадда гердайиб ечина бошлади. Аёллардан бири кесатиб, унга танбеҳ берганида ҳам парво қилмади.

Яна Москва енгилди ва оёқ ости қилинди! Яна! Шундай бўлган ва шундай бўлади!

Аёзли феврал қорларини ғарчиллатиб босиб бораркан, Вадим шундай ўйларди, шундай орзу қиларди. Унинг орзу ва ўйларига Москва қақшатқич зарба берди, Глазичевни яна бир бор ер билан яксон қилди, уни Қизил Преснянинг овқат чиқиндилари ташланадиган ювинди идишларига улоқтиришга сал қолди.

Кечкурун соат тўққизларга яқин уйига қайтатуриб, у кафедранинг димиққан мажлисидан сўнг бироз тоза ҳаво олай деб бир бекат олдинроқ, уйига яқинроқ бўлган “Академик” станциясида тушди. Тахта девор билан тўсилган майдонга яқинлашганда, у ерда нимадир қурилаётган эди, уч кишини кўриб қолди, кўрмаслиги мумкин эмасди, чунки кўзи жуда ўткир эди. Ҳалиги уч киши деворнинг тахтаси кўчган жойига қараб юришди, уларнинг ўртадагиси мустақил юролмасди, уни икки ёнидагилар етаклаб боришарди. Уларнинг ҳаракати Вадимга галати кўринди. У тўхтади, бир қадам четга ўтди-да, тепасида чироқ ёниб турган устун орқасига беркиниб, уларни кузата бошлади. Орадан бир дақиқа ҳам ўтмай ҳалиги икки етакловчи қайтиб чиқди, ўртада оёқларини судраб бораётган учинчи киши йўқ эди. Бу иккови, йўлга чиқиб олгач, у ёқ, бу ёққа қараб қўйдилар-да, дадил юриб кетдилар.

Вадим уларнинг изидан тушди. Кўриниб турибди, иккита москвалик пойтахтга келган одамни, эҳтимол, павлодарликдир, тўнашди. Ёки ўлдиришди, шундай бўлиши мумкин. Нима қилиш керак? Бақирсинми? Ёрдамга чақирсинми? Кимни? Милицияними?

Унинг ўзи пайдо бўлди: милиция газиги “Профсоюз” кўчаси бўйлаб оҳиста юриб келарди. Улардан икки қадам нарида жиноят содир этилганини улар қаердан ҳам билишсин...

Глазичев отилиб чиқди, машинага урилишига сал қолди, лекин, барибир уни тўхтатишга муваффақ бўлди. Милиционерларга воқеани тушунтириб, қўли билан узоқлашиб бораётган икки одамни кўрсатди. Машина олдинга ташланди, Вадим ҳам. Газикдан иккита сержант отилиб чиқиб, қочаётганларни таппа босишди. Уларни машинага жойлаб, чошиб бораётган Вадимнинг орқасидан юришди. Тўсиқнинг тахтаси кўчган жойига етишганда милиция кийимидаги ҳайдовчига тайинлашди: “Васька, қочмоқчи бўлишса, отиб ташла!” Ҳайдовчи тўшпончани ўйнатаркан: “Жим ўтиринглар” деб қўйди.

Сержантлар ҳалиги жойдан қонга беланиб ётган одамни олиб чиқишди. “Тез ёрдам” ҳам етиб келди. Врачлар ярадорни дока билан боғлашаркан, сержантлар орқа ўриндиқдаги йўлтўсарларнинг чўнтақларини титиб, ўзлари учун зарур бўлган нарсаларни олишди. Яна бир милиция машинаси етиб келиб, ярадорни ва Вадимни олди-да, бўлинмага жўнади. У ерда ҳалиги икки жиноятчи қўлига кишан солинган ҳолда ўтиришарди. Бўлинмада кимгадир телефон қилиб маълумот беришди:

– Ўртоқ подполковник! Талончилик... ҳа... ўлдиришга уринишган... ҳа...

– Раҳмат! – деди бараварига сержант Вадимга, кўрсатган ҳушёрлиги учун миннатдорчилик билдириб.

У бир неча кун ўзича фахрланиб юрди, кейин бўлинмада эшитганларидан шу нарса маълум бўлдики, ҳалиги икки йўлғусар ўемир москвалик эмас, Саратов вилоятининг бир чеккасидан, жабрланиб, ўлишига сал қолган ва Вадим томонидан қутқарилган йигит эса асл москвалик экан.

Жуда алам қилди, шубҳалар қийнади. Шубҳа-гумонлардан қутулиш учун милиция бўлини масига келди. Ҳушёрлиги учун Глазичевга ташаккур билдиришган ўша бўлинмада унга жуда ёмон муносабатда бўлишди, бақириб беришди, ҳатто уни ҳуқуқ-гартибот органлари ишига халақит бераяпсан деб айблашди. Буни қарантки, шу йилнинг 14 декабрида ҳеч ким бировни қўлга туширмапти, айниқса ҳушёрлик қилгани учун ўзини кўрсатмоқчи бўлаётган Вадим ёрдамида... Жаҳли чиққан Глазичев норозилик билдирмоқчи эди, ўзини қамаб қўйишди. Ҳибсдан уни ҳалиги икки сержант озод этиб, йўлгача чиқариб, бу ерга бошқа келма, деб маслаҳат беришди.

Вадимнинг газиби қайнади, милицияга ва сурбет пойтахтга нафрати ошди. Талабалар таътили бошланганди, у бироз жаҳидан тушди ва Глазичев китоб қидиришга киришди. Рўйхатдаги китоблардан баъзиларини сотиб олди. Лекин анчагина нарсани сотиб олишни мўлжаллаганди. Олибсотарлардан Жек Лондоннинг кўк жилди, Анатолий Франсининг яшил жилди китобларини арзонгаровга харид қилди. Шуларнинг ўзиёқ чех жавонларини тўлдирди. Бу эса рўйхатдаги баъзи қаторларни ўчиришга имкон берди. 17-рақамли қаторда “Жаҳон адабиёти кутубхонаси” ёзилганди. Ундаги китоблар эса икки юз жилддан ошиқ эди. Бунинг учун жавоннинг ўзи етишмайди. Камида уч хонали уй ва китоб жавонлари керак бўлади.

Шу рўйхат билан у метрода 11-трамвай йўналишигача борди. Сўнг трамвайда “Богатир” кўпригигача юрди. Офтоб чарақлаб турар, ҳаво ажойиб эди. Измайлов парки хиёбонларида китобсеварлар изғиб юришарди. Китобларни, одатда, яшириб сотишарди. Милиция йўл қўймасди. Вадим қирқ рублга Гамсуннинг икки жилдигини сотиб олишга муваффақ бўлди. Бир юз олтимиш беш рублга олинган айнан шу китоблар олдинлари Иринанинг жавонини безаб турарди.

У қилган харидидан хурсанд бўлганича хиёбон бўйлаб анча айланиб юрди, сўнгра бир сўқмоққа бурилди-да, қандайдир яшиқ устига ўтириб, чўнтагидан рўйхатни олди (оладиган нарсаларининг рўйхатини ҳамиша ёнида олиб юрарди) ва эсидан чиққан нарсаларини – чанги, унга кийиладиган ботинка, сургиладиган мой, кейин китоблар рўйхатини олди ва олиши керак бўлган спорт буюмларига оид рисоаларни тиркаб қўйди.

– Жуда ажойиб кун бўлди-да, – ўйлади Вадим. Шу куни тақдир уни ноёб касб соҳиби бўлган буюк бир инсон билан учраштирди. У Сидоров сингари радиоэлектроника бўйича мутахассис эмасди. У жамиятшунос эди. Вадимнинг орқа томонидан тасодифан келиб қолган бу одам унинг қўлидаги рўйхатни кўриб қолди. Афсуслангандай тилини тақиллатди ва гап ташлади:

– Рўйхатингиздаги китоблар жуда ноёб, уларни Москвадан топиш қийин. Айримлари Ленин кутубхонасида чанг босиб ётибди. Улар ҳозир сотувда йўқ. Лекин шахсан мен, – у ўзини таништирди, – кечирасиз, мен – Рушников Леонид Сергеевич, жамиятшуносман...

– Мен, Вадим Григорьевич... Глазичевман...

– Рўйхатингизда жуда қимматли китоблар бор экан, бу ўта қимматли маълумот. Чунки мамлакатда нимани ўқитишади, бунинг ҳисоб-китоби фақат кутубхоналарда олиб борилади. Лекин аҳолига қандай китоблар керак, Советлар мамлакатининг фуқаролари нималарни ўқишни хоҳлайдилар – бу сирли жумбоқ. Шунинг учун ҳам китоб сотиладиган жойларда қисқача сўраб-суриштириш йўли билан ҳақиқатни билишга уринамиз...

Жамиятшунос қирқ ёшларда эди. Кўриниши ва гапириш оҳангидан саховатли ва ўзига тўқ ва обрў-эътиборли одам эканлиги сезилиб турарди. Бир сўз билан айтганда, Рушников Вадимнинг ишончини қозонганди. Талаба қизлардан бўш бўлган кунлари Вадим китоб дўконларини айланарди. Ана шундай кунларнинг

бирида жуда ғазаби қайнади: қандайдир бир йигит, кўринишидан ишчи бўлса керак, унинг рўйхатида қайд қилинган китобни шундоққина бурнининг тагидан илиб кетди. Китоб унга нимага керак? Ичиши ўрнига китоб олишига бало борми?

Худди шу фикрларини жамиятшуноста тўкиб солди Вадим. Леонид Сергеевич унга қатъий эътироз билдирди:

– Йўқ, – деди Рушников, – унда бизнинг ишчи-деҳқонлар мамлакатимиз дунёда энг ўқийдиган юрт экани нима бўлади?

Бу фикр жамиятшуноста жуда мароқли туюлди. Леонид Сергеевич Рушников секингина кулди, Глазичевга эҳтиром билан қараб кўйди. У бўлса, унга чексиз ишонч билдириб, рўйхатини кўрсатди. Жамиятшунос рўйхатга қараб Вадимга нима излаётганини дарҳол илғаб олди-да, баъзи бирларини топиб беришга ҳаракат қилишини айтди.

– Ҳамма гап, буни сизга қандай хабар қилишда, – деди Рушников.

Вадим телефони рақамини айтди. Рушников ёзиб ўтирмади, чунки ёдлаб қолганди. Вадим олимнинг хотираси жуда зўр эканини олдиндан сезганди.

– Менинг тушунишимга қараганда, сиз “Профсоюз” метроси атрофида яшайсиз?

– Ҳа, – деди Вадим ва (милицияга бўлган нафратидан ҳали тушмаганди) сўради: – Совет кишилари ҳамда айрим фуқароларнинг жамоатчилик тартибини сақлаш органларига муносабатини жамиятшунослар қандай баҳолайдилар? Масалан, яқинда...

У милиция бўлинмасида бўлган воқеани, уни қанчалик хафа қилишганини гапириб берди.

– Сиз кечиринг уларни, ўша ҳукмдорлар малайларини, – деди Рушников, меҳрибон кўзлари билан ҳамсухбатига термулиб. – Ахир, улар ёвузликларидан эмас, шафқатсиз ҳаёт зарурати туфайли шундай қилишган. Милиция аҳлида шундай бир тушунча бор: ташаббускорни қўлга тушириш, деган. Яъни, ўша сержантларнинг ўзлари, биров айтмасдан туриб, ички бир даъват билан шубҳали шахсларни ушлайдилар ва ўша фуқаролар қидириб юрилган жиноятчилар бўлиб чиқадилар. Бундай ташаббуслар учун мукофотлар берилади, унвони оширилади, лавозими кўтарилади. Агар борди-ю, кимдир, худди сизга ўхшаб, уларни жиноят устига бошлаб борса, уларга кўмаклашиб юборса, демак, бу сизнинг фуқаролик бурчингиз...

У бошини алам билан силкитиб, дунёнинг такомиллашмаган ва милициянинг гумроҳлигига ачиниб чуқур изтироб чекди. Хўрсиниб кўйди. Глазичев билан илиқ хайрлашди ва Стендаль ва Метерлинкни топишга ваъда бериб, китобсевар Вадимдан милицияни кечиритишни яна бир бор илтимос қилди.

– Мени ҳам афв этинг, сизни безовта қилдим... Ҳар хил сержантлар бизнинг фанимиз – жамиятшуносликни тушунмайдилар ҳам. Китоб савдосига оид рақамларни оладилар-у, аҳолининг барча эҳтиёжлари қондирилди, деб ўйлайдилар.

12

Шундай қилиб, у милицияни кечирди, чунки янги таниш унга жуда ёқиб қолганди, Вадим жамиятшуноста ишонди.

Лекин милиция ҳам фикрини ўзгартирди. Бир ҳафта ўтиб, қўнғироқ жиринглади, Вадимни бўлим бошлиғининг ўзи таклиф қилди. Худди жамиятшуноста ўхшаб ҳурмат билан, бўлиб ўтган воқеани қоралагандай оқ сочли бошини сарак-сарак қилиб гапирди. “Яна бир бор миннатдорчилик билдирамыз!” деди. Кейин эса юқори органларнинг вакиллари Вадим билан гаплашмоқчи эканини кўшиб кўйди.

Ўша вакиллар икки киши бўлиб кўшни хонада кутаётган экан. Уларнинг Глазичевга қандайдир фавқулода сирли ва махфий ишлари бор эди. Эшикни ёпишаркан, ҳеч ким йўқмикин деб, ташқарига яна бир бор аланглаб олишди-да, жиддий суҳбатга ўтишди. Энг ачинарли томони шундаки, дейишди улар, – унинг, яъни Глазичевнинг ишгиرويкида жуда муваффақиятли ўтказилган жиноятчиларни қўлга тушириш режаси барбод бўлган. Чунки ҳалиги жиноятчилар тергов манзилига олиб кетилаётганда қочиб кетишга муваффақ

бўлишган. Ўша жиноятчилар хавфли, ўта хавфли, милициянинг ҳушёрлигини бўшаштириш учун ўзларини оддий талончилар қилиб кўрсатишга уринишган. Энди уларни қўлга тушириш керак, шу боисдан Глазичевнинг ёрдами жудаям зарур. Чунки у ўша совет ҳокимияти душманларининг юзини кўрган ягона одам ҳисобланади, нимага деганда жиноятлар қочиб кетатуриб, уларни ушлашда қатнашган икки сержантлни ўлдириб кетишган. Глазичев Вадим Григорьевич ўша ёвуз душманларни қўлга туширишда жамоат тартибини сақлаш органларига ёрдам беришга розими?

Сўрашмаса ҳам бўларди, Глазичев ёрдам беришдан бош торта олмади. Унга машинкада матн ёзилган бир варақни узатишди. Мазкур қоғоз Вадим Григорьевич Глазичевга ҳалиги жиноятчиларни учратиб қолса, ҳуқуқ-тартибот органларини хабардор қилиш масъулиятини юкларди. Вадим қоғозга қўл қўйди ва совет ҳокимияти душманларини қўлга туширишга раҳбарлик қилиб ҳушёр турган ходимнинг телефонини эслаб қолди.

Ўртоқлар у билан хайрлашиб қолишди, Вадим бўлса милициядан чиқиб ва икки маҳаллагача юриб, бирдан ўзини туголмади, хоҳолаб кулиб юборди. Вой, аҳмоқлар-ей! Вой, гумроқлар-ей! Ҳалиги ўлдирилган деб айтилган сержантлар соғ-омон юришибди. Милиция бўлимига яқинлашганда кўриб қолди уларни. Ҳалиги икки ўртоқ шунинг учун ҳам агар қочоқларни қўлга тушириш чўзилиб кетса, бошқа районга ўтиб туришни таклиф қилишган экан-да. Жиноятчилар яширинаётгани тахмин қилинаётган жойга йўллашди уни. Қип-қизил каллаварамлар! Унга қўл қўй деб бир варақ қоғозни узатишди. Бир сафар адвокат уни бошлаб алдаганди. Шу боисдан ҳам у матнни диққат билан ўқиб чиқди. Унда мажбурловчи ва зиён-заҳмат етказувчи ҳеч нарса йўқ. Милициянинг кўнглини овутиш учун ойда икки марта сим қоқиб: жиноятчиларга ўхшаган кишилар учрамадими, деб қўйилса, бас. Э, ҳеч қанақа жиноятчилар ҳам йўқ, бу аниқ. Умуман, милиция ўз шаънини ерга урмаслик учун ҳақиқий фидойи одамни сал четроққа суриш керак бўлиб қолганди.

Тақдир унга яна ёрдам қўлини чўзди ва унга ишонч билан жавоб бермаслик гуноҳ бўларди, у ўзини ҳушёрликка чорлаб шундай қилди ҳам. Вадим телефон қилган жамиятшуноста янги жойга кўчиб ўтиш ҳақида лом-мим демади.

Улар “Кутузов” метросида учрашишди, сўрида ўтиришди. Жамиятшунос ваъда қилгани – рўйхатдаги уч китобни олиб келганди.

– Мана бу – уйимники, – деди Рушников телефон рақами ёзилган бир парча қоғозни узатар экан. Вадим ҳам унга ўз телефонини ёзиб берди.

Орадан бир ҳафта ўтди. Қочиб кетган жиноятчиларнинг овчилари Вадимга телефон қилиб, унинг ҳузурига келишди, ўзлари билан олиб бориб Қуйи Масловкадаги бир уйни кўрсатишди, яна шуни ҳам эслатишдики, унвони бўлган илмий ходимларга қўшимча йигирма квадрат метр тегишли, мана ўша қўшимча жой, янги тулар жойингни расмийлашгирсанг бўлди.

Мана, бу бошқа гап, дея суюнди Вадим, энди Профсоюз кўчасидаги кулба, райижроқўм билан ҳам хайрлашса бўлади. У яшаш шароитини яхшилашни талаб қилиб райижроқўмга икки марта кирганди, фуқароларнинг жиноятномалари билан шуғулланувчи қизча бир сафар тишини гижирлатиб: “Одамлар ҳануз ертўлаларда яшаяпти, қўпболали оилалар каталакларда кун кечиришяпти, сиз бўлсангиз...” деганди. Вой тентак-ей, унинг кимлигини билмайди-да.

Энди тақдир менга кулиб боқяпти деган тўла ишонч билан Вадим бўлажак уйини кўздан кечирарди. “Мўдири” деган ошхона гарнитурини кўрганда унинг кайфияти янада кўтарилди. Ахир, рўйхатдаги худди шунинг ўзи эди-да! Харид қилишни орқага суриб юрганидан жуда қувонди. “Яхшиям, шошилиб сотиб олмаган эканман”. Собиқ соҳиблари керак бўлмаганидан ёки кўчиб кираётган янги уй эгасининг орзусидан хабар топишганидан уни қолдириб кетишганга ўхшайди.

Мардикорлар юklarини хонага олиб кириб беришди. Вадим хонадонда ёлғиз қолди, деразаларни кўздан кечирди, ошхонага кирди. Қаердадир яқин атрофда Жуковский академияси, теварақда – уйлар, уйлар, уйлар... Ҳаммаси бир-бирига ўхшайди, Павлодарда ҳеч бўлмаса ҳар хиллик бўлади.

Лекин – бу икки хонали уй. Шунинг ўзи катта ютуқ. Тақдир уни ҳадеб сийлайвермайди, бир куни пешонаси “тақ” этиб деворга тегиши мумкин. Ахир, ҳамма ҳам анави орган ходимларига ўхшаб аҳмоқ эмас. Янги уйга кўчиб кириши

билан унга эслатиб қўйишди: хонадонингизга одамларни таклиф қилинг, уларни ўзингизга жалб қилинг... Нима, уларни ўз ҳисобидан едиради, ичирадимми? Чучварани хом санабсиз!

Уй ҳужжатидаги ёзувга ишонқирамай, бугун уй ичини метр билан ўлчаб чиқди. Ҳаммаси кўнгилдагидек. Керакли буюмлар, китоб жавони сотиб олди. Китобларни жойлаштираркан, бирдан эсига тушиб қолди. Ахир у қўлдан китоб сотиб олаётган, уларга на чипта, на бирор ҳужжат ёзиб берилмаётган. Борди-ю, уйланса, кейин хотини уйдан ҳайдаб юборса, унинг мол-мулкка ҳаққи бўлмаслиги керак. Бунинг учун китоблар никоҳга сотиб олинганини исботловчи чипта ёки ҳужжатлар керак.

Лекин буни қандай қилса бўлади? Дарҳол Рушниковга сим қоқди, маслаҳат сўради. Жамиятшунос сотган асарларини нодир китоблар дўкони орқали ҳужжатлаштириб берадиган бўлди. Рушников кетгач, Вадим китобларни кўздан кечирди: Амальрик, Зиновьев, Авторханов, Оруэлл, Пименов, Лимонов. Бунақа муаллифларни Ирина сақламади. Лекин ҳозир буларнинг ҳеч қанақа ҳавфли жойи йўқ, нодир китоблар дўкони орқали ўтказилди, ахир. Ҳамма қўрқиб, қалтирайдиган қандайдир Солженицин эмас ҳар ҳолда. Авторханов (“Ҳокимият технологияси”)га кўз ташлади — турган-битгани рақамлар: партиянинг фалон қурулғойда ноиблар сони пистонча, Марказқўмга сайланганлар шунча... Бирам зерикарлик! “СССР 1984 йилгача яшай олармикин?” — Амальрик ўз китобини шундай атади. Ҳозир ўша 1984 йил-ку, азиз ўртоқ!

Китобларни барибир ўқиди: қарийб бепул, ахир, қўлдан сотиб олишга тўғри келса, эҳ-ҳе, қанча пул тўлаш керак! Чўнтагида партбилет билан ёнма-ён асраётган ўша рўйхатни неча марта қараб чиқди. Ҳалиги муаллиф йўқ эди унда.

Йиғма каравотни тахлади, маҳкам боғлади, полиэтилен билан қошлади-да, болохона айвонига олиб чиқиб қўйди: энди унинг жойи шу ерда. Хўжалик шартномаси бўйича қўлига каттагина пул тегди, тахта каравот — кат буюртма қилди, худди уч хонали уйидагига ўхшаганидан. Вадим энди шунда ётарди.

Сессия туташига ҳали анча бор, “икки”чи қизлар камайтгани йўқ, Вадим қарийб ҳар куни учрашувга чиқиб турарди. Ҳар кечага иккитадан талаба қиз тўғри келарди. Шу касб-кор бўйича ҳамкасби, политехника институтидан чиққан рақобатчи анча панд бера бошлаганини айтди. Тағин ҳеч қутилмаганда маориф майдонида кекса муаллима пайдо бўлди. МДУ ўқитувчиси бўлган бу шум кампирни Вадим ёмон кўриб қолди. У пойтахтдаги барча “икки”чилар қисматини енгиллаштиришни хоҳлаб қолганди: ёш йигитларга ўч бўлган бу профессор кампир учун Вадим ўз институтидан синовлардан ўтиш қийин бўлган эркак мижозлардан топиб бериши керак эди. Чапараста чанглатиш тизими баъзан панд бериб қоларди, лекин меҳнат яхши ташкил қилинган тақдирда бундай муваффақиятсизликлар жуда кам юз берарди. Аммо бир сафар Вадимда қутилмаган ҳол содир бўлди. Миясиз талаба қизларнинг навбатма-навбат келиши жуда яхши йўлга қўйилган бўлишига қарамай, орада узилиш юз берди, бу нарса Глазичевни ларзага солди...

13

Ўша илиқ апрел куни унинг вақти жуда тизиз эди, Москва автомобилсозлик институтидан келадиган “иккичи” талаба қизга бир ярим соат вақт ажратганди. Шунинг учун ҳамкасби белгилаган учрашув жойи метро Фили йўналишининг “Смоленск” бекатига барвақт қолди. Ҳамкасбининг таърифига қараб “икки”чи қизни дарров ажратди. Ўрта бўйли, бугдойранг бу қиз газета дўкони ёнида турган экан. Вадим айланиб ўтиб, яхшилаб разм солди. Қовоқбош қизнинг анча ёқимтой эканлигидан хурсанд бўлди. Ишқий ўйинларнинг барча усуларини яхши ўзлаштириб олган Вадим эндигина “эскимо” сотиб олиб ейишга тутинган навбатдаги ўлжага яқинлашди.

— Бу бандаи бечорага ҳам озгинасини қолдирсанг яхши бўларди, — деди Вадим, — эҳгиродан бағрига ўт туташган ташна йигитга раҳм қил...

— Ола қол! — “Икки”чи қиз “эскимо”ни Вадимнинг оғзига тикди. Бунақанги эркаликларга кўниккан номзод (айрим талаба қизлар дастлабки танишувда

гапни сўқинишдан бошлар, оилавий аҳволдан сўроққа тутишарди) музқаймоқдан тишлаб узиб олди-да, одатдагидек, об-ҳаво, навбаҳор ҳақида гап очди, кейин сўради:

– Қаерда ўқийсан ўзинг, бечорагина?..

– Бечорагина МДУда ўқийди, – деди қиз. – Ўзинг қаерга панжа урдинг? Маслаҳат керакмасми?

Қиз Вадимга ёқа бошлаганди. Ҳа, шубҳа йўқ: “икки”чи! Худди ўша, ҳамкасби айтган қиз.

– Жуда соз. Меникига кетдик. Баъзи нарсаларга ўргатасан, – деди Вадим Жазоирга кетган мутахассис уйининг калитини кўлида ўйнарган. – Тезроқ бўлақол, ишим бошимдан ошиб ётибди. Ҳа, ўзингда ҳам... Сизнинг МАИда ҳам доим шошма-шошарлик...

“Икки”чи қиз кўзларини лўқ қилиб унга қаради:

– Тўхта, тўхта... МАИ? Нега МАИ? Нимага довдираяпсан? Мен сенга МДУданман деб айтдим-ку!

Вадим сўқиб юборди, оббо, қовун туширди-ю. МДУ! Ахир, ҳалиги “икки”чи йигитларни талаб қиладиган педофилка Анциферова ўша ерда-ку! Унинг рўпарасида эса аёл жинсидаги шахс турибди. Тагин денг, барча иккиламчи жинсий белгилари билан! Кўкраклари, кўзлари, лаблари, оёқлари – роса “кетворган”. Аммо, балки шум кампир бошқача тушунтиргандир? Ёки у ўзининг ўрнига қарз бўлиб қолган мана бу қизни юбордимикин? Ёхуд, аксинча, Анциферованинг ўзи бу гўзалдан қарздормикин?

– Менга қара, қизгина, сен Анциферовадан эмасмисан?

Таниш фамилияни эшитиб қизгина “вой-й” деб юборди. Вадимнинг енгидан ушлаб, метродан четроққа етаклади, бориб сўрига чўкди, йигитни ҳам ёнига ўтиргизди. Сўнг уни сўроққа тутди:

– Сен Анциферовани қаердан биласан? МДУ профессори билан МАИ орасида қанақа алоқа бор? Ўзинг қайси институтдансан?

– Мен озиқ-овқат... институтиданман, – тўнғиллади Вадим ва ўрнидан туриб кетмоқчи бўлди. Лекин МДУ талабаси унга қаттиқ ёпишиб олди.

– Исминг нима? Вадим, шундайми? Менга қара: агар ҳозир менга Анциферова ҳақида гапнинг ростини айтмасанг, менинг унда қаттиқ аламин бор, шундай “дод” соламанки, милиция югуриб келади ва сен мени мажбурлаётганингни билиб олади. Яъни Анциферова номи билан мени кўрқитиб зўрламоқчи бўлганинг учун ўша кампирни чақириб, авра-астарини ағдариб ташлашади. Шунда сенинг МАИдаги кирдикорларинг ҳам фош бўлади! Сен ростини айтсангинга қутулишинг мумкин. Мен эса сенинг тўла хавфсизлигинг учун қафолат бераман – чунки “ғинг” демайман.

Вадим бор ҳақиқатни айтиб берди. Бирданига эмас, албатта. Қиз уни мушги билан дўшослади, сочларидан тортиди, барибир мақсадига эришди. Профессор кампирнинг ёш йигитларни ўз ётоғига қандай киритишини билиб олгач, Вадим умуман тушунмайдиган сўзлар билан тўнғиллади:

– Мана сизга – эвихь вайблихь...

Кейин сўрининг устига чиқиб тикка туриб олди-да, қарийб бақиргандай гаширди:

– Ёшларни у эмас, балки мен хоҳлаяпман! Мен биринчи курсларни истаيمان! Менга бўлғуси талабалар керак!

Бирдан ўйланиб қолди. Ўтирди. Кейин момикқина чиройли қўлларини осмонга кўтарди:

– Мана буни омад деса бўлади! Мана бу бошқа гап!

У лолу ҳайрон бўлиб қолган Вадимни кучоқлади, ўпди.

– Демак, сен бир неча ойдан бери иккиёқлама физика курсини ўтаётган экансан-да... Бунинг устига, ўзинг номзодсан! Жуда зўр! Синов ва имтиҳонларни қайта топшириш. Тушунтириб бердингми?

Вадим тан олишга мажбур бўлди: ҳа, бир неча бор.

– Сўхбатлашиш-чи?

– Йўқ, ўтказилмади.

– Вой, шўрликкинам! – деди ачиниб МДУ талабаси. – Роса чарчабсан-ку. Ҳозир қорнингни тўйдираман. Мен бу ерга бекорга келганим йўқ. Ҳу, рўпарадаги гастрономга буюртма бергандим. Уйга олиб боришимга ёрдамлашиб юборсанг, унча олис эмас. Қасам ичаманки, сизларнинг тизимингиз ҳақида ҳеч кимга оғиз очмайман... Мен бунақаси ҳақида ҳали эшитмагандим. Лекин кўп нарсадан хабарим бор. Танишиб кўяйлик: Фаина. Жаранглаши галати-а? Шунинг учун содда қилиб Фанни Каплан, деяқол! Мени танишларим ҳам шундай чақиршади.

Вадимнинг юрагини қоплаган кўрқув аста-секин йўқолиб, ўрнини бу довдир қиз тилига маҳкам бўлади деган ишонч эгаллай бошлади.

– Бундан ташқари, – деди Фаина, – вақти келиб, ўзим сента сопроматдан имтиҳонни қайта топшираман...

– МДУнинг психология факультетида сопромат нима қилади? – эътироз билдирди Вадим.

– Вой, худойим-ей, – деди хохолаб Фаина. – Мунча гўл бўлмасанг!

Гастрономга етиб боргач, буюртмалар бўлимига кириб, иккита оғир ўрамни олишди. Уларни Вадим кўтариб олди. Троллейбусга ўгириб, Дорогомиловкага боришди, лифт билан учинчи қаватга кўтарилишди. Эҳтиросдан бутун вужуди жунбушга келган Вадим ўзини зўрға тутиб турарди. Бутун ҳеч нарсага эриша олмаслигини сезиб, ҳафсаласи пир бўлганди. Фаина сумкасида калитни олди.

– Энди жўна, – деди у. – Олий доирада айтишгандай: туёғингни шиқиллат. Ота-онам жуда қаттиққўл. Бунинг устига уйимизда таъмир ишлари кетяпти. Эртага сенда нима: синовми ёки қайта имтиҳон?

– Менда – фақат сен, – деди Вадим титроқ товушда. – Ҳамишаликка...

Шундай деб қизни қучоқламоқчи бўлди. Фаина уни секин итариб ташлади.

– Унда мен сени рицарликка ўтказаман. Ўтиб қўй. Мана, бу ерни... – Фаина плашининг этагини қайириб, оёғини кўтарди, кўйлагини тортди-да, бармоғи билан тизадан анча юқори, калта иштонидан пастроқни кўрсатди. – Мана, бу ерни.

Кўрсатилган жойни ўпиш учун аввал энгашди, сўнг тиз чўкди.

Шундан кейингина:

– Энди сен меникисан, – деди Фаина. – Ҳамишаликка.

14

Фаинанинг телефонини билмагани учун Вадим эрта тонгданоқ Катта Дорогомиловкага йўл олди ва кўнғироқ тутмасини босди. Эшикни Фаина очди. Халатда, уйқусираб турарди. У бармоқларини кўрсатиб, неча дақиқадан сўнг пастда бўлишини маълум қилди. Кўп ўтмай, яхшилаб кийинган ҳолда, қўлида чамадон билан тушиб келди.

– Сен ёлғиз яшайсанми?.. Ўзим ҳам шундай деб ўйловдим. Ҳозирча сеникида яшаб тураман. Купорос ва лакдан бошим тарс ёрилай дейди.

Метрога тушишди, “Динамо” бекатигача боришди, кейин уйга қараб юришди. Йўл-йўлакай Фаина бир неча бор сонини яланғочлаб Вадимга кўрсатди-да, яна қаерларида унинг лабларидан из қолиши кераклигини айтди. “Баландроқ, баландроқ, яна баландроқ...”, – дерди Фаина қиқирлаб кулганича.

Ичкарига киришгач, Фаина хоналарни айланиб чиқди, ошхона, ҳаммомни кўздан кечирди, унча Вадим даҳлизда тиз чўкиб турди.

– Жуда яхши! – маъқуллади қиз. – Қарор қилинди: бир ой эмас, бир ярим ой шу ерда яшайман!

– Ҳамиша!

– Кўйсанг-чи... Неча марта эшитганман... Эркаклар ҳамиша деб – янги жазман топунча бўлган даврни айтишади. Лекин умуман ҳулқ-атвор юзасидан менинг бу ердалигимга қонуний тус бериш учун бирор ўтириш ташкил этиш керак. Баҳона борми?

Баҳона бор эди: янги уйга кўчиб кириш. Ҳолбуки, ҳали жиноятчиларни қидириб юрган ходимлар каттароқ зиёфат таклиф қилишарди. Зеро, жиноятчилар уларни тутиб берган одам билан танишишни истаб қолишлари турган гап. Лекин Глазичев бошқача фикрда эди, кичикроқ ўтиришга рози бўлди. Леонид Сергеевич эса телефон қилиб Вадимнинг танишлари Авторханов, Зиновьев ва Амальрик

асарларини қандай баҳолашаётганини суриштирди, чунки бу китобларни ҳамма жойда жон-жон деб сотиб олишар, ўқишар, баҳслашишарди!

Вадим икки хонали уйга кўчиб ўтганини ўқитувчилардан яширди, ҳар хил сўраш-суриштиришлардан қочиш учун шундай қилди. Ўтиришга кимларни таклиф қилиш ишлари билан Фаина шуғулланди. Зеро, пойтахтдаги барча институтларда унинг кўплаб дўстлари бор экан.

Шундай қилиб янги уй зиёфати бўлиб ўтди. У бир неча бор такрорланди. Мириқиб ичишди. Кимлардир совға-салом билан келишди. Улар ҳам янги уйга кўчиб кирган Глазичевни, ҳам ёш келин-куёв Глазичевларни табриклашарди. Ошхона кенггина эди, унга ўн бештача одамни жойлашди, сигмай қолганлар катта хонада ерда ўтиришди. Вадим катгароқ столни ҳеч қаердан тополмади. Дастурхон устида узоқ баҳслашувлар бўлди, лекин ким нима ҳақида баҳслашаётганини тушуниб бўлмасди. Фаинанинг ёнида ўтирган Вадим фақат унинг гапларинигина эшитарди, ҳар замон-ҳар замонда севгилисининг очиқ елкасига лаб теккизиб қўярди. Эҳгирози ошиб борарди. У бу аёлни севарди ва шундай хоҳлардики, Фаина унга бақириб берар ёки оёғига тепиб, аъзои бадани жунбушга келган йигитни ҳовурдан туширарди.

Сал ўзига келгач, бўлаётган гапларга қулоқ соларди. Бир неча ойлик ўқитувчилиги давомида талабалардан кимга нима ёқишини, кимдир қўнғироқ жиринглашини сабрсизлик билан кутишини аниқлайдиган бўлиб қолганди. Саволлар ёзилган билетни олаётган талабанинг кўзига қараб унинг кимлигини яхши англади. Декан Вадимнинг қулоғига аста шивирлаб: “Сиз бутун Васильевични йиқитманг... Кондаковага унча қаттиққўл бўлманг”, деганида кимларни назарда тутаётганини ҳам биларди. Бир сафар Рушников ёшлар Зиновьев ва Авторханов ҳақида қандай фикрда эканлигини сўраганда, Вадим тўғриси айтқолди.

– Билим қаерда уларда... Ўзларини кўз-кўз қилиб юриш бўлса... Безорилардан бошқа нарса эмас...

Бир уни гап айланиб яхудийларнинг камситилаётганига тақалди. Улар тарихий ватанларига кетишни истайдилар, нега йўл беришмайди?..

– Уларга йўлни кенг очиб қўйиш керак, кетаверишсин... Ўз уйларини биз, русларга қолдириб кетишсин. Ана шунда уй-жой масаласи ҳал бўлади, қўяди...

Даврада уни ҳурмат қилишарди. Оз гапирарди-ю, соз гапирарди. Унинг тоқчаларида Авторханов, Зиновьев, Набоков ва яна кимларнинг асарларини кўришса, бир-бирларига маънодор қараб қўйишар, жим қолишарди. Вадим нодир китоблар дўконидан олдим деб чипгасини кўрсатар, улар қўлга олиб, айлантириб у ёқ-бу ёғини кўришар, қалбаки эмаслигига ишонч ҳосил қилишарди. Талабалардан бири:

– Нима қилипти, бўлиши мумкин, – деди. – Бизнинг мана бунақа бошбошдоқликда... Мен қурилиш отрядида бўлганман. Колхозда молхона қуриб берганмиз. Ана ўша қишлоқдаги бир кулбага жойлашган кутубхонада Пильняк бор эди, Булгаковнинг дастлабки ёзганлари, ҳатто Троцкийнинг брошюраси чанг босиб ётарди...

Унинг Фаинасини ҳамма яхши кўрарди. Баъзи-баъзида уни Фанни Каплан, деб чақиришарди, лекин кўпинча Маша Рябоконе деб аташар, нега у Кузьмич деган кимсани отиб қўйганини сўрашарди.

Бир уни Глазичев автобусда метронинг “Кутузов” бекати ёнидан ўтиб бораётганда Рушниковни кўриб қолди. У хиёбонда МДУ филфак талабаси Рома деган малта бола билан суҳбатлашиб турарди. Вадим ҳайрон бўлди, жамиятшунос уни учрашувга таклиф қилган жойни эслади ва ўша атрофдан тез-тез хабар олиб турадиган бўлди. Узоқдан кузатиб юриб шу нарсани аниқладикки, уникига меҳмонга келиб турадиган ёшларнинг чорак қисми Леонид Сергеевич билан алоқадор экан.

Вадимнинг ошхонасида тўпланувчилар фақат талаба ёки инженерлар эмас, балки москваликлар ҳам эдилар. Бир уни ана шу москваликлар доирасида қустанайлик бир йигит ҳам пайдо бўлди. Вадим уни бир чеккага тортиб қулоғига шишиди: “Дўстим, сен бу ерда бўлар-бўлмас гапларни валақлайверма... Ҳар хил одамлар бор, ўзинг тушунасан...”

Бир куни ҳампортини ҳам чақирди. У ошхонада ўтирган тўдага хўмрайиб қараб қўйди-да, кузатгани чиққан Вадимга:

– Ҳайдаб юборсанг-чи, буларни, – деди. – Қаердан келиб қолишди бу ерга...

– Булар ҳаммаси Фаинанинг дўстлари, – деди Вадим ўзини оқламоқчи бўлиб.

– Уни ҳам ҳайда!

Янги уйни ювишлар аста-секин камайиб борди. “Икки”чи қизлар ҳам анча-мунча вақтни оларди. Фаина негадир рашк қилмасди. Вадим уни севатуриб қандайдир каллаварамларга айланишим яхши эмас, демоқчи эди, Фаина жеркиб берди:

– Қизчаларни хафа қилма, СССРдагиларнинг ҳаммаси менга ўхшаш ақли эмас! – деди. Кейин яна тан олди: – Рухшунос сифатида, соф илмий нуқтаи назардан ўша “икки”чилар менинг ўзимни ҳам жуда қизиқтиради...

У Вадимни “Смоленская” метро бекатигача кузатиб қўйди-да, унинг синовдан ўтишга келган қизни қандай айлантириб, олиб кетганини кузатиб ўтирди. Кейин уйда навбатдаги талаба қиз тўшақда ўзини қандай тутганини суриштирди. Глазичевнинг жавобини тингларкан, кўзлари чақнади, кўкраклари чуқур нафас олиб кўтарилиб тушди, лаблари эса изоҳ берди: “Бу – диссертация учун...”

Ўтиришлар тугади. Фаина касалхонада амалиёт ўтар, ҳориб-чарчаб, оч ва жаҳли чиқиб, лекин меҳр билан келарди. Бир куни “Тайфун”нинг миясини тошиб олди, сўраб-суриштирди, институтдаги резервуар-ховуз ҳақида билиб олди. Академикларнинг қилмишларидан хабар топди. Ниҳоят, тажрибаларни давом эттирсанг бўлмайдими, деди Фаина.

Фаина ўзи ҳақида жуда кам гапирарди. Тан олди: иши юришмаган оиладан чиққан экан, отаси ўтмишда вилоят фирқақўмининг иккинчи котиби бўлган, бу эса таносил касалидан баттар. Уни Маша Рябоконеъ деб чақирадиган дўстларини алам билан эслайди. – Тепадагилар ҳеч нарсани билишни хоҳлашмайди. Ахир, нигилистлар – уларнинг таянчи-ку! Бўлмаса ҳаммаси барбод бўлади. Ҳеч бир мамлакат муҳолифсиз узоқ яшай олмайди. Мана булар, ошхонада чуғурлаётганлар шавкатли Марказқўммизнинг ҳақиқий устунларидир. Бу болаларни эркалаб ўстириш керак.

Вадимнинг ҳеч нарса қилгиси келмасди: ёзга келиб “икки”чи қизлар оқими тўхтади, ҳаётида эса бахт давом этарди. Кечкурун чарчаб келган Фаина шошиб овқатланар ва Вадимнинг ёнига, катга чўзиларди.

15

Бир сафар Фаина ана шу катда иккинчи ёнбошига ағдарилди-да, нега тузукроқ каравот олмайсан, деб сўради. Вадим Лапинлар уйда қолиб кетган буюмлар рўйхатини кўрсатиб, бор гапни тушунтирди. Фаина узоқ ўйланиб қолди.

– Нақадар даҳшат! – ҳўнграб юборди Фаина. – Вой, тавба! Роса гадой бўлиб қолибсан-ку!

Вадим ўзини оқлашга тушди:

– Ҳеч қанақа гадой-падой эмасман: октябр ойида хўжалик шартномаси бўйича бир ярим минг рубл оламан. Умуман каравотга бемалол етади. Лекин менга бир вақтлар ўзимга тегишли бўлган нарсалар керак! Ҳа, қачонгача шундай юрамиз, ЗАГСга ариза берсак ҳам бўлар энди!

Фаина томоғига тугилиб қолган ҳавони ютди-да, бадтар ҳўнграб юборди. Кейин тўхтади, жим бўлиб қолди. – Энди уйга қайтсам ҳам бўлар, – деди. – Уйдаги таъмирлаш ишлари аллақачон тугади, ота-онам: қизимиз қаерда, ким билан яшашти деб дугоналаримдан суриштиришяпти...

Нарсаларини чамадонига жойлади-ю, жўнаб қолди. Вадимнинг қалбини алам ўртади. Деканатга касал эканини айтди. Аламидан ичмоқчи эди, ишхонадан коньяк олмаган экан, ароқ учун дўконга чиқишга эринди. Бунинг устига энг арзон ҳисобланган “Андроповка” ароғи ҳам камёб бўлиб қолганди.

Орадан икки кун ҳам ўтмай, Фаина қайтиб келди, буюмларсиз, севгига эҳтироссиз: қарашлари ёввойи, қўллари қалтирарди. Телефон қилиб олган хабаридан даҳшатга тушди.

Анциферова (ҳа, ўша — МДУдаги шум кампир) — ўзини осиб қўйибди! Вадим ҳам, Фаина ҳам яхши тушунарди — улар бунга алоқадор эдилар.

Офат деганда бундан даҳшатли бўлмаса керагов! МАИдан келган ҳамкасби Вадимга чапараста чанглангириш тизими ҳақидаги ҳамма гапни айтгани йўқ. МДУ профессори тузган тизим бўйича талаба қизлар “синов”лардан ўтиш билан бир қаторда шум кампирнинг амри фармони билан унинг уйида қўшимча имтиҳон ҳам топширардилар, яъни юксак мартабали мижозларни ҳам қабул қилардилар; кейин маълум бўлишича, ана шундай мижозлардан бирининг изидан тушишган экан. Пойлаб юрган изқуварлар “синов” ва “имтиҳон” олиш тизимини фож қилишибди. Ишни барбод қилган йигитчани Вадим ва унинг МАИдаги ҳамкасблари Фаинанинг илтимоси билан профессор кампирга тиқиштиришган эди.

Мана шу янгиликларни айтиб бўлгач, Фаина йиғлади-да, жўнаворди. Вадимнинг буёғи нима бўлишини кутишдан бошқа иложи йўқ эди. МАИда тергов ишлари қизгин борар, талаба қизларни узлуксиз етказиб бериб турувчининг қайноқ фаолияти ҳар томонлама текширила бошланди, озиқ-овқат саноати институтига ҳали навбат келмаганди, Вадимга тегишолмасди. У резервуарда тажрибалар ўтказишни йўлга қўйишга уриниб кўрди. Бунинг учун баҳона ҳам ўз-ўзидан топди қолди, буюртмачилардан бири техник вазифани сал-пал ўзгартирган эди. Ўтказилган пуллар эвазига датчикларга буюртма берилди ва улар рўйхатга киритилди. Қараб турибсизки, “Тайфун” бутун ҳолига келди. Вадим усқунанинг миясини уйида сақларди, эрталаб ишга олиб кетар, кечкурун қайтариб олиб келиб китоб тоқчасига қўйиб қўярди. МАИдаги ҳамкасби телефон-автоматдан сим қоқиб, уни огоҳлантириб қўйганди. Шу боис Глазичев жабр кўрмади, умуман уни бирор нарсада айблаб бўлмасди, чунки МАИнинг талаба қизлари билан танишганда ўзини турли турли номлар билан атарди. Бунинг устига, терговнинг ўзи ҳам энига ва узунасига қовлаштиришни лозим кўрмасди. Зеро, СССР Олий таълимнинг обрў-эътиборига путур етказиш мақбул иш эмасди.

16

Бирдан нимадир юз берди — эҳтимол, ҳалиги икки жиноятчи қўлга тушгандир, балки бошқа воқеа содир бўлгандир, жамиятшунос Вадимникига меҳмон бўлиб келди, Зиновьев, Авторханов ва бошқаларни олиб кетаркан, мезбонга ўтирилди.

— Нафис ижод билимдонлари, — ошхона меҳмонларини чол шундай атарди. — Классикларни ўқишса бўлмайдами? Бўлмаса... Қалай, сизга қизлар ёқдими?

Ўз гапига алоҳида эътибор берилишини билгани учун Вадим ўйлаб гапирди:

— Бирортаси билан кўнгилхушлик қилишга нима етсин, лекин улар такаббур ва димоғдор-да.

— Худодан кўрқинг-е, Вадим Григорьевич! Димоғдорлик қаерда дейсиз? Товуққа ўхшаб қақағлашади-ю, тухум қўйишни билишмайди... Биттадан бола кўришгандайди, эслари кирарди. Ачинаман уларга, жуда ачинаман... Вақт келади — телевизорда кўп серияли ҳужжатли фильмни айлангираниз, — Рушниковнинг қўли “Мцири” гарнитурининг осма жовонига чўзилди, — ёш халқ иродаси ифодачилари ҳақида... Петя Верховенский бир қўли билан “ГУЛАГ архипелаги”ни варақдаса, иккинчи қўли билан Вера Засуличнинг думбасини уқаларди... Гапнинг пўсткаласини айтганда, БАМ — ўтакетган аҳмоқлик, лекин ҳарҳолда, темир йўл изларини ётқизиш, бу ерда бемаъни нарсаларни ўқигандан яхшироқ. Тагин органлардан нолишгани ортиқча. Ҳолбуки, улар олдида қарздордирлар. Агар улар бўлмаганида, бу валакисаланглар нима ҳам қила олардилар, кўмитасиз улар ҳеч ким эмаслар.

Энди ушбу икки хонали уйни ташкил қилган ўша ходимлар ташириф буюришлари турган гап. Вадим тайёргарлик кўра бошлади. Барча буюмларнинг ёрлиқлари ва чипталаридан нусха олдирди, чунки жиноятчилар қўлга

туширилгач, уйини ундан тортиб олишлари мумкин эди. Унинг шубҳалари бежиз эмасди. Вадимга милиция сирларини айтган ҳалиги икки ходим аввалига уни ўз хузурларига чақиришди, кейин ўзлари Глазичевнинг уйига ташриф буюришди. Уйни кўздан кечиришди, маслаҳатлашишди, сўнгра Вадимнинг қўлини қисиб:

– Бу уй алоҳида фонд ҳисобланади, – дейишди. – Агар Глазичевга шу ерда яшаш ёқса, майли, яшайверсин. Агар ёқмаса, бошқа жойга кўчиб ўтишини ташкил қилишимиз мумкин. Нимага деганда, ушбу хонадоннинг соҳиби соғ-саломат юрибдилар, дарвоқе, ошхона гарнитурини ҳам ўша одамга тегишли.

Вадим кўчишга қарор қилди. Унга институтдан бир соатлик масофада икки хонали уйни кўрсатишди. Аммо бу ишда қололмаслиги шундоқ ҳам аниқ эди – талаба қизлар товламачилик қила бошлашганди. Аммо, буюк ихтирога оз қоланди. “Тайфун” яхши самаралар бера бошлаганди. Унинг натижалари ишлаб чиқилса, унга диссертация ёқламасдан ҳам фан доктори унвонини беришлари мумкин.

Янги уй аввалгисидан анча кенг, анча ёруғ экан. Еттинчи қават (тўққизинчидан бироз пастроқ, лекин бешинчидан юқориқроқ – шунинг ўзи катта ютуқ!). Янги уй зиёфати белгиланмади, шу сўзнинг ўзидан хавф-хатар уфуриб турарди. Вадим Григорьевич Глазичев энди қаерда яшаётганини ҳеч ким билмасди. Аммо Фаина етиб келди, манзилни қаердандир аниқлабди. Тунд ҳолда катга ўтирар, сигаретани тутатарди (чека бошлабди). Кейин ўрнидан турди.

– Марекни ҳибсга олишди, – деди хайрлаша туриб.

– Қанақа Марек тагин? – хайрон бўлди Вадим.

– Ошхонада ичиб ўтирадиган бор эди-ку...

Кимнинг исми нима эканини у эслолмасди. Фаина ёнида эди – шунинг ўзи бас унга.

Вадим кейинги кунларда анча овора бўлди. У кўнглига ёқадиган каравотни ҳеч қаердан тополмасди. Ўша Иринаникига ўхшаган каравотни СССРдаги ҳеч қайси мебель комбинати тайёрламас экан! Табиийки, унақа каравот буюк давлатнинг ҳеч бир дўконига сотилмасди. Буюртма бажарувчиларга ҳам мурожаат қилиб кўрди. Охири танишларнинг танишлари орқали кимларгадир буюртма бериб, сал кўнгли тинчиди. Фақат муддати бироз чўзиладиган бўлди-да...

У уйига қайтганда қоронғу тушганди. Лифтдан чиқди ва эшиги олдида ўтирган кишига кўзи тушди. У қиёфасидан касалманд ёки ичган одамга ўхшарди. Ундан жирканиб, юзини ўтирганча эшигини очди. Ҳалиги кимса ўзига келса жўнаб қолар деб ўйлади. Чой ичди. У куннинг яхши ўтганидан хурсанд эди.

Омадди, бундан ташқари, ажойиб кун эди! Эшикни нимадир тирнагандай бўлди. Нима бўлдикин?..

Эшикни очди. Ҳалиги кимса эшикка суяниб мудрарди. Бу одам унинг отаси эди.

Вадим унинг қўлтиғидан олиб ичкари тортиди. Отаси илиқ эди, отаси тирик эди. Оғзига қуйилган ароқдан ўзига келди, йўталди, кўзини очди.

Саволларга гудраниб жавоб берарди. Вадим икки марта Фаинага телефон қилди, у гўшакни кўтарди. Уйга кириб пальтосини ечди, тишлари орасида тутаб турган сигарет, кўзлари шафқатсиз.

– Ким бу?

– Отам.

– Бу ерда нима қиляпти?

– Қаердан келиб қолганини билмайман. Мен уни бир ярим йилдан бери кўрганим йўқ эди. Зинадан топдим.

– Мен бошқа нарсани сўраяпман: у нега бу ерда, ошхонада? Нимага ахлатхонада эмас? Сендан буни кутмагандим...

Ахлатхона ўраси эллик метрча нарида, отасини бир ўзи ўша жойга кўтариб боролмасди. Бундай қилишни истамасди ҳам. Нимадир халақит берар, бунга йўл қўймасди. Қандайдир бир туйғу уни тўхташиб турарди.

Фаина оғзидан тутун қайтараркан, секингина:

– Инсулт, – деди. – Жудаям оғир шакли эмас. “Тез ёрдам” чақираман.

Жим қолишди. Отасининг чўнтақларини тинтиб кўришди. Уларда пул (тўрт рубль, тангалари билан) партия, касаба уюшма билетлари ва паспорт бор эди.

– Калинин областида қайд қилинган экан. Бир вақтлар ўша ерда рўйхатда турган экан. – Фаина қандайдир қизил ҳужжатни варақлади. – Касалхонага олмасликлари мумкин. Балки олишар.

Олишди: Фаина “Тез ёрдам” врачига ниманидир шипшитиб қўйди. Санитарлар отани замбилга ётқизишди, лекин юк лифти ишламаскан. Ота чидамли аскарлардай йўловчилар лифтида тик туриб олис йўлга отланди.

– Агар ўлмаса, яна уч ҳафтадан кейин уни сенга олиб келиб беришади, узоқ вақт ётади ўлимини кутиб.

Яна нимадир демоқчи бўлди шафқатсизларча, шунинг учун Вадим уни эшитишни истамади. У кетди. Вадим сўкинди. Бир бурчакка тикилганча узоқ вақт қимир этмай ўтирди.

Эрталаб ғамгин бир ҳолатда қоғозларини тахлаб чиқди. Ўйлагиси келмасди, умуман, ҳеч нарса қилгиси келмасди. Пастга, резервуарга тушди, бу ерда уни директор ўринбосари қаршилади. Унга шундай шарт қўйди: бир ўртоққа ишлаш учун рухсат берасан. Ўша ўртоқ куюн ва оқимлардан қандайдир рақамларни ундириб олиши керак экан. Қандайдир академикнинг ўғли бўлган ҳалиги ўртоқни эса Вадим йўлакда кўргандай бўлувди. У йўлакда ҳожатхонага киргиси қистаб турган одамдай у ёқдан-бу ёққа юриб турарди, ичкарида кимдир узоқ ўтириб қолгандай типирчиларди... “Ҳозир”, – деди Вадим ва чўнтагидаги “Тайфун”нинг миясини бошқа бионинг ертўласидаги лабораториясига олиб кетди. У ерда муфел печлари икки қатор олов пуркаб турарди. Улардан бирининг қопқоғини очди. Цельсий бўйича тўққиз юз даражали иссиқ уфурарди, Вадим “мия”ни ўша ёққа иргитди.

Энди ишдан бўшатишларини кутиши керак эди. У шундай бўлишига шубҳа қилмасди. Шанба куни Вадим касалхонага борди, палатага кирмади, у ер жуда сассиқ эди, ҳамшира орқали отасига олма солинган тугунни бериб юборди. Ўзи ташқари чиқиб тоза ҳаводан тўйиб-тўйиб нафас олди. Отасининг аҳволидан хабар ҳам олмади, шундоқ ҳам ҳаммаси равшан – тез орада ўлади.

Якшанба куни кечқурун қандайдир қиз овози телефонда унча ёқимли бўлмаган хабарни ҳаяжон билан маълум қилди: чапараста чангланиш тизими муаллифи суддан қутулишга муваффақ бўлибди, прокуратура МАИ билан тил топишибди, ассистентни шовқин-сурон билан ҳайдаб юборишибди, “чангланган” қиз орқали Вадимни ҳам ўша огоҳлантирибди: қоч!

Уч кундан кейин у меҳнат дафтарчасини қўлига олди, ҳисоб-китобига қарийб бир ярим минг рубл чиқди, энг муҳими – Москва бўйлаб: ўз хоҳиши билан бўшамаган, балки ҳибсга олинган ашаддий жиноятчиларга алоқадор бўлгани учун ишдан ҳайдалган, деган гап тарқалди.

Бундай хабар ҳамюртига етмасдан қолмасди. У Вадим Глазичевнинг меҳнат дафтарчасини диққат билан қараб чиқди. Қоникмагандай бошини сарак-сарак қилди: еттинчи қават, сал баландроқ, лифт тез-тез ишламай қолади, тўртинчи ёки бешинчи қаватга нима етсин. Ишга келсак, бу арзимаган нарса, яхши бўлиб кетади. Эртага ёки индинга... Ҳа, айтгандай, Григорий Васильевичга саломимни ва энг яхши истақларимни етказ.

Сумков ҳаракат қилмаслиги, ҳамюртига, ўша Григорий Васильевичнинг ўғлига ёрдам бермаслиги мумкин эмасди. Ахир, бундан ўн беш йил муқаддам ота Сумковни партия сафидан ҳайлашдан бош тортган КПСС Павлодар шаҳар кўмитаси бюросининг ятона аъзоси эди.

17

Ҳамюрти Вадимни тезда бир журналга жойлашпирди. Унча аҳамияти бўлмаган бу журналнинг телефонири бировга айтиб юрма. Ўрта мактаблар ва техникумларнинг ўқувчилари учун шпаргалка, холос. Унда номзодлигинг учун қўшимча маош кутма, деб огоҳлантирди. Лекин унда ишлаётган ходимлар ўзларини хафа қилдириб қўймайдилар. Нима учундир, қаердандир тўлов олиб туришарди...

Вадим ишни тезда ўзлаштириб олди. Кунига етти-саккиз мақола келарди, уларни ўқишни охиридан бошлашарди: ким ёзган, қандай илмий лавозимга эга, қанақа унвони бор; агар ёзувчи бўлса, давлат мукофоти соҳибими,

мукофотни нима учун олган. Журнални ўқитувчиларнинг ўқишига умуман унчалик ишонишмасди, охирги бўлим бундан мустасно, албатта. Бу бўлимда қизиқарли масалалар ечими илова қилинарди. Журналнинг ўтган йилги сонларини varaқлар экан, Вадим шу бўлимда К.Лапин деган таниш фамилияни кўриб қолди. Бу ўша тентак Кирюшами ёки ўхшаш фамилиямикин деб, матнга кўз югуртириб чиқди. Масала чиндан ҳам жуда оригинал ечилиганди. Агар бу ўша – Ирнининг калтафаҳм укаси бўлса, демак, унга кимдир ёрдам берган.

Ҳамюрти йўл-йўлакай икки марта редакцияга кириб, унга ўттиз берди ва қарабсизки, Вадим тахририятнинг ўз одами бўлиб қолди. У шу даражага етдики, бир кун иш бош муҳаррир ҳузурига чақирди. Арзимас бир масала ҳал қилинди: бош муҳаррирнинг ўринбосари бир ойлик ёки кўпроқ таътилга кетар экан, унинг мажбурияти Вадимга юкланди, у қаршилик кўрсатмади: ахир, кимдир телефон кўнғироқларига жавоб бериши ва нашрга қўл қўйиши керак-ку.

Ўринбосар Вадимга калитларни берди, омад тилади ва жанубга жўнаб кетди. Хона тинч ва шином эди, камдан-кам телефон қилишар, онда-сонда киришарди. Тушлик олдидан эшикдан қўлида супурги билан фаррош кириб келарди: “Хўжайин, овқатланишга чиқиб келинг!” дерди. Бюронинг тўртгала қаватида ҳам мана шундай майда журналларнинг кичик тахририятлари, ҳаммасига битта умумий ошхона, овқатлари яхши ва арзон. Умуман бу ер жуда кўнғилдагидек, – ўйларди Вадим Глазичев.

Ҳеч нарса кўнғилсизликдан дарак бермасди. Академиклар бу ерга келишмасди, партия гуруҳлари топшириқлар билан жонга тегишмасди. Фақат Ирина ташвиш орттирарди. Касалхонада ҳамшира унинг қулоғига шивирлаб, касал отасига қандайдир ёш аёл келиб турганини айтди. Вадим бирор қариндош чиқиб қолдимикин деб ўйлади, балки Павлодардандир? Ҳамюрти бундай тахминни қатъиян рад этди.

– Келиб турган кимлигини биламан, – деди Сумков.

– Ким? – қизиқсинди Вадим.

– Собиқ хотининг, ким бўларди.

Ғазабланган Вадим бақариб берди:

– Нега энди? Нима учун?

Жавоб ҳам ғалати бўлди:

– Чунки сени севади, тентак. Ҳали умидини узгани йўқ. Ҳанузгача тушунмаганинга ҳайронман.

Ўринбосарнинг таътилдан қайтишига уч ҳафта қолганди, отасининг касалхонадан чиқишига сал камроқ вақт бор эди – босмахонадан журнал тахририятига “Рим католик черковининг реакцион моҳияти” деган номда нашрга тайёрланган мақола келиб қолди. Одатда, бундай мақолаларни мактабларда ҳеч ким ўқимасди, лекин қарийб ҳамма сонда босиларди, цензура ва Марказқўмнинг фан бўлими шуни талаб қиларди. Бундай мақолалар учун, одатда, тахририят масъулиятдан халос қилинарди.

Мақола Вадимнинг столига қўйилди, лекин у бундан ўқимаганди, ўқиган бўлиши ҳам мумкин эмасди, чунки ишлаганига энди бир ой бўляпти.

Ҳозир у мақоланинг номини ўқиб, охирига кўз ташлади. Муаллиф мақоланинг биринчи саҳифасида ўзи ҳақида унча маълум бўлмаган фамилия сифатида таърифлаб, кейин унга фалсафа фанлари доктори, Давлат мукофоти лауреати (олий мактаблар учун дарсликка ҳаммуаллифликда), Марказқўм аъзолигига номзод эканини қўшимча қилганди.

Бундай мақолалар тахририятда ўқилса-да, текшириб чиқилмайди – Вадим бундан тушунарди. Бу каби мақолаларга рухсат белгиси қўйилади ва муаллиф шошилиб вергулни бошқа жойга қўйиб юбормадими, деб мусахҳиҳ томонидан текширилади, холос.

Шунга қарамай, Вадим мақолани ўқишга қарор қилди. Чунки унинг сарлавҳасидан беадаблик уфуриб турарди. Кафедра мудири ўқитувчиларнинг маърузаси матнини ҳеч қачон текширмасди. У истаган нарсасини гапириши мумкин, лекин гапирётганда барибир дарсликка қараб қўйиларди. Чунки ҳар қандай гуруҳда ҳам мазкур мавзунини яхши биладиган фитначи талаба топилиши мумкин. Шу боисдан бундай мақолаларга эҳтиёткорлик билан ёндашарди.

У мақолани диққат билан ўқиб чиқди.

Ўқиб чиқди ва ўйланиб қолди. Бу ерда нимадир бошқачага ўхшайди.

Балки у журнал-нашриёт ишларини яхши билмагани учун ниманидир тушунмаётгандир? Мана, масалан, соф илмий нуқтаи назардан, нима учун Рим черковнинг номи билан берилаяпти? Рим папасининг серҳашам саройлари Римда эмас, Ватиканда жойлашган. Иккинчидан, мазкур Рим католик черковининг реакцион моҳияти бўрттириб кўрсатилиши проваслав черковини энди реакционликда айблаб бўлмайди деган маънони билдирмайдами? Учунчидан...

Учинчидан, у ўзича унинг уйида майхўрлик қилган диссидентлар ушбу мақолани ўқиб қанчалар қулишларини тасаввур қилди.

Йўқ, ушбу мақолада нимадир жойида эмас, қандайдир хато яширинганга ўхшайди.

У мақолани синчиклаб ўқий бошлади, сўзлар маъносига алоҳида эътибор берди. Сўзларнинг ўзаро боғланишига сиёсий публицистикани яхши тушунадиган ҳамюрти кўзи билан қаради. Рим католик черкови, уқтирарди муаллиф, физиканинг равнақиға тўқинлик қилди. (У бунга Жордано Брунодан тортиб, кўшлаб ҳаммага маълум мисолларни келтиради.) Аммо, қаердадир мақоланинг сўнгги чорак қисмида: “Ҳозир ҳам Ватикан барча тараққийпарвар ғояларга ваҳшиёна ёвузлик билан қарамоқда, ҳар қандай антисоциалистик чиқишларни завқ-шавқ билан (Польшадаги “Бирдамлик” оқимиға қурол-яроғ етказиб бериб) қўллаб-қувватламоқда” деган ибора илондай ўрмалаб чиқиб қолди.

Мақола қунт билан ўқиб чиқилди, диққат билан ўрганилди. Унда услубий хатоға ва яна нимагадир йўл кўйилгани сезилиб турибди.

Вадим Глазичев ўйланиб туриб телефонларға қаради. Кимға телефон қилсин? Ким аниқлик кирита олади? Ахир, ҳамюрти жиддий маслаҳат қилганди: сиёсий соҳада бериладиган нарсалар марказий матбуотда эълон қилинган мақолалардан сўзма-сўз кўчириб ёзилган бўлиши керак. Лекин гап шундаки, ҳеч қаерда — на “Правда” да, на “Известия” да, Вадим буни яхши эслайди, католиклар польяк касаба уюшмаларига қурол-яроғ етказиб бериши ҳақида бир оғиз сўз айтилгани йўқ. Бирор сўз! Ҳеч қаерда!

Ҳар эҳтимолға қарши ҳамюртиға телефон қилди, нима бўлгандаям Совет Иттифоқидаги газеталар нямалар ҳақида ёзишганини у яхши билади. У тўшакни кўтарди-ю, узоқ жим бўлиб қолди. Ташвишланган Вадим бақирди:

— Телефонингта нима бўлган ўзи?

— Ҳеч нарса бўлмаган. Ҳаммаси жойида. Ҳозир етиб бораман.

Етиб келди, мақолани хўмрайганча ўқиб чиқди. Вадимни дарҳол мақола муаллифига сим қоқишға мажбур қилди. У чет эл сафарида экан, ўрниға хогини жавоб берди, бирорта сўзни ўзгартиришни, ҳатто вергулнинг ўрнини алмаштиришни қатъиян ман қилди.

Бундай ҳолларда нима қилиш кераклигини ҳамюрти яхши биларди, Вадимға айтди-ю, нохуш бир ҳис билан жўнаворди. Вадим бош муҳаррир ҳузурига кириб, нашрни кўрсатди.

Бош муҳаррир саволларни қаторлаштириб ташлади:

— Хўш, мақоланинг қўлёзмаси қани, машинкада кўчирилган нусхаси қаерда?

Муаллифнинг қўлёзма матни топилди. Қурол-яроғ етказиб беришда черковнинг роли ҳақида гапирилган жойнинг хат бошидан ўнг томонда сўроқ белгиси савлат тўкиб турарди. Тўғри, кимдир уни қалам билан чизиб ташлаганди. Қўлёзманинг ишланиш жараёни ҳақидаги тўлиқ маълумотни фақат таътилға кетган бош муҳаррир ўринбосаригина жавоб бериши мумкин. Таҳририят матни қаердалигини ҳам ўша айтиб бера олади. Ўринбосарни топишнинг иложи йўқ, қизининг айтишиға қараганда, у қаердадир “Херсон атрофидаги чўлларда” экан. Таҳририят нусхаси эса босмаҳонада йўқолибди.

Орадан бир соат ўтди, яна бир соат. Мақоланинг ўша қалтис жойини нима қилишни ҳеч ким билмасди. Ниҳоят, бош муҳаррир кимгадир телефон қилди, машина қақирилди, Глазичевни шошилиш равишда ўтган ой учун аъзолик бадалини тўлашға мажбур қилишди ва орадан ярим соат ўтиб, у билан бош муҳаррир Кўҳна майдондаги Марказқўм биносига киришди. Партбилетларини кўрсатишди, лифта чиқиб, ўзларига бир қараб олишди, тепаға кўтарилишди. Бош муҳаррирға таниш бўлган эшик олдида тўхташди. Йўқ, эшикни тақиллатишмади, ундаги дермантин қоламани тирнагандай бўлишди. Котиба

шундай табассум қилдики, гўё эрталабдан бери уларни кўриш истагида ёниб тургандай эди. Мулойимлик билан қарга бориш кераклигини кўрсатди. Киришди. Стол ортида тўладан келган киши, журналлар, шу жумладан, “Мақтабда физика”нинг мутасаддиси ўтирарди. Бош муҳаррир далиллар билан гапирди, сўзини якунлар экан, терилган наشري ва муаллифнинг машинкада ёзилган матнини кўрсатди. Мутасадди қўлида йўғон қалам билан мақоланинг белгиланган жойини ўқиб чиқди. Шубҳали сатрлар унга заррача таъсир қилмади. У фақат елкасини қисди-да, иккала матнда ҳам ҳеч қандай ифвогарлик кўрмаётганини айтди. Кейин журналнинг тиражи ва обунаси ҳақида сўз очди. Ниҳоят, ўринларидан туриб хайрлашишди. Вадим йўлда, машинадаёқ мақола наشريга қўл қўйди. Кейинги кун эрталаб босмахона ишга киришди. Бир ҳафтадан кейин эса журналнинг элликтадан тахлаб боғланган нусхалари алоқа бўлимларига, у ердан вокзалга етказилди. Вокзалдан почта вагонлари журналларни бепоён Ватаннинг турли бурчакларига етказиш учун олиб кетишди. Таълим бўлими мудирлари журнални биринчи бўлиб олишди, варақлаб кўришди, ўқувчилар билан ишлаш қандай йўлга қўйилганига қараб, журнал саҳифалари ё ўқилди, ёхуд ўқилмасдан қолиб кетди.

18

Бироқ ўша кун, почта вағони журнал тахламларини Брест томон олиб кетаётган пайтда шундай воқеа юз бердики, Вадим буни сира кутмаган эди. Таҳририятга қилинган кўнғироқ уни шошириб қўйди. Отасига касалхонадан жавоб беришибди, ҳадемай олиб келишади. Хўш, кейин нима бўлади? Уни қарга жойлаштириш керак?

Уни замбилда олиб келишди. Олиб келган санитарларга Фаина бошчилик қиларди. Вадим энди тушунди: отаси юролмас экан. Медицина ёрдам бермапти!
– Қарга ётқизайлик?

Жавоб бўлмади. Ҳамма жим эди. Бирдан Вадимнинг эсига тушди, сакраб балконга – болохона айвонга чиқди. Йиғма каравотни олиб кирди. Замбилда ётган бўз костюм ва болалар ботинкасидаги бемор йиғма каравотга ўтқазилди. Санитарлар, бироз пул ундириш илинжида анча депсиниб туришди-да, жўнаб қолишди. Олдин ҳеч ким эътибор бермаган оқ халатли аёл ачиниш билан инсулты эканини айтди ва дори-дармон рўйхатини тутқазди. Вадим унинг изидан тушиб, зинада тўхтатди, отасининг яна икки-уч ой яшаши мумкинлигини билиб олди. Танасининг чап томони ва мияси қисман фалаж бўлиб қолганлиги туфайли ҳали-бери гапиролмайди, эҳтимол, умуман гапиролмас.

Оқ автомобил тиббиёт қоғозини қолдириб жўнаб кетди. Фаина ҳам беморга қараб туриш истагини билдирмади. Ҳалиги тиббий қоғозни ўқиб чиқди-ю, ҳеч нарса демади.

Ота уйда бир неча соатгина бўлди, бирдан тагидан сув сизиб чиқди, бунинг устига ичи ҳам кетганди. Вадим уни қип-яланғоч қилиб ечинтирди, лекин фойдасиз: ювиниш хонасигача судраб боролмас, ўзи қўлини теккизгиси ҳам келмасди. Хона бирпасда қўланса ҳидга тўлиб кетди. Нима қилсин, кўчага улоқтирсинми? Қандай қилиб, қўшнилари милицияга чақиншмайдами?

Лекин чиқариб ташламасдан иложи йўқ. Эски латта-путталар тошилди, Вадим отасининг яланғоч баданини артиб чиқди, атир пурқади, сассиқ ҳидга чидаб бўлмасди. Йиғма каравот ёнига ўтирди, отасига кўз югуртирди. Унинг соч-соқолини олишган экан. Юзлари озиб-тўзиб кетган, бадани қовжираб қоқ суякка айланибди. Кўзи унсиз боқарди, тили оғзида айланмасди. Сукунат Вадимни эзиб юборди ва у сўкинди. У молиявий ҳалокат ёқасида турибди. Пули кам, жуда кам, отасини қандайдир латталар билан артиб туриш лозим! Нима билан боқади? Ёки – миясига шундай фикр келди – умуман боқмасачи, барибир ўлади-ку! Бир ой олдинми, кейинми, нима фарқи бор?! Кўмиб ўтирмайди ҳам! Ўликхонадан тўғри куйдиришга жўнатишса-чи. У ўлик отаси учун бир тийин ҳам сарфламайди!

Эрталаб у поликлиникадан врачни чақирди, касалга қараб тургани учун ишдан озод қилувчи қоғоз беришини сўради, лекин рад жавобини олди. Отасини

қариялар уйига жойлаш учун уриниши ҳам беҳуда кетди. Чунки Григорий Васильевич Глазичев СССР фуқароси ҳисобланмас экан. Нега деганда Калинин областидаги Кулагина қишлоғидан учиб кетгандан кейин бирорта ҳам милиция бўлимига учрамапти. Ишхонадан бир кунга жавоб сўраб, ҳаммаёққа телефон қилиб чиқди, лекин ҳеч ким отасига қараб туришга рози бўлмади.

Бирдан кўнғироқ жиринглаб қолди. Вадим эшикни очиб қотиб қолди. У бир соат бурун тезда етиб бораман деган Фаинани кутаётганди, бўсағада эса — Ирина турарди. Собиқ турмуш ўртоғи ачинган бир овозда Григорий Васильевичнинг саломатлигини сўради (Вадим гап отаси ҳақида кетаётганини дарҳол тушунмади), каравот ёнида қотиб қолди. Вадим отасининг олдида уни ҳайдаб юборишга ботина олмади. Қария гарчи ҳеч нарсани идрок қилмасе-да, кўзлари таниганини ифодалади, қўли сал қимирлади, фақат шу. Ирина сумкаси билан ошхонага кирди, идиш-товоқларни тарақлатди, овқат бор-йўқлигини текшириб, совуткича нимадир қўйди. Отанинг гапиргиси келарди, қандайдир товуш пайдо бўлди. Ирина гапирди — Вадимга эмас, отасига:

— Касалхонадан чиқариб юборишганини биз кечроқ билиб қолдик, акс ҳолда уйимизга олиб кетардик... Ҳозир ҳам кечмас...

— Бермайман! — бақирди Вадим, ҳолбуки ярим соат олдин Преображенскдаги фахрийлар шифохонасига отасини олиб кетишларини сўраб ялинган эди. — Бермайман!

Уни нафрат қийнарди, Иринага, ҳозиргина кириб келган Фаинага, ҳамма одамларга бўлган нафрат. Уч хонали уйини ундан тортиб олишди! Ишени! Турбулент куюнли алгебрасини тортиб олишди! Талаба қизлардан маҳрум этишди! Энди отасига кўз тикишяпти!

Иринани у ҳайдаб юборди. Чунки, отаси энди унинг ўз мулки эди. Бундан ташқари, унда қандайдир туйғу уйғониб келаётганди: отаси — унинг нажоткори. Мана шу ночор, учуш ашарати, уни, Вадим Григорьевич Глазичевни осмонга учуриб кетадиган нажот қуши. Унинг истаган чўққиларга етишишига йўл қўймай, Вадимни ерда ушлаб турган пўлат арқонлар худди чириган латта иплари сингари отасининг сўнгги нафаси узилиши билан парчаланарди.

Шу ҳис-туйғу унинг онгини ёритиши билан Вадимнинг қўллари ўз-ўзидан қайчини топди. Отасини четлаштириб йиғма каравотни ўртасидан кесди. Думалоқ тешик ҳосил қилди, клеенканинг ўртасида ҳам шундай тешик ясади. Отасини яна ўз жойига ётқизди. Энди у бемалол у ёқ-бу ёққа чиқиб кела олади. Каравотнинг тагига идиш қўйиб қўйди, отаси тагини ҳўлламайдиган бўлди.

Фаина уч марта келди, ёрдам берай, қарашай деб. Вадимни дийдаси қотиб кетганликда айблади. Глазичев кўнди, унинг келиб туришига рухсат берди. Сўнгра Ирина ҳам келиб қарияга қарашиб туришга изн олди. Иккови чиқишиб қолди, ҳатто дўстлашиб кетишди. Бир куни Вадим уларнинг аёлларча иқроорларини эшитиб қолди.

— Сен нега келаяпсан бу ерга? — ҳайратланди Фаина. — Мен-ку, гуноҳларимни ювишга уринаяпман, сен-чи?

— Менда ҳам бор ўша гуноҳлардан, — тан олди Ирина. — Ўзимга, қалбимга кулоқ тутмадим... Онамнинг гапига кирдим, мендан ақллироқ деб ўйладим. Отам ҳам...

Дам олиш кунлари қариянинг тепасида иккаласи парвона бўлишарди, бошқа пайтлари Вадимнинг ўзи қарарди. Отаси бир неча бор туришга ҳаракат қилди, қўли билан ишора қилиб юришга ўрганиш кераклигини тушунтиришга уринди. Лекин Вадим масалани ўзича ҳал қилганди — шу ётганича ўлиб кетгани маъқул, барибир шунга маҳкум. Ҳаммаёқни булғадинг, на чора, бундай ахлатларга ўлинг, коммунист Глазичев ўрганиб қолган, унга сен ўргатгансан.

— Ҳисоб варағингиз қани? — сўради дўқ қилиб Вадим. — Ўлиб қолганингиздан сўнг сизни ҳисобдан қандай чиқараман?

Отаси чуқур хўрсиниб, оғир гуноҳини тан олди: сўнгги пайтларда ҳеч қаерда ҳисобда турмаганди.

— Менга айтинг-чи, доҳийларимиз тузган ва йўргаклаган Коммунистик партиянинг шонли сафини шу усулда тарк этишга уринмадингизми?

Отаси оғзини очиб, асло бундай қилмаганман деган фикрни зўрға тушунтирди.

— Сизга ишониб бўлман! — деди Вадим кулиб ва сигарети кулини отасининг пешонасига қоқиб. — Қани, айтгинг-чи, қанча гўл қизнинг умрига завол бўлдингиз? Ахир мен, баъзи нарсаларни сиздан мерос олганман, сиз ҳам тинч юрмагандирсиз?

Очиқ тан олиш ҳар қанча аччиқ бўлмасин, отаси гуноҳ йўлларга кирганини билдирди. Лекин ҳаммаси розилик билан бўлган, у ҳеч кимнинг қизлик шаънига чанг солмаган.

— Ёлғон! — дўқ қилди Вадим ва сигарет қолдигини отасининг бўйнига босиб ўчирди. Сўнг отасининг оғзидан ясама тиш қопламасини суғуриб олди-да, ҳеч нарсага ярамай қолган синиқ стаканга ирғитди. (Бир куни эрталаб Фаина ва Ирина иккаласи қарияни сигарет кули қоплаган, баданида сигарет қолдиқлари ётган ҳолда кўришди, буни сабабини сўрашганида: бобой шўхлик қиляпти, чекапти, деган жавобни олишди.)

— Сўнгги йилда нима эвазига кун кўрдингиз, ландовур? Тиланчилик қилдингизми? Жавоб беринг!

Отаси индамади... Барибир қаерда нафақа олганини билолмади. Ер юзидан бирор қариндоши борлигини аниқлай олмади (Вадим ўзини отасига қариндош деб ҳисобламасди). Отаси қандайдир исмларни, манзилларни пичирлади, лекин Вадим нима қилишни билмасди, отасининг бир ёки икки ҳафталик умри қолганини у биларди...

19

Бу пайтда эса, унга, физика-математика фанлари номзоди В.Г.Глазичевга боши узра фалокат, даҳшатли фалокат соя солиб келарди. Агар у уфқдаги оддий оқ булутдан қора булутга айланса, уч хонали уй ҳақида орзу қилиш эмас, балки Красная Преснядаги ўша коммунал кулбага қайта кўчиб бориш тадоригини кўриши лозим.

Булут қуюқлашди, аллақачон офтобни қоплаб олди. Олис-олисларда момақалдироқ гумбурлайди, лекин чақмоқ чаққанича йўқ. Ҳозирча.

Рим-католик черковининг реакцион моҳияти ҳақидаги мақола босилган ҳалиги журнал 20.000 нусхада чоп этилиб, 50 тадан тахланиб, СССРнинг турли бурчақларига етиб борди, почтачилар уларни, мактабларга, маориф бўлимларига, хонадонларга етказиб бердилар. Улар В.И.Ленин номидаги Бутунитифок кутубхонасига ҳам етиб борди.

Ниҳоят, дастлаб ҳеч қандай қизиқиш уйғотмаган бу журнал Ватикан шаҳар-давлатида ҳам пайдо бўлди. Бироқ ҳазрати олийлари анчадан бери черковни фан билан яраштриш қайғусида юрганди. Ватикандаги 1475 йилда асос солинган Апостоль кутубхонасининг навбатчи библиографик журналдаги сарлавҳани синчиклаб ўқиб чиқди-да, уни китоб омборига жўнатмоқчи бўлди, лекин “Бирдамлик” сўзига кўзи тушди-ю, хушёр тортди. Рим папаси польяк бўлиб, унинг исм-фамилияси Карел Войтила эди. Бу борада чайқовчилик тез-тез юз бериб турарди. Асрлар давомида қарор топган анъанага кўра католиклар бошлиғи бирор миллатга мансуб бўлмасди. Шу боисдан Польшага тегиб кетадиган мақолаларга эҳтиёткорона муносабатда бўлиш тақозо этиларди. Ватиканнинг Польшага қурол етказиб беришга алоқадорлиги ҳақидаги жумла библиографни жуда қизиқтириб қолди. У матбуотдаги ахборотларга баҳо беришда Вадимдан, унинг павлодарлик ҳамюртидан, журналнинг бош муҳарриридан, КПСС Марказқўми мутасаддисидан ҳеч ҳам фарқ қилмасди. Библиографдан мутасаддигача, ҳамма-ҳаммасини, энг аввало ушбу мақолаларда кўтарилган муаммони қайси нуфузли орган биринчи бўлиб қўйди? — деган савол қизиқтирарди.

Қисқаси, мазкур мақолага қадар қаерда Польша касаба уюшмалари Ватикандан қурол олишяпти ёки Ватикан пулига қурол-яроғ харид қиляпти деб расмий равишда эълон берилган?

Библиограф кардинал билан боғланди. Кардинал Рим-католик черковининг ташқи сиёсий фаолиятини бошқарарди. Католик ташқи ишлар вазири журнални талаб қилди.

Журналда чиққан мақолани уч тилга таржима қилишди ва кардиналга олиб киришди. У жиддий ўйга толди. “Бирдамлик” қа ҳеч қанақа қурол-яроғ етказиб берилгани йўқ — бу тушунарли, шу боис раддияга ҳам муҳтож эмас. Аммо, ҳазрати олийларини ҳақорат қилишга ҳеч кимга ҳуқуқ берилмаган. Москвада нунций¹ йўқ, зеро, худосиз большевиклар фақат православ черковинигина тан олишган.

Дипломатик демарш барибир амалга оширилди, Польша орқали боғланилди. Польша ташқи ишлар вазирлиги тўғридан-тўғри муносабат билдирмади. Польшанинг СССРдаги элчиси Совет Иттифоқ Ташқи ишлар вазирлиги Европа бўлиmlаридан бирининг мудирини билан шахсий суҳбатда бўлди. Икки дипломат бир-бирига нозик табассум қилишди. Смоленск майдонидан кўҳна Қизил майдонга кўнғироқ қилинди. У ердагилар на қулоқ қоқишди, на қош чимиришди.

Шундай экан, Ватикан тортиниб ўтирмади ва Рим газеталаридан биттасида мақолани кўчириб босди (қалам ҳақи тўғрисида гап ҳам бўлиши мумкин эмасди, зеро жанжал чиқиши умидида эдилар). Мақола Римдан Гдинга Калашников автоматларини етказиб бериш усуллари ҳақидаги аччиқ-аччиқ саволлар билан бежаб ташланган эди.

Бир ҳафтадан кейин журнал таҳририятига Давлат сирларини сақлаш бош бошқармасидан цензор келди. Шу нарса аниқландики, бош муҳаррир ўринбосари таътилда бўлгани учун мақолага ҳеч қандай алоқаси йўқ экан. У мақолани олган кунининг ўнг томонига қизил сиёҳ билан савол аломати қўйганлиги ҳеч кимдан яширилмади. Цензор куруқ қайтишга мажбур бўлди, чунки қизил сиёҳда белги қўйган одам шубҳалана бошлади. Сўроқ белгисини ўзи қўйганми ёки бошқа биров — гумонсирарди. Балки Глазичев қўйгандир. Эҳтимол, мақолани қўлёзма ёки машинкада кўчирилганини ўқимагандир. Айтмоқчи, айнан ўша матн йўқолган-ку.

Бу ерда фақат мақола муаллифи, фалсафа фанлари доктори, профессор ва Марказқўм аъзолигига номзоднинг ўзигина аниқлик киритиши мумкин эди. У бўлса, бир ҳафта ўйлаб кўрганидан сўнг, ўша бадбахт жумла ўзига эмас, балки номсиз муаллифга тегишли эканини тан олди. Бунга далил қилиб, ўша жумласиз, машинкада ёзилган ўз мақоласини кўрсатди.

Иродасиз цензор ўрнига Марказқўмдан махсус комиссия келди ва “сиёсий масъулиятсизлик” деган ташҳис қўйди. Шу масъулиятсизликни ким кўрсатган ва у қандай ифодаланиши аниқланмади. Глазичевни чекиш жойида кўриб қолган комиссия аъзоси йўл-йўлакай у билан гаплашгандай бўлди ва халажой қарда, деб сўради.

Бор гап шу. Комиссия ўзини четга тортди. Вадимни ҳозирча ҳеч ким тергамади ҳам, жазоламади ҳам. Нимага ҳам жазолашарди? Ўша жумла ҳақида у ўз вақтида бош муҳаррирга айтганди, биргаликда МКга боришганди, мутасадди бош муҳаррир ёнида босишга руҳсат этганди.

Таҳририятдагилар касал отаси ҳақида хабардор эдилар ва ишдан эртароқ кетишга розилик беришарди. Соат етти бўлмасдан уйига келган Вадим мусибатни кўрди. Отаси ерда ётар, йиғма каравот ёнбошлаб қолганди. Чол тўнғиллаб сўкинди ва ўзини ювиб қўйишни сўради.

Қарияни енгилгина калтаклашга тўғри келди:

— Ҳадеб типирчилайверманг, ювилиб тозаланишни ҳам эсдан чиқаринг.

Янги муаммо пайдо бўлганди: уни каравотга боғлаб қўйиш керак, лекин нима билан? Камар биланми ёки арқон билан? Униси ҳам, буниси ҳам йўқ. Охири тўкилган чойшабни бўлак-бўлак қилиб кесди-да, арқонга ўхшатиб эшиб, отасини каравотга маҳкам боғлаб қўйди. Ҳисоблаб кўрди: чол яна икки ҳафта яшаса керак, у ўчаётган оловнинг сўнгги милтиллашига, ҳали сўнмаган ҳаётнинг охири нишонасига ўхшайди. Лекин сассиқ ҳиддан қутулиб бўлмасди. Отасининг “совуқ, совуқ” дея қилган ишорасига қарамай, бадбўй ҳид хоналарга ўрнашиб қолмаслиги учун Вадим болохона айвонга очиладиган эшикни беркитмасди. Барибир ҳид аримасди.

¹ Н у н ц и й — Рим папасининг дипломатик вакили.

Сумков бир вақтлар ўз отасининг партбилети ва лавозимини сақлаб қолган Павлодарнинг собиқ шаҳар бошлиги жон таслим қилаётган хонадонда нималар бўлаётганини яхши тушунарди. У ҳамортганига меҳмон бўлиб келмади, лекин таҳририятга ташриф буюрди, Вадимнинг ёнига ўтириб ҳамдардлик билдиргандай сукут сақлади.

Фақат шугина эмас. Вадимни йўлакка олиб чиқди-да:

– Ишинг яхшимас, – деди. – Аҳвол чатоқ. Чунки халқаро жанжал чиқди. Москва бу жанжалдан фарзинни ёки кичикроқ сипоҳни қурбон қилиб бўлса-да, бир амаллаб чиқиб кетиши керак. Кўҳна майдонга бу ярашмайди, лекин пиёда, яъни Вадим Глазичевдан воз кечиш эвазига партия бу ишни босди-босди қилиши мумкин.

У шундай деди-ю, чиқиб кетди. Вадим овқатланмоқчи бўлиб буфетга йўл олди, уйда ҳеч нарса ея олмасди. Жазо олиш хавфи уни бироз чўчитарди, икки ойлардан кейин ушбу буфетга киролмаслиги аниқ, ишдан икки марта ҳайдашган эди, бўшатишдан олдин маънавий савияни, ҳушёрликни ошириш ҳақида, партия сафларини тўлдириш тўғрисида қандай баландпарвоз сўзлар айтилишини яхши биларди.

Уйга келди-ю, умрида биринчи марта отасининг гапини эшитгиси, турмушнинг турли икир-чикирлари ҳақида сўрагиси келиб қолди. Ахир, танасининг қарийб ярми фалаж бўлиб ётиб қолган отаси ҳозирча ҳаётнинг тирик гувоҳи эди. Отаси эслаб, гапириб берар, сўзларни чайнаб гапирарди. Кейинги йилларда Вадимнинг қулоқлари КПСС Марказқўмининг Бош котиби Л. И. Брежневнинг чайналиб гапиришига кўникиб қолганди.

Ўз ҳаётини, даврини хотирлаб, тилини зўрға айлантириб гапирётган отаси, буни қарангки, хаёлан ёрқин келажакка интилиб, ярим яланғоч, қашшоқларча кун кўрган экан. Лекин нақадар қизиқ, нақадар мароқли! Чийрилиб кетган мана шу чувалчанг Узоқ Шарқдаги шахтёрлар шахри Сучанда туғилган экан. Отаси ўзининг шармандали йўлини ўша ердан бошлаган, агар Ленин коммунизмни ғарбдан орқалаб келган бўлса, у ярим ялпи фаровонлик ғояларини шарқдан олга сурганди. Шу тариқа Москва ҳар томондан даҳшатли назариялар билан тикланиб, аввал бошданоқ нурашга маҳкум этилганди. Оиласи буржуача таъбадаги одамлар эди, отасининг ота-онаси идора хизматчилари бўлишган, шу туфайли у савод чиқарган, китоб ўқишни билган, ҳар ҳолда йигирма ёшларида бир неча хунарни эгаллаб, жон-жаҳди билан алоҳида олинган бир мамлакатда социализм қуришга киришган. Кўнгилли бўлиб урушга жўнаган, ярадор бўлгач, Уралга қайтиб ишчилар таъминоти билан шугулланган, ўша ерда Вадимнинг онасига уйланган. Албатта, онаси болаларини кўпайтириб, оилани мустақамлашга интилмаган, эри ҳам бошқа аёлларга беларво бўлмаган, ҳар ҳолда, отаси ўғлидан фарқли ўлароқ, аёллардан ажралишга турмуш қийинчиликларини эмас, сиёсий ваз-қарсонларни кўрсатган. У, эҳтимол, аёллар бошини сиёсий масалалар билан шу қадар қотирганки, улар Григорий Васильевич билан унинг ғоявий интилишларини деб ўзларини қурбон қилганлар, уни тарк этганлар. Вадим ҳали бир ёшга ҳам тўлмаган пайтда отаси хотинини ташлаб кетди. У хотинини Маленков – Молотовнинг партиёга қарши туруҳини тўғри баҳолай олмаганликда айблаб ажрашди. Коммунизмга фидойиларча садоқатли бўлган ота хотинининг бағрига яна қайтиб келди. Бунга баҳона қилиб КПСС Марказқўмидаги нифоқларни кўрсатди. Худди мана шу нифоқлар Павлодарда жойлашиб қолган онасини олис тайга қишлоғига улоқтирди. Ўша ерда бироз ўқитувчилик қилиб, вафот этгач, ҳеч кимга кераги бўлмай қолган ўғли моддий ёрдам сўраб аризалар ёза бошлади.

Уч хонали уй ҳақидаги орзуларига етолмай толиққан бечораҳол бир одамчанинг тақдирини ўйларкан, Вадимнинг ўзига раҳми келиб кетди. Ахир, отасига ўхшаб ўғли ҳам уч хонали уй-жойга интилмаганмиди? Ахир, отаси СССРдаги ҳар бир оилани уч хонали уй билан таъминлашга даъват этарди, оппортунист онаси эса икки хоналига ҳам рози эди. Эр-хотиннинг ораси айни шундан бузилиб кетганди. Худди шу ерда уй-жойдан фойдаланиш идорасидаги

қизчани эсламай бўладими? У Вадимнинг номзодлиги учун йигирма квадрат метр жой талаб қилганини қоралаб берганди: “Ахир одамлар ертўлаларда яшаб турибди”, — деганди қизча. Отасининг лунжлари шишди. Вадим унинг нимадир сўрамоқчи эканини тушунди:

— Бугун “Правда” нималар ҳақида ёзаяпти? — сўради отаси.

21

Ҳамюрти Сумков ҳамма нарсани суриштирди, билди, Глазичевнинг уйига югуриб келди, уни ташқарига чақириб, тез орада нималар бўлишини айтди ва нима қилиши кераклигини тайинлади.

Қиладиган иши эса жуда оддий ва бизнинг асримиз учун доно йўл эди: раҳбарият нима деса рози бўл, хўп де. Ҳамма нарсага ўзинг айбдор эканингни тан ол. Фақат ўзинг айбдор эканингни айт! Бошқача бўлмайди! Тўғри, журнал раҳбарияти томорқасига бир-икки тош отсанг бўлар, у барибир, юқори раҳбариятдан эшитадиганини эшитади. Тепадагиларга эса ташкилий хулосалар чиқариш учун бу жуда зарур.

Кўшни хонадоннинг эшиги очилиб, кампир мўралаб қўйди. Сумковнинг капалаги учиб, Вадимни ичкари — ошхонага судради ва бор гапни айтди.

Гап эса куйидагидан иборат эди. Ҳалиги мақола ва ўша жумла билан боғлиқ масала анча олдин, Андроповнинг тахтга чиқиши пайтидаёқ унга мағзава ағдарилш мақсадида ўйлаб қўйилган, лекин кейинроқ амалга оширилган эди. Жанубий Корея ҳаво лайнерининг ҳалокати Ватиканни қурол-яроғ етказиб беришда айбланиш режасини орқага сурди. Андроповнинг ўлими эса, унинг устига парда тортди. Лекин ифво машинаси ишга тушдими, бас, уни тўхтатиш қийин. Энди турли даражаларда бўлиб ўтган қатор маслаҳатлашувлардан сўнг қарор қилинди: жазолаш керак! Кимни? Мана шу ерда яна фитна бошланди, ҳаммага маълумки, бу ишда айбдор мутасадди, лекин бу галвани унинг ўзи бошламагани учун уни жазолаб бўлмайди, аммо бор зарбани Вадим Глазичев ўзига қабул қилиши керак, ҳарҳолда жаллод ойболгаси унинг ёнидан ўтиб кетади, Вадим ўзининг айбдорлигини тан олса бўлгани, партия уни жазолайди, лекин коммунист Глазичевни ўз сафларидан ўчириш даражасида эмас... Қисқаси, мажлисда тавбатазарру қилиши лозим, яъни Марказқўмнинг доно кўрсатмаларини адо этолмадим, партия ингиломини буздим ва ҳоказо... Чунки охиригача курашишдан наф қўрмайсан, муҳими — қандай бўлмасин партия сафларида сақланиб қолиш. Ҳар қандай йўл билан бўлмасин партиядан ажралмаслик лозим! Акс ҳолда — ҳалокат!

Шундан сўнг у жўнаб кетди. Вадим бўлса узоқ ўйга толди. Фаинанинг дўстлари Вадимникида ошхонадаги базми жамшидларда Андропов ҳақида кўп гапиришарди. Гўё Давлат хавфсизлик қўмитасининг собиқ бошлиғи бўлган бу одам шеърлар ёзармиш, Сиёсий бюро мажлисларида Шекспирни намойишкорона инглизча ўқирмиш, Евушенконинг дўсти эмиш, ҳатто ўзи яхуди экан, деган маълумотлар ҳам бор. Қаранг-а, мана шундай бир одамни унинг фирқадош ўртоқлари бадном қилмоқчи бўлишибди!

22

Воқеалар даҳшатли тарзда ривожланиб борарди. Юзма-юз учраштириш ўтказилди. Вадимни бош муҳаррир ҳузурига чақиртиришди. У ерда комиссия аъзолари ярим доира ясаб ўтиришарди. Шу ўтган бир ой ичида Вадим етти ёки саккиз марта ўша лаънати жумла ҳақида, ўзи ёш ходим сифатида уни таҳририятнинг ўзида бош муҳаррирга кўрсатгани, муҳаррир кимгадир телефон қилгани, яна сим қоқиб машина чақиргани, кейин фирқа бадалини тўлашга улгурган Вадимни олиб кўҳна майдондаги КПСС Марказқўми биносига, бир киши ҳузурига боришгани, ҳозир фамилияси Вадимнинг эсидан чиққан ўша киши мақолани ўқиб, ҳа, ҳа, айнан шу мақолани, унинг лаънати жумласини қайта ўқиб, ҳеч қандай мулоҳаза билдирмагани, шу арзимаган нарсага ҳам ваҳима қилиб юрибсизларми, қандайдир черков экан, босаверинлар, дегани тўғрисида гапириб берди.

Бош муҳаррир воқеани сал бошқачароқ тушунтирганди. Мақолани унга ҳозир шу ерда мавжуд бўлган ўринбосар лавозимини бажараётган Вадим Глазичев олиб кирди. Курул-яроғ етказиб бериш ҳақидаги мазкур фактнинг олинган манбаи кўрсатилмаган жумла менга ҳам ёқмади, у Марказқўм билан алоқа боғлаб, мақолани ҳамда Глазичевни олиб бориб, ўша жумлани ўртоққа кўрсатдим...

Бош муҳаррирға бу ёғини исботлашга йўл қўйишмади — Вадимнинг ҳузурда, албатта. “Сиз бўшсиз!” — дейишди унга. Вадимда отасини дўшослаш қарори ўз-ўзидан пайдо бўлди, қўли қичишаётганди. Дўшослади ва уялиб кетди: худди отаси унинг уришини кутаётгандай эди, қувонч тўла кўзёшли кўзлари билан унга қараб турарди. У ўзича шундай қарорға келди: отасига бошқа тегинмайди, майли, жон бераверсин ва тоғорадаги сийдик ва нажасга эмас, шифтга қараб ётгани учун Вадимга раҳмат, десин.

Ҳолбуки, Вадимнинг бир ўзини, бош муҳаррирсиз Марказқўмдаги ўша ўртоқ ҳузурга олиб боришганидан кейин отаси тоғорага қараб ётиши ҳам мумкин эди. Ҳалиги ўртоқ фавкулудда қоғоздан кўз узиб, ҳузурда қаддини гоз тутиб турган Вадимга ҳайратланиб қаради-да:

— Эшитишимча, мен ҳақимда ҳар хил бўлмагур гапларни тарқатиб юрган эмишсиз... Гўё мен сизга қандайдир бемаъни нарсани босиб чиқаришга рухсат берган эмишман...

Бундай гаплардан кейин айбдор ўзини ташлаб юбориши ёки қотиб қолиши кутилганди. Уни юролмагани учун тирсакларидан ушлаб судраб олиб чиқиб кетадилар, деб ўйлашганди.

Лекин Вадим Глазичев Павлодар шаънини ерга урмади. Ҳатто киприк қоқмади, бирор туки қимир этмади. Мутасаддиннинг сўзларини бепарво тинглади-да, бирор сўз айтмай, эшикка қараб юрди, уни аста олиб чиқиб кетишди. Қўҳна майдонга келишидан бир соат олдин даҳлизда қулогига шипшиган эди: Марказқўмда шундай одамлар борки, уларнинг вазифаси виждонсизларча, сурбетларча ёлғон гапиришдир. Мутасадди — ана шундайлардан биттаси. Шунинг учун ҳам уни Сийсий бюро ва котибиятдагилар қадрлашади.

23

Касалхонадан кейин отаси жуда ҳам озиб кетди. Йиғма каравотда эти устихонига ёпишиб ётарди. Чоршанба куни ишдан келгач, Вадим отасининг қоқсуяк танасини кўтариб ваннага олиб кирди. У отасини яхши бўй таратувчи тузлар аралаштирилган иссиқ сувга қўйди. Қария сувга чўмганча лаззатланарди. Вадим уни эҳтиёткорона ювиб, кейин оҳиста кўтарди-да, катта ётқизди (йиғма каравотни пешайвондан пастга улоқтирганди), соқолини олди; оқарган соч-соқоли олиниб, юз-кўзлари сочиқ билан тозалангач, унинг хаёлига отаси у дунёга тозаланган ҳолда кетаяпти, деган фикр келди. Вадим унга ёрдамлашди, ясама тишларини ювди, синиқ стаканга солиб қўйди. Отаси тобутга солингач, у ердан олиб, қариянинг оғзига солиб қўйилади. Паспорти бор, тиббий маълумотнома бўйича милиция ва рўйхатга олиш идораси яна қандайдир қоғозлар беради. Григорий Васильевич мазорга умид қилмаса ҳам бўлади, ҳеч ким унга бирор қабристондан жой бермайди, ягона йўл — жасадини куйдириш, шундай экан, кўк алангада ёнавер коммунист ва меҳнатқаш, дейишдан бошқа илож йўқ. Бомж¹ эдинг — шундайлигингча қолдинг. Ҳали тирик бомжга Вадим — биринчи марта! — яхшигина бўтқа пишириб берди. Ҳолбуки, отасининг тезроқ ўлишини истарди. Зеро, отасининг ўлими Вадим Глазичев учун фойдали эди. Отаси ўлимининг ёрқин келажак — инсоният учунмас, Вадим Григорьевич Глазичев учун курашига халақит берарди.

Зеро: отаси эмас, партия ўлаётганди! Совет Иттифоқи Коммунистлар партияси! Ҳа, бир вақтлар у Европа бўйлаб дайдиб юрган шарпа эди, Россияга ёпишди, унинг танасига ўрнашиб олди, яқинда у ердан ҳам ҳайдаб юборишади.

¹ Б о м ж — уй-жойсиз, дайди.

Шалвираган чол танаси билан қудратли давлатнинг ўхшашлиги ҳақидаги бу фикр унда анчадан бери етилиб келаётган эди. Лекин бу фикр Вадим мутасадди ўртоқнинг хонасидан чиқаётган пайтида аниқ тушунча бўлиб етилди, дастур шаклини олди. У энди нима қилишини яхши биларди.

Вадим Глазичевнинг кўз ўнгида КПСС ўлиб бормоқдайди. У куни битганини ҳис этиб, жон-жаҳди билан қаршилик кўрсатиши мумкин эди. Гапиришни эсдан чиқарган, вақт-вақти билан чинқарар, қаддини ростлар, куч-қуввати кундан-кунга тугаб борар, сассиқ ҳид кучаяр, бурунни ҳар қанча беркитма, фойдасиз эди. Бадан аъзолари ҳатто тоза, ёғи олинган овқатни ҳам ҳазм қилолмас — давлат организми ҳам унга ҳар қанча тикиштирма, миллионлаб маблағларни ўзлаштиришга қодир эмасди.

Катта хонадаги чироқни Вадим ўчириб қўйди, деразадан ойдин тушиб турарди. Отаси ётган кат сояга тушиб кетгандай, бу Вадимга отаси мазор чеккасида тургандай бўлиб кўринди. Хонада нимадир чиқиллаётгандай бўлди, ахир, бу уйда қўл соатидан бўлак нарса йўқ-ку. Девор соатларининг “тик-таки” хотирада қолган, Павлодардан олиб келинган ўша соатлар энди Москва уйида сонияларни санарди. Бу коммунист Г.В.Глазичевнинг сўнгги кунлари, сўнгги соатлари ва сўнгги дақиқалари эди. Ҳар ҳолда унинг ўли В.Г.Глазичев учун ҳам бу сўнгги онлар эди. Чунки Вадим партия сафида қолишни истамасди. Бунинг устига, у издан чиқиб, кулаб тушаётган поезддан мумкин қадар тезроқ сакраб қолишга интиларди.

Ой чарақлаб турган ана шу чоршанбадан пайшанбага ўтар кечада у ўтган кунларини эслар ва кўз ўнгидан ўтказарди. Вадим хотирасида Фаинанинг дўстлари билан суҳбатдошларини тиклади ва хаёлан улар қўлдан қўймай ўқиётган китобларни варақлаб чиқди. У Марекни ҳам эслади, мулоким ва камтар бу йигит пивони жуда яхши кўрарди; Фаинанинг барча маҳмадона дўстларини КГБ нега аяганини Вадим тушуниб етди. Уларнинг ҳеч қайси бирини суҳбатга ҳам чақиришмади, индамас Марекни эса қамаб қўйишди. Марек партия учун хавфли эди. Шуниси билан хавфли эдики, у ҳеч кимни на исёнга, на норозиликка чақирарди. “Бекорга шу ишни бошляпсизлар, — деди у бир куни. — Ҳаммаси ўз-ўзидан парчаланаяди. Бизлар ўз-ўзидан бузилаётган тизимда яшаяпмиз ва ўзимизнинг ҳаракатсизлигимиз билан воқеаларнинг табиий ривожланишига кўмаклашаётимиз...”. Лекин, эҳтимол, Марекнинг бошқа сўзи КГБнинг газабини қайнатгандир. Лекин бир марта у Андропов ҳақида кесатиб, оддийгина: “Комсомолнинг чаласи” деганди.

Бу диссидентлар унинг уйида қандай пайдо бўлишди? Вадим ҳафталар, ойларни орқага қайтарди, то “Смоленская” метросида Фаинани МАИдан юборилган талаба қиз деб қабул қилган кунини эслаб кўрди. Ҳаммаси ўшандан, янги уйни ювиш зиёфатидан бошланган эди, — деди Вадим хотирасини ковлаштириб.

24

Ва эртаси бутун кун бўйи, бутун тун бўйи у ҳали ковланмаган қабр ёнида ўтириб, ҳали кўмилмаган одамлар овозини эшитди. Отаси бирдан тилга кирди ва Вадим Преснядаги кулбасида эшитмаган гапини айтди: “Кўпдан бери сезиб юрибман: руҳ ҳали жўшқинликка қодир, бадан бўлса жадал ҳаракатдан ўзини тияди...” Жуда аниқ гапирди, гўё ҳеч қандай инсульт юз бермагандай. Вадим энди унинг ясама тишини бошқа, анча ваколатли идишда — ўн етти рублга атайлаб сотиб олинган безакли хитой финжонида сақларди.

У жуда енгил ва беғараз ўлаётганди. Кўзлари зарворлашиб, косаларига кўмиди. Бармоқларининг учи қичишди, чойшабнинг четларини тирнай бошлади. Бурни оқариб кетди, учи ўтқирлашди. Ҳаёти ҳали сўниб бўлгани йўқ, лекин бадбўй ҳид камайди, хонада ҳатто баҳор гулларининг иси таралди. Томир уриши аранг сезиларди...

Жума куни эрталаб ишхонадан телефон қилиб, фирқа йигилиши борлигини айтишди. “Бораман”, — деди Вадим ва товуши ўзини фош қилганини тушунди. Зеро, тазарру қилмасликка қарор берганди. Вадим қаторлаштириб қўйилган стуллар устига чўзилиб, букчайиб олди-да, маза қилиб ухлади. Қандайдир шовқин уни ўрнидан сакраб туришга, катта хонага югуриб чиқишга мажбур этди.

У ерда сокинлик ҳукмрон эди, фақат шилдираш эпитилгандай бўлди. Отасининг ўлимига бир-икки соат қолганди. Энди келажак ҳақида ўйлаш вақти етганди.

Яна бир неча йилдан сўнг партия ҳам ўлади ва ҳозир янги мазор, янги даврга тайёрлашнинг айна пайти. Унга партиясиз бўлиб кириш лозим ва шундай кириш керакки, партиясизлик хизмат ҳисоблансин, унга яшаш, олдинга силжиш, баландликларни эгаллаш ҳуқуқини берсин. Зеро, партия унга чўққиларни эгаллашга йўл қўймаганди. Бу энди фан номзодлари чиқишга интилаётган чўққилар эмас, бошқа юксакликлардир, чунки “Тайфун” баланд кўтара олмайди, Сидоровни энди ёрдамчиликка ёллай олмайсан. Партия жон таслим қилиши билан қор қолганган ёнбағирлари ялтираб турган бошқа чўққилар чорлай бошлайди. Бошқа даврлар бошланади, ўзга соҳиллар яқинлашади. Худди отаси сўнгги соатларини кутаётгани сингари, КПСС тугаса, мамлакатнинг тақдири нима бўлади? Кейинги ҳафта партия йиғилиши, уни партиядан ҳайдашади, биргаллашиб айблашади... Нимада? Э, энди улар билан Вадимнинг нима иши бор!

Хўш, мамлакат нима бўлади?

Тасаввур қилиш қийин эмас. Бу кароматгўй ва келажак башоратчилари Вадимнинг ошхонасида еб-ичиб гап сотган ўша пандавоқилар, бекорчихўжалар, улар орасида физиклар, химиклар ва биологлар ҳам бор эди, лекин улар ўз фанлари билан фақат илмлари туфайли ҳокимият юзига тупуриш бўлгандагина шуғулланадилар. Қизиқ, одамлар, бир-бирини мақташади, холос. Ҳатто кўшиқ ҳам тўқишибди: “Келинлар, бир-биримизга мақтов айтайлик...” Улардан биттаси бир куни мақтаниб қолди, буни қарангки, у ўзининг илмий-тадқиқот институтида имтиёзли даражада экан, гўё унга шикоят қилишибди: мана, кўриб қўйинг, ўзимизда ҳам диссидент бор, уни нима қиламиз? — деб. Шикоятчига раҳбарият шундай маслаҳат берибди: сиз диссидентга ҳадеб ўчакишаверманг, ҳадеб ишга кўмиб ташлайверманг, акс ҳолда социализмда кишиларни эксплуатация қилишяпти деб, бутун Европага жар солади-я!.. Э, турган-битгани бекорчихўжа ва маҳмадоналар, лекин улар орқасида қандайдир кучлар бор, вақт-вақти билан ошхонада ёши каттароқ, тажрибали йигитлар ҳам келиб туришарди. Жуда кам гапиришарди. Уларнинг гапларини ҳозир Вадим эслаб, мағзини чақа бошлади. Ҳокимият худди ўша индамаслар қўлига ўтади ва мамлакат, эҳтимолки, социалистик йўлдан бошқа томонга бурилади. Партия, бу аниқ, барча ҳуқуқ ва ваколатларидан маҳрум бўлади. Бундай ҳуқуқлар бошқа кишиларга берилади. Маълум вақт мобайнида завод ва фабрикалар раҳбариятсиз қоладилар. Унда нима бўлади? Ҳаммаси барбод бўлади, емирилади. Буларнинг олдини олса бўлади, лекин ким шундай қилади? Ҳамма жойда митинглар, талотўшлар бошланади. Жуда узоқ вақт оғизларини очиринмади, кўчаларга чиқаришмади. Гап талашинишади, ҳар бир тепаликдан туриб нутқ сўзлайдилар, совет ҳокимиятини булғашга тушадилар. Лекин ҳалиги “уч” олиб ўқитганлар янги ҳокимиятга ялтоқланадилар, ўз одамларини қўллаб-қувватлайдилар, буни улар эплайдилар. Худди ўшалар Вадим ҳақида қайғурадилар, уни партиядан ҳайдаб юборишганда, ташлаб қўймайдилар. Ҳаётга йўл берадилар. Буржуазия тартиблари уларга жуда ҳам маъқул, у ердаги парламентлар, сенатлар ва палаталар “уч”чиларга жуда ёқади. Унга, эркин иттифоқнинг эркин парламентига Вадимни депутат қилиб сайлайдилар. Унинг қандай аталиши номаълум, лекин Ирина подшо пайтида Олий Кенгаш қандай аталганини айтиб беради. Янги парламентда Вадим роса нутқ ирод қилади, у эса қандай гапиришни билади. У фақат минбарга чиқиб олиб, гап бошласа бўлгани — ҳаммасини қойил қилади. Бунинг учун оддий нарса керак, холос: фақат унга хушрўй ва оёғи чиройли хонимлардан етказиб турилса бўлгани. Халқ сайлайдиган депутатларнинг ёш цензини¹ камайтириш ва у ерга навжувонларнинг етарли миқдорини киритишга эришилса бас, оёғи чиройли хонимлар топилади. Шундай оёқларга кўзи тушса, хизмат кўрсатган ва ҳурматли депутат Глазичевга жон киради.

Яхудийларга ҳам раҳм қилиш лозим, — ўйларди депутат Вадим Глазичев. — Майли, ўзларининг тарихий ватанларига кўллаб қайтаверсинлар. Шунда

¹ Ц е н з — шахснинг бирор ҳуқуқдан фойдаланишни чекловчи шарт.

Павлодар, Усть-Илимск ва Қацвенодан келган йигитларга кўпроқ уйлар қолади. Барча чеклашларни бекор қилиш керак, жин урсин. Анави разил идора — КГБни тарқатиб юбориш лозим. Ҳа, милицияни ҳам бир силкитиб ташласа ёмон бўлмасди.

Вадим узоқ ўйланиб қолди. Кейин бирдан “қаҳ-қаҳ” уриб кула бошлади. У ўз устидан, павлодарча гўллигидан куларди. Куч-қувват ва пулни сарфлашнинг нима кераги бор? Барибир пул кам бўлади, уни мебелга, гиламга сарфлаш на ҳожат? Ахир, бир вақтлар уч хонали квартирасида шу нарсаларга эга эди-ку! Ҳаммаси оддий: олдиндан Ирина билан қайта никоҳга кириб, ўша уйга кўчиб кириш. Ирина — содиқ дугона, энди тушуна бошладим: оила — бу “кама суфра” эмас, шаҳват муомаласининг юз қирқ саккиз усули тугул, йўқ, бутунлай бошқа нарса — ҳозир айнан Иринада мавжуд бир хилқат; у ҳозир бирам ёқимли, бирам мулойим бўлиб қолганки... Аммо қайнотаси унинг қиёфасида халоскорни кўриши учун, Вадим, ҳали вақт борида унга аччиқ ҳаёт нималигини кўрсатиб қўйиши керак, СССР Фанлар академиясининг муҳбир аъзоси Иван Иванович Лапин қандайдир янги ғоялар тантанаси учун азоб чекмоғи керак. Академикка қарши органларни, Рушниковга ўхшаш турли жосусларни гиж-гижлаш лозим. Бошқача қилиб айтганда, зимдан тўхмат ёзмоқ даркор. Масалан, икки ҳафта бурун ишхонадан эски, рўйхатдан ўчирилган ёзув машинкаси келтирилди, тuzатилиб ишлайдиган ҳолга келтирилган ўша “Оптима”ни ахлатга ташлаб юборишга кўзи қиймади. Энди у ўша ёққа ташланади, лекин олдин ҳали ишлаб турган КПСС Марказқўмига маълум қилинади.

Ушбу қақимчилик матни унинг калласида ўз-ўзидан пишиб етилди. “Азиз ўртоқлар! Яқинда Латвия ССРнинг Тукумс шаҳридан ўтиб кетаётиб, ўлкашунослик музейига кириб қолдим. Уша ерда мен тасодифан ғаройиб ҳужжатга дуч келдим. Аниқлашимча, ўша ҳужжат кимнингдир илтимоси билан архивга жўнатишган экан. Мазкур ҳужжатнинг гувоҳлик беришича, Латвиянинг Тукумс уездида бир вақтлар одамларни қон-қақшатган ва йирик қулоқлардан бўлган Лапиниш Ивар ҳозир совет фанига суқилиб кириб олган Иван Иванович Лапиннинг отасидир...”

Лекин уйини у бермайди! Бу жой унга жуда қимматга тушган. Бу ерда Фаина яшайди, у билан ажралиш нияти йўқ. Қонуний аёли ҳам бунга қаршилиқ қилмайди, Ирина истаган пайтида бу ерга келиши мумкин. У бу ерда Вадимни Фаина билан бирга кўриши мумкин, барибир, “ғинг” демайди. Чунки Фаина қандайдир саргарош эмас, балки унга яхши таниш бўлган аёл. Фаина Вадим учун келувси ҳаётида муҳофаза ёрлигидир. Агар борди-ю, қонуний ёстикдоши — Иринадан фарзанд кўрмаса, Фаинадан туғилиши мумкин. Агар Ирина туғса, Фаина шу ерда, ёрдам беради.

Хонада у ёқдан-бу ёққа юрар экан, Вадим Глазичев яна кўп нарсаларни ўйлаб қўйди. У ҳар замон-ҳар замонда отасига қараб қўярди. У бўлса, ўлмас ва шу билан ўелига келгусидаги ўз ҳаётини ўйлаб олишга имкон берарди.

Вадим кўзгуга қаради ва унда анча қорайган, қад-қомати келишган, сочлари эрта оқарган, аёвсиз, куч-қувватга тўлган эркакни кўрди. У йўлида учраган барча енгил нарсаларни вайрон қилиб, енгил бўлмаган оғир нарсаларни четлаб ўтишга қодир эди. Унинг рўпарасида жангга ташланаётган йигит турарди. У энди чекка қишлоқдан келган довдир йигитча эмас, ҳатто москвалик ҳам эмас, балки бутун Россия миқёсидаги арбоб эди.

25

Отаси душанба куни жон таслим қилди. Бутун шанба ва якшанба давомида Ирина билан Фаина тахта каравотни гулларга буркаб ташлашди. Кўшнидан магнитофон сўраб олишди ва кун бўйи аёллар танлаган музыкалар: Верди, Бах, Шопен асарлари янгради. Нима бўлганда ҳам ер юзининг олтидан бир қисмини ва юзлаб ядро зарядлари эгаллаб турган партия ўлаяппи, ахир Григорий Васильевичнинг бармоқлари ўлими олтидан кучга кириб ҳаракат қила бошлади. У Вадимнинг кўлларига маҳкам ёпишиб олди. Бу ярим тунда рўй берди.

Фаина билан Ирина кетма-кет кириб келишди. Улар энди хўжайинлари ким бўлишини тушуниб олишганди. Улар кўзёши қилишди, у-бу ишларга

қарашишди, вакил келгач, ўликни олиб кетишди. Вадим отасининг партбилетини олиб район фирқа кўмитасига югурди, бадалларини тўлаб қўймоқчи бўлди, лекин қайтаришди. У шаҳар кўмитасига, яна қаергадир сим қоқа бошлади. Охири Фаина уни силтаб тўхтатди:

– Эсингни йиғсанг-чи! Нима, кўрмаяпсанми? Уларга ҳозир фирқа аъзоларининг ўлиги ҳам, ҳатто тириги ҳам керакмас...

Партия йиғилиши соат учга белгиланган эди, Вадимга маслаҳат беришди:

– Отанг ўлганини айт, йиғилишни қолдиришади.

У рад этди. Ирина билан Фаинага қулоқ солмади, ювинмади, атир сепиб нажас, сийдик ва маййит ҳидини кетказишни истамади ҳам.

– Нима учун? – деди елкасини қисиб. Барибир, ювиндихонага бораяпман...

Бусиз ҳам йиғилиш икки марта қолдирилганди, коммунист Глазичев ўз хатоларини тан олишга рози бўлади, деб ўйлашганди-да... Душанбага белгиланган йиғилишни кейинга қолдиришга ҳеч кимнинг юраги бетламади. Ҳеч қанақа баҳона-ю, кўз ёши ҳам ёрдам бермасди: чунки ташқи ишлар вазирлиги шошираётганди, у, ахир, тезроқ ўзини оқлаши керак эди-да!

Партиядан ҳайдалаётган коммунист Глазичев мажлислар залига бошини баланд кўтариб кирди. Ва бошини шундай, мағрур тутганча қайтиб чиқди. Орқасидан эшикни ёпиб, ёрқин келажак сари дадил одимлади.

– Сен менинг ҳаётимни барбод қилдинг! – деди ғазаб билан ҳамюрти телефонда ва дафнга боришдан бош тортди, кейин бу қилмишидан қаттиқ афсусланди.

Аммо, адвокат пайдо бўлди. Бу ўша – бир вақтлар Вадимни қип-яланғоч қилиб ечинтирган ҳамда уч хонали уйдан қувиб чиқарган адвокат эди. У Фаина олдида бош эгди-да, энгашиб кўлини ўпди. Улар четга чиқиб анча гаплашишди. Улар нима ҳақда гаплашганини Вадим сўраб ўтирмади, чунки яхши биларди: ўлган отасининг пойтахт тупроғига кўмилиши мумкин эмас. Кремль деворига мархумни йўлатишмайди. Наводевичье қабристонини йўлини милиция тўсиб қўяди. Ваганьковскийда анча мураккабликлар бор экан. Ниҳоят, икки квадрат метр жой Введенский мозоридан топилди, у ерга ҳам ҳар қандай одамни қўяверишмайди.

26

Адвокат ўзига юклатилган барча умидларни тўла оқлади: кўмишга ер топиб беришдан ташқари, унинг буюртмаси билан шундай тобуг ясалдики, унга 1905 йилги маёвка қатнашчиси ҳам жон-жон деб ётган бўларди.

Дафн маросими дабдабали бўлди ва кўп киши қатнашди. Пойтахтнинг барча диссидентлари келишди ва тобутни эҳтиром-ла, улуғвор кўтариб боришди. МАЙнинг талаба қизлари – қирқ нафардан ошироғи бир жойга тўпланиб олиб, Ирина билан Фаинадан кўз узишмасди, улар ким, қайси аспирантурадан деб бош қотиришарди. Мархум мамлакат бўйлаб дайдиб юргани ва касаллиги туфайли кўп ойлар аъзолик бадалини тўлай олмаган экан, шу сабабли у ўзини партиядан ҳайдалган деб ҳисобларкан. Буни диссидентлар билишмасди. Шу боис ўғил ота изидан борган, мархум ҳаётлигида КПССга иснод келтирувчи хатти-ҳаракати ва советларга қарши жўшқин фаолияти учун партиядан ўчирилган деб билардилар. (Буни хорижий “овозлар” ҳаялламай қайд этишди.)

Мархумни хотирлаш маракаси ўтказилди. Кўплаб нотаниш кишилар Вадимнинг ёнига келиб, кўлини қисишди, мардлиги ва қатъияти учун миннатдорлик билдиришди. Ҳатто Иван Иванович Лапин-Лапиныш ҳам келиб, Вадимни бағрига босди. Оиласи бағрига қайтганлигидан мамнунлигини билдирди.

Эртаси кунга Вадим ўзига яхши таниш бўлган уч хонали уйга кўчиб ўтди.

Ундаги ҳеч нарса ўзгармабди. Ўша мебель, гилам ва шолчалар. Иккала жовон ҳамда токчалар китоблар билан тўла. Бошқа қидиришга ҳожат йўқ. Ётоқ ва ошхонадаги жовонлар ҳам жой-жойида. Ирина анча тўлишибди, бўйи ўсганга ўхшайди. Соғлари диркиллайди, ҳаяжонидан кўкраклари кўтарилиб тушаяпти. Эрини қайта топганидан мовий кўзлари ёниб турибди. Унинг пули бор. Ана шу пул Фаина нигилистлар деб атаган кишилар ҳукмронлигининг хира даврини ўтказишга бемалол етади.

Тамом.

“Новый мир” журналининг
2004 йил 1-сонидан олинди.

Данте АЛИГЪЕРИ

Илоҳий комедия

АБДУЛЛА ОРИПОВ
таржимаси

АБРОФ

Еттинчи кўшиқ

Ростлаб олгунимча нафасимни то
Уч-тўрт бор қутлади Сорделло тагин
Сўнг деди: “Сиз кимсиз? Нечук муддао?”

- 4 Пир деди: “Вергилий менман. Тинглагин,
Авфга лойиқ зотлар бунда йўқ маҳал
Октавиан таним этганди дафн.
- 7 Бошқа тариқатда эдим, филмасал
Нури илоҳийдан қолдим бенасиб”,
Устознинг жавоби шу бўлди тугал.
- 10 Бирор мўъжизакор нарсага боқиб,
Тушимми, ўнг дея турар гоҳ инсон,
“Ростми ё рўё?” дер гумонга ботиб.
- 13 Сорделло ҳайратга тушганди чунон
Бошин қўйи эгиб, юрди илгари
Устозни бағрига босгали чандон.
- 16 У деди: “О, лотин элин сарвари,
Бердинг тилимизга сен ўзинг кудрат.
Элгдинг шаҳрим шаънин авлодлар сари,
- 19 Билмам, васлинг менга тухфами, шафқат,
Дўзахда бўлдингми? Қай жойида, хўш?
Саволим шул сенга, этсанг гар рухсат”.
- 22 Устозим дедики: “Дўзахнинг нохуш
Барча қабатларин ошиб келдим мен,
Само ўзи берди куч ҳамда юмуш.
- 25 Офтоб шуъласидан гофил эдим мен,
Сен ҳозир нуридан бўлган умидвор
Хуршиднинг маъносин кечроқ билдим мен.
- 28 Пастда бир макон бор, бандалар зинҳор
Азобмас, зулматдан чекишади гам,
Нидо қилишмайди, тортишар оҳ-зор.

- 31 У жойда гўдаклар бўлишгандир жам,
Улар фано тошган маъсумлик чоғи,
Лекин шўр қисматга шерик улар ҳам.
- 34 Бошқа зотлар ҳам бор у ерда доғи,
Уларни Муқаддас уч унсур эмас
Жалб этган табиат тўртта сабоғи.
- 37 Мен ўша маъвода жойлашганман, бас,
Бизга аросатнинг йўлини кўрсат.
Кўрсатгин бирор роҳ – яқин, бешикаст”.
- 40 Деди: “Бу жойларни қабатма-қабат,
Пасту баландини кезмоғим мумкин.
Ҳамроҳингиз бўлай, то бордир қувват.
- 43 Вақт анча кеч бўлиб қолди-ку, лекин
Тунда тоғ устига чиқмоқлик душвор.
Бирор жой топайлик олмоқ учун тин.
- 46 Ўнгда – йўлимизда бир тўп арвоҳ бор.
Висоли сен учун юпанч ва ҳузур,
Мен сени у жойга элтмоққа тайёр”.
- 49 Устозим дедики: “Сабаби недур?”
Тунда кўтарилса юксакка биров,
Бошқаси не учун монелик қилур.
- 52 Ерга чизик тортиб Сорделло дарров
Деди: “Кўряпсанми, бекингач офтоб
Музлатар сени бу сарҳад беаёв;
- 55 Ҳам бунинг устига тун ёйган ниқоб,
Қадам босмоғинга бермагай имкон
Ночорлик туфайли гайрат ҳам хароб.
- 58 Пастга тушмоқлик-чи қулай ва осон
Уфқнинг ортида турса ҳамки кун,
Қабатлардан ошиб тушгайсан равон”.
- 61 Устоз уни тинглаб ғоятда мафтун
Деди: “Бошла бизни ўша манзилга,
Токи, айтганингдек, бўлурман мамнун”.
- 64 Алқисса, уччовлон отландик йўлга,
Дуч келдик ўпқондек ковакка бироқ.
Шундоқ жойлар учрар бунда ўнг-сўлда.
- 67 Киргаймиз, – деб қолди у дилкаш арвоҳ, –
Гўёки тоғ бизга очмишдир кўксин.
Фурсат ўтказгаймиз унда то сабоҳ”.
- 70 Фадир-будир сўқмоқ чўзилиб узун,
Водий қирғоғига элти, ўша жой
Бир қисми тепалик эди бус-бутун.
- 73 Тиллаю нақшнигор ва зар, ҳойнаҳой,
Ҳозир майдаланган ярқироқ зумрад,
Ёйинки ложувард таратган чирой –

- 76 Барча-барчасининг рангидан минбаъд
Соз эди бу ерда ўсган ўт-ўлан.
Беҳтарроқ эди у ва олий беҳад.
- 79 Табиат бу ерда барқ урган, кулган;
Турфа хушбўй исдан, ранглардан, хуллас,
Ақл бовар этмас ҳол барпо қилган.
- 82 Чаманзор ичида руҳлар шу нафас,
“Salve, Regina”ни қуйлар ўлтириб.
Ўзлари ниҳону келар овоз, сас.
- 85 Мантуялик ҳамроҳ бизга юз буриб
Деди: “Офтоб ҳали ботганича йўқ,
Кутсак бўлур дангал шу ерда туриб.
- 88 Арвоҳлар кўрингай бу ердан тўлиқ,
Томоша айлангиз улар рухсорин.
Гуруҳ ўраб олса кўринмас аниқ.
- 91 Анови ғамгин зот бир замон орин
Писанда айлаган, ўлтирар баланд.
Кўшиқ ҳам куйламас, бузмас қарорин.
- 94 Қайсар Рудольф уни этсайди писанд,
Итальян юртини тикларди магар.
Энди-чи, тикламоқ мушкулдир ҳарчанд.
- 97 Молдава Лабага сувларин қуяр,
Лаба-чи, денгизга; шу ҳаднинг шоҳи
Қайғули Рудольфни юпатмоқ бўлар.
- 100 Оттокар ўшадир; йўрғақда чоғи,
Венцеслов – соқолдор ўғлидан кўра
Шавкатлироқ бўлган; бунинг – йўқ роҳи.
- 103 Хув кимса – гап билан эрур овора,
Дилкаш бир зот икков қурмишлар суҳбат.
Гербини топтаган, маҳв бўлган тўра.
- 106 Бири ўз кўксига мушт урар фақат;
Униси бемордек қашлаб ёноғин,
Оҳ тортар ва хуфя чекар надомат.
- 109 Зулмкаш фарангни эслашар ҳорғин –
Бири қайнатаси, бири падари
Булар тортаёттир бадбахтнинг доғин.
- 112 Мана бу тўнка-чи, мағрур назарли
Бурундор кимсага бўлаёттир жўр.
Уни қуршаганди не эзгу – бари.
- 115 Уларнинг ортида ўлтирган мағрур
Ўспирин қўлига тегса эди тахт,
Деса бўлар эди мана бу, – арзир.
- 118 Бошқаларга насиб этмади шул бахт,
Яков ва Федерик подшо бўлди гар,
Лекин шон уларга боқмади ҳеч вақт.

- 121 Шоҳларга берилган шавкат ва зафар
Доим ҳам булоққа бормагай етиб,
Бунга улуғ кудрат фақат муяссар.
- 124 Шундай маломатга қолгандир ботиб
Педро ёнидаги бурундор подшо.
Унинг ҳам зурёди ҳам чекар ётиб.
- 127 Костанца эри-ла фахр этса расо
Икки кундошидан фарқли қанчалик,
Бу ҳам авлодидан шунчалик авло.
- 130 Танҳо Генрих, мана, англиялик
Қироллар ичра энг мўмин, божўя.
Авлоди фазлга бўлган молик.
- 133 У маркиз Гульельмо боққанича лол,
Тубандан тепага қарайди фақат;
Унинг-чун қасд олди Алессандрия.
- 136 Маҳв бўлди Канавез ҳамда Монферрат”.

Саккизинчи кўшиқ

Сайёҳ айрилиқнинг ҳасратин туяр.
Айни чоғ, соҳилда кузатган дўст-ёр
Хаёлига келиб, юпаниб қўяр.

- 4 Янги сайёҳ эса ишққа гирифтор
Йироқ оҳангларга тугади қулоқ,
Оҳангда кечмиш кунгами гўё бор, –
- 7 Ногоҳ эътиборим бурдим ўша чоғ,
Арвоҳлар сафидан битгаси туриб,
Ишора айлади кел деб берироқ.
- 10 Арвоҳ кунчиқарга юзини буриб,
Гўё шивирларди кўкка беором.
“Борлигим – сен” деди юкина туриб.
- 13 “Te lucis ante” – таралди калом.
Қаломки ғоятда латиф, сеҳркор,
Ўзимни унутдим тинглаб батамом.
- 16 Қолган арвоҳлар ҳам ўша беозор,
Сирли тиловатни этдилар бажо.
Гумбази олийда назар ва узор.
- 19 Ўқувчим, бу ҳолга назар қил, оё,
Шу қадар тиниқдир асли ҳақиқат.
Уни фаҳм айламоқ жўндир мулақо.
- 22 Кўрдим, қанча-қанча соҳиб салтанат,
Ранглари қув учган юввош ва фақир.
Кўкка термулишиб, кутарди фурсат.
- 25 Кўрдим, самовотдан айланиб гир-гир,
Тушиб келар эди икковлон малак,
Дастида иккита оташин шамшир.

- 28 Барра майсадан ҳам яшилроқ кўйлак
Яшил қанотларнинг эпкинларида
Нозик мавжланарди, титрарди андак.
- 31 Бири тепароқда – биздан нарида,
Бири рўпарада турди муаллақ.
Арвоҳлар-чи, қолди қуршов қаърида.
- 34 Кўнғир сочларини пайқадим, филҳақ;
Юзлари шунчалик эди пурзиё,
Чидаб бўлмас эди боққанда мутлақ.
- 37 Малаклар ҳақида деди Сорделло:
“Мария ёнидан тушмиш икковтон,
Аждардан бизларни асраш муддао”.
- 40 Мен эса атрофга кўз ташлаб гирён,
Ўзимни сақлашга излардим пана,
Ёнимда бўлса ҳам суянчиқ ёрон.
- 43 Сўз бошлаб дедики Сорделло яна:
“Тушайлик шавкатли арвоҳлар сари,
Васлингиз уларга қувонч, тантана”.
- 46 Энди юрган эдим уч қадам нари,
Бир арвоҳ тикилди таниган мисол.
Таъқиб этар эди мени назари.
- 49 Гарчи чўккан эди айёми завол,
Лекин бир-биримиз танитмоқ учун
Тун ҳам кўтарганди пардасин хиёл.
- 52 Ёвуғлашар эдик икков ҳам беун.
О, Нино, қанчалик бўлдим бахтиёр,
Сени пок гуруҳда кўрдим шу йўсун!
- 55 Икков навбат билан дил этдик изҳор,
У деди: “Беадад уммонлар ошиб
Қачон тоғ бағрида тоқдинг сен қарор?”
- 58 Мен дедим: “Ҳасратли маскандан қочиб,
Гарчи ахтарурман ўзга бир мурод,
Лекин ҳаёт юкин юрибман ташиб”.
- 61 Менинг сўзларимни эшитган заҳот
Сорделло иккиси ортга тисланди,
Улар ҳайрат ичра қотганди, ҳайҳот.
- 64 Бири Вергилийга томон юзланди.
Бошқаси қичқирди: “Куррадо, кўзгал!
Қара, нечоғлик бой тангрининг панди!”
- 67 Бири боқиб деди менга шу маҳал:
“Худо ёрлақган севикли банда,
.....

Тўққизинчи кўшиқ

Қария Тифоннинг маъшукаси боз
Субҳидам кўшикига чиққанди яшнаб.
Дўстин оғушини унутиб паққос.

- 4 Тож унга шуълалар сочарди яйраб.
Думин бураб бизга даф этган мудом,
Мижози совуқ ул махлуққа ўхшаб.
- 7 Биз турган манзилда чўккан эди шом,
Тун икки қадамин қўйганди ҳатто.
Учинчи шахдга ҳам шай эди тамом.
- 10 Бовужуд, жуссамда бор Одам Ато,
Бешовлон йиқилган ўтлоқда бир зум.
Узаниб мудрабман, ҳорибман расо.
- 13 Тонгни қаршиларкан қалдирғоч маъсум
Айтади бетўхтов ғамгин валфажри.
Олис кечмиш каби аламу зуғум.
- 16 Бизнинг тафаккур ҳам шунинг сингари,
Номатлуб ўйларни этганда унут
Зийрак торта бошлар дам ўтган сари.
- 19 Туш кўрдим – тушимда олтинранг бургут
Тешамда турганмиш муаллақ ва шай,
Ташланмоқ қасдида сақлармиш сукут.
- 22 Наздимда, шу нафас мен борган бу жой
Ганимед тарк этган жойга ўхшармиш,
Булутлар ортига учум, ҳойнаҳой.
- 25 Ўйлардим: “Эҳтимол ваҳшатли бу куш,
Фақат шу манзилда қила билар ов.
Акс ҳолда ўлжага билдирмагай хуш”.
- 28 Бургут бошим узра чарх уриб дарров
Олиб уча қолди мени баландга.
Рўпарамда кўрдим даҳшатли олов.
- 31 Бизни чулғаб олди оташ-аланга,
Уйғониб кетгандим, у олов рўё
Даҳшатли куч билан урилгач танга.
- 34 Қаерга, қай ҳолда ва қайси асно
Келиб қолганини билмаган Ахилл.
Кўз очиб даҳшатга тушган мутлақо.
- 37 Бўлма деб Хироннинг қўлида сабил
Онаси Скирга элтганди ухлоқ,
Юнонлар қўлига тушган гар ўғил, –
- 40 Уйқу мени ногоҳ тарк этгани чоқ
Сесканиб кетгандим ўшандан баттар.
Босганди совуқ тер, баданда титроқ.

- 43 Ёнимда турарди Вергилий раҳбар,
Уч соат бўлмишки тик келган қуёш
Рўпарада денгиз ялтирар яқсар.
- 46 Бузруквор дедики: “Кўрқма, қил бардош,
Ҳадикка йўл берма, журъат бўлсин ёр,
Манзилга ёнашдик, йўл бўлди адош.
- 49 Аросат, ниҳоят, кўргузди узор:
Кириш жойи ана, туйнукка ўхшаш.
Атрофни ўраган ғоялар қатор.
- 52 Сенинг руҳинг ҳали мудрарди яккаш,
Ёришиб қолганди ойдин субҳидам.
Келди ҳузуримга бир аёл дилкаш.
- 55 Деди: “Лючиядир исми шарифам.
Атай ташриф қилдим, келдим мен бу ён
Ухлаб ётган зотга берай деб ёрдам”.
- 58 Сени олиб учди юксақлик томон,
Пастда қолди руҳлар, Сорделло қолди,
Учдим ортингиздан мен ҳам бегумон.
- 61 Бу жойга сен билан қўнғач тин олди
Ва бу ён имлади дилбар нигоҳи,
Ғойиб бўлди сўнгра, хоб ҳам йўқолди”.
- 64 Шубҳаларни енгиб инсон идроки
Ҳақ йўлни ҳис этган замон чинакам
Қатъият касб этгай буткул сиёқи.
- 67 Менинг ҳам ташвишим топганди барҳам.
Қия тепалиқдан ўрладик юксақ.
Йўлни бошлар эди устоз муҳтарам.
- 70 Азиз китобхоним, гувоҳсан бешак,
Нечоғ юксақтирдим вужудни, алҳол,
Санъатим ҳам шундоқ бўлмоғи керак.
- 73 Даставвал кўринди мана бундоқ ҳол:
Қояда бор эди қопқора бўшлиқ
Кўра ё деворнинг ёриғи мисол.
- 76 Қопқани кўргандим қаршимда аниқ.
У ерда уч хил ранг, уч пиллапоя
Ва дарбон бор эди лаблари юмиқ.
- 79 Қопқани кўриқлаб, айлаб ҳимоя
Энг юксақ зинада турарди дарбон,
Юзидан нур ёғар биланиҳоя.
- 82 Қўлида шамшири ялтираб чунон,
Офтоб шуъалари акс этар эди,
Сал бўлса этгудек кўзни ногирон.
- 85 Дарбон иккимизга сўз қотиб деди, —
“Айтингиз, чиқмайин бирор-бир ғавғо
Не бор Сизга бунда? Ким мадад берди?”

- 88 Устозим дедики: “Недир муддао
Билгайдир самовий, ҳодий бир аёл.
Бизни бошлаб келган ўшадир танҳо”.
- 91 “Унинг имдодига келтирманг малол,
Пиллапояларга қўйингиз оёқ”, –
Такаллуф айлади дарбон кўп хушҳол.
- 94 Мармардан ясалган илк зина – ошпоқ,
Текис ҳамда порлоқ, равон шу қадар
Аксимни кўрдим мен унга боққан чоқ.
- 97 Иккинчи тош зина куюкка менгзар.
У ён-бу ёнидан дарз кетган ҳатто,
Ранги – қора торган қирмиздир аксар.
- 100 Учинчиси эса – тошдир энг аъло,
Тарашланган эди қатъий ва собит.
Ранги – чўғдек алвон, қон мавжи гўё.
- 103 Олмос остонанинг устида соқит
Тангри ҳудайчиси турар сервиқор,
Қуйи зиналарга қараб, бетма-бет.
- 106 Юксакка бошларкан мени бузруквор,
Дилимдаги гапни айтди ўзимга:
“Дарбозани очсин, – деди у, – ёлбор!”
- 109 Табаррук хокпойин суртиб кўзимга,
Очгин деб ёлбордим чўкканимча тиз.
Юкиндим – уч бора уриб кўксимга.
- 112 Қилич учи билан – эканки жоиз –
Пешонамга чизди Р ни етти бор.
Ва деди: “Ювиб кир, қолмасин то из”.
- 115 Ранги кул сепилган заминдек чипор.
Дарбоннинг уст-боши шунақа тахлит.
Ёнидан чиқарди калитлар қатор.
- 118 Олгин ва кумушдан – иккита калит;
Оқ ва саригини навбатма-навбат
Узатар экан у, уқдирди яхлит.
- 121 “У ёки бу калит – ишлатган фурсат,
Тушмаса ва ёким буралса юмшоқ,
Билингки, уриниш бефойда минбаъд.
- 124 Бир қимматроқдир; ўзгасин бироқ
Қобил қўлгай билиш эмасдир осон.
Ақлу билим керак бу ишда кўпроқ.
- 127 Калитларни Пётр топширгани он
Деганки: “Гар хато қилсанг ҳам, фақат
Ёлбориб келганни киргиз баимкон”.
- 130 Қопқа табақасин сураркан ҳазрат
Яна бир нарсадан айлади огоҳ,
Кимки кўз югуртса – қувилган, минбаъд.
- 133 Дарвоза туруми жаранглаб ногоҳ
Бўсага устидан сурилди нари.
У яхлит маъдандан ясалган, эвоҳ.

- 136 Метеллдан мосуво у Тарпей қасри
Очилиш олдидан, ҳоли ночор, танг.
Овоз чиқармаган бунинг сингари.
- 139 Бокдим таралган чоғ гувлаган оҳанг
Йироқдан шод-хуррам шовқинлар аро,
Тиловат садоси келарди аранг.
- 142 Бошимиздан ўтган таниш ҳол гўё,
Орган овозига жўр бўлиб ҳар дам
Тиловат қилишса, ўқишса дуо,
- 145 Баъзан тушунасан, баъзида мубҳам.

ИЗОҲЛАР

Еттинчи қўшиқ

6. *Октавиан* – император Август.
35. *Муқаддас уч унсур* – эътиқод, ишонч, муҳаббат.
83. “*Salve, Regina*” (лотинча) – “Маликага шон-шарафлар бўлсин”, черков мадҳияси.
115. *Ўспирин* – Педро III нинг катта ўғли, Альфонсо III.
119. *Яков II Арагонский ва Федерико (Федерик) II Сицилинский* – Педронинг иккинчи ва учинчи ўғиллари.

Саккизинчи қўшиқ

13. “*Te lucis ante*” (лотинча) – черковда кечки пайт айтиладиган тиловатнинг дастлабки сўзлари: “Сендан, оламнинг ниҳоясидан... [илтимос қиламиз...]”.
67. Мазкур қўшиқ охиригача ўгирилмаган. “Аброф” таржимаси жараёни давом этаркан, шубҳасиз, ушбу қўшиқ ҳам мукамаллик касб этади. (*Тахририят*.)

Тўққизинчи қўшиқ

- 1-6. *Қария Тифоннинг маъшуқаси* – икки хил талқин қилиш мумкин: 1) Троян шаҳодаси Тифоннинг маъшуқаси – Аврора; 2) Данте Тифонни рафиқаси, яна маъшуқаси, субҳидам билан ажратиб кўрсатади.
7-9. *Тун икки қадамин қўйганди ҳатто*. – *Биз турган манзилда*, яъни Аброф тоғида тун бошлангандан бери икки соат ўтди ва *ҳатто* учинчи соат охирламоқда.
10. *Бовужуд, жуссамда бор Одам Ато...* – яъни чарчоқ босган танага эгалик қилиб, Вергилий ва бошқа соялар уйқуга эҳтиёж сезмайдилар.
11. *Бешовлон* – яъни Данте, Вергилий, Сорделло, Нино Висконти ва Корrado Маласпина.
22-24. *Ганимед тарк этган жойга ўхшармиш* – яъни Иде Фригийский тоғига.
30. *Рўпарамда кўрдим даҳшатли олов*. – Ҳаво гумбази билан Ой гумбази оралигида жойлашган деб ҳисобланадиган олов шари.
34-39. *Қаерга, қай ҳолда ва қайси асно*
Келиб қолганини билмаган Ахилл. – Ахилл ўсмирлик чоғида кентавр Хироннинг қўлида тарбияланган. Унинг онаси, маъбуда Фетида унга урушда нобуд бўлиш хавф солаётганлигини сезиб, ухлаб ётган чоғида *Скир* оролига олиб келади. Бироқ бу ерда уни Улисс ва Диомед айёрлик билан пайқаб қоладилар.
113. *Етти Р* (лотинча *ressatum* – гуноҳ сўзининг биринчи ҳарфи) – Аброф тоғига кўтарилиш баробарида улардан софланиш лозим бўлган етти ашадий гуноҳни англатади.
136. *Метеллдан мосуво у Тарпей қасри* – Рим Капитолиясининг Тарпей тик қояси. У ерда давлат хазинаси сақланган. Цезар ушбу хазинани унга беришларини талаб қилганда халқ трибуни Луций Цецилий *Метелл* рад жавобини берган ва Цезар уни куч ишлатиб очган.



Нодар ЖИН

УСТОЗ**ЁКИ ИОСИФ ИЖОД ЭТГАН ИНЖИЛ***Юз манзарали роман***62. ОДАМЛАР ОДАМЛАРНИ ОДАМЛАР ДЕБ ЎЛДИРИШАДИ...**

Хеч ким унинг гапларини қўллаб-қувватламади. Мишель диванда ўтирган жойидан кескин туриб, ёзув столи томонига йўналди ва худди менинг тушимга кирган майор погонидоги Исо Масихга ўхшаб, “Казбек” қутисидан битта папирос олди. Рухсат сўрамасдан. Кейин ёнимга келиб, тутатиб олиш учун олов сўради. Менга бундан ҳам ортиқроқ ёққан жойи яна шу бўлдики, ундан қовун ҳиди анқиб турарди. Диванга қайтиб бормагани ва ёнимга ўтиргани ҳам ёқди. Бунга ҳам ижозат сўрамади.

– Франция масаласига келсак, – деди таржимони орқали, – сизларнинг гильотиналарингиз аҳмоқона ўйинчоқ. Лекин қиммат ва мураккаб. Пичоқнинг тушиш тезлиги жуда баланд. Томошабинлар лаззатланолмай қолишади. Уни ўрнатишга кетган харажатга яраша хузури ҳам бўлиши керак-да.

Мишел папиросидан бурқсиган тутун билан жавоб берди.

Францияни Чиаурели ҳимоя қилди.

– Пичоқнинг тушиш тезлиги, ўртоқ Мао, у ерда томошабиннинг хузурунишига мўлжалланмаган, балки анави ... ўша... пичоқ бўғзига келиб тушадиган одамнинг манфаатига мўлжалланган. Артистнинг... Унинг хузурига мўлжалланмаган, балки ... азобдан тезроқ қутулишини ўйлаб қилинган.

– Шунинг учун бу нарсани жуда бемаъни деяпман-да. Хитойларнинг бир гапи бор: тирик одамнинг қошида шамчироқ гўзалликни ўлдиради. Бу ҳам псақан. Ўртоқ Сталин билади. Худди шунга ўхшаб, томошабинга мўлжалланмаган пьеса ҳам бемаъни асар. Тўғрими, ўртоқ Сталин?

Мен жавоб бермадим. Жавоб ўрнига тамакимни бурқситдим. Француз жувоннинг ҳаяжондан жўш урган кўкрагидан чиққан тутунни қувлаб етсин дедим. Бояги пашша бу тутун аро ўзи учиб юрармиди ёхуд тутунга ботиб қолганмиди..

– Ўртоқ Сталин, – деб мени чақирди Мао.

Мен ўтирган жойимда қимирлаб қўйдим. Тўғрироғи, елкамни қисдим.

– Тушунмадим – сизларда у ерда ким кимни ўлдиришти? Қандайдир актёр, пичоқ, ой, шамчироқ. Жуда нарса кўп-а... ҳатто пашша ҳам гингиллаб аралашиб юришти.

– Ким? – деб сўради Мао тушунмасдан.

– Гапни жўнроқ қилиб гапириш керак, – деб маслаҳат бердим мен.

– Мен жуда жўн бир нарсани айтдим: одамлар одамларни одамларни деб ўлдиришади, – деб тушунтирди Мао. – Тирик одамларни деб. Ўлдираётган одамларини деб эмас. – Шундай деб Мао қовоқ бошини Мишелга ўтирди. – Наҳотки бу тушунарли бўлмаса, хоним? Наҳотки, менинг гапим ҳақ бўлмаса? Гарчи мен сизнинг эротик туйғуларингизни уйғота олмаётган бўлсам-да. Барибир, мен жуда ҳам ҳақман.

Охири. Боши ўтган сонларда.

Мишел кўзини қисиб, бошлаб жавобини берди.

— Эҳтимол, сизнинг сўзларингизда анча-мунча донолик бордир, раис Мао. Аммо донолик эротикани ўлдирди. Дарҳол ўлдирди. Ва сиз айтгандек, жуда тез ўлдирди.

Чиаурели хурсанд бўлиб кетди ва менга қараб кўз қисиб қўйди.

— Тўғри эмас! — деди бошини чайқаб Мао. — Ўлдирмайди. Одамларнинг гапига қараганда, сизнинг гарбингизда ҳамма хотинлар Исо Масих билан бир ётиб туришни орзу қилишар экан. Ҳозирга қадар ҳам. Исо ким бўлипти ўзи? Шахсан менга маълум эмас. Лекин айтишларича, у яхудий эмиш ва жуда доно одам эмиш.

Мишель кўққисдан жилмайди. Ё табассуми жуда сирли чиқди, ёки бу жуда маккорона жилмайиш эди. Гўё ҳозир Мао гапида Исони тилга олмагандек, балки у бир эркакни тилга олган-у, бу эркак Мишелга жуда яхши таниш, ҳатто Мишадан ҳам яхшироқ танишдек эди. Кейин тишлари орасига папиросни қистирди, чуқур нафас олиб, папиросни тортди ва уни ичига ютмай, ҳамма тутунни ҳалқа-ҳалқа қилиб оғзидан чиқарди. Шарққа қараб — Мао томонга.

Мао бўйинини чўзди. Тутунларга бақрайганча қолди ва анчагача уларда аллақандай маъно қидиргандек, нигоҳини олмай турди. Бирдан менга шундай туюлдики, унинг боши ана шу дилдираб турган кўкиш тутун бағрида томир ургандек ҳаракат қила бошлади. Чиаурели ҳам чап қўли билан кўзини ёпиб олди. Кейин менга ҳайрон бўлиб қаради-да, грузинчасига, Маонинг боши Кахетия қовоғига ўхшаркан деди. Лекин жонли қовоққа.

Мен томоқ қириб йўғалдим.

Миша яна грузинчасига илова қилиб, агар Кахетия қовоғи Хитойни бошқаришни ўрганиб олса, уни “Мао Цзэдун” деб аташга тўғри келади, деди.

Мен яна бир марта тутун ҳалқачаларидан кўзимни олмай, томоқ қириб йўғалдим. Улар ниҳоят зич бир занжир мисол қовоқ сари кўгарипанида, Мишель кўкиш тутунлар ҳалқасини ингичка ҳуштак билан ўқдай тешиб ўтди. Бу гал ҳам аниқ билиб бўлмади — ё Маога дахлдор беҳаё бир эротик ишва билан сугорилган эди бу ўқ ёки Исо Масихни улуглашга қаратилган эди.

— Раис! — дея мурожаат қилди Мишель тутундан ҳосил бўлган узунгина ўқдан халос бўлар экан. — Биз — аёллар, шу жумладан, мен ҳам Исо Масихни яхши кўрамиз ва у билан бир ётиб туришга бажону дил розимиз, чунки уни яхши кўрамиз. Уни яхши кўришимизнинг эса бойси шуки, у жуда ҳам келишган эркак. Жуда дилканш. Булардан ташқари, ундан сасиқ ҳид бурқсиб турмайди.

Ши Чжэ таржима қила бошлади. Лекин Мишел гапини айтиб қолишга ошиқиб, унинг сўзини бўлди-да, илова қилди:

— Лекин Исо Масих донишманд бўлгани учун эмас. Бироқ унинг донолиги ҳукмронлик қилишга қаратилган эмас. Ёки ўлдиришга иштиёқмандлигида ҳам эмас. У нима қилса, ҳаммасини инсонни севиш учун қилган. Бундан ташқари, раис, одамларнинг унга муҳаббати уни ҳар қандай ҳокимиятдан кўра кучлироқ қилади. Таққослашнинг ҳам иложи йўқ. Муҳаббат уни ҳатто ўлимдан ҳам кучлироқ қилади. Мен муболага қилаётганим йўқ. Шунинг учун ҳам у ўлик эмас. Ва нафақат у! Қалбида Исо яшайдиган одамларнинг ҳеч қайсиси ўлмайди!

Мишел асабий ҳолатда папиросини тортди ва яна таржимонни оғиз очиргани кўймади.

— Исо Масих — жуда ҳам барно эркак. У орқали ниҳоят Худо бизнинг ҳаётимизга аралашди. Ҳаммага раҳм-шафқат кўрсатди.

Мао кўл ишораси билан уни тўхташга ундади.

Мишель қулоқ солмади. Энди менга ўтирилди-да, орамиздаги ҳамма тутунсиз ҳавони бир шимиришда тугатди ва ана шу ҳавоси сийраклашган бўшлиқда папирос билан ўзига ўзи дирижерлик қила бошлади.

— Мен дейманки, жаноб Сталин, Исо Масих бизнинг қалбларимизни тўлдириб-тошириб юборади, эркак сифатида эса аёлларнинг ичини тўлдирди. Агар унинг ичинга киришига йўл қўйиб берсанг, биз қанақа одамлармиз деган маънодаги кўрқувларимиз ҳам буткул йўқ бўлиб кетади. Ожизлар, бандалар, тентаклар. Аёл киши эркакнинг ўз ичига киришига изн берар экан, кейин у бир кишидан кўра ортиқроқ бўлади. Аёл давом этади. Исо Масих,

жаноб Сталин, биз — аёлларга ташқаридан кирадиган кучмиз. Ичимизга киргандан сўнг бизники бўлиб қолади. Аммо бу куч ҳамма қалбларга эмас. вайрон бўлган кўнгишларга киради. Айтганча, Исо Масихнинг ўзи одамларнинг табиат имкон берган даражадан кўпроқ яхши бўлишини хоҳлаган.

Кўққисдан Мишел гапдан тўхтади. Эҳтимол, мен қошларимни чимирганим учун шундай қилгандир. Эҳтимолки, бусиз ҳам эси жойига келиб қолармиди.

Мао таржимоннинг елкасига туртди ва у юмалоқ-ясси қилиб мингирлашга бошлади. Гўё тили хитой услубларининг тиканли чакалакзорларида адашиб қолганга ўхшарди.

Мен эътиборимни Мишелга қаратдим ва яна ҳайрон бўлдим. Гарчи у ҳушига келиб қолган бўлса-да, нигоҳида хижолатдан заррача ҳам асар йўқ эди. Аксинча, мен хижолатга тушдим.

Гарчи эндиликда у қўрқувнинг ўзи қолмаган бўлса-да, Ўлик денгиз ёнидаги Кумрон горларидан майор Паписмедов қайтиб келадиган торгина сўқмоқни яқинда ана шу қўрқув туйғуси ювиб кетмаганмиди? Нормал одамлар ҳузурига олиб келмаганмиди? Уни ўзини Устоз деб атайдиганлар сафига айна шу туйғу улоқтирмаганмиди?

— Ўзини Исо Масих деб даъво қилувчилар эмас, — дедим ниҳоят мен ҳам, — ҳақиқий Исо Масихнинг ўзи ҳам бўлиши мумкинлигини соқит қилиб бўлмайди. У эрталаблар эл қатори одам бўларди. Лекин пешиндан кейин ўзини Исо Масих деб хаёл қила бошларди.

Мишель кўзларини қисди.

— Буни мен айтганим йўқ, — дедим мен. — Буни Черчилл айтган. Жуда донишманд бир рассомнинг суратини менга тортиқ қилганида айтган эди. Ўзи битта сурат эди-ю, уч қисмдан иборат эди.

— Триптихми? — деб ёрдамга келди Мишель.

— Йўқ, — дея трубкални сарак-сарак қилдим мен. — Кўчирилган нусха эди.

Мишель ниҳоят хижолат чекаётгандай бўлди ва мен гапимга илова қилдим:

— “Триптих” ёмон сўз. Ундан халос бўлмоқ керак. Буни қандай қилиш йўлини мен биламан. Черчиллга ёпиштириш керак. Унга ёнидан қарасангиз, юзи уч қисмдан иборат кўринади.

Чиаурели кулиб юборди. Ундан бироз ўтиб, Мао ҳам хоҳолаб юборди.

— Бу нусхада Исо тасвирланган, — дедим мен Мишелга. — Ҳар хил алпозда. Лекин суратларнинг ҳар бирида Исо сиз айтгандек соҳибжамол ва дилкаш эркак сифатида эмас, балки хунукдан-хунук ва исқирт бир фаластинлик одам сифатида тасвирланган. Овлоқ бир юртдан келган. Эҳтимол, сассиқ ҳам бўлиши мумкин. Масалан, менинг Горим сингари. Айтганча, менинг кўшнимга ҳам ўхшаб кетади. Давид Паписмедашвилига. Айтишларича, у ота бўлганмиш...

63. ВАҚТ ҲОЯТДА ЗАРАРЛИ НАРСА

Бу триптихдан кўчирилган нусхани мен айна учга буклаб асрагандим. У ёйиб қўйилганда, журнал қўйиладиган столни қолади. Бу сурат устига Мао ўзининг қовоқ бошини шу қадар паст эгиб олган эдики, уни гўё суратларни искаб кўряпти деб ўйлаш мумкин эди. Таржимон ҳам бошини Маоникига тикиштириб олганди.

Мишел билан Чиаурели ҳам столга яқин бормоқчидай бўлишди, лекин дарҳол ўзларини орқага тортдилар. Маодан.

— Уртоқ Сталин ҳақ, — деди у бирдан Ши Чжэ орқали. — Жиндай ҳидланипти...

Мишел яна столга яқинлашди — бу гал у бурнидан нафас олмай қўйганди.

— Жуда ҳам хунук экан-а! — деди Мао оғзидан чиққан бадбўй ҳидни унга уфуриб. — Бурни жуда ҳам катта экан.

— Францияда бурунни ҳам донолик аъзоси деб ҳисоблашади, — деб жавоб берди Мишел бармоқларини бурнидан олмай.

Мао кулиб юборди.

— Сиз шунинг учун бармоқларингиз билан бурнингизни қисиб олганмисиз? Уни чўзиб катта қилмоқчи бўлсангиз керак?

Чиатурели менга қараб олди-да, кулиб юборди.

Ўзининг ҳазилидан ўзи хурсанд бўлган Мао яна расм устига энгашди. Энди унинг қиёфаси шунақа тус олдики, гўё у ҳарбий харита устига эгилиб турипти деб ўйлаш мумкин эди.

— Айтиб ўтирмаңлар! — деди у қовоқ калласини силкиб. Ҳолбуки, ҳамма жим қолган эди. — Ўзим кўриб турибман. Чап томондаги суратда Исо Масих қўллари боғлиқ ҳолда тасвирланган. Ўртадаги суратда яна битта Исо тасвирланган. У ҳам салбга тортилган. Тирик бўлиши ҳам мумкин. Эҳтимол аллақачон оламдан кўз юмгандир. Яна битта Исо салб кўтариб кетяпти. Тирик. Яна биттаси борга ўхшайди. У ҳам тирик. Яна биттаси бор экан. Ўнг томонда. Бироқ у — ўлган.

Мишел тарадудланиб қолди. Мао унга бармоғи билан айтиб беришни тақиқлади.

— Ҳақиқийси қайсилгини Черчилл айтганмиди?

— Айтган, — деб жавоб бердим мен. — Ҳаммаси ҳам ҳақиқий.

— Ҳаммаси? — дея ишонмади Мао, аммо Ши Чжэ унинг қулоғига нимадир деб шивирлагандан кейин, илова қилди: — Тушунаман. — Буларнинг бари битта Исонинг ўзи. Ҳақиқий Исо! Аввал тиригини тасвирлаган, кейин ўлаётганини ва охирида жон таслим қилганини кўрсатган.

— Тўғри, — деб бош иргадим мен. — Шу тартибда тасвирланган.

— Мана, яна битта мурда, — деди хурсанд бўлиб Мао. — Дарахтда.

— Бу Исо эмас, — дея унинг шапгини қайтардим. — Бу Исонинг шогирди Ёхидо! У ўзини осиб қўйган.

— Сабаб? Қандай асосда? Нега ундай қилган? — дея ранжиганини намоён қилди хитойларнинг доҳийси.

— Сабаби бор эди. Ишонаверинг!

Мао гап қайтармай ишона қолди: афтидан, булар айтиб бўлмайдиган сабаблар бўлса керак, деган тўхтама келди, шекилли. Айниқса, аёл кишининг хузурида. Шунинг учунми, у француз жувонга ўтирилди.

— Сиз бўлсангиз, Исони ўлган эмас, дедингиз. Ҳатто манави дарахтда ўртоқ Сталин айтганидек, Исонинг ўзи эмас, шогирди осиелиқ бўлган тақдирда ҳам, барибир, салбга тортилган ким? Демак, лоақал бир марта бўлса ҳам у ўлган-ку! — Шундай деб кулиб юборди. Бир марта ўлган бўлса, шунинг ўзи етарли.

— Ҳамма вақт ҳам эмас. Исо ўлган эди, лекин кейин тирилди-ку! — деди француз жувонга ёрдамга келиб Чиатурели. — Бу кейинроқ рўй берди. Ўлгандан кейин. Бир вақтнинг ўзида эмас.

Мао ўйланиб қолди, лекин бироз ўтиб санъаткорнинг гапларига қўшилди. Рост, бошқа масалада қўшилди.

— Вақт — жуда зарарли нарса! У ҳамма нарсаларга айнан бир вақтнинг ўзида пайдо бўлиш имконини бермайди. Бу жуда ҳам ёмон. Ундан кўра, улар буткул бино бўлмай қўяқолганлари ҳам тузук эди.

— Бу яхши ибора! — деб унга жилмайдим. — Вақт ҳамиша ҳамма нарсага аралашади. Айтганча, бир тарихчи шундай деган экан: тўғри нарсалар нотўғри вақтларда воқе бўладилар. Қолган тўғри нарсалар эса умуман, воқе бўлмайдилар. Бу кемгикни тарихчилар тўлдиришади.

Мао кулиб юборди.

— Биз ҳам тузата оламиз. Биз — марксистлар...

— Бу ҳам яхши ибора, — дея бош иргадим мен. — Аммо бундан ҳам яхшироқ иборани сиз аввалроқ эшитган эдингиз. “Исо қанақа одам бўлган? Маълум эмас!”

Мао хурсанд бўлиб кетди, кейин гапини тўғрилади:

— Менга номаълум, деган эдим.

— Мана бу гап эса тўғри эмас. Негаки, ҳамма нарсани биладиган одамлар бўлади. Шунинг учун билишадики, уларни ҳамма биледи. Исо уларнинг ичида энг машҳури. Агар сизнинг назарингизда сиз уни билмайдиган бўлиб кўринсангиз, демак, сиз чиндан ҳам уни билмас экансиз. Машҳурликка машҳур-у, лекин у ҳеч кимга маълум эмас. Яъни нима десак экан? Даҳо инсон! Қани, яна нима десак экан-а?

“Ҳаммадан яшириниб юрувчи, — дея мен ичимда қўшиб қўйдим. Шунинг учун — маккор. Баайни бизга номаълум нарсаларнинг ҳаммаси каби.

Сўнги сўзлар оғзимдан чиқмаганига қарамай, орага чуқур сукунат чўқди. Бу сукунат чоғида ҳеч ким бир-бирига лом-мим деб оғиз очишга ботинолмади. Лекин мен сезиб турибман — гарчи менинг ҳаммага айтган гашим тушунарли бўлмаса-да, бу гапни бошқача айтишнинг иложи йўқ эди.

Мен яна ўрнимдан туриб, айвонга қараган эшик олдига келдим. Боягина мендан сагчиб қочган олмахонлар энди яна қайтиб келишиб, тумшукларини ойнаванд эшик тагидаги тирқишга тақаб олишипти. Улар мени кўришлари мумкин эмасди. Фақат шарпамдан сезган бўлишлари мумкин.

— Менга қаранг, ўртоқ Мао, — дедим мен ниҳоят гапга яқун ясаб. — Сиз жуда оқил одамсиз. Шунинг учун ҳам сиз Исони биласиз. Амалиётдан биласиз. Бошқа ҳар қандай одамни билганингиз каби. Ёки худони танигандай. Лекин сиз муғлақо назарияга ишонмайсиз. Бунга афсусланмай бўлмайди.

Мен ўриндиқнинг олдига қайтиб келдим, лекин унга ўтирмадим.

— Агар ишонганингизда билар эдингиз: ҳамма маълум фазолар ва номаълум нарсалар бошқасининг иккинчиси устига туширилган сояларидир. Кичкина бўлса-да. Икки қулоқ оралигида бўлса-да...

Ҳар эҳтимолга қарши трубкаминг учи билан ўртоқ Маога қулоқларимнинг қаерда эканини эслатиб қўйдим. Назарий жиҳатдан, ҳамманинг қулоғи қаерда эканини ҳам кўрсатдим.

— Сиз Исони билмайман, дедингиз. Сизнинг билмаганингиз, Исо эмас, унинг тўғрисидаги ривоятдир. Лекин сиз билан биз учун уни билиш жуда муҳим аҳамиятга эга. Негаки, бу дунё ва, айниқса, анави дунё — мен Мишел томонга бош ирғадим, — сиз айтган кит устида турмайди, балки ана шу ривоят заминида туради. Бусиз унинг таянадиган замини бўлмайди.

Мен Чиаурелининг орқа томонига ўтдим.

— Миша яхши режиссёр-да...

— Жуда ҳам! — деди Мао. — “Берлиннинг емирилиши”.

— Йўқ, “Берлиннинг емирилиши” — нотўғри. “Берлиннинг қулаши” демоқ керак. Демак, Берлин деган шаҳар бўлган. У қўп вақт давомида оёқда турган. Охири туrolмай, қулаган.

— Тўғри, — деб яна бир бора бош ирғаб жавоб берди Мао. — Қулаган.

— Берлин — ғарбнинг бир қисми. Агарда сиз назарияга ишонган бўлганингизда, ўртоқ Мао, шуни билган бўлар эдингизки, ҳеч қандай занжир ўзининг заиф ҳалқасидан кучлироқ эмас. Берлин эса занжирнинг энг кучли ҳалқаси эди.

— Бу назария эмас, амалиёт-ку, — деди Мао хурсанд бўлиб.

— Ҳар нима бўлганда ҳам, буни эслаб қолинг. Миша эса менинг суратларим бўйича Исо Масих ривоятини сизга мухтасаргина қилиб айтиб беради. Ривоятни айтиб бергунча, биз Мишел билан турмуш тўғрисида гурунглашиб турамыз. Бошқа турмуш тўғрисида...

64. ХУДО УЛУҒ, ЛЕКИН ҚАҲРИ ЁМОН...

Биз чиндан ҳам Мишел билан турмуш тўғрисида гурунглаша бошлагандек бўлдик. Лекин бегона турмуш тўғрисида эмас. Мен ундан, Парижда об-ҳаво қанақа, деб сўрадим. У ерда об-ҳаво тез-тез ўзгариб туради деб жавоб берди. Кейин у савол берди. “Сизга Парижда нима ёқади?” деб сўради. Мен Парижда бўлмаганман — деб жавоб бердим. Биронта ҳам булварни ёки хиёбонни кўрмаганман. Лекин Лондонда бўлганман. Унинг ҳамма асосий кўчаларида бўлганман.

Француз жувон мендан, Лондонда нима эсингизда қолди? — деб сўради.

Мен толиқиб қолдим. Жиндай майнавозчилик қилгим келиб кетди. Гарчи манзарани аниқ тасвирлаб берган бўлсам-да. Ҳатто ҳаётдагидан ҳам аниқроқ тасвирлаб бердим.

Лондонда, деб ҳикоя қилдим мен, кўчаларидан бирида менга жуда ажойиб сантехника магазини ёқиб қолди. Бошдан-оёқ ойнаванд эшик ортида ошпоқ қордек кафел билан қопланган баландликда учта тос турган экан. Худди

оққушнинг бўйнига ўхшаган нозик-ниҳол оёқларда. Ҳаммаси ҳар хил. Лекин уларнинг ҳам ҳаммаси опшоқ ва топ-тоза. Одамлар истиқомат қилмайдиган жойларга ёғадиган биринчи қордек беғубор. Йўқ, ҳали одамлар ичида яшаб кўрмаган одамларнинг орзуларидек топ-тоза. Мен эшик олдида анча узоқ туриб қолдим, бошқаларга ўхшаб ичкари киргани юрагим дов бермади. Йўловчилар оғизларини очиб анграйганча тўхтаб қолишар ва йўлда давом этишларидан олдин бошларини чайқашарди. Эҳтимолки, тозлар уларга бекиёс даражада чиройли кўринган бўлиши мумкин. Ёки ақл бовар қилмайдиган даражада тоза туюлгандир.

Бир вақт улар янада чиройлироқ ва тозароқ кўриниб кетишди. Ботаётган қуёшнинг учта шуъласи эшик тирқишларидан сиқилиб кириб, учта тозни ёритди – улар зарҳаллангандек кўринди. Шунда аллақандай бир занжи мени бир томонга суриб кўйиб, бинонинг ичига кирди. Тозлар турган оқ саҳнага кўтарилди, шимининг тугмаларини ечиб, қоп-қора олотивни чиқарди-да, тозлардан бирига сия бошлади. Кейин иккинчисига ўтди. Ундан сўнг – учинчисига.

Ҳеч ким унга халақит бергани йўқ. Ишини битиргач, паства тушди, эшик олдига қайтди-да. Ғойиб бўлди. Ундан кейин учта сийдик изи қолди – улар сарғиш ранг қолдириб, саҳнанинг қордек опшоқ чинни қопламалари устидан паства оқиб тушган эди.

Мишел аввалига кўзларини пирпиратиб, кейин қисганича, бу тўғрида матбуотда ёзиб чиқиш мумкинми-йўқлигини сўради. Йўқ, деб жилмайдим мен, чунки бу гапирганларим ёлғон. Яъни магазин ва тозлар ҳақидаги гаплар чишша-чин. Лекин кимдир биров уларга таҳорат ушатгани ҳақидаги гапларнинг ҳаммаси тўқиб чиқарилган. Тўғрироғи, бу ишни мен ўзим қилмоқчи бўлгандим, лекин юрагим бетламади. Негаки, занжи эмасман-да. Яна шунинг учунки, Ильич билан учрашувга ошиқаётган эдим.

Француз жувон индамай қолганди. У қўлидаги аллақачон ўчиб қолган папирোসини ўзидан бироз нари тутганча, ўйга толганди. Лекин у, албатта, папиросининг учидан тўпланиб қолган кулни қоқиб ташлаш ҳақида ўйлаётгани йўқ эди.

Чиатурели ҳам қийналиб кетган эди. У чап томондаги суратда ҳар қалай нима учун Исонинг қўллари боғлиқ тасвирланганини Маога тушунтиролмай хуноб эди. Нима учун уни қатл қилишга ҳукм қилишганини ҳам тушунтиролмаётган эди.

Миша фактларни тўғри баён қилиб берди. Бироқ аввалига жуда эҳтиёткорлик билан ҳикоя қилди. Менинг ҳузуримда бу фактларга қандай муносабатда бўлишни билмади. Маонинг ҳузурда ҳам. Шунинг учун у жуда маккорлик билан иш тутди – ҳикоясини шундай гапириб бердики, бир вақтнинг ўзида бош қаҳрамонни мақтаб улуғлаш ҳам мумкин эди ва зарур бўлса, уни қоралашга ҳам имкон қолдирганди.

Ҳар ҳолда, Исо овлоқ бир жойдан чиққан яҳудий эди-да... Бу унинг бурниданоқ кўриниб турипти. Унинг чиқиб келган жойи Яҳудия деб аталади ва Римга бўйсунди. Рим худолар кўп деб ҳисобларди. Ҳолбуки, Яҳудия худонинг яккаю ягоналигини даъво қиларди.

Миша истеҳзо билан “Худога шукурлар бўлсинким, ҳозир яҳудийларнинг ҳақ бўлгани маълум бўлди”, деди. Чунки Худо халос этган одамларидан кўра кўпроғини нобуд қилди. Агар худолар кўп бўлганида одамлардан бутун биронтаси ҳам тирик қолмаган бўларди.

Мен бу гапга қандай муносабатда бўлишни билолмай, тараддуланиб қолдим. Лекин Чиатурели бу унинг фикри эмаслигини, яҳудийларнинг фикри шунақа эканини илова қилди. Ҳикоясига қайтиб, давом этар экан, яҳудийлар яккаю ёлғиз Худо кўп замонлар муқаддам ҳамма замонларда амал қиладиган ягона қонун чиқарган деб ҳисоблашларини гапирди. Ҳеч қачон ўзгармайдиган ва ҳамма нарсани қамраб оладиган қонун. Бу гапларга римликлар кулиб қўяқолишган, лекин яҳудийларга тегишмаган: улар ўлпонларини вақтида тўлаб туришса бас-да. Энг муҳими ҳам шу эмасми деб ҳисоблашган. Бир-бирларининг юракларига гўлгула солиб, марказий ҳокимиятнинг обрўйига пугур етказишмаса, кифоя деб ўйлашган. Негаки, юракларда гўлгула бўлса, бу кўпчилик ўртасида галаённи тугдириши мумкин бўлган омилдир.

Ўлпонларни яхудийлар вақтида тўлаб туришган. Аммо ҳокимиятдан путур кетказиш ёки юракларга гулгула солиш масаласида аҳвол мураккаброқ эди. Марказ яхудийларнинг қаттиққина халқ эканини яхши билар ва унинг жиловини рим армиясининг кучи билан ва яхудийларнинг гоётда муғомбир ҳокимияти — Синедрионнинг маккорлиги билан тутиб туришарди. Бу маккорлар яхудийлар устидан ҳукмронлик қилишни истаган римликларга ҳам, буни истамаган яхудийларга ҳам бир хил хизмат қилишни уддалар эдилар.

— Нега римликларнинг ҳукмронлик қилишини исташмаган? — деб сўради Мао.

Миша хитойга шунақа ҳайрон кўзлар билан қарадики, биров унинг олдига қовоқ кўтариб келди деб ўйлаш мумкин эди. У буюрмаган қовоқни. Негаки, Чиаурели қовоқни ёмон кўради.

Кейин хушини йиғиб олди ва жавоб берганини айтди. Яхудийлар қаттиққина халқ. Уларнинг орасида энг қаттиқлари эса — ессейлар. Социалистлар. Айни шуларнинг ичидан Исо чиққан.

Ессейлар — Ўлик денгиз бўйидаги мазҳаблардан бири.

Чиаурели ўйлаб кўриб, изоҳ берди: тузнинг кўплигидан. Нега “Ўлик” бўлади дея кўрқиб кетди Мао. Туз шу даражада кўпки, унинг сувида ҳеч ким чўкмайди. ҳатто энг қаттиққина яхудийлар ҳам. Мао лабларини қисиб олди — ундай бўладиган бўлса, денгиз “Ўлик денгиз” деб эмас, бутунлай аксинча аталмоғи керак-ку.

Миша эсига келиб қолган тарзда тахминан жавоб берди: уни ессейлар шундай деб аташган. Улар қолган одамлардан фарқ қиладиган тарзда фикрлаганлар. Масалан, эркинлик, тенглик ва биродарликни талаб қилишган. Ҳашаматдан ҳам, Қонунга хизмат қилишдан ҳам воз кечилсин дейишди. Негаки, қонунга кўп ёлғон аралашиб, булғаниб кетган. Шунга қарамасдан, улар яхши англашганки, теварак-атрофда ҳеч нарсанинг ўзгариши мумкин эмас. Шунинг учун ҳам улар фақир киши панада, деганларидек, бир чеккада яшашда давом этишган. Шаҳарнинг чанг-тўзонларидан нарироқ. Мао “мен ҳам шаҳардан кўра қишлоққа кўпроқ ишонаман” деган маънода бош ирғади. Миша ессейлар қишлоққа ҳам мунча ишонмишган эмас, деб жавоб берди. Саҳрода яшашган. Бир эмас — бир кун мўъжиза рўй беради-ю, кимдир келиб, бизни ҳалос этади деган умидда. Нафақат Рим қулайди-ю, яхудийлар эркинликка чиқади, балки одамзод покроқ бўлиб қолади. Лекин бу Халоскорнинг келишидан олдин рўй бермайди.

Ҳолбуки, Халоскорнинг келиши тобора кечикиб бормоқда.

Нега шундай бўляпти, ахир. Ва ниҳоят, мана, Исо ҳам намоеън бўлди.

У ўзини нафақат Халоскор, ҳатто Подшо деб ҳам атади. Уч йил мобайнида у яхудийларни бунга ишонтиришга уринди. Бунинг учун турли-туман мўъжизалар кўрсатди. Масалан, сувни шаробга айлантирди.

— Қанақа сувни? — деб сўради Мао ҳар эҳтимолга қарши. — Денгиз сувиними?

Йўқ, деб жавоб берди Миша, ичадиган сувни.

Ёки яна айтадиган бўлсак, саҳрода беш минг кишини икки булка нону бир жуфт шўр балиқ билан қорнини тўйғази.

— Беш минг? — деб ишонмади Мао. — Ҳа, айни шунақа, — дея бош ирғади Миша. — Ҳали бу аёллар билан болаларни қўшмаганда.

Мао ўзининг аллақандай муаммоси тўғрисида ўйлашиб қолди, лекин бошқа нарсани сўради. Лекин саволига жавоб оламан деб ўйлагани йўқ: “Нима учун аёллар билан болаларни ҳисобламайди?”

Миша жавоб бериб ўтирмади. Бу савол шунчаки беҳуда берилганини тушунди. Фақат қўшимча қилиб, Исонинг тиббиёт бобида ҳам мўъжизалар яратганини илова қилди.

— Қанақа мўъжизалар экан? — дея жонланди Мао ва таржимонига бир нарсаларни шивирлади.

Миша энг ёрқин мўъжизани — Лазар деган мурдани тирилтирганини эслади.

— Бутунлай-а? — деб сўради Мао. — Исо одам аъзоларини ҳам тирилтира олармикин. Айрим, лекин муҳим аъзоларини?

— Истаган аъзони тирилтира олади, — деб жавоб берди Миша.

Мао айрим органларни суриштиришга бошламоқчи бўлган эди, мен қўл ҳаракати билан Мишага қисқа қил деган ишора қилдим. Шундан кейин у Исо Масихнинг ваъзларига ўтди. Исо Масих қалбларнинг тоза бўлишига, севгига, муросаи-мадорга, кечиримли бўлишга ва молу мулкка, бойликка нафрат билан қарашга ўргатган экан.

Мао яна бош ирғаб, эшитган гапларини маъқуллади. Бу орада “бизнинг қаҳрамонимиз қанақа тузумда яшашга даъват қилган?” — деб ҳам сўраб қўйди. Миша дулдүкланиб қолди. Кейин эслади. Ўзингга тиламаган ёмонликни ўзгаларга тилама.

Мао бу гапнинг ҳам тўғрилигини тасдиқлади. Яхлит олганда. Лекин бунақа тузум йўқ.

Исо Масих маълум ҳақиқатларни тарғиб қилганига қарамасдан, деб давом этди Миша, ва у одамларнинг ҳар хил гуноҳларидан кечганига қарамай, халқ унинг гапларини тингларди-ю, лекин қулогига олмас эди. Фақат уни Устоз деб атайдиган бир ҳовуч шогирдларгина бундан мустасно эди. Ва яна бир қанча аёллар ҳам.

Мао нима учундир Мишелга қараб қўйди. Мишел гўё ўша аёллардан биттаси ўзи бўлганини тан олгандай елкасини қисди.

— Шогирдлар ҳамма нарсада унга тўла ишонар эдилар, — деди Миша. — Ҳатто унинг худонинг ўғли эканига ҳам ишонардилар. Лекин ҳокимият ҳеч нарсага ишонган эмас. Акс ҳолда, у ҳокимият бўлармиди?

Энди Мао менга қаради. Мен унга яна ҳеч нарса англамайдиган қуруқ нигоҳ билан жавоб бердим. Ҳокимият ҳеч нарсага ишонмаганидан ташқари, умуман, Исони тан олгани ҳам йўқ. Бу гапни Миша шунақа оҳангда айтдики, гўё уни жамики яҳудийлар номидан ва Рим ҳокимияти номидан гапиряпти деб ўйлаш мумкин эди. Улар Исони тан олишмаган бўлса, бунинг боиси шуки, улар ҳокимият. Бунинг боиси яна шундаки, у мазҳабпараст бўлган. Ва ўзи ҳокимият даъвосида бўлган. Гарчи уни сўкиб юрган бўлса-да...

Исонинг дили хуфтон бўлиб кетди. Афтидан, у одамлар тўғрисида яхшироқ фикрда бўлган. Уларнинг кирдикорларидан ҳанг-манг бўлиб, Исо улардан узоқлашиб, худога яқинроққа — кимсасиз саҳрога чекилди. Қирқ кечаю қирқ кундузга. У ер жуда чиройли, негаки, теварак-атрофида ҳеч нарса йўқ. Гарчи шундай бўлса-да, у ўзини махрумиятларга дучор қилди. Хусусан, уни саҳрода шайтон қийноқ остига олади.

— Битта ўзи чекилганми? — деб суриштирди Мао. — Ёнида бошқа ҳеч ким бўлмаганми?

— Ҳеч ким бўлмаган, — деди Мишел сигаретини бурқситиб.

Чиатурели янада бемаънироқ тарзда жавоб берди. Ўзи ўзи билан бирга эди, деди. Лекин саҳродан у ўзи бўлиб эмас, бутунлай бошқа одам бўлиб қайтди деди Миша.

Шу ўринда мен гапга аралашдим. Ўзи ўзи бўлиб қолишнинг иложи йўқ деб ажрим қилдим мен. Негаки, ҳозирги пайтда сенинг ўзинг нима эканингни англашнинг иложи йўқ. Ҳар бир одам ҳар гал айнан ўзи бўлиб чиқади.

Ҳаммаси ҳамма нарсага боғлиқ.

Бирор одам тўғрисида гапирганингда у айнан ўзи бўлди-қўйди десанг, бунинг маъноси шуки, шароитга боғлиқ равишда у шундай тус олганки, кўп вақтларда у айнан шунақа тусда бўлади. Кўп вақт унинг айнан шунақа тусда бўлишига сабаб шундаки, шароит кўпинча айнан шундай бўлишни талаб қилган.

Бундан ташари, дедим мен, маълумки, инсон ўзгариб туради. Хўш, бунинг маъноси нима? Бунинг маъноси шуки, у бошқа одам бўлиб қолади.

Шунга қарамай, мабодо сен ўзгарадиган бўлсанг, барибир, сен ўзинг бўлиб қолаверасан деб ҳисоблашади. Бунинг эса иложи йўқ. Бир вақтнинг ўзида ўзинг бўлмай қолиш ва ўзинг бўлиб қолиш мумкин бўлмаганидек. Ҳеч нарса дарҳол ўзгаришга ва айни чоқда ўзгармай қолишга қобил эмас.

Мао бош ирғади, лекин гапимни чала тушунди. — Бизда бир император ўтган эди, — деди у. — Лекин у давлатни уддалаб бошқара олмаган ва кўплаб ерларни талон-торож қилиб юборган. Бироқ у камондан янада ёмонроқ отган. Ҳамма ўқи хато кетаверган. Биронтаси мўлжалга тегмаган. Лекин ўзини йўқотиб қўймаган — камон ўқлари бориб тегадиган жойнинг теварагига мўлжал суратларини ишлаб қўйган.

Мен ҳам бош ирғадим. Лекин унга эмас, ўзимнинг фикрларимга. Одамларнинг Исога муносабатини императорнинг қамондан ўқ отишга муносабатига ўхшатса бўлади. Унинг тўғрисида истаган сўзларни гапираверишади, сўнг уларнинг теварагига керакли доирачалар суратини ишлаб қўйишади-да, императорнинг гаплари мўлжалга текканига хурсанд бўлишиб, гапириб ётаверишади. Чијаурели Мишел билан кўз уриштириб олди-да, сўзларни талаффуз этишда давом этди.

— Саҳродан қайтиб келгач, — деди у, — Исо худо билан суҳбатлашганини эълон қилди. Ва у билан келишиб ҳам олипти: модомики, бу замин ёлгонлар ва гуноҳлар ботқоғига ботиб қолган экан ва ҳеч ким худонинг қонунарига риоя қилмай қўйган экан, бу қонунни бекор қилмоқ керак. Буни унинг ўзи бекор қилади. Худонинг салтанатини зўрликсиз қўлга киритиб бўлмайди. Бунинг учун ҳалокатлар ва талафотлар кўрмоқ, нифоқлар йўлидан ўтмоқ зарур. Ва улар қанча кўп бўлса, шунча яхши. Кийим-кечакларнингизни сотиб, қилич ва найзалар харид қилинглр. Бу дунёни кунфаяқун қилмоқ, кейин қайтадан тикламоқ зарур. Қайта тирилмоқ учун ҳар қандай одам ҳам аввал ўлмоғи керак бўлгандай. Негаки, “биронта ҳам батавфиқ одам йўқ, биронта ҳам оқил ва доно йўқ, ҳеч ким худо изламай қўйган, ҳамма тўғри йўлдан озган, биронта ҳам соғ одам йўқ — ҳамма ярамас, яхшилик қилаётган биронта ҳам кимса қолгани йўқ”.

Мен ўриндикнинг орқа томонига суяндим. Миша гапига илова қилди: “Деярли биронта ҳам қолмаган”. Негаки, теварак-атрофдагиларнинг ҳаммаси ёки деярли ҳаммаси парвардигор салтанатига душман одамлар”. Ҳатто Исо аввал барбод қилиб, кейин қайта тиклашга ваъда қилган Эҳром ҳам. Уч кун ичида қуриб битирмоқчи эди. Шогирди Ёхудо унга эътироз билдирган душман: — Рим; Эҳром ёки Қонун эмас.

— Дунё, шу жумладан, Эҳром билан Қонун Римсиз ҳам нопок бўлаверади деб, жавоб берди Исо. — Рим билан бирга қолган душманларни ҳам тор-мор келтирмасанг, шундай бўлаверади. Шунинг учун ҳаммасини барбод қилмоқ керак.

— Аммо ҳаммасини барбод қилиш билан буткул душмансиз қоламан, деб бўлмайди, — деди Ёхудо. — Негаки, худо ҳам душман. Акс ҳолда, йўл қўйиб қўйган нарсасига йўл қўйиб қўймаган бўларди. Душман бўлганда ҳам шунақа душманки, ундан қочиб қутулиб бўлмайди. У эркин ҳаёт кечиришга халақит беради. У жуда ҳам улуғ, лекин қаҳри ҳам шунчалик бепоён. Шу ўринда Исо унга бир гап айтади: мен худога шундай муҳаббатни тарғиб қиляманки, дейди у, бу муҳаббат худодан бошқа нарсалар тўғрисида ўйлашга мўлжалланган. Уни унутмоқ учун. Инсон бўлмаган нарсаларнинг ҳаммасини унутмоқ учун. Яъни муҳаббат.

Мен яна қошимни чимирдим, лекин Миша буни кўрмади.

— Менинг муҳаббатим, — деб тушунтирди у Исонинг номидан, — шундай муҳаббатки, у душманларнинг мавжудлигига боғлиқ эмас. Яъни кўрқишга боғлиқ эмас. Негаки, инсоннинг душмани ҳам, дўсти ҳам унинг ўзининг ичида яширинган бўлади. Инсонни ундаги инсон бўлмаган нарсаларнинг ҳаммасидан халос этмоқ керак. Яъни муҳаббат...

Мен қўлимни кўтардим.

— Сен нималар деб валдираяпсан? Нима воқеани гапириб беряпсан?

Мишел жавоб берди. Бу гап у мен билан ҳисоблашиб ҳам ўтирмади. — Миша жуда яхши ҳикоя қилиб беряпти, — деди у. — Негаки, у атоқли режиссёр. Берлиннинг қулаши тўғрисидаги фильмни саҳнага қўйган. Мао эса санъаткорларнинг гапини охиригача тингламоқ керак деб луқма ташлади. Агар улар қизиқарли қилиб ҳикоя қилиб берсалар, ундан хафа бўлиш керак эмас.

— Бу бошқа воқеа, — дедим мен хафа бўлмай. — Бу ерда Исо атеист бўлиб кўринади.

Миша Исо ҳақиқатан ҳам сал кам даҳрий одам эди деб эътироз билдирди. У ҳаддан зиёд даражада ишонар эди. Шу даражадаки, у худони ўзининг қўшнисидеб ҳисобларди. Лекин қўшнисининг ашаддий порахўр эканини пайқамас эди. Қўшнисидеб ҳақини олмайдиган бўлса, ўтирган жойида қимирлаб ҳам қўймасди. Шуниси ҳам борки, қўшнисидеб ёмон одам эди. Қўни-қўшниларга яхшилик

қилишга зинҳор-базинҳор рози эмасди. Бунинг учун у, албатта, бирон зиён курмоғи керак эди — лоақал улардан энг яхшисини салбога тортиб қатл қилмоқ керак эди.

Шунча гап-сўзлар орасида Исо айтар эдики, у туфайли, яъни бўлгуси қасоскор туфайли Худо энди ёлғиз эмас.

— Инсон, деб умумлаштирди Миша, — асосан самолар унга номаълум нарсдан озгинасини очиб бергани учун худога ишонмайди. Лекин алоҳида одамлар борки, улар худога ишонмайдигандай бўлиб кўринадилар, негаки, самолар уларга ҳаддан зиёд кўп нарсаларни намоён этган. Ҳар ҳолда у бу ўринда мени назарда тутгандай кўринди, лекин мен яна ҳаяжонга келиб кетдим.

— Бунинг кераги йўқ. Фақат сюжетни гапир. Бизнинг вақтимиз йўқ. Меҳмонлар...

Мен ҳаяжонланганимда урғуларнинг ўрнини адаштириб юбораман.

65. ВОҚЕЛИК УНГА ТАҲДИД СОЛАЁТГАН МЎЪЖИЗАДАН

БЕХАБАР ЭДИ

Бу сўзлардан кейин Исо жуда тез ҳаракатга тушиб қолди, гўё у меникига келадиган меҳмонлардан олдинроқ улгуриб қолиш пайида эди.

У энг суронли кунларда — Пасха байрами кунларида шогирдлари билан Қуддуси шарифга етиб борди ва у ерда галаён кўтарди. Аввалига зиёратчиларни ҳукмдорларга қарши гиж-гижлатиб, уларни ҳақорат қилди, кейин эса Эҳромни ҳам ҳаром қилди. Унинг ичига эшак миниб кириб, ҳамма нарсани уриб-йиқитиб, мажақлай бошлади.

Бу ишларни қилар экан, мен Яҳудия подшосиман дея узлуксиз ҳайқириб турди. Қонунни бекор қилиш кунни етиб келди, дея қичқирди. Бундан буён ҳаммани унинг ўзи бошқаришини эълон қилди. Ҳамма нарсани маҳв этмоқ керак! Инсон, ҳақиқат ва худо ҳақиға!

Бу кирдикорлари учун уни қамоққа олиб, судга беришлари мумкинлигига ҳам эътибор бермади. Инсон, ҳақиқат ва худо ҳақи учун у бунга ҳам тайёр эди. Уни қатл қилишлари ҳам мумкин эди. Лекин энди у ўзини ўлимга маҳкум этилган одамдай тута бошлади. Энди унинг йўқотадиган ҳеч нарсаси йўқ эди. Ҳаётдан бошқа! Бу ҳаётдан у юз ўгирди, лекин айни шу ҳаётнинг ўзидан у умидвор ҳам эди. Хуллас, ҳаёт-момот масаласи ўртага кўйилган эди. Аниқроқ қилиб айтганда, у беқиёс бир мўъжизадан умидвор эди. Бу мўъжиза ўлгандан кейин яна қайта тирилтирадиган илоҳий тартибни бекор қиларди. Одамлар учун ана шу орзудан кўра қимматлироқ ва теранроқ ҳеч нарса йўқ. Бундан ортиқроқ мўъжизанинг бўлиши мумкин эмас. Ҳолбуки, бундан кичикроқ ҳеч нарса одамларни унинг ҳақлигига ишонтира олмайди. Унинг ўзи баайни Яратувчидай улуг эканига ишонтира олмайди. Ундан кўра улугворроқ, негаки худо томонидан таъсис этилган тартибларнинг мисини чиқаришга ярайдиган мўъжиза яратишга қобил. Бу мўъжиза воқеликни ҳам бекор қила олади. Бу орада беғамлик ўзига ўзи бениҳоя ишонган ҳолда ўта беғамлик билан ўзини ўзи тасдиқламоқда эди. У ҳали унга таҳдид солаётган мўъжизадан беҳабар эди. Исони яҳудийлар эркинлиги байрами арафасида тунда қамоққа олишди. Исо бунга хурсанд бўлди. Ҳатто шогирдлари, яъни Ёхудо уни ҳокимият одамларига тутиб беришига халақит қилмади.

Мао лабларини қимтиб олди. У Исо тоғларга чекилса бўлар экан, деган тахминни айтди. Миша менга паришонхотир нигоҳ билан қаради ва хитой ҳушёр торди. Тўғрироғи, у эндигина англаб етдики, айни тоғларда Исо мангулик ҳаётини қўлга кирита билмасди. Аксинча, номаълумлигича қолиб кетаверарди. Хижолатга тушган ҳолда “нима учун Ёхудо Исони ушлаб берди?” деб сўради, холос.

Чиатурели мафкуравий ихтилофларни рўкач қилди. Лекин 30 тангани ҳам эсидан чиқаргани йўқ. Олган ҳақининг арзимаслигини эшитиб Маонинг жаҳли чиқиб кетди. “Қанжиқ” деб сўқинди у, лекин Ёхудони эмас, Римни сўқди.

Исонинг ўзи қанчалик шошилинич ҳаракат қилган бўлса, Исонинг ўзини ҳам шунчалик шошилинич тарзда суд қилишди. Ўша кечанинг ўзида. Жуда оғир гуноҳларда айбланди. Худо, Қонун ва Эҳромни таҳқирлашда, зўравонликка

даъват қилишда, империя ва маҳаллий ҳокимиятни ағдариб ташлашга чақиринида айбланди. Бу гуноҳларнинг ҳар қайсисига ўлим жазоси бериларди, лекин судда Исо ўзини жуда шаддод тутди. Сўроқларга жавоб бермади. Мени фақат худонинг ўзи суд қилаолади дегандек. У эса менинг бутунлай гуноҳсиз эканимни яхши билади дегандек. Уни суд қилган Рим прокуратори ҳам ғоятда камгап одам эди. Сенинг ишингга худо эмас, мен судьялик қиламан ва мен биламанки, сен одамлар олдида айбдорсан, дегандек.

Ва нафақат одамлар олдида, балки яҳудийлар олдида ҳам. Айни ана шу яҳудийлар сени авф этишга менга изн беришмаяпти. Билиб қўй, мен қўлимни ювиб қўлтигимга ураман-да, сенинг ишингни ўшаларга ўтказиб юбораман. Уни салбга тортишга ҳукм қилишди, бошига тиконли гуллардан гултож тақишди, қўлларини боғлаб, қатл жойига олиб кетишди. Бу жой Галгоф деб аталарди. Шип-шийдам тоғ. Исо ғоятда шоду хуррам эди, чунки у мангулик йўлида эди. — Қўринмаяпти, — дея гап қўшди Ши Чжэ Мао номидан. — Шоду хуррамлиги кўринмаяпти. Мангу яшайдиганлиги ҳам. Аксинча, жуда ғамгин... Чиатурели Исо қалбида — ичида хурсанд бўляпти, деди. Зоҳиран ғамгин кўринаётган бўлса, бошқа нарсадан ташвиш чекяпти. Шогирдлари ишончини оқламаганидан. Ва умуман, яҳудийлардан. Ва яна менинг вазифам беҳуда бўлиб чиқмасмикин деган шубҳа-гумонлардан. Одамлар уни роса таҳқирламасмикин — одамларни деб, салб устида нобуд бўлишига йўл қўйиб беришади. Кейин эса унинг тўғрисида афсоналар тўқишади, ҳар хил йўсинда уни кўкларга кўтариб мақташади ва лекин аввалгидай эскича яшашда давом этишади. Яъни агар қачонлардир вақти-соати келиб одамлар унинг хатти-ҳаракатлари ва қалби тўғрисидаги ҳақиқатта эришган тақдирларида ҳам, барибир, улар айни афсонага ишонадилар. Ўз айбларини шу афсона билан яширмақ учун шундай қилишади. Аврадлари устига дарахт баргларини ёпиб олгандек. Айблари устига афсонадан парда ташлайдилар.

66. ҲАР ЭҲТИМОЛГА ҚАРШИ САЛБГА ТОРТ! ШУНДА ЯХШИРОҚ БЎЛАДИ!

Исони Голгофга судраб олиб кетишлари билан Мао яна қўлини олмага чўзди ва битгасини олиб, пастки тишлари билан тишлади. Юқори қатордаги тишларини олмага ботириши билан оғриқдан чинқириб юборди. Оғзидан жароҳатланган ва сўлак босган мевани олиб, оғриқ милклари учун овоз чиқариб жонига ачиниб қўйди. Миша ҳикоясини тўхтатди ва агар одам халқ ҳаракатига айланса, унинг вужудидаги ҳар бир оғриқ кишининг раҳмини келтирмайди, балки қизиқиш уйғотади, холос. Ва у буюк бир жумбоққа айланиб кетиши мумкин.

Мао ҳеч қандай муносабат билдирмади. Балки, аксинча, бирор муносабат билдиргандир ҳам. Ликопчада ётган пичоқни олди-да, олмани икки паллага бўлиб, улар билан стол устида ётган триптихнинг марказий қисмига ишора қилди.

— Кейин-чи?

Мишел Мишанинг қулоғига бир нималар деб шивирлади ва у бошини кескин силкитди. Менга кўзларини бақрайтириб қаради-ю, лекин узр сўрамади. Ҳолбуки, менинг ҳузуримда шивирлашганларини ёмон кўришимни биларди. Сўрадим:

— Гаваргдзело?

Мен чўнтагимдан қаламтарошимни олдим, уни очиб, битга қизил олмани санчиб олдим.

— Миша мендан ҳикояни давом эттирайми-йўқми деб сўраяпти, — дедим мен Маога. — Давом эттирса ҳам бўлаверади, лекин у энг асосийсини тушириб қолдирди.

Мен бошидан бошладим. Унинг отасидан ўрганган эдим. Аниқроқ айтганда, Бесо деган этикдўздан. Гарчи у менинг ҳақиқий отам бўлмаса-да, лекин ҳақиқий этикдўз эди. Пичоқни жуда чаптастлик билан ишлатар эди. Пичоқчанинг учини меванинг бошидан жиндайгина пўстлогининг тагига тикқасан, тамом. Пўстлоқнинг таккинасига ундан чуқур ботирмайсан. Бўлди. Кейин пичоқча билан ҳеч

нарса қилмайсан. Қолган ишни иккинчи қўлинг билан қиласан. Бармоқларингда бир текис ва бир маромда мевани ўқи атрофида айлантirasан. Пўстлоқ юпқа тасма каби пастга айланиб тушаверади. Аввалига секинроқ айланади. Кейин эса бемалолроқ. Лекин бу узоқ давом этмайди. Кўз жимирлаб кетиши биланоқ у аввалги ҳолига қайтгандай ҳалқа бўлиб айланиб олади ва чўзилиб, аста тиззанга тушади.

— Миша энг муҳимини айтмади, — деб давом этдим мен артилган олмани ликопчага қўйиб. — Прокуратор одамларга озодлик байрами муносабати билан Исонинг гуноҳидан ўтишни таклиф қилади. Уч марта сўралганда ҳам халқ нима деб жавоб беради? Рад қилади. Салбга тортилсин дея қичқиради халқ. Ҳар эҳтимолга қарши, салбга тортилсин! Тортилсин. Шундай қилса, яхшироқ бўлади...

Мен олмани йирик бўлакчаларга ажратиб тўғрай бошладим.

— “Салбга тортилсин” дейишдими? — деб сўради Мао. — Нима учун яхшироқ бўларкин? Наҳотки, халқ кейин унинг барибир тирилиб келишини билган бўлса? Наҳотки шуни билган бўлса?

— Билмаган, — дедим мен ва пичоқчанинг учига олма бўлакларидан бирини илиб, Маога узатдим. — Шундоқ қилса, яхшироқ бўлади деб ўйлашган-да... Салбга тортмагандан тортган яхшироқ деб ҳисоблашган.

Мао диққат билан менга қаради.

Мишел менга қараб оғзини катта очиб жилмайди-да, бир текис тишларининг чиройини эслайди, пичоқ учигаги олма бўлагини олди.

— Иосиф Виссарионич! — қўққисдан орқа томондан Валечканинг овозини эшитдим. — Бир дақиқага мумкинми?

— Қачон кирдинг? — деб ҳайрон бўлдим мен. — Кирганингни кўрмабман.

— Ҳозиргина кирдим, Иосиф Виссарионич. Сиз франциялик меҳмон жувонга пичоқчангизнинг учига олма бераётганингизда.

— Нега сен мен кўрмайдиган даражада билдирмай кирдинг?

У нима деб жавоб беришини билмай қолди. Бироз қийналиб тургач, менга эгилди.

— Бошқа меҳмонлар ҳам келишди.

— Улар ҳам Францияданми? — деб жилмайдим.

— Йўқ... Нега энди? Лаврентий Палич келдилар. Ўртоқ Молотов, ўртоқ Хрущев... кейин, анави... Микоян. Ўртоқ Микоян.

— Яна бирор одам борми? Масалан, майор?

— Йўқ. Қайси майор?

— Келса, айтарсан. Ўзинг кирмай қўяқол. Кўнғироқ қил. — Шундай деб, қўлимни зарда билан бир силтаб унга жавоб бердим, негаки, унинг газабли нигоҳи остида Мишелни томоғига ҳаво тиқилиб қолишига сал қолди. — Давом эт! — дедим Чиаурелига ўтирилиб. — Фақат қисқароқ қил.

67. ФАРИШТА ОМОНАТГИНА ҚАНОТ ҚОҚДИ

Мишани ҳаммадан ортиқ қийнаган нарса — Исонинг Голгоф йўлидаги изгибларини батафсилроқ гапириб беришга вақт қолмагани бўлди. Исо ҳақида фильм қилса, шу манзарадан бошлаган бўлардим деб тўнғилади. Энг буюк жабрдийда одам тошлоқ йўлдан судралиб борар экан, бошидан кечган қора кунларини эслайди. Бунга қўшимча тарзда инсониятнинг ҳам қора кунларини хотиридан ўтказди.

Унисини ҳам, бунисини ҳам Исо салбга тортилган қўйи ётганида яна эслайди. Бу хотиралар ғоятда оғир эди. Рим центуриони унга дори берди. Бу дори нафақат азоблардан тезроқ қутулишга ёрдам берарди, балки у одамнинг кўнглини ёриштирар ҳам эди. Шунга қарамай, унинг фикрлари ёришмади. Исо тезроқ ўлмоқни истаган экан, буни салбга тортилган одамнинг манфаатларидан келиб чиқиб қилгани йўқ. Балки қанча тез ўлсам, дунёни шунча тез қутқараман деган ишончдан келиб чиқиб шундай қилди.

Аёлларнинг ҳам шу ерда эканига қарамасдан, унинг кўнглига бири-бирдан оғирроқ фикрлар келмоқда эди. Хусусан, мағдалиналик Марямнинг шу ердалигига қарамай...

Бу сўзлар айтилаётганда Мишель яна елкасини қисди.

Шунингдек, бошқа Марям ҳам шу ерда эди, деб илова қилди Чиаурели. Бокира Марям. Исони тўппа-тўғри худонинг ўзидан туққан. Жимо қилиб, гуноҳларга ботиб ўтирмасдан.

— Сувни тўкмай-а? — деб сўради мамнунлик билан Мао.

— Қовушмасдан, — деб жавоб берди Мишел.

Мао Ши Чжэга ўтирилиб, нималардир деди, лекин у Маонинг сўзларини таржима қилишни хоҳламади. Миша гарчи хитой тилини билмаса-да, жуда энсаси қотиб, Маонинг гапини қайтарди.

— Йўқ, йўқ, зинҳор-базинҳор...

Мао ўйланиб қолди, лекин бола туғдиришнинг бошқа ишончлироқ усулини эслолмади. Шунинг учун Бокира онамиз Биби Марям ҳар ҳолда қандай қилиб “ҳеч нарсадан ҳеч нарса йўқ” фарзанд кўришга эришдйкин деб сўради.

Мен аралашишга мажбур бўлдим. Биринчидан, дедим мен, “ҳеч нарсадан ҳеч нарса” сиз эмас. Марямда ҳомила руҳдан ҳосил бўлган. Руҳ эса маълумки, истаган нарсани барпо этишга қодир. Иккинчидан эса, деб эслатдим мен унга, Миша афсонани айтиб берапти. Мао эса, у ҳам Мишага ўхшаган, санъаткор одам, яъни ҳаёлот қуввати зўр одам. Шунинг учун у тушунмоғи керак.

Мао бу гапга рози бўлди — айна Мишани тушунашман, деди. Афсонани тушунмаяшман: нима учун Биби Марямни жимосиз, ҳеч қанақа яқинликка бормаи бола туғишга лаёқатли қилиб кўрсатмоқ керак?

Мишел жавоб берди бу гапга: афсонада бу Биби Марямга керак эмас, Исога керак. Шундай бўлса, Исо худонинг ўғли бўлиб чиқади, худо эса жимодан ҳазар қилади. Шундай деб менга қаради.

Ҳар қандай худо ҳам бундай қилавермайди деб мен француз жувонга ваъдани катта қилдим. Фақат ҳавойи ваъда эди бу.

Биз кулиб юбордик.

Ҳавойи худо бу орада севимли ўғилнинг руҳини қабул қилишга тайёрланмоқда эди. У ошиқатганини байрамнинг бошланиб қолгани билан изоҳлади. Кундузги соат уч бўлганида Исо аввалига ташна бўлганидан зорланди-да, кейин “Содир бўлди!” дея ҳайқирди ва шундай деб жони узилди.

Унинг ўлганига ишонч ҳосил қилгач, рим центурионлари унинг дўсти-ёронларига жасадни салбдан ажратиб олишга ва майитхонага олиб бориб қўйишга ижозат бердилар. У ерда жасадни ювишди ва оқ қафанга ўраб, ўша жойда қолдиришди. Исога ишонмаганлар шод-хуррам эдилар, чунки дунёни халос этишни ваъда қилган “мўъжизакор ва худонинг ўғли” бўлмиш Исо ҳатто ўзини ҳам кутқариб қололмади. Ўзининг ўлимига ҳам чап бераолмади ва энг муҳими — нарсалар тартибини бузолмади. Аммо уларнинг шоду хуррамликлари бор-йўғи бир ярим кунгина давом этди, холос.

Улар ҳеч нарсага ишонмайдиган тоифага мансуб бўлганлари учун майитлар ётадиган жойнинг эшигига қоровул қўйишди. Шогирдларининг Исонинг жасадини ўғирлаб кетишига ва гўё Устоз қайтарилди деб шов-шув солишларига йўл қўймаслик керак эди. Негаки, унинг “тирилиши” одамларга унинг куфрона таълимотидан кўра кўпроқ зарар етказар эди.

Якшанба кuni тонготарда ҳар иккала Марям — бокираси ҳам ва аксинча, нобокираси ҳам майит қўйилган жойга қайтиб келишди. Унинг эшиги тош билан урилиб ёпиб қўйилган эди. Аммо аёллар эшикнинг яқинига келишлари биланок ер силкиниб кетди, тошлар ўз-ўзидан пастга юмалади ва горнинг оғзига ўхшаб қорайиб турган йўлакда қордай оппоқ либосга бурканган қанотли фаришга пайдо бўлди. “Мендан қўрқманглар, — деди фаришга қанотларини омонатгина чайқаб. — Негаки, мен сизларга Исонинг тирилганини хабар қилгани келдим. Бу ерда тобутда унинг жасади йўқ. Ва бундан кейин бўлмайди ҳам. Бу тўғрида халққа хабар беринглар ва ўзларинг тоққа боринглар. Уни ўша ерда кўрасизлар!”

Шундай бўлиб чиқди. Тоғда Исо халқнинг кўз ўнгиди бутун жисми билан намоён бўлди. Ва халқни шу сўзлар билан муборакбод қилди: “Самода ва замин устиди менга мутлақ ҳокимият берилган. Буни ҳамма халқлар билиб қўйсин. Ва ҳамма халқлар бугундан бошлаб менинг ортимдан юрсин. Мен эса то маҳшар кунигача улар билан бирга бўламан”.

Ва бу гаплар ҳам тўғри чиқди — ўшандан бери Исо бу дунёни бошқариб келяпти.

68. ИСО ХРИСТИАН БЎЛМОҚДАН ВОЗ КЕЧГАН БЎЛАРДИ

Сўнгги жумлани Чиаурели дарҳол таҳрир қилди.

— Сизнинг дунёнгизни айтяпти. — Шундай деб у Мишелга ишора қилди.

— Бори шуми? — дея ҳайрон Мао сукутдан сўнг. — Бошқа гап йўқми?

— Унчалик эмас, — деди Чиаурели талмовсираб. — Исо қайтишга ваъда берган. Яна бир марта.

— Ҳамма ҳам ваъда бераверади, — деб эслади Мао. — Менинг отам ҳам ваъда берган эди. Лекин кейинчалик ваъда бергани эсидан чиқиб кетди. Мен унинг гапига кирган-кирмаганимни текшириб кўрмоқ учун у қайтиб келишга ваъда берган эди. Исо-чи? У нима мақсадда ваъда қилган? Қандай мақсадда қайтмоқчи? — Шундай деб у ҳиринглаб кулди.

Бу гапга яна Мишел жавоб берди.

— Унинг мақсади отангизникидан сал бошқачароқ. Исо қайтганида самовий салтанатни ерга олиб тушади.

— Ана шунисини тушунаман-да мен, — деб жилмайди Мао гўё бир нарсани яхши тушунгандай. — Бу салтанат нима дегани?

— Мен айтдим-ку! — деди хуноби чиқиб Миша... — Бу тинчлик, адолат ва фаровонлик дунёси. — Шундай деб у менга қаради.

Мао ҳам менга қаради. У ҳам хафа бўлган эди. Кейин зорланишга тутинди. Нима учун бу салтанатни ҳозирга қадар Самовий деб аташади — тушунмайман. ҳолбуки, у аллақачон ерга тушиб, жойлашиб, ўрнашиб олиб бўлган.

Унга жавоб бериш ўрнига мен шахтёрга юзимни бурдим.

Миша Устоз ҳақида ҳикоя қилишга киришганда, поляк шахтёрининг қовуғидаги соат миллари икки томонга михланган қўллар каби икки ёнга тарвақайлаб кетган эди. Энди эса орадан ярим соат ўтгандан кейин, улар бир-бирларининг устига мингашиб олишиб, фазода соатлар ва минутлар қўшилиб кетганидан дарак берарди.

Шу белгини ҳис қилишим биланоқ кетидан дарҳол майорнинг келганини пайқадим. Паписмедов келди. Ёзув столи устидаги кўнғироқ икки марта жиринглади.

Орловнинг гапи жуда қисқа ва қуруқ эди: жамоат жам бўлди, деди у. Аммо Валечка қаттиқ ҳаяжонга тушди. “Ўша ўзингиз айтган майорга ўхшайди. Келди. Ҳатто фамилиясини ҳам айтди. Галати фамилия экан. Унақа десам, ўзи ҳам галатирокка ўхшайди. Фақат кўзлари жуда ҳам таниш”.

Мен бир пас индамай турдим-да, кейин ўриндиққа қайтдим. Бирдан ичимдаги гапларни кимгадир айтгим келиб кетди. Аммо бунинг ўрнига мен яна соатга қарадим. Мао нигоҳимни пайқаб қолди ва сиз ҳақсиз, соат тўхтаб қолипти деди. У менга салтанат тўғрисидаги саволини бергандан бери анча вақт ўтиб қолганмиш, аммо соат тиллари ҳали ҳам бир-бирдан ажралмапти.

Мен кўрқиб кетдим. “Тўхтаб қолипти?” Лекин мен ўзим билан ўзим гаплашаётганим.

— Авваллари, ўртоқ Мао, соат ихтиро қилинмасдан аввал, вақт инсонни кўрқитар эди. Вақт ҳозиргидай минутлар ва соатлардан таркиб топган эмасди. Уларни жамғарса ҳам бўларди, беҳуда сарфлаб юбориш ҳам мумкин эди. Вақт уятини қошлаб олган туташ булутларга ўхшарди. Гўёки нон ушоқлари Киев котлетининг устини қошлаб олгандек. Бизнинг бошқа таомларимиз каби бу таомимиз ҳам сизга маъқул келмади. Шунда одамлар ерда ўтириб олиб, унинг тарқалишини, замин устидан аришини кутар эдилар. Таомни эмас, вақтни. У пайтларда ўтмиш ҳозиргининг бир қисми эди. Одамлар бобокалонлари билан бирга истиқомат қилишарди.

Миша билан француз аёли бир-бирига қарашиб олди. Афтидан, менда полиартриг борлиги эсларига тушди шекилли. Мао эса Ши Чжэга зорланди. Хийоичасига.

— Ўртоқ Ма, ўртоқ Ши Чжэ сизга тўғри таржима қилиб берган бўлса керак, — дедим мен ва ўриндиқдан турдим. — Айб менда, сиз сўраган нарса қолиб, бошқа саволга жавоб бериб юборибман. Лекин бу масала ҳам жуда муҳим. Бу масаласиз сизнинг саволингизга жавоб бериб бўлмайди.

Мао қовоқ бошини ирғади.

— Соатлар булутларни тирқиратиб, минутлар ва секундларга ажратиб юборди. Лекин бундан одам хотиржамроқ бўлиб қолмади. Ҳозир ҳамма ўйлайдики, агар бирон воқеа рўй берган бўлса, бу воқеа бир вақтлар бўлиб ўтиб кетган. Бутунлай ўтиб кетган. Ҳозир замин устини бошқа парча булут қоплаган. Ўтмишдан кўрқиш керак эмас. Лекин бу фикр бошқа бир жиҳати билан кўрқишади — ҳамма нарса ўтиб, ғойиб бўлиб кетаверар экан-да. Ва ҳамма нарса ҳаммиша ўзгаришда. Ва бу дунёда таянадиган ҳеч нарса йўқ.

Мишел безовталиқ билан теварагига олазарак қаради. Эшитган гапининг маъносини чақмоқчи эди у.

— Мен сизни тушунаман, — деди Мао, — аммо муаммони вақти-соати келганда, ҳиндилар яхши ҳал қилганлар: ҳеч нарса ўзгармайди, лекин уч юз миллион йилдан кейин охират бошланади.

— Улар масалани ёмон ҳал қилганлар, — дея бош чайқадим мен. — Негаки, барибир, шундай бўлиб чиқяптики, улар ҳам вақтни ҳисоблашган. Ундан кўрқишган. Ҳаёт ва ўлимни вақт билан ҳисоблаб бўлмайди. Уларни тўғри ва нотўғри ҳаракатлар билан ўлчамоқ керак. Шунинг учун ҳам Самовий салтанат масаласига келсак, сиз уни ўртоқ Мао, аллақачон ерда мавжуд деб ҳисоблайсиз, чунки ўзингиз ҳам бу заминда яшаяпсиз. Аслида эса у ҳали ҳам самода.

Мен жилмайиб, илова қилдим.

— Худо ҳаққи! Ерга тушишига пича бор. Ҳар бир одамни замин узра қўйишганларидан кейингина бу ерда Самовий салтанат қарор топади. Устозимиз шундай деган. Одамларни эса замин узра уларнинг бари буюк аърофдан ўтиб бўлгандан сўнг, харобалар ва вайроналиклардан кейин, қиёмат қойим бўлгандан сўнггина қўйишади. Ерга юлдузлар кулагандан кейин шундай бўлади.

Мен бироз сукутга чўмдим. Сукут вақтида трубкамдан енгимга тушган кулни қоқиб ташладим.

— Ана шунда бутун дунёга худонинг ўзи раҳбарлик қилади. Шахсан. Ва ёлғиз ўзи. Устоз шундай деган.

Ҳамма оёққа туриб олган эди. Мао гапни тинглаб бўлиб, ўрнидан турди.

— Меҳмонлар келиб бўлишдими? — деб сўради у кўнглида бошқа ният билан.

— Келиб бўлишди, — деб бош ирғадим мен олдин Мишелнинг ўтишига йўл берар эканман. — Агар борди-ю, самовий салтанат ер юзининг бирор бурчидагина барқарор бўлса, — дедим мен Маонинг қўлтигидан олиб, — замин чиришда давом этади. Устоз ессейлар ичидан чиққан. Ана шу ессейлар покиза яшашган. Яккаю ягона, ҳатто туғмай яшаган халқ, янгидан келганлар ҳисобига қўлайган. Уларнинг бунақа ибратли турмушларини кўриб, бошқалар гуноҳларига пушмонлар қилишган. Лекин бу халқ шундан нари ўтган эмас. Токи Устоз келмагунча. Лекин у ҳам халос этолган эмас. Аксинча, у келгандан кейин, ессейларни ҳам маҳв қилишган. Охирида эса ҳатто унинг таълимотини ҳам салбга тортишган.

— Мана бу жуда тўғри, ўртоқ Сталин, — деди Мишел. — Ҳозирги черков шунақа.

Мен унинг гапини бўлдим.

— Агар Исо ўзи ваъда қилганидек, яна бир бор тирилганда эди, у христиан бўлишдан бош торган бўлар эди.

— Жуда-жуда тўғри, ўртоқ Сталин!

— Биламан, — деб ғудилладим француз жувонни орқасидан туртиб меҳмонхонага киритар эканман. Бугунги христианлар эса — агар Исо яна бир бора тирилганда, уни суд-пуд қилиб ўтирмасдан яна салбга тортар эдилар. Ёки аксинча, халқ унга заррача ҳам эътибор бермас эди. Ҳатто бирор тамадди бериб, қорнини ҳам тўйғизмаган бўларди.

Эшикнинг олдигинасида Мишел тўхтаб, Чиаурелига қаради. Эшитган гапларидан кўрқиб кетди, чунки унинг ўзи ҳойнаҳой, Исонинг қорнини тўйғизишга йўқ демас эди. Мен яна бир неча оғиз гап айтдим. Мао учун.

— Шунда ҳеч ким ҳеч қачон ким ҳақ эканини — уми ёки халқми ҳақ эканини тушуна олмаган бўларди. — Шундай деб жилмайдим-да, қўшимча қилдим. — Айниқса, бизнинг Лаврентий нафақат халқни, балки Устозни ҳам ипидан игнасигача текшириб турса борми?

Чиатурели кулиб юборди, лекин Мао ўзининг ўйини ўйларди, шекилли.

— Агар Исо тирилмаганда, — деб кўнглидагини айтди-қўйди у Чиатурелига, — сизнинг афсонангиз ўз жонига қасд қилган бир пажмурда одамнинг тарихидангина иборат бўлиб қоларди.

— Агар тирилмаганда, афсонанинг ўзи ҳам бўлмас эди, — деб жавоб берди Миша.

— Баракалла! — деб унинг елкасига трубка билан туртдим мен. — Агар у қайта тирилмаганда на Исо, на христианлик бўларди.

Мишел бошқа эшикнинг — меҳмонхонага олиб чиқадиган эшикнинг олдида бориб қолди. Меҳмонхонадан баланд овозда гаплашаётгани эшитиларди. Лекин у менинг гапларимни эшитди.

— Ўртоқ Сталин, — деди у эшикнинг тутқичидан ушлаб. — Сиз Полнинг нима деганидан хабарингиз борми?

— Поль? Қайси у? Ашулачими?

— Йўқ. Авлиё. Черковга асос солганлардан бири. Агар Исо тирилмаганда, бугун динимиз беҳуда бўлиб чиқарди.

— Бундан ҳам хабарим бор, — дедим сўлиш олиб. — Ўзи айтган эди.

— Сизгами?

Мен индамадим.

— Ўртоқ Сталин! — У турган жойида қимирламай турар эди.

— Эшикни очинг! — деб жавоб бердим мен.

69. БОШИМ УЗРА ЗУЛМАТНИНГ ҚҮЮҚ ҚОРА ДУДИ БУ...

Ҳамма билан бирга меҳмонхонага киришдан олдин мен яна Надяни ўйладим. Ҳеч қанақа сабабсиз. Афтидан, уни ўйламаганимга ҳам анча вақт ўтиб кетди, шекилли. Бемаъни бир нарса эсимга тушди. Тафсилотлари билан.

Бу воқеа Ботумида бўлган эди. Турк савдогарининг денгиз бўйидаги дала ҳовлисида. У собиқ савдогар эди, лекин собиқ бўлса-да, жуда йирик савдогар эди. Уни мен хуфя фаолият кўрсатиб юрган давримдан бери биламан. 21-йилда ҳатто Ажарияда ҳақиқат уйғонган ва ҳаракатга келган замонлардан ҳам анча олдин эди. Яъни ўша жойларга, нақ Туркиянинг чегараларига ҳам инқилоб етиб борган вақтларда.

Мен туркни шахсан танимасдим — эшитган эдим, холос. У Боку нефтини инглизларга сотиш билан шуғулланарди. Лекин уларнинг олдида эмас, французларнинг юртига қочиб кетди.

Менинг назаримда у дала ҳовлисини ажар халқига қолдириб кетгиси келмади. Кўзи қиймаган бўлиши керак. Лекин қолдирди, негаки, дала ҳовлисидан ташқари ақли ҳам бор эди. Нефтни олиб кетиб бўлмагандек, дала ҳовлини ҳам олиб кетиб бўлмаслигини тушунганди. Нафақат Францияга, балки ўз ватани Туркияга ҳам. Бўлмаса, кўшни-ку...

Лекин ҳар қанча ақли бўлмасин, унда дид етишмас эди. Бор диди ҳам ортиқча дабдабаю ҳашамларга маҳлиёликдан шикастланган дид эди. Ботумида уйларга шаҳарда эътиборга лойиқ бирор нарса рўй бермаслигининг кафолати сифатида қаралади. Аммо бу иморатда, аксинча, ҳар хил ҳайкаллару ҳашамлар шунақа кўп эдики, ҳар қандай одам ҳам унинг эшигию деразаларини дабдурустдан тополмай ҳуноб бўларди.

Иморатнинг ичидаги ранго-ранг бўёқлару, ҳар хил нақшларнинг кўплигидан биргина мен маза қилмасдим. Турк ҳайвонот дунёсининг ичига похол тикиб, деворлар бўйлаб тикка қилиб қўйган вакиллари жимжимадор безакларга мўлтираб қараб туришарди. Шунинг учун биз Надя билан ҳатто ҳовлида тунардик. Тўғридан-тўғри пляжда, мен пальма дарахтининг тагида, Надя эса тўр беланчақда ётарди. Уни дала ҳовлидаги бахтиёр турмушнинг ошпоқ тўрлари деб атарди. Баъзан ётиш олдидан грузинча қўшиқлар айтардик. Ёки гурунглашиб ўғирардик. Дунёнинг ҳамма ғаму ташвишлари ҳақида гурунглашардик. Асосан, Надя саволлар берар, мен жавоб қайтарардим. Мен ўзим эса ундан фақат битта нарсани — менинг нимамни яхши кўрасан, эркаклигимними ёки ҳаракатними деб сўрардим. Лекин уни кўп нарсалар қизиқтирарди. Қўпинча — Ильич тўғрисида сўрарди. Нима учун у оғир ётган вақтларида унга заҳар беришларини — яъни мени

ҳузурига киритишларини сўраганини, бошқа ҳеч ким билан гаплашишни истамаганини аниқлашга интиларди.

Мен воқеалар қандоқ бўлган бўлса, шундоғича айтиб берардим: у бошқа ҳеч кимга ишонмас эди. Ундай бўлса савол туғилади: нега, бўлмаса, мен унинг ишончини оқлашдан бўйин товладим ва илтимосини бажо келтирмадим. Унинг кўнглида менга нисбатан масъулиятдан қўрқди деган гумон бор, шекилли. Ёки менинг рақибларим устимга ёғдириши мумкин бўлган айбномалардан чўчиди деб ўйлаши мумкин эди. Ёки менинг ҳисоб-китобимга кўра, ўша кезларда Ильичнинг ўлиши мумкин эмас эди. Чунки менинг ўзим ҳам ҳали ҳокимиятни қўлга олишга тайёр эмасдим. Бунақа шубҳа-гумонлар унинг калласида туғилгани йўқ, лекин мен, барибир, жавоб берар эканман, ҳаммасини бор бўйича гапирдим — ўз жонига қасд қиладиганларни ёқтирмасам ҳам, Ильични ҳурмат қилиб туриб гапиргандим. Ўз жонига қасд қиладиганлар фақат ўзининг ҳаловатини ўйлайди. Ҳар бир умр интиҳосига етиб борганда ўзининг манзилени топади. Ўз жонига қасд қилиш эса йўқликка берилган аризадир. Демак, бу ҳеч қанақа ариза-париза эмас.

Бунинг устига, мен Ильич ўлиши билан унинг таржимаи ҳолини ўзлаштириб олиш ниятида эдим. Уни мангу яшайдиган Худога айлангирмоқ ниятида эдим. Лекин халқ яхши билади — худолар ўз жонларига қасд қилмайдилар.

Надя беланчака ётган жойидан яна Устоз мангу яшашдан умидвормиди деб сўради. Ҳамма бундан умидвор бўлади, бунақа умидсиз, умуман, яшаб бўлмайди деб жавоб бердим. Аммо ўзининг ҳаёти вафоти билан тамом бўлиб кетмаслигини тушунган ягона Устозни Ильич деб эмас, Исо деб атаганлар.

Шуни ҳам айтиб қўяйки, Надя ҳам худди Лаврентий каби, Исонинг қай томонлари менинг эътиборимни тортиши билан қизиқди. Унинг одамларни деб бажону дил ўлиб кетганими ёки одамларнинг уни деб жон фидо қилишларими?

Мен бу масалада ҳам бор ҳақиқатни айтдим. На униси, на буниси. Ҳеч ким бировни деб ёки биров учун ўлмайди. Ҳар ким якка ўзи-ўзини деб ва ўзи учун ўлади. Аммо Исо ўзига шунақа умрни ва шунақа ўлимни ўйлаб топган эдики, ундан кейин истаган одамнинг яшаши ҳам, вафоти ҳам севгига хиёнатдай туюлаверади. Аниқроқ қилиб айтганда, Исога хиёнатдай кўринади. Ўзига ўзининг хиёнати эмас, балки унга, Исога хиёнат. Бошқа одамга хиёнат. Шунинг учун ҳам у Худо бўлиб қолди.

У ўйлаб топгани йўқ, дея эътироз билдирди Надя, балки худди шундоқ умрни яшаб ўтди. Ва шундай вафот этди ҳам. Буни менга сен ўзинг айтгансан. Мен унга ҳеч қачон бунақа деган эмасман. Бир марта нима ҳам бўлиб, унга Исо ҳақидаги китобдан бир парчани ўқиб бергандим. Лекин уни бу китобни тўла ўқиб чиқишга мажбур қилолган эмасман. Бу парчани мен семинариядаги йилларимдан эслаб қолганман. Айтганча, Бухарин Надянинг ҳам, бошқаларнинг ҳам қулоғига гўё мен Лениннинг қабри тепасида айтган гапларимни шу китоб муаллифидан ўғирлаб олган, деган гапни қуйган. Ренандан. Буни ўғирлаш деб атаб бўлмайди. Шунақа сўзлар борки, улардан яхшироғини топа олмайсан. Шунинг учун уларни такрорлаб юрасан.

“Энди шухрат бағрида тинч ёт, мураббий, — деган эди Исо тўғрисида Ренан. — Мен яратган нарса нобуд бўлиб кетади деб хавотир олма. Вафотингдан кейин сен замин узра тирикликнинг дарбадар кечган умрингдагидан кўра минг бора тирикроқ ва севимлироқ бўласан.

Сен инсониятнинг туб моҳиятига айланиб қоласан ва дунёдан сенинг номингни ажратиб олиб бўлмайди. Кимда-ким шундай қиламан деса, бу бутун дунёни таг-туғи билан қаттиқ ларзага солади. Сен билан Худонинг ўртасида тафовут бўлмайди!”

“Ўлимни-ку ўйлаб топиб бўлмайди, — деб жавоб берган эдим Батумида Надяга қулиб, — лекин ҳар бир одам ўзига мос ҳаётни ўзи ўйлаб топади ва шунга мувофиқ умр кечиради. Лекин, рост, ўз жонига ўзи қасд қиладиганлар ўзлари учун ўлимни ҳам ўйлаб топадилар.

Агар ўшанда мен Надянинг ўзи учун ўлим ўйлаб топмоқчи бўлиб юрганидан хабардор бўлсам, бу гапларни гапирармидим. Индамай қўяқолмасмидим?

Айтганча, мен гапиришдан кўра кўпроқ индамай қўя қолардим. Индамай туриш унга ҳам ёқарди. Соатлаб сув ёқасида индамай ўтиришар ва олисларни тамоша қилардик. Олисларда эса мовийликлар мовийликларга кўшилиб кетмасди. Улар гоҳ ҳаво рангга айланиб, гоҳ яна мовийроқ тус олиб товланиб ётарди. Кейин қайтарди. Ўзининг сокин ва исёнкор ҳаёти билан яшашда давом этарди. Бир кунги Надя ҳатто йиғлаб юборди. Ҳойнаҳой, гўзалликдан йиғлади-ёв. Ёки мовийликни сўз билан тушунтириб бўлмасликдан йиғлади. Унинг юзидан оқиб тушаётган кўз ёшларини кўриб, менинг ҳам кўнглим бузилиб кетди. Кейин унинг елкасига бошимни қўйиб туриб, ёддан шеър ўқиб бердим. Бир маҳзун грузин ёзган. Айни мовийлик ҳақида.

Само рангин — мовий ранг, болаликдан севаман,
Болаликда у менга бошқа оламдек эди.
Энди эса, умримнинг чўққисиди турибман.
Ҳар нарсага алишмам мовий рангни, биродар.
Ёрнинг тиниқ кўзига ўхшаб кетар мовийлик,
Сенинг теран нигоҳинг мовийлик-ла тўладир.
Орзуларим мовийранг, юксакларнинг ранги бу.
Замин кенгликлари мовий рангларга эшдир,
Уни кўрганда қалблар ташвишларни унутар.
Қабрим устида менинг сийрак туман муаллақ,
Бошим узра зулматнинг қуюқ қора луди бу...

70. ГАМАРДЖОБА ШЕНИ!

Аввалига Мао меҳмонлар менга қарсак чаялпти деб ўйлади. У таъзим қила бошлади. Бироқ бир зумда вазиятни тушундию ён томонга бир қадам ташлади-да, гўё кителени тўғрилаётгандай, у ёқ-бу ёғини тортқилай бошлади.

Меҳмонхона остонасидан ҳатлаб ўтиб, мен ҳам кителимни текислай бошладим. Бошимда бир савол айланиб қолди: қизиқ, биринчи бўлиб ким қарсак чалишдан тўхтаркин? Жуда бетартиб тарзда қарсак чалаётганлари учун мен кулоғимга пахта тиқиб олгандай эшитмай қўйдим. Фақат кўзимгина ҳамма нарсага кўриб турарди. Шунда ҳам, чираниб, қошимни чимириб, кўзларимни зўрласам, у ёқ-бу ёқни зўрга кўрарди.

Ҳаммадан ҳам кўра кўпроқ Молотов ялтқоланарди. Унинг назарида. Кўз-ойнагидан таралаётган шуъалалар оғзининг қулоғига етиши билан биргаликда суратдаги ямламай ютилаётган дохий образи томонидан унинг қалбига тўкилаётган ширин даҳшатни яширишга ёрдам беради деб ўйларди.

Бу образ уни эзиб ташлади. Гарчи икки соат аввал театрда Вячеслав ҳали ёш кўринган бўлса-да, ҳозир энди ўзининг отасига ўхшаган сиёқда кўринмоқда эди. Пойафзалини чанг босиб кетишти. Наҳотки, унинг поймафзалини сўнгги марта Полина тозалаб берган бўлса? — деб ўйладим мен.

Кагановичнинг ҳам оғзи қулоғида эди. У баъзи бир шубҳа-гумонларини кўмиб улпурган эди, унинг ҳам ҳаёт хўжайинига айланадиган вақти етиб келмадикикин? Ўз ҳаётининг, албатта. Унинг номи Лазар эканига қарамай. Ва яна отасининг исмига ҳам қарамай: Моисеевич.

Маленковнинг ҳам жони қийноқда эди. Бир вақтнинг ўзиде қарсак чалиб, жилмайишни у уддалай олмасди. Унинг лунжлари семизлигидан, шипинқираб икки томонга тарвақайлаб кетарди. У бир зумда чапак маромини йўқотиб кўяр ва шу заҳотиёқ жилмайишини тўхтатарди. Шунинг учун пешонасини тириштириб, жиддий қиёфада чапак чаларди.

Иккита ҳар хил ишни бир вақтнинг ўзиде амалга оширишни Булганин ҳам эшлаёлмасди. Ҳам тиржайишни, ҳам министр бўлишни ўрнига қўймоқ керак эди. Бунинг устига тиржайишда кўнгличан бўлиб кўринмоқ керак эди, министрлиги эса — мудофаа министрлиги эди.

Ворошилов ҳали театрдалик вақтидаёқ анчадан бери ўзи мудофаа министри эмаслиги вазидан роса инжиб ўтирарди. Бунинг устига, лабига чипқон чиқиб, у ҳам шўрликни нари олиб бориб, бери олиб келмоқда эди. Чипқон вазидан жилмаймоқ унинг учун ит азоби эди. Унга ҳам худди Каганович каби ҳозир ўзининг Климент деган номи мутлақо ёқмай қолган эди.

Хрущев на фақат хушнуду хушқол эди, аини чоғда у ўлгидай терлар ҳам эди. Ва нафақат дили-дилидан чиқариб қарсақ чалаётгани учунгина эмас, яна шунинг учундирки, бу ерга келатуриб йўлда ичиб олган бўлса ҳам керак. Газак ҳам қилгандир. У жуда тўла одам эди. Бир неча марта қарсақ чалиши биланоқ панжасининг қирраси билан қип-қизарган башарасидаги терларни сидириб ташламоғи керак эди. Улардан ҳам кўпроқ даражада Микоян шоду хуррам эди. Қандайдир фидокорона хуррамлик эди уники. Гарчи ҳар эҳтимолга қарши ҳукумат аъзосига ўхшамасликка тиришаётган бўлса-да. Шунчаки, омади кулиб қарсақ чалаётган одамга ўхшашга интиларди. Оёғида инглизларнинг мокасини билан.

— Орлов! — дедим мен Орловга. — Берия қани?

— Шу ердаман, Иосиф Виссарионович, — деган жавоб эшитилди орқа томондан.

Мен орқамга ўтирилдим. Лаврентий шундоққина орқамда турган экан. Лекин шунақа қарсақ чалмоқда эдики, кафтларида қорни шапати ўйнаяпти деб ўйлаш мумкин эди. Гўё кўлида қорни думалоқлаб, билдирмасдан менинг манглайимга отмоқчидай.

— Мен бошидан шу ердаман, — деб аниқлик киритди гапига. — Ҳатто ундан олдин келгандим.

— Нимадан олдин?

— Сиз кириб келишингиз билан кириб келганман. Мен эшикнинг ортида тургандим. Сиз кўрмадингиз. Ёнимда майор Паписмедов билан бирга эдик. Иккимиз бирга қарсақ чалдик.

— Мен кирмасимдан олдин кирдингми?

— Йўқ, киришингиз билан кирдим.

— Майор қани? — дея уни қийнашни бас қилдим.

Қарсақ чалишини тўхтатмай, Лаврентий бир ёнига одимлади. Майор ўз навбатида унинг орқа томонида экан. Бурчақда. Мен кўзларимга ишонмадим.

Сабаб шуки, агар ишонсангиз, бир томондан майор билан, иккинчи томондан, менинг собиқ кўшним Давид Паписмедашвили ва Черчилл совға қилган суратдаги Исола ўртасида ҳеч қанақа фарқ йўқ эди. Фарқлари бўлса, фақат либосларида эди.

Мен шунинг учун ҳам қовоғимни уйиб, қорачиғимни ёпдим-да, хотирамдан ҳар хил манзараларни суғуриб олдим. Аввалига жуда эски манзаралар — Горида яшаган пайтим, кейин унчалик эскирмаган — Давид Кремлга менинг ҳузуримга келган пайтда сўнгра эса энг янгилари — журнал қўйиладиган столча устига мен триптихни ёйиб қўйганимдаги манзаралар намоён бўлди.

Шундан кейин мен қовоғимни кўтариб, яна майорга қараб қолдим. Бирдан бири бадтар. Шу ҳам погонли кийим бўлдики? Ва яна — аввалгиларидан фарқ қилароқ, бу майор асабий тарзда кўзини пирпиратар эди.

Мао ҳам кўзини пирпиратарди. Пирпиратар, қарсақ чалар ва Ши Чжэга энгашиб баланд овозда ўзининг саросимага тушганини баён этарди. Балки норозилигини баён этаётгандир. Негаки, унинг ўрнида бўлсам, мен ўзим ҳам буларнинг барини Сталин атайин уюштирган деб ўйлаган бўлардим. Ё эрмак қилиб, кўнгил очяпти, ёки бирон балони бошляяпти деб ўйлашим турган гап эди.

Чиатурели француз жувон билан, аксинча, кўзларини пирпиратаётгани йўқ. Улар бир-бирларининг кўзларини ушлаган ҳолда одамлар орасидан тикилиб, имкони борича майорга яқинлашишга ҳаракат қилишарди. Лекин Лаврентий уларнинг йўлига гов бўлганди.

— Гамарджоба шени! — дедим мен ва майорга қўл узатдим. (Яхшимисан дегани-да бу.)

Унинг катта-катта кўзли ва сўлоқмондай катта бурунли башараси сесканиб кетди. Кейин қарсақ чалишини тўхтатмаса, мен билан қўл бериб сўраша олмаслигига ақли етди.

— Гамарджоба, батано! (Аликлар бўлсин, афандим!) — дея мингирлади у паст овозда, лекин бир зумда ҳушини йиғиб олди-да, хитоб қилди: — Дидеба, Сталине! (Сталинга шарафлар!)

Унинг кўзларидаги завқ-шавқ учкунлари шу заҳотиёқ бир ёққа учиб гойиб бўлди. Унинг ўрнини яна ҳазинлик эгаллади. Лекин у яна бир марта ўзини ўзи ўнглаб олди-да, ўз кафтини қайтариб олиб, яна қарсақ чалишда давом этди.

Мен унинг бир қўли иккинчисидан қисқароқ эканини сездим. Худди меникига ўхшаб. Кейин унга яқинроқ бордим. Бўйи ҳам худди меникидай...

Берия мендан кўзини узмаган ҳолда жилмайди. Менга эмас, ўзига. Мен бармоғим билан ишора қилиб, ҳаммага гала-говурни тўхтатишни буюрдим.

Ҳаммадан кейин Хрушчев қарсақ чалишни бас қилди.

— Аба ткви сахели? (Отингни айт, нимадир?) — дедим майорга.

— Иосика Паписмедовиамханаго Сталин! (Мен, ўртоқ Сталин, Ёсикман Паписмедовман!)

— Мама бавшобаша Иосикас медзахда, — деб жилмайди у. — Иосебис гирси джер ар харо! Болобмден шемрча Иосика. (Отам болалигимда мени Иосиф дейишдан аввал Ёсик деб атаган. Катта бўлганимга қадар. Шу-шу Ёсик бўлиб қолганман.)

Мен ҳазиллашмоқчи бўлдим.

— Арц Иосебсгедзахда арц Иосес! (На Иосиф деб аташни истамаган, на Исо деб. Шундайми?)

Ёсик лабларини қимтиб олиб, хўрсинди.

— Ра мохелеа мамашени? (Отанг нима билан шуғулланади?) — деб сўрадим мен.

— Ориве абрдзанебулиа. (Ота-онам оламдан ўтиб кетишган.)

— Ори гхавда? (Улар икки киши эдимми?)

Майор онам бутун умри давомида тифлислик дурадгорнинг хотини бўлган, лекин отам деб Ёсикка фақат уни аташни буюрган. Буни эшитиб ҳайрон бўлдим: яна қимни ота дейишни буюрганикин? Қўшнисиними?

Йўқ деб жилмайди Ёсик. Чинакам отам Тифлистеда яшамаган. У савдогар бўлган. Мен фаҳмладим. Аниқроғи — эсладим: Чинакам отаси кўкда яшайди. Ва ҳеч нарсада бармоғининг изини қолдирмайди.

Лаврентийнинг бардоши етмади.

— Мама миси мартлац мезобели ико, амханаго Сталин. Тквени! (Унинг чинакам отаси чинданга қўшниси бўлган. Лекин сизнинг қўшнингиз бўлган, ўртоқ Сталин!) — Шундай деб яна жилмайди. Лекин бу гал бир ўзига эмас.

Гўёки менинг ҳам отам бўлмиш Давид Паписмедашвилининг устидан масхаралаб қулиш учун Лаврентийга Мао йўл қўймади. Биз томон яқинроқ келди-да, таржимони билан бирга икковлари бир хулосага келишганини айтди. Гўё грузинлар Сталинга ўхшар эмиш. Буни у тушунар эмиш. Бу билан Сталин Маога ниманидир исбот қилиб бермоқчи эмиш.

— Сиз билан, ўртоқ майор, ўртамизда қандайдир муштараклигимиз бор, — деб хулоса қилди Мао. — Аммо у билан Исонинг ўртасида ҳам муштараклик бор. Бироқ сиз билан Исо ўртасида ўхшашлик йўқ.

— Қанақа Исо билан? — деб сўради сертакланиб Лаврентий.

Мен Маонинг жавоб беришига йўл қўймадим. Унда ҳам, яъни Маода ҳам хитойлар билан муштарак бирон жиҳат бор дея тўнғилладим. Негаки, унинг ўзи ҳам хитой, хитойлар ҳам хитой. Мен билан майорнинг ўртасида эса ҳеч қанақа муштараклик бўлиши мумкин эмас. Негаки, мен грузинман, у бўлса йўқ. Грузин эмас. У яҳудий. Сўнги иборани эшитиб Ёсик галати бўлиб ўзгариб кетди. У ўртасида бурни чўччайиб турган бошини орқасига ташлади ва шикастланган қўлидаги учта бармоғини чўзди. Мен Мао учун бу гапни аниқлаб бермоқчи эдим, яъни майор шунчаки оддий яҳудий эмас, давомли яҳудий, у грузинларнинг яҳудийси демоқчи эдим. Аммо Ёсик бунга йўл қўймади. Гапимни бўлди.

— Суннат қилинган яҳудий яҳудий бўлавермайди. Яҳудийлик одамнинг юрагида бўлади. Шунинг учун ҳам ҳар бир одамда жиндай бўлса-да яҳудийлик бор.

Мен фаҳмладим: Ёсикда тошдан-тошга сакраб юрадиган шуҳратпарастлик касали бор. Ҳозиргина у Исонинг кўйини шўнғиб кетганди. Бунинг ҳали фурсати келгани йўқ деб ўйладим ва орқага, аввалги аҳволга қайтармоқчи бўлдим. Майорлигига.

— Гиквирс ром дагидзахе? (Сени чақиртириб келганимга ҳайрон бўлдингми?)

Ёсик энди майорга ўхшаб, грузинча жавоб берди:

— Ара. Амханаго Сталин! Амханагма Бериам митхра беледи дабадебис дгезе дагидзахебс. (Йўқ, ўртоқ Сталин! Ўртоқ Берия дарҳол огоҳлангириб, доҳий сени юбилей кунни чақиради деб айтиб қўйган эди).

Мен сесканиб тушдим. Биринчидан, шунинг учунки, Ёсик сирғалиб чиқиб, ғойиб бўлиб қолмасликни билар экан. Яъни зарур бўлганда, сирғалиб чиқиб ҳам кетаркан, зарур бўлганда эса чиқиб кетмас экан ҳам. Бир вақтнинг ўзида майор ҳам бўлаоларкан, Исо Масих ҳам.

Иккинчидан эса, гарчи Лаврентий Қумрон можаросидан майорни дарҳол чақиршига мени муттасил кўндириб келишга уринган бўлса-да, у майорни айна юбилей кунни чақиршишимни билган экан-да?

— Лаврентим дзалиан беври ицис, — дедим мен ранжиб. (Лаврентий жуда кўп нарсани билади-да...)

Берия пенесининг найзадай ўткир шуълалари билан майорнинг кўзларини қамаштирди.

— Ан дабадебис дгемде дагидзахебн мере, ан им дгестко! (Мен сента Доҳий сени ё юбилейгача чақиради, ёки юбилейдан кейин чақиради деган эдим. Ёки юбилей кунининг ўзида ҳам чақирши мумкин деб эдим.)

Мен гапни ҳазилга буриб юбормоқчи бўлдим. Маога ўтирилдим.

— Сизнинг одамларингиз шунақани биладими?

Маонинг таржимондан жаҳли чиққан эди — грузин тилини билмаслигидан.

— Бизнинг битга олимимиз эса, у ҳам мингрел, шуни исбот қилганки, ҳар кимки тамадди қилиш дардига чалинса, охир-пировардида у ўлади, — деб илова қилдим мен.

Мао гапимга кулди.

— Аммо биз барибир бу дардни қўлаб-қувватлаймиз, — дедим мен майорга.

— Негаки, ўлгандан кейин қайта тирилиш мумкин. Шунақами?

— Йўқ, мумкин эмас! — дея жавоб берди майор, бироқ Мао яна хохолаб кулиб юборди.

Мен гарчи майорнинг гапини тушунмаган бўлсам ҳам, меҳмонларга юзландим.

— Қани, ҳамма дастурхонга!

71. ЁХУДО БИЛАН БОШҚАЧА БЎЛГАНДИ...

Дастурхон теграсига тўғри келгандай ўтиришди. Лаврентий Ёсикни ўзи билан менинг ўртамга ўтказди, Мао бўлса, менинг қарама-қарши томонимдан жой олди. Чиаурели билан француз жуводдан кейин. Дастурхоннинг нариги бошига қўйилган подшо сервизидан олинган идишлар рўпарасида Маленков ўтирди.

Унинг ёнида ўтириб қолган Микоян тарелкани кунга солиб кўрди. Матрена Бутузова нима демоқчи эканимни нигоҳи билан тушунди ва бориб, такаллуфсизлик билан Микояннинг қўлидаги тарелкани тортиб олди. Кейин Маленковнинг тумшуғи остидан идиш-товоқларни йиғиб олиб, Ёсикнинг олдида олиб келиб қўйди.

Хрушчев хохолаб кулиб юборди ва тарелкаларидан бирини Маленковга узатди. Уларнинг иккови ҳам кўзимга ҳозир — Ёсикнинг олдида жуда бесўнақай тарзда семиз кўринди. Фақат уларгина эмас, Валечка ҳам. У ҳозир Маленковга янги идиш-товоқ олиб бормоқда эди.

Микоянни мазах қилиб Берия Ёсикнинг тарелкасини кунга солиб кўра бошлади.

— Бу, Микоян, шоҳона сервис. Сен нима деб ўйлайсан, нега уни Матрена... Матренанинг олдидан олиб қўйди?

Шундай деб Берия хохолаб кулиб юборди. Микоян индамай қўя қолишни маъқул кўрди. Бунинг ўрнига кулишда давом этди.

Лаврентийнинг ўзи жавоб берди.

— Шунинг учунки, Микоян, Маленков подшо эмас. У ҳеч қачон подшо бўлган эмас. Бизнинг қадри меҳмонимиз Паписмедов эса нафақат подшо бўлган, балки Масих ҳам бўлган. Айна чоғда майор бўлгани ҳолда Исо Масих бўлган.

Озгина сукутдан кейин Берия қўшиб қўйди:

— Худди шу стол теграсида ўтириб, ноябрда мен сенга айтганимда, “бунақа бўлиши мумкин эмас, бир вақтнинг ўзида битта одам иккита одам бўлиши мумкин эмас” деб тутақиб кетган эдинг. Яна бунинг устига биттаси ўлиб кетган бўлса деб хуноб бўлган эдинг. Эсингдами?

Яна бир марта ўртага сукут чўкди. Мен бир нарсдан хавотир ола бошладим — бунақа семиришда “Матрена”га териси етмай қолса, нима бўлади? Ҳозир шундоқ ҳам терисини деярли ишлатиб бўлипти. У шунақа даражада тез қизариб, қовоқ-тумшуги осилиб кетдики, шу топда хорижлик меҳмоннинг кўз ўнгиде ёрилиб кетиши мумкиндай туюларди. Лекин гапга жавоб беришга иштиёқки йўқ эди. Унинг ўрнига жавобни яна Лаврентийнинг ўзи беришини билади-да.

— Ҳа, кўриб турибман, эсингда, — деб жавоб берди Лаврентий. Ва яна шунини кўрягманки, одамда нафақат ўзининг қалби бўлиши, балки яна бошқа қалб ҳам бўлиши мумкинлигини тушуна бошлабсан. Масалан, Исо Масихда шунақа эди-да...

Маленков мадад кутиб, мен томон талпинди: Нигоҳи билан. Мен нигоҳимни бошқа томонга олдим. Ҳатто юбилей важидан дабдабага ҳақим бўлса-да, мен фикрларимни ошкор этмоқчи эмасдим.

Лаврентий бурнига тушиб қолган пенснесини тўғрилаб, мамнуният билан томоқ қирди-да, гапини давом эттирди.

— Ҳа, ўртоқ Маленков, одамда ўзиникидан бошқа бегонанинг ҳам жони бўлиши мумкин. Буни очиқ айтиш керак. Сиз билан биз комсомол ёшидан ўтганмиз ва институтга имтиҳон бераётганимиз ҳам йўқ. Биз балоғатга етган одамлармиз. Давлат арбобларимиз! Лекин айни чоғда Маленков, кўриб турибман, агар қўқисдан бирор киши яҳудий бўлса ёки грузиялик бўлса, унга ишонмайсан. Лекин бизнинг қадрли меҳмонимиз — у ҳам яҳудий бўлса-да ва у ҳам грузиялик бўлса-да, ҳалол одам.

— Нима учун “ҳам”? Бу ерда яна грузиялик яҳудийдан ким бор? — дея ўпкалади Хрушчев.

— Мен бунда “бундагилар” тўғрисида гапираётганим йўқ. Умуман гапирягман, — деб жеркиб ташлади Берия ва менга кўзининг қирини ташлаб қўйди. Менинг фикрларимни ошкор қилаётганидан кўнгли тўқ эди. — Мен бу ерда бизнинг меҳмонимиз ҳузуримизга майорлик погонларидан ташқари яна тоза қалбини олиб келганини айтягман. Бу қалб — Исо Масихнинг танасида яшар эди. Исо Масих эса, ўртоқ Хрушчев, ер юзидаги энг таъсири ўткир одам.

Ҳамма бир-бирига қараб олди.

Ҳатто майор ҳам бошини кўтариб, кўрқиб кетган кўзларини менга тикди. У масъулиятдан кўрқиб кетган эди.

— Эс арис витом? (Унинг ўзими?) — деб сўрадим, унга томон энгашиб.

— Вер гавиге! (Гапингизга тушунмаягман!)

— Ромелиа аматши вераги Йуда — тко? Чвени дзма Берия? (Улардан қайси бири сотқин? Ёхудоми? Ёки бизнинг биродаримиз Бериями?)

Майор эшитган гапи Берия тўғрисида эмас, балки Ёхудо тўғрисида кетаётгандай кўрсатди ўзини.

— Ик сул схванаирад ико. (Ёхудо билан бошқача бўлган эди.)

Берия қисқагина тин олди, сукут мобайнида сўнгги иборанинг маъносини идрок этишга ҳаракат қилди. Менга шундай туюлдиди, у бу иборани зимдан қулоқ солиб туриб эшитиб олди. Лекин уни эшитиши биланоқ дарҳол хафа бўлди, бошини силкитди-да, менинг суратим осиелиқ турган деворга юзини буриб олди.

— Ҳа, худди шундай Никита Сергеевич! Исо Масих бутун дунёдаги энг улуғ инсондир. Шу жумладан, Украинани кўшганда ҳам. Энг улуғ. Лекин фақат бизнинг юбиларимиздан кейин. — Шундай деб портретга бош ирғади.

Бу портрет менга ёқмас эди. Агар ундаги орден ва медалларнинг миқдорига қараб ҳисобласа, ҳозир мен неча ёшда бўлсам, суратда ҳам шу ёшда тасвирланганман. Бироқ сочларимнинг рангига ва қалинлигига, кўзимдаги нурга қадди-қоматимни тутишимга қараганда, семинарийни ҳозиргина тугатган пайтимдагига ўхшайди. Гарчи кўзимдаги ифодага қараганда, дўндиқ ойимчалар

тўғрисида орзу қилишда давом этаётган бўлсам-да, қаерда қанақа иш билан шуғулланишимни ҳали ҳал қилганимча йўқ.

Бериядан кейин нима учундир ҳамма менга эмас, портретимга қарай бошлашди. Берия бардамлик билан хўрсинди-да, бир қадаҳни қўлига олиб, уни қизил шароб билан тўлдирди ва яна деворга ўтирилди.

— Мен бугун юбиляр шарафига айтилган ҳамма нутқларни тингладим. Сизлар ҳам тингладинглар. Фақат меҳмонимизгина мажлисда йўқ эдилар. Қолганларидан кўра менга кўпроқ ёққан сўзларни такрорламоқчиман. “Янги даврнинг бошланишини ўртоқ Сталин туғилган кундан бошлаб ҳисоблаш фурсати етиб келди! Бизнинг давримиз ҳали унча кўп ёшга киргани йўқ. У ҳали жуда ҳам ёш. Майли, ўртоқ Ворошилов минбарга чиқиб, бизга унинг ёштини айтиб берсин!”

У ўрнидан турди ва девордаги суратдан кўзини олмай, деди:

— Етмиш ёшда!

— Айни ҳақиқат! — дея маъқуллади Берия кўрсаткич бармоғини портрет томон ўқталиб. Ҳолбуки, портретга кўра бизнинг эраимиз ҳали жуда ҳам навқирон ёшда эди. Бугунга қадар, ўртоқ Ворошилов, бошқа ўртоқлар ва француз хоним, шу бугунги кунга қадар онгли давримизни меҳмонимизнинг туғилган кунидан ҳисоблаб келишарди. Меҳмонимиз эса 1949 йил аввал таваллуд тошган. Лекин бу рақам эскириб қолди. — Шундай деб Ёсик ўтирилди. — Сиз розимисиз?

— Розиман, — дея бош ирғади Ёсик. — Бироқ мен, яъни... Исо аввалроқ туғилганман. Олти йил аввал туғилганман.

Берия хафа бўлди — Ёсик унинг саволини тушунмади.

— Шундай бўлиб чиқяптики, у ўттиз уч ёшда қазосини топмаган, балки ўттиз тўққиз ёшида вафот этган, — дея ҳисобини чиқарди Ворошилов.

— У кейинроқ қазо қилган, — деди Ёсик. — Саксон ёшларида.

Энди Ворошилов хафа бўлди.

— Мен сўраганим: у салбга тортилганда, сизнингча, ўттиз тўққиз ёшдаמיד?

— Бизнингча эмас, ҳақиқатга кўра, — деди Ёсик ва менга қараб қўйди.

— Тушундим, — деди Ворошилов бош ирғаб. — Лекин саксонда қазо тошган. Мажозий айтганда.

— Йўқ, ўртоқ Ворошилов, мажозий айтганда эмас. Табиий, шундай бўлган. Ворошилов ўйланиб қолди, лекин индамай ўтириб, масалани ечишга ожизлик қилди.

— Саксондан ўттиз тўққизни олиб ташласак, нима чиқади? Қирқ бир... — дея оғриқдан афтини бужмайтирди.

— Тўғри, қирқ бир чиқади. Фақат бизнинг ҳисобимиздагина эмас. Ҳамманинг ҳисобида ҳам шунақа чиқади, — деди Булганин Климентнинг чипқон азобидан қийналаётганинидан хурсанд бўлиб.

— Унда шундай бўлиб чиқяптики, — деди Ворошилов Ёсикка қараб, — Исо салбга тортилган кўйи қирқ бир йил дош берган экан-да? Шунча ётгандан кейин вафот тошган экан-да?

Булганин ўтирган жойида безовталаниб қолди, лекин дарҳол бу масалага қизиқиши йўқолди.

— Шунақа бўлганми? — деб жонланиб сўради Хрушчев.

Ёсик жилмайди.

— Салбда мен... яъни Исо бор-йўғи салбга тортилган кўйи олти соат ётган. Тўғри, кейин ўттиз тўрт йил ўтгач, вафот этган.

Ҳамма менга қаради. Мен ажабланиш белгиларини намоён қилмадим.

72. ЯЛТИРОҚ ТЎҚАДАГИ ЮЛДУЗ...

Бошқа нарса тўғрисида гаплашишга киришишдан аввал мен Лаврентийга жойига ўтиришга буюрдим ва бундан буёғига ўзим тамадалик қилишимни эълон қилдим. Кейин томоғимни қирдим-да, ўртоқ Сталин учун қадаҳ кўтаришни талаб қилдим. Ҳамма баравар кўтаришини талаб қилдим. Сўз айтмай. Менинг суратимга ҳам мурожаат қилмасдан. Кейин демократия эълон қилиб юбордим: ҳар ким хоҳлаган нарсаси учун ичади. Лекин охиригача ичади. Лекин

мен учун ҳам ичилмайди. Ҳаммадан кўп қадаҳ Мишелнинг шарафига кўтарилди. Иккинчи ўринни Мао эгаллади. Ёсик учун фақат икки киши — Берия билан Мишел ичишди. Майорнинг ўзи ҳеч ким учун ичмади. Фақат мента бақрайиб қараб турарди. Гўёки у ҳам нималаргадир ишонмагандек кўринарди.

Теварак-атрофдагиларнинг ҳаммаси кайф қила бошлади. Фақат угина бундан мустасно эди.

Мишел аллақачон менинг “Казбек” имдан олинган иккинчи папиросни чекиб тутатмоқда эди. Берия эса уни грузин пишлоғи билан сийлаб ўтирар экан, гўшг эмасликнинг, фақат сабзавот билан тириклик қилишнинг афзалликларини тушунтириб ўтирар эди. Бунақа овқатнинг ҳатто эркакнинг белини бакувват қилишда ҳам аҳамияти бор эмиш.

Хрушчев Маленковга алланималарни уқтириб ўтирарди. Гўёки ароқдан дунё ажойиброқ кўринар эди. Винодан эмас, ароқдан кейин. Винодан кейин, аста ётиб ухлагинг келади. Юз граммдан кейин эса яйраб яшагинг келади. Икки юз граммдан кейин эса икки баравар тезроқ яшай бошлайсан. Маленковга бунақа истиқбол ёқмади. У ҳаётни шундоқ ҳам жуда тез ўтиб кетади деб ҳисобларди.

Каганович мени олти марта чақирди, лекин мен ҳам ўзимни олти марта эшитмаганга олиб туравердим. У мени дўлма-балиқ билан сийламоқчи эди. Кечки тамадди учун балиқни у ўзи билан уйдан олиб келганди. Балиқни унинг синглиси Роза пишириб берипти. У Лаврентийга тақлид қилмоқчи бўлипти — Лаврентий мента уйдан мингрелча таомлар келтириб турарди.

Валечка Маонинг орқасида турган ҳолда унга қовурма гўшгни пишириш йўлини тушунтирмоқда. Ва рус пазандалиги билан боғлиқ бошқа саволларга жавоб бермоқда. Мао бўйинини буришга ҳаракат қиларди. Бироқ унинг ҳаракатлари, барибир, беҳуда кетарди. — У бир марта ҳам Валечкани нигоҳи билан тўлалигича қамраб ололмади — гоҳ ўнгдан, гоҳида сўлдан фақат сони ёки яноқларини кўрарди, холос.

Ворошилов мени катта галабалар учун қадаҳ кўтартирмоқчи бўларди. Лекин қайси галабалар учунлигини айтмасди. Ва ҳатто ўтмишдагими ёхуд келажакдаги галабаларми — бунга ҳам шама қилмасди.

Булганин зерикиб ўтирарди. Уни ҳиқичоқ тутган эди.

Ёсик ҳам зерикиб ўтирарди. Тўғрироғи, у ҳайрон эди, ҳатто Мишел билан Лаврентий ҳам уни ортиқ эсламай қўйишганди. Француз жувон аллақачон Бериянинг жигаридан уриб бўлганди. Мишел эса Лаврентий унга кетма-кет тутиб турган гўшгсиз таомларни иштаҳа билан туширарди. Бу таомларни унинг хотини Нина эрдан мента бериб юборганди.

Мен ҳамма нарсга жойида бўляпти деган тўхтамга келдим ва яна бир қадаҳ айтдим. Бу қадаҳ ҳам демократик қадаҳ эди. Аммо бу гал ҳам охиригача ичиш шарти билан. Бу гал энди Мао учун ёки Ёсик учун ҳеч ким қадаҳ кўтармади. Ҳамма Мишел учун кўтарди. Ворошилов эса, ниҳоят, катта галабалар учун қадаҳ айтди.

Одатда, тўртинчи косадан кейин менинг тиррақиларим учун — аталадай суюлиб кетишлари учун — яна ўн дақиқа фурсат етарли бўларди. Шу муддат мобайнида биз Мао билан анча нарсани гаплашиб олдик. Гапни мен бошладим. Чунки Валечка, гарчи одобдан бўлмаса-да, нигоҳи билан мендан хитойнинг шилқимлигидан кутқаришни илтимос қилмоқда эди. Мао қовоқ бошпини ликиллатиб, пазандалиқ ҳақидаги мулоҳазаларини давом эттирар экан, Валечкага глобал ёндашувини намойиш қила кетди. Жумладан, дунё ишлаб чиқарадиган асосий маҳсулотига кўра уч империяга бўлингани тўғрисида гапирди. Булар буюдодан, гуручдан ва жўхоридан ароқ ишлаб чиқарадиган давлатлардир.

— Руслар маккажўхоридан ҳам ароқ олади, — деди кайфи ошиб қолган Ши Чжэ.

Унга қўшиладиган маҳсулотлар ҳам дунёни янада кескинроқ ажратиб юборган эмиш. Масалан, Хитойда соя, Ҳиндистонда ҳар хил хушбўй гиёҳлар, Ўрта ер денгизи бўйидаги мамлакатларда зайтун мойи, Шимолий Оврупа ва Мексикадаги Чилида — сариг ёғ.

Валечка унинг гапини тузатди — Чили Мексикада эмас, деб.

Мексикада деб ўжарлик қилиб туриб олди Мао. Яна айбни таржимон бўйнига олиб қўяқолди: “Чили” деган сўзни Мексика тилидан “туюлган қизил қалампирли помидор шарбати” деб таржима қилиш керак эмиш.

Таржимон билан ёнма-ён ниманидир хаёлини суриб ўтирган Молотов сесканиб кетди. Мен уни тинчлантирмоқчи бўлдим: — Қўрқма, гап сенинг тўғрингда кетаётгани йўқ, тамадди қилинадиган нарсалар тўғрисида кетяпти, — деб таскин бердим. Бироқ у қизариб кетди ва фақат ваҳший қабилаларгина тирик нарсаларни истеъмол қилишини маълум қилди. Мен жилмайдим: гарчи дохий гапираётган бўлса-да, гап дохийлар тўғрисида эмас, балки халқларнинг дидлари тўғрисида боряпти, дедим. Жониворларга нисбатан эмас. Таржимоннинг тушунтириб беришича, Маонинг фикрига кўра халқларни ўзаро оддий маҳсулотлар ажратиб туради.

Ниҳоят, Молотов ҳам анча-мунча тинчиб қолди, лекин у шунақа нарсалар ҳам борки, улар одамларни бирлаштиради деган гапида туриб олди. Масалан, қанд ёки асал. Мен учун кутилмаганда Маонинг бу таърифи жуда маъқул тушди. Асал деб хитоб қилди у, “самовий тер” ва “юлдузларнинг сўлакайи” дир. Менинг хижолат бўлаётганимни сезиб, бу таърифлару сифатлар уники эмаслигини айтди. — Гарчи шоир бўлса-да, бу ибораларни у ўйлаб топган эмас, балки халқ шеъриятидан олинган, деди.

Бунга жавобан Молотов анча ранжиди — рус халқига бундай таърифлар бегона, деди. — Ҳамма гап ана шунда-да, — деб хурсанд бўлди Мао, гўёки одамларни бирлаштирадиган маҳсулотлар ҳам ажратиб туради. Шундай деб менга саволчан назар ташлади.

Мен мужмалроқ жавоб бердим. Ильич асални илоҳий маҳсулот деб ҳисобларди. Ва яна ҳазиллашиб, фақат асалгина одамга унинг мангулиги ҳақидаги фикрни сингдиради, дерди. — Фақат асалми? — деб сўради Мао. — Йўқ, — деб жавоб бердим мен, нафақат асал, Ильич бу масалада муболағага йўл қўйган.

Асал ва мавзолей!

Мао табассумини яшириб, мenden сизнинг фикрингизча, мангуликка олиб келадиган нарса нима, деб сўради. Мен ўйланиб ўтирмасдан, чахохбили деб жавоб бердим. Уни тайёрлаш йўллари ҳам айтиб бердим: товукни расамади билан майдалаб, кострюлкага терилади, унинг устидан помидор шарбатига ийланган пиёз солинади, уларга қўшиб, лимон шарбати. Узум сиркаси ва кўкат солинади. Кўкатлар — экстроген, кинза ва петрушкадан иборат. Шу муносабат билан уйланган куним эсимга тушди. Надя билан тўйимиз кунни қайнанам менга алоҳида ҳурматини намоёниш қилмоқ учун бизга чахохбили қилиб берган эди. Лекин бир жуфт жўжа тополмаганди. Битгасини топган-у, иккинчисини тополмаган. Ҳатто мен аралашгандан кейин ҳам бунинг иложи бўлмаган. Энди эса — мана, ўзингиз кўриб турибсиз — мангуликни қўлга киритиш осон бўлиб қолган. Жўжаларни ҳам ўзимиз етиштирамиз, мавзолейни ҳам ўзимиз қуряпмиз.

Мао яна табассумини яширди ва менинг ҳамюртларимдан бири, биринчи хитой императори Чин Че Ван мангуликни мавзолейдан ташқари жўжадан бўлган таомлар таъминламайди, балки қўзиқорин билан садаф таъминлайди деганлигини айтди. Бу император “Янги мелоддан” уч юз йил бурун яшаб ўтган дея давом эттирди Мао, лекин дарҳол: “Исо Масих таваллудидан олдин”, дея гапини тўғрилади. Яъни қўпол ҳисоб-китоб қилганда. Бизнинг эрамыздан 22 аср аввал яшаб ўтган экан. Ва бутун умри давомида нариги дунёдаги ҳаётга тайёргарлик кўрган экан. Яъни — ўлимга тайёрланиб яшаган. Исо Масихдан фарқ қилароқ, у ўлимни оддийгина, бемалол ҳал қилса бўладиган муаммо деб ҳисоблаган. Ўлимни у чиндан ҳам жуда жўн тасниф қилган: ниҳоят, у ўлимга тайёргарлигини кўриб бўлиб, ўзининг мангу яшашига астойдил ишониб қолган. Лекин тайёргарлигини жуда пухта кўрган. Ер остида шаҳардек келадиган катта бир мавзолей қурган. Майдонлари, омборлари, бошқа ёрдамчи иншоотлари, қасрлари ва лашкарлари турадиган ётоқлари билан. У ерга сополдан ясалган пиёда аскарлардан сон-саноксизини териб чиққан. Уларнинг қўлига ҳақиқий найзаларни тутқазиб қўйган.

Ҳар эҳтимолга қарши суворийларга ҳам жой тайёрлаган. Суворийлар ҳам сополдан ясалган. Қанақасига? — деган саволни эшитди Ворошилов. Лекин бу савол жавобсиз қолди.

Шаҳар транспорти ҳам барпо қилинган эди, деб давом этди Мао. — Улар отлар, аравалар, извошлардан иборат экан. Тириклигида нимагаки эҳтиёжманд

бўлиб яшаган бўлса, ҳаммасини мухайё қилиб қўйган. Лекин айни чоғда император ўлмасликка ҳам тайёргарлик кўриб борган. Бунинг учун у аёллар билан ишратдан ўзини сақлаган, ўзини аждарҳо деб, яъни Шарқнинг рамзи деб билган, йўлбарздан, яъни гарб дунёсидан аччиеланган, кўзиқорин еган ва нафас олишда ҳам қаттиқ парҳезга амал қилган.

Молотов мураккаб қотишмаларга қизиқди. Унга таржимон жавоб бергач, Че Ваннинг ишончи комил бўлганки, бизнинг ҳар қайсимиз ўзимизда космик нафаснинг бир қисмини олиб юрамиз ва уни созуриб, тутатанингиздан кейин вафот этамиз. Шунинг учун император тежаб нафас олар, ичидаги ҳаволарнинг орқасидан чиқиб кетишига йўл қўймас, бунинг учун орқасига садафдан ясалган тикинни тикиб юарди.

Мен ҳайрон бўлдим — наҳотки, император шунақа тикинни тикиб юриб ҳам ўлиб кетган бўлса?

Мао бош ирғади: ўлганда қандоқ денг? Ёш ўлган, азоб-уқубатлар чекиб ўлган.

Савол беришларини кутиб ўтирмай Ши Чжэ илова қилди: садаф Шарқда вақта тобе эмасликнинг рамзи ҳисобланади. Шунинг учун император нафақат садафлардан тикин сифатида фойдаланган, балки уни истеъмол қилиб ҳам турган. Ва тез айнийдиган мўрт ичак-чавоқларини устини мангу айнимайдиган жисм билан қоплашга ҳаракат қилган.

73. ИСО МАСИҲ САЛБДА ЎЛГАН ЭМАС

Ёсикнинг калга-калга мухтасар иборалари икки чаккамдаги томирларда оққан қонни гупиртириб юборди.

Исо Масиҳ Вифлеемда туғилмаган.

Назаретда ҳам туғилмаган.

Қумронда туғилган...

У Исо Назаретли эмас, балки Исо Назорейлидир.

У назорейлардан.

Олий илмга даҳлдор бўлганларнинг авлод-ажлодларини шундай деб аташган.

Уларни “золотлар” ёки “сикарийлар” деб аташган. Яъни, қонунпарварлар. Ёхудо Искариот каби. Уларни яҳудийларнинг ўзлари шундай деб аташган.

Римликлар эса уларни “қароқчилар” деб атаган. Исо эса салбда жон берган эмас. Ва Қуддуси шарифда ҳам вафот этмаган. Ва ўлпандан сўнг у қайта тирилган эмас. У шаҳид ҳам кетмаган, у асосий жангида мағлуб бўлган сиёсатчи эди.

Кейин эса душманини унутиб юборди ва ундан ўчини олди. Урушда ентиб чиқди.

Бошқа ва қутилмаган урушда галаба қозонди. Бу уруш бирон душманга қарши эмас, балки инсондаги инсонийликка қарши уруш эди. Ҳаётдаги бўшлиқларга қарши. Умиднинг беҳудалиги ҳақидаги ҳақиқатга қарши. Ва адолатта интилишларга қарши. Аммо у бу урушни бир хаёлпараст сифатида ютиб чиқди. Ҳаёдан ютди.

Ўзига тасалли маъносига ютди.

Шунинг учун ҳам ўзига ўхшаганларга, мағлуб бўлганларга, кўпчиликка тасалли бўлмоғи учун.

У халоскор ҳам эмас эди. Фақат тасалли бергувчи эди. Беихтиёр тасалли бергувчи. Инсониятни халос этишга ҳеч қачон интилган ҳам эмас эди.

Фақат бир метёрда интилган — подшо тахтига интилгандай интилган, холос.

Лекин самовий салтанатни ерга олиб тушадиган даражада эмас.

Аммо Исроил тахтини оёққа турғизиб олиш даражасида.

Устоз шу тахтга ўтириб, бутун дунёни олишни орзу қилган эди.

Бу дунёни ягона Худога маъқул маскан деб билиб.

Ҳар қандай қурбонлар эвазига бўлса-да, маҳшар куни эвазига. Бу маҳшар куни у қози бўлади, лекин маҳқум бўлмайди. Қурбон ҳам бўлмайди. Исо Масиҳ ҳақидаги ривоятни эса унинг ўзи ўйлаб чиқарган.

Шу ваддан ҳам урушда ютиб чиққан.

Бу ривоятни ўйлаб топар экан, унинг ростдай чиқишига ўз ҳаёти билан ҳисса қўшган. Уни, яъни ҳаётини қурбон қилиш эвазига эмас, балки чинакам ҳақиқатни қурбон қилиш билан.

Гарчи Лаврентий майор Фаластиндан бомба олиб келган деб огоҳлантирган бўлса-да ва гарчи бу ибораларнинг баъзи бирлари авваллари ҳам дастурхон устида Ёсикнинг оғзидан чиқиб-нетиб турган бўлса-да, улар менинг кўксимда бири-биридан баландроқ овозда портлаган ва ерда кўпириб турган қонларни менинг бўғриқиб турган чаккаларимга ҳайдаган.

Лекин бунинг эвазига кўкрагим, қорним ва юрагимнинг тафти бироз босилгандай бўлди. Худди шунга ўхшаб, бундан кўп йиллар муқалдам болалигимда тушимда Устознинг асосий ваъзини эшитганимда бутун аъзои баданим бирдан совиб, томиримдаги қонлар тинчиб қолган эди. Ваъзни бошидан охириги сўзларигача эшитган эдим. Ваъз ҳақиқатни қурбон қилиш — кум устида иморат қуришдай гап экани тўғрисида эди. “Ёмғир ёғиб, анҳорлар оқади, шамол туриб, уйларга ёпирилади ва уйлар қулайди. Жула катта қулашлар бўлади”.

Ёсик айтган сўзлар бутунлай бошқа сўзлар эди. Фикрлар ҳам бошқа эди. Лекин менда зарра шубҳа йўқ эдики, Устоз асосий фикрларини худди Ёсик айтган оҳангларда баён қилган.

Эҳтимолки, гап бунда ҳам эмасдир. Ва эҳтимолки, дардга чалинган кўлнинг бир-бирига чатишиб кетган учта бармоғида ҳам эмасдир. Кўз қорачигининг ҳаракатсизлигида ҳам эмас. Ҳатто майор бирор марта мижжа қоқмаганида ҳам эмас. Ҳеч нарсага тузукроқ қарагани ҳам йўқ. Мабода қараган бўлса-да, кўзи бунда бўлса-да, хаёли бошқа жойда эди.

Асосий нарса — комил ишончда. Шундай ишончдаки, бунақа ишончга одам ўз ақлидан бутунлай мосуво бўлгандан кейин эришади. Ёки ақл-идрок инсоннинг билим олишида кўп ҳам кўл келаверадиган манба эмас эканига астойдил ишонгандан кейин пайдо бўлади.

Ёсик “чин ҳақиқат” тўғрисидаги гапини тилга олганида мен, ниҳоят, бошимни силкиб кўтардим ва унинг дами ичига тушиб кетди.

Мен ҳеч қайси томонга қараганим йўқ. Фақат ичимда тобора кучайиб бораётган шовқинга қулоқ тутдим. Лекин энди эса у пасайиб бормоқда эди. Миям қанча тинчиб бораётган бўлса, қулоғимга вақт жавонидидаги капкирнинг бориб келаётган овози тобора аниқроқ эшитиларди.

Меҳмонхонада ҳам худди кўксимдагидек сукунат ҳукмрон эди. Ва худди шунга ўхшаш салқин эди. Кейин яна қулоғимда бўшлиқдан чиққан қора пардадаги ўн бештача тешикчани илғаб олдим. Кейин эса Ёсикка қарадим, унинг кўзларида ҳазинликдан ташқари яна нимадандир хавотир борлиги сезилиб турарди. Бу хавотирликнинг бойси шунда эдики ё ҳеч ким ҳеч қачон унинг ҳақиқатида ишонмаган, ёки бўлмаса, ҳозиргина унинг оғзидан чиққан ёлгон ўзини нобуд қилмоғи мумкин эди. Ва шу тарзда ҳақиқатнинг нобуд бўлишига йўл қўймас эди.

Унинг нигоҳида мен болалигимда билган Исонинг ўзига хос хавотирлиги бор эди, ёки бўлмаса, нақд шайтоний васваса мавжуд эди. Ҳар доим тасаввуримда яшаган шайтоннинг ваҳимаси, балки ҳам Исонинг, ҳам шайтоннинг ваҳимасидир. Менга фақат бир нарса равшан бўлиб кўринди. Майор Паписмеловнинг жисмида униқидан бошқа яна кимнингдир қалби биқиниб ётарди.

Мен нигоҳимни меҳмонларга бурдим. Улардан ҳеч қайсиси Ёсикка қараётгани йўқ эди. Ҳаммалари менга кўз тикишган. Маодан, Лаврентийдан ва француз жувонидан бошқа. Учқовларининг кўзлари ҳам мастона ялтирар, лекин уларда ҳам қандайдир хавотирлик пусиб ётарди. Шу вайдан уларнинг мижжа қоқмасликлари енгилроқ кўчарди. Мен ниҳоят чуқур сўлиш олдим, жилмайдим, кескин кўл ҳаракати билан хавотирли нигоҳларни ўзимдан нари қувдим. Кайфи тароқ меҳмонлар ҳам чуқур сўлиш олишди ва ўзларини бемалолроқ тута бошлаганди. Хрушчев бўлса жарангдор овозда кулиб юборди, рюмкани тақ эткизиб столга қўйди-да, грампластинкалар турган жавонга ташланди.

Ворошилов катта ғалабалар учун қадаҳ кўтарди. Микоян аввал кулди, лекин кейин қафтлари билан юзини силаб қўйди. Қолганлар шу билан ҳазил тамом деб ўйлашди ва хушнудлик билан чақчақлаша бошлашди. Каганович эса нима вайландир закийлиги учун Лаврентийга миннатдорлик билдирди.

Маленков яна Хрущев билан рақс тушишга кўнмади. Бу гал — аргентина тангосига. Лекин бунинг ўрнига ўзининг собиқ яхудий куёвининг акаси тўғрисида гапириб бера бошлади. У ҳам яхудий экан. У ҳаммага ўзини нима учундир маршал Кутузов деб таништирамоқчи бўларкан. Бироқ Кутузовдан иккала кўзи ҳам соғлиги билан фарқ қилар экан. Хусусий фикри ҳам бор экан. Бироқ Маленков ҳозирча бу фикрга ишонишга тайёр эмасди. Гўё улуг саркарда халққа бир кўзини кўр кўрсатиб юрмоқчи бўлган, аммо нима мақсадда шундай қилмоқчи бўлгани маълум эмас, деб ишонтирамоқчи бўлган. Аммо собиқ куёвининг акаси бу ишдан жуда аниқ бир мақсадни: рус қаҳрамонининг ҳалоллигига нисбатан шубҳа-гумон уйғотишни кўзлаган. Энди Кагановичнинг аччиғи чиқди ва ҳикоя муаллифидан бу фикрнинг эгаси кимлигини сўраб-суриштира бошлади.

Ши Чжэ ўзига яна жиндай қуйиб олмоқчи бўлган эди, Мао стаканини олиб қўйди ва Валечкага топширди.

Гарчи Чиатурелининг ҳам кайфи ошиб қолган бўлса-да, ичиб ўтирганлар орасида қатъий ҳаракат қилиб, столнинг мен ўтирган томонига яқинлашди-да, баланд овозда майорга гапирди:

— Шен, қацо, гесмис ра ибодиале ок ту ара? (Сен тушуняпсанми — бу ерда нима тошанингни?)

Ёсик лоақал унга қараб ҳам қўймади, бироқ Берия кўрсаткич бармоғини чайқатди-да, кейин уни лабига босиб, фақат бир ҳарфнинг ўзидан иборат бўлган узундан-узун овоз чиқарди:

— Ш-ш-ш-ш-ш.

У ҳақ эди.

Унинг ўзи ва Маодан ташқари майор мен ҳозир ҳисоблашишга тайёр бўлган яккаю ёлғиз одам эди. Бунинг боиси, албатта, унинг ҳам ичмай ўтирганида эмас эди.

— Ўртоқ Паписмедов, — мен унга ўтирилдим. — Нега сиз ичмай ўтирибсиз? Ҳеч нарса еяётганингиз ҳам йўқ.

— Мен, умуман, ичмайман, ўртоқ Сталин! — тер босди уни. — Кечасига, умуман, овқат емайман. Бундан ташқари, бу ернинг таоми унчалик покиза эмас.

Мен Матрёнага қарадим. Ҳар эҳтимолга қарши “Сенмисан” дегандек қилиб, нигоҳи билан айбни Валечканинг устига юкламоқчи бўлди.

— Фотиҳа ўқилмаган! — деб тушунтирди Ёсик.

Валентина аввалига хотиржам нигоҳ билан қараб турди, кейин кўшиб қўйди.

— Яхши, эмай қўяқолинглар, — деб ижозат бердим мен. Унда бизга ҳикоя қилган гапларингизни қаёқдан билиб олганингизни айтиб беринг.

— Мен айтганимдан кўра кўпроқ нарса биламан, ўртоқ Сталин, — дея стулда ўтирган жойида қалдини ростлади майор.

— Қаердан ва қанақасига кўпроқ билишингизни айтиб беринг.

— Мен ҳамма нарсани ичидан ҳам, ташидан ҳам биламан, — деб давом этди у гапини бермай.

Мен уни тушундим. Унинг гапини ҳамма тушунди. Бунинг устига нигоҳидаги хавотирлик жуда тез кучайиб бормоқда эди. Аммо у бизнинг руҳий мададимиздан умидвор эмас эди.

— Негаки, мен — ҳам менман — Ёсикман, ҳам у, яъни Исо Масихман.

Мен бош иргадим.

— Устозман! — дея аниқлик киритди Ёсик.

— Ё парвардигор! — дея хитоб қилди Валечка ва менга ночор нигоҳини қаратди. Мен майорга ўтирилдим. Валечка шу заҳоти нигоҳини Маога қаратди. Уни Мао ҳам ҳимоя қилишга чоғланмади.

74. ҲАЙВОНЛАРНИНГ ҲАР БИРИДА ИНСОН БИҚИНИБ ОЛГАН...

Мен бир нарсага эътиборни қаратдим: ҳар гал бирон муҳим тарихий фактни тилга олишдан аввал Ёсик ғалати аҳволга тушиб қоларди. Унинг бу аҳволи кишининг гапини келтирар эди. У буни атайин қилармиди ёки йўқми — билиб бўлмасди. У пастки тишларининг тагида — олд томонида сўлакларини йиғар, уларни милки бўйлаб у ёқдан бу ёққа ҳайдар, кейин тушиб кетган тишининг ўрнидан оғиз бўшлиғига ўтказар эди-да, бир-икки айлантириб ютиб юборарди.

Ёсик билан танишганимдан аввал назаримда ҳамма судралиб юрувчилар қўшгуёқдиларга ўгадигандек, улар эса одамга айланадигандек туюларди. Ҳозир менинг миямга бошқа фикр келди — тарихда бир ҳолатдан иккинчи ҳолатга соф ўтиш барибир, рўй бергани йўқ. Бир қатлам иккинчи қатлам устига, иккинчиси учинчиси устига тушаберган. Авваллари ҳайвонлар ва жониворларни кузатар эканман, уларнинг ҳар бирида бир одам биқиниб олган деб ўйлардим. Бу одам биқиниб олган жойидан туриб, менинг устимдан кулади ва масхара қилади. Ёсик эса, аксинча, менда бошқача гумон уйғотди, назаримда, унинг ичига қандайдир ҳайвон биқиниб олган. Ва у ҳам мазах қилади. Лекин фақат менгина эмас, ҳаммани масхара қилади. Лекин ўқтин-ўқтин Паписмедов тушунарли сабабларга кўра учинчи шахса гапираётиб, биринчи шахсга ўтиб кетади. Гоҳ “Исо Масих” ёки “Устоз”, гоҳида эса “мен”.

Чиатурели, албатта, тўйибгина ичган эди. Бироқ бу гоҳ “Исо Масих”, гоҳ эса “мен” бўлгани важдан ҳатто моҳир бир ровийни ҳам хижолатга солмоқда эди. Шунинг учун Ёсикнинг тарихини ўзим баён қилиб бераман.

75. ХАЛҚ ҲАҚИҚАТДАН ҚЎРҚАДИ...

У фаолиятини қутилмаганда бошлади: Қумронда, Қуддуси шариф саҳросида. Бу сарғиш-жигарранг адирлардан туриб теварак-атрофни тамоша қилиш гоятда мароқли эди. Адирлар тепасида эса мовий осмон осилиб турарди. Адирларнинг баъзи бирларидан қараса, денгиз кўринарди. У ҳам мовий рангда товланиб ётарди. Адирлар саҳро бўйлаб бамисоли сигир тапшиларидек сочилиб ётар ва уларда горлар кўп эди. На горларда, на саҳрода ҳеч ким яшамайди. Фақат қора думли загизгонлар ва ушоққина жиблажибонлар яшайди. Турфа рангли капалакларни овлашади. Бу капалаклар “монарх” деб аталади ва ўзларидан захарли қўланса ҳид чиқариб, қушларни ҳуркитадилар. “Монарх”ларни бу захар билан саҳрода ўсадиган баъзи бир ўсимликлар таъминлаб турарди.

— Худо, — деб илова қилди Ёсик, — табиатда мувозанат ўрнатиб қўйган. Зағчалар ва жиблажибонларнинг капалаклар билан қорин тўйғазишга ҳақлари бор, бироқ капалаклар ҳам қўланса ҳидли захар билан улардан ҳимояланишга ҳақли.

Шу ерга келганда Ёсик ўйланиб қолгандай кўринди ва гапига шундай хулоса ясади: барибир, Қумрон саҳросида қушлар капалакларни қириб юбормоқда. Нима учун шундай бўляпти? Шунинг учунки, уларга ақл ва ҳислар ана шу мувозанатдаги ҳар қандай кемтикларни излаб топиш учун берилган. Миялари ва тўйғулари исталган мувозанатни бузишга қодир.

Ёсик саҳрода саҳронинг ўзи тўғрисида ҳам, Исо тўғрисида ҳам нимаики библи олган бўлса, шу биланларининг ҳаммасини Қумрон битикларидан топди. Бу битиклар горларда сақланиб қолганди. Бу горлар 11 та. Асосий ўрам Эҳромий матн деб аталади. Айтганча, бу ўрам энг узун ҳисобланади. 9 метр. Ёсик айна ана шу ўрамни ўқиб турганида унинг мияси қўққисдан ярқираб ёришиб кетди. Матнни тушуниб олишга ёрдам берадиган калитни Ёсикка айна ана шу асосий битик берган эди. Битикларнинг ўзини ҳам, янги Аҳдни ҳам. Янги Аҳдни ҳозиргача тушуниб келганлардан бошқачароқ тушунмоқ кераклигига ишора бордай эди. Дарҳақиқат, деди Ёсик, аввало калом мавжуд эди. Бор-йўғи битта калом. Айна ана шу биргина сўзни кўрганда унинг фикри ёришиб кетди. Яҳудийча сўз эди. Қадимги мирзалар ўқтин-ўқтин бу сўзни матнларга киритиб турар эдилар.

“Гор”.

Ши Чжэ дарров фаҳмлади — бу сўз рус тилига яҳудий тилидан ўрмалаб кирган. Лекин у бошқа бир нарсани фаҳмламади: нима учун Ёсик бунақа узундан-узун қўлёзмани ўқиб чиқмоғи керак эди. Ҳолбуки, шунчаки, теварак-атрофга бир аланглаб қарашнинг ўзи кифоя эди, негаки, теварак-атрофдаги адирларда горлар худди “сигир тапшилари”дек сочилиб ётарди. Улар ўзининг ташқи кўриниши биланоқ олимларга бу сирли жумбоқнинг калитини маълум қилган.

— Сигирларнинг тапшилари каби сочилиб ётган нарсалар горлар эмас, адирлар эди, — деди кескин оҳангда Мишел, лекин Ёсик илова қилиб, гап бунда эмас, — деди. “Гор”нинг “горлар” деган иборага мутлақо дахли йўқ!

“Гор” дегани бу — гор дегани, “горлар” эса “яширин нарса”ни талқин қилиш деганидир. Ҳуқуқсиз нигоҳидан яширин нарсанинг Ши Чжэга ўхшагани ўқувсизларнинг...

Хитой хафа бўлди, бироқ Лаврентий Ёсикдан ўқувсизларга чалгимасликни талаб қилди.

“Гор” дегани матнни ўқишнинг ғоятда мураккаб бир техникасидир. Матнни ўқийсиз, уни тушунаётгандай бўласиз-у, лекин тушунмайсиз. У ҳар ким учун ҳам тушунарли, лекин юзаки тарзда. Тўғри, айтилган гапгина тушунарли. Холбуки, мирзалар тўғри маънодан ташқари ҳар бир сўз замирига яширин маъно ҳам жойлаганлар.

Ҳақиқий, чин маъно.

Сирасини айтганда, аввал бошдан Ёсик ўрамлардан ана шу чин маънони излаган ва топган ҳам. Хазина кўмилган жойнинг номини излаган. Бу тўғрида бошқа ўрамда. Мис матнда бошқа нарса ёзилган, лекин уни бошқача тушунишга тўғри келган. Масалан, “ёқимли салқин эпкин келди” деган сўзлар ўрнига “ёзда жанубий йўналишда” деб ўқишга тўғри келган. Айни ёзда деб ўқишга тўғри келган, негаки қишда салқин нарса ёқимли бўлмайди ва айна “жунубий йўналиш”да деб ўқиш керак, чунки салқин эпкин шимолдан келади.

Ёки “нохуш сўзлар” деган иборани “365” рақами сифатида ўқиш лозим бўлган. Ши Чжэнинг яна фаросати етди — “йилдаги кунларнинг сони” деди.

— Нима-а-а! — деб сўради Ёсик аччиғи келиб.

— Аҳхсени вурс! — деб буюрди Лаврентий. Бу эшакка тушунтир дегандай бўлди. Ёсик тушунтирди: Мусо 613 та сўз айтган, яъни — аҳд айтган. Улардан 248 таси “мицвот асэ”, яъни буйруқ тарзида айтилган аҳдлар. 365 бўлса “мицвот ло таасэ”, ман этувчи аҳдлар. Яъни нохуш сўзлар.

Лаврентий яна бурни устидаги кўзойнагини тўғрилаб қўйди.

Ундай бўлса, деб сўради Ёсик, “хуш ёқадиган салқин эпкин остида ёқимсиз сўзларни экди” деган иборани қандай ўқимоқ керак? Ва ўзи жавоб берди: “жанубий йўналишда 365 қулоч масофада бир нарсани ер қаърига қўйди”.

— Қулоч дейсизми? — дея ҳайрон бўлди Ши Чжэ.

— Албатта, қулоч-да, — дея хитоб қилди Берия. — Қулочда бўлмасдан, қаричлаб бўлсинми? — Шундай деди-ю, дарҳол француз жувондан қўполлиги учун узр сўради.

Жувон унинг қўполлигини сезмаганга солди. Лекин “гор” деганлари хуфя ёзув, жумбоқли ёзув бўлиши мумкин деб луқма ташлади.

— Йўқ, — дея эътироз билдирди Ёсик. — Гор бутунлай бошқа нарса. У жумбоқли сўз эмас. Унинг замирига бирон сирли нарса яширилган ҳам эмас. Бу — бир ҳикоя, унинг маъзига бошқа бир ҳикоя яширилган. Талқинлар бор. Бизнинг бу мисолимизда тарихий фактлар яширилган. Буни халқ билиши шарт эмас.

Иккита сабабга кўра. Биринчидан, шунинг учунки, бу ёзаётган одамга кони зарар. Иккинчидан эса ўқиётган одамга зарар. Халққа зарар. Халқ ҳақиқатдан кўрқади. Тўғрироқ қилиб айтганда, халқ ёлғонни кўпроқ ёқтиради. Масалан, эртақлар билан ривоятларни. Мўъжизаларни.

Ёсик инжил ривоятларидан иккита мисол келтирди. Уларни Мишел ҳам тила олган эди. Авлиё Иоганнинг хабарига кўра Исо энг биринчи мўъжизасини Кана шаҳрида намойиш этган.

— Франциядами? — деб сўради Мишелдан Ши Чжэ ва унинг стаканига қўл узатди.

— Галилеяда, — деди у хўрсиниб стаканини ўз олдига тортиб қўяр экан.

Канадаги аллақандай тўйда деб давом этди Ёсик. Тўйда Исо ҳам иштирок этган. Бирдан шароб чиқиб қолган.

— У ҳам қизил бўлганми? — деб сўради Ши Чжэ.

Шароб чиққанини Исога Марямнинг онаси маълум қилган.

— Ўшами? — деб гап қистирди таржимон. — Анави... Бокирасими?

Берия қаҳрли нигоҳ ташлаб, унинг овозини ўчирди.

Ёсик саволни эшитмади. Исо, деб давом этди у, Марияга “Сен менинг кимим бўласан, эй аёл. Ҳали менинг фурсатим етиб келгани йўқ!” деб жавоб берди. Марям эса хизматкорларига юзланди-да, “У сизларга айтган ҳамма

ишларни бажо келтиринг” дея буйруқ беради. Исо уларга олтига хурмачага сув қуйишни буюрди. Бу хурмачалардан яхудийлар таҳорат олиш учун фойдаланар эдилар. Аммо хурмачалардаги сувни қуя бошлаганларида, улардан сув ўрнига шароб туша бошлади. Мўъжиза рўй берди. Аммо зиёфатда жўрабошилиқ қилаётган одам бунга галати муносабатда бўлди. Бу мўъжизадан хурсанд бўлишнинг ўрнига Исога шикоят қилди.

Нима дейсан-у, аввалига одамлар дастурхонга яхши шароб тортишади, кейин эса меҳмонларнинг кайфи ошиб қолгандан сўнг ёмонроқ шаробни ҳам тортаверишади. Сен бўлсанг, яхши шаробни охирига олиб қўйибсан.

Қулоғи борлар, яъни гордан фойдаланишни биладиганлар, деди Ёсик, бу ҳикояда янги низомноманинг тавсифини қилишади. Бу низомномани Исо евсейлар ҳаётига жорий қилган.

Қумрон ўрамларида ёзилишига кўра бу жамоага икки босқичда имон келтирилган. Биринчисида, сув билан дуо ўқилган. Иккинчисида — шароб билан ким тўғрисида гап кетаётган бўлмасин, унинг ҳамма аъзолари сув билан чўқинтириш босқичидан ўтган.

Аммо улардан қай бирлари ўша ерда доимо қолишга қарор қилган бўлса, бу дунёнинг нози-неъматларидан ва муҳаббатдан воз кечишга жаҳд қилган бўлса, икки йилдан кейин “жамоанинг ичимлиги”, яъни шароб билан чўқинтирилган.

Ши Чжэ яна француз жувон олдидаги қадахда турган шаробга қаради, аммо ундан “тоғинишга” ботинолмади. Ёсик фақат сувнинг ўзи билан чўқинтирилганлар унча “покиза” ҳисобланмас экан. Битикларда шундай деб ёзилган экан. Масалан, уйланган эркаклар, ғайридинлар, ғайрижинслар, аёллар, ногиронлар ва бошқалар шундай бўлган.

Сувни шаробга айлантириб, Исо бу анъанага раҳна солди, ҳамма нопоклар ва паслар унинг қўлида жамоага тўла жалб қилинишга ҳақли бўлиб қолдилар, унинг ношидан еб, шаробидан ичишга ҳақли бўлдилар.

Бу жуда ҳам муҳим, деди Ёсик, чунки у энг асосий худога, яхудийлар худосига, яъни эҳромга олиб борадиган йўлни ҳар қандай одам учун очиб қўйди. Унинг қонидан, касби-коридан, имкони ва мавқеидан, ўтмишидан қатъий назар. Ҳатто инсонга ўлат теккан бўлса ҳам. Ёки яқинда жинсий алоқа қилиб, ўзини булгаб қўйган бўлса ҳам.

Берия бурнини тортди, ялт этиб Мишелга қаради ва, бинобарин, эҳромга Чиаурелини ҳам киритар эканлар-да, дея луқма ташлади. Миша ҳам бурнини тортди, Мишел эса қизариб кетди.

76. УСТОЗ СУННАТ ҚИЛИНМАГАНЛАРДАН ҲАМ ИЛГИФОТИНИ ДАРИФ ТУТМАЙДИ

Чиаурели Мао учун яна бир бошқа мўъжизани эслатди. Бу мўъжиза Исонинг беш бўлка нону иккита шўр балиқ билан беш минг кишилиқ оломоннинг қорнини қандай тўйғазгани тўғрисида эди. Аёллар ва болаларни ҳисобга олмаганда. Авлиёларнинг ҳар қайсиси бу мўъжизани, албатта, тилга олиб ўтади ва бу мўъжизасиз Исо ҳақидаги афсонанинг мавжуд бўлиши мумкин эмас эди. Аммо Ёсик бошқа бир гапни айтди. Унинг айтишича, қумрон матнларидаги гапга кўра, бу “мўъжизанинг” маъноси Устознинг табиатни ўзига ўзи хиёнат қилишига кўндирани олиш қобилиятида эмас эди. Табиат бунақа гапни тинглаб ҳам ўтирмас эди. Бунинг устига у гап тинглашни билмайди. Ҳатто Лаврентий мазах қилиб, мийиғида кулиб қўйган маънода ҳам эмас. Нон ейдиган одам новвойхонага эмас, Исонинг ҳузурига борар экан-да — дегандек.

Ҳа, маъно бошқа нарсада, деди Ёсик. Ана шу эртакка ўхшаш воқеада бошқа тарихий маъно яширинган. Бу воқеа Исо қатл қилинмасдан тахминан бир йилча аввал рўй берган эди. У пайтларда Исо яна бир тартибдан пугур кетказиш учун курашмоқда эди.

Қонунга кўра яхудийлар ўртасида аввалига фақат левийларгина роҳиб бўлиши мумкин эди. Левийлар Левийнинг авлодлари, Левий эса яхудийларнинг ўн иккидан бир тирсагининг асосчиси. Аммо роҳиблар ҳокимият жиловини қўлда тутиб туришарди. Исо эса шу ҳокимиятга даъвогарлардан бири эди. Шунинг

учун Исо бу қонуннинг бекор қилинишига эришди. Яхудийлар, аниқроғи, ессеялар, бошқаларга ўхшаб ғайридинларни ўзларига жалб қилишга ҳаракат қилишган. Аммо фақат суннат расмини бажарган ғайридинларгина тўла ҳуқуққа эга бўлишарди, холос. Кўплар бунга изн бермас эдилар.

— Бўлмаса-чи! Ахир, жонинг оғрийди-ку! — дея хитоб қилди Ши Чжэ. Ёсик жавоб бермади. Фақат биринчи мўъжиза суннат қилинмаганларни сувдан шаробга айлантирганини эслади. Уларга жамоага жинсий жиҳатдан дахлдор бўлишга ҳуқуқ берди. Аммо ундаги ҳокимиятга яқинлаштирмади. Роҳиблар табақасига яқинлаштирмади. Роҳибларга қўл кўтариш эса ...

Шу чоғ Чи Чже яна гапга суқилди — “қўл кўтариш” нима? деб сўради. Қўлни кўтариб қаерга қўйиш керак, деди? Қўл кўтариш маросими, одатда, эҳромларда ўтар эди, деди Ёсик. Эҳромда стол устига 12 буханка нон қўйиларди. 112 та олий рутбали роҳиблар — левийлар бу нонни роҳиблик мартабасига ўтказилганларга бўлиб берарди. Шу тарзда улар ҳам оддий қора халқ ўртасида нонни тақсим қилиб бериш ҳуқуқига эга бўларди. Яъни шу билан жамоага дахлдорлик рамзи сифатида.

Ёсик Лаврентийга ўтирилди ва жилмайди — унинг жилмайишида Исо беш минг кишилик оломон учун нонни нега новвойхонадан олиб келмаганининг сабабини тушундингми деган маъно бор эди. Мао ҳам жилмайди. Бир савол берди — гапининг оҳангига қараганда, бу саволнинг жавобини ўзи яхши биларди — Нима учун суннат қилинган Исо суннат қилинмаганларга илтифот кўрсатди? Ши Чжэ бу сўзларни таржима қилди-да, ўзидан ҳам бир ибора қўшиб қўйишга журъат қилди: бунинг айни боиси шуки, Устознинг ўзи суннат қилинган эди ва бунинг нақадар жоннинг азоби эканини яхши биларди.

Лаврентий ҳам жавоб берди. У ҳам жилмайиб туриб жавоб берди. Исо суннат қилинган бўлса-да, суннат қилинмаганларга донолиги туфайли илтифот қилди. Суннат қилинмаган одам ҳам юқори лавозимларни эглаб кетиши мумкинлигини тушунганди. Модомики, суннат қилинганларга қараганда суннат қилинмаганларнинг миқдори кўп бўлгани учун уларни қўллаб-қувватласанг, бу душманларнинг устидан ғалаба қозонишингда жуда асқотади. Душманинг ҳатто уч қарра суннат қилинган бўлганда ҳам, барибир, сен ютиб чиқасан.

Кейин Лаврентий яна бир марта жилмайди — кўнглига келиб қолган янги тусмолдан хурсанд бўлиб кетди. Айтайлик, Маркс пролетарларни бирлашишга даъват қилганига қараганда ўзи пролетарлардан бўлмаган. Яна фақат ўз мамлакатаги эмас бутун дунёдаги пролетарларни бирлашишга ундаган. Гўё Исо левийлар ўртасида тозалаш ўтказмоқчи бўлган экан. Ҳамма гап шунда демоқчи бўлган экан. Уларни бир силкитиб, ўрнига ўтказиб қўймоқ керак, бўшаган ўринларга ўзининг одамларини суқиштирмоқ лозим.

Шундай деб Лаврентий менга қаради — унинг қарашида бир нарса демоқчи экани сезилиб турарди. Бир марта шундай бўлган эди — большевикларнинг классиклари ҳақида мулоҳаза юритар экан, Берия бир гапни ўзича эслатиб туриб, менга шундай деган эди: 23-йилда Сталин Троцкийнинг устидан ғалаба қозонмоқ учун “Ленин партиясига” оми деҳқонларни ҳам ялпи ола бошлаган эди. Ушанда “суннат қилинмаган” пролетарлар қўллаб кириб қолганди.

Марксга эргашганидан шундай қилган эмасди. Балки “зиёлилар”га қараганда “суннат қилинмаган пролетарлар” кўпчилиқни ташкил қилгани учун шундай қилган. Улар суннат қилингани ёки қилинмаганидан қатъи назар, гоҳ Ленинни, гоҳ Лейбни қўллаб-қувватлашган. Катта учликдан учинчисини — Сталинни қўллаб-қувватлашмаган.

Бунинг боиси яна шу бўлган эдики, суннат қилинмаган пролетарларнинг сони бениҳоя кўп бўлгани учун уларнинг орасидан миннатдорларини танлаб олиш анча осон бўлган. Улар бажону дил “левийлар”ни тозалашга ёрдам беришган. Шунинг учун уларни бирлаштириш Сталин учун жуда маъқул иш бўлган. Бу левий Марксдан кўра Сталинга кўпроқ хуш келган.

Лаврентий мендан кўзини узмай жилмайди. Менинг ўзим ҳам унинг бу нигоҳига дош беролмай, ўзимни жилмайишдан зўрға тўхтатиб турар эдим. Лекин бу жилмайишим Лаврентийга қаратилган эмасди, левийларга қарши йўналтирилганди. Бироқ қаҳрли эмас эди.

Зиновьев билан Каменев эсимга тушиб кетди. Улар кичкина учлик бўйича менинг собиқ шерикларим эди. Улар ҳаётлик чоғларида баъзан “зиёли” сўзларнинг маъноларини адаштириб юборганим учун устимдан масхара қилиб кулиб туришарди. Бунақа сўзларни Лаврентий даврида ҳам чалғитиб турардим. Уни “сурбет” деб атамоқчи бўлиб, “ренегат”, яъни хоин деб атардим. Ва бундан буён большевик классиклари тўғрисида мулоҳаза юритишни унга тақиқлаб қўйдим. Ошкора фикр юритма, дегандим. Ушандан бери у ҳозиргига ўхшаб ахён-ахёндагина нигоҳи билангина эслатиб кўярди.

Мен эса ўзимни унинг нигоҳидаги маънони тушунмаганга солиб турардим. Шунинг учун ҳозир ҳам қошимни чимириб, Ёсикка ўтирилдим.

— Сиз нима дейсиз, ўртоқ Паписмедов, Устоз нима сабабдан суннат қилинмаганларга илтифот қилди экан?

Ёсик яна ўтирган стулида қаддини ростлади. Кейин тишлари орасидан сўлакайини сўриб олди-да, учта бармоғини бирлашгирди.

— Яҳудийлар менга тахтни беришдан воз кечинди ва мен яҳудийлар салтанатини кенгайтирмоқчи бўлдим.

Мен Ёсикка тикилиб қарашда давом этдим. Аммо бу сўзларига у бошқа ҳеч нарсани илова қилмади. Ҳатто мижжа қоқиб ҳам қўймади. Ёсик бироз индамай турди-да, ривоятда Исо тўғрисида айтилган гапларнинг ҳаммасига Қумрон битикларида изоҳ берилган, деб тўнғиллади, холос. Бу изоҳларсиз Аҳд замиридаги ҳақиқатни билиб олишнинг иложи йўқ.

— Менга айтинг-чи, Паписмедов, — дедим мен. — Ҳақиқат яшириниб нима қилади?

— Ўртоқ Сталин! — деди Ёсик майорлигига қайтиб. — Мен ҳозир уни айтиб бераман ва сизга, айна сизга ҳаммаси аён бўлади.

Шундай деб у ҳам менга ҳамрайиб қолди.

Мен ундан нигоҳимни олдим ва бошқа худди шунга ўхшаган нигоҳни эсладим. Бўри эсимга тушди. Кўп йиллар муқаддам сургунда юрганымда унга рўпара келган эдим. У ҳам менга ўхшаб қочиб кетаётган эди. У ҳам оч эди ва менга ўхшаб қорда йўлини йўқотиб қўйган эди. Батамом кучдан қолган эди. Ёнимга ўтирди. Йўлидан адашган бўри. Теварак-атрофда эса сукунат ҳоким эди.

Эндиликда эса анча йиллар ўтиб кетган бўлишига қарамай, мен ўша нигоҳни эсладим. У жуда ҳазин ва ғамгин эди. Истеҳзога тўла эди. Ҳамма нарсанинг устидан...

77. ХУДО ҲАМ БАДАНЛАР МУЛОҚОТИДАН ҚОЧГАН...

Ессейлар яҳудийчасига “хасаин” яъни индамас дегани. Улардан ташқари Яҳудияда яна икки гуруҳ бор эди. Буларнинг бири фарисийлар ва иккинчиси саддукейлар эди. Яҳудия эса Исо замонидан истило қилинган ва қашшоқ мамлакат эди. У, асосан, дин ишлаб чиқарар эди. Ва яна партиялар ишлаб чиқарган. Қадимий зодагонлар бўлиш ессейлар эндиликда пасқамроқ жойларда истиқомат қилишарди. Жумладан, улар Қумрон саҳроларига сургун қилинганди. Ўлик денгиз бўйларидаги Яҳудий саҳроларида яшар эдилар. Ва дамларини ичларига ютиб, Янги Қуддуси шарифни кутишарди. Халос бўлишни қўмсардилар.

Ўз ораларидан чиққан Халоскорнинг келишига заррача шубҳа қилмаган ҳолда, уни Батавфиқлик Устози деб аташди. Бу — Масих, яъни Қиёмат кунинда унга ишонганларни уларнинг имонлари кучи билан халос этади.

Бу Халоскор бир замонлар ҳокимиятдан мосуво қилинган подшо сулоласига мансуб Давидлар хонадонидан чиққан бўлади. Унинг тахтга чиқиши ва бунга қўшимча равишда Цаддоқларнинг муқаддас қавми тикланиши айна чоғда, яҳудийлар салтанатининг тикланиши деган маънони ҳам англатарди. Бошида айна шунинг учун бу жамоа тугилган эди, яъни у ҳақиқий подшони ва биринчи роҳибни ўрнига қайтармоғи керак эди. Улар оҳақтошлардан иборат адирлар этагидаги унча баланд бўлмаган ясси тепаликлар устига қурилган иморатларда истиқомат қилишарди. Албатта, жамоанинг асосий иморати эҳром ҳисобланарди. Уни евсейлар ҳурмат-эътибор билан Эҳром деб аташарди. Қуддуси шариф эҳромини атагандай. Шунга мувофиқ, Қумронни Қуддуси шариф деб

улуғлашарди. Римни Бобил дейишарди. Ўзларининг оқсоқолларини эса улут пайғамбарларнинг номи билан аташарди. Иброҳим, Исоқ ёхуд Ёқуб дегандек... Ёки Давид, Сулаймон каби подшолар номи билан аташарди. Яъни ҳаётга ривоятдек муносабатда бўлишган. Ҳаётдаги одамларга афсонавий номлар беришган.

Баъзилари — фаришта, баъзилари — шайтон. Уларнинг Худо билан бирга Шайтонлари ҳам бўлган. Аниқроқ айтганда, оталари билан. Ота бўлгандан кейин унинг ёнида ўғил ҳам бўлади-да!

Гарчи Аҳдга мувофиқ, яъни ривоятга мувофиқ Исонинг тарихи турли жойларда воқе бўлган (Миср, Галилей, Қуддуси шариф) бўлса-да, аслида у бошдан-оёқ Қумронда содир бўлган.

Ёсик буни гордан топилган битиклардан тусмоллаб билиб олган эмас, балки Аҳдларнинг ўзидан, матнлар ёрдамида уларни ўқиб чиқиб англаб етган. Бу эса горлар ёрдамида рўй берган эди. Исо ҳатто Қумронда тутилган. Маълумки, унинг отаси, тўғрироғи, оталаридан бири (Муқаддас Рухдан ташқари) Юсуф бўлган.

Ши Чжэ менга ҳурмат-эътиборга тўла нигоҳ билан қараб қўйди. Исонинг онаси эса Марям бўлган. Бокира. У ҳатто ҳомиласи пайдо бўлгандан кейин ҳам бокиралигича қолган.

Ши Чжэ пиқирлаб кулди.

Ёсик шундоқ бўлган эди деб бу гапни тасдиқлади. У ҳомиладор бўлган, кўз ёриган, шунда ҳам бокиралигича қолган.

Бу гапдан кейин энди ҳамма менга юзини бурди. Лекин мен қошимни чимириш билан чекландим.

Ёсик қилг этмади. Ессеялар никоҳсиз тарзда турмуш кечиришган. Уларнинг эркаклари ўзаро жамоа бўлиб яшашган. Бу жамоада ҳеч нарса ҳеч кимники эмас эди. Лекин улар бир нарсани яхши анлардилар: уларнинг энг машҳурлари — подшо Давид хонадонидан чиққанлари ва илк роҳиб Цаддок хонадонидан чиққанлари салтанатнинг истиқболи йўлида авлодларни давом эттириш ташвишини чекмоқлари керак эди. Ва нафақат бу тўғрида ўйлаб, ташвиш қилишдан ташқари, амалда чоралар ҳам кўриш лозим эди. Яъни гоёда изтиробли жинсий алоқаларга киришмоқ зарур эди. Аёллар билан. Лекин уларнинг аёлларга тоқатлари йўқ эди. Чунки ҳар қандай шаклдаги жисмоний яқинликдан ҳазар қилишар эдилар.

Фақат руҳий яқинликни тан олишар эди. Худога тавалло қилишни афзал билишарди. Лекин худо ҳам жисмоний яқинликлардан ўзини олиб қочарди. Ессеяларнинг энг донгдорлари монастирларда яшардилар. Аммо никоҳга тайёргарлик фурсати етиб келмасдан олдин, монастирни тарк этиб, фоний дунёга қадам қўйишмас эди. Никоҳ масаласида ҳам анча чеклашлар бор эди.

Унашиб қўйилгандан сўнг бир неча йил ўтгандан кейингина тўй бўларди. Унгача жинсий алоқа қилиш тақиқланарди.

Бу гал энди Лаврентий қошени чимирди. Гарчи унинг қоши калта ва бурни билан сира боғланмаган бўлса-да, бурнининг белига кўндирилган пенснеси қимирлаб кетди. Мао бўлса қовоқ бошини силкитди ва Валечкани тополмай, нигоҳини Матренага қаратди.

Ҳа, дея гапни давом эттирди Ёсик, гап шундаки, ҳамма ҳам ўзини тийиб туришга муваффақ бўлаверган эмас ва келинларнинг ҳаммаси ҳам тўйгача қизлигича қолиб кетган эмас. Ҳолбуки, ҳар битаси уни асрашга ўлиб-гирилиб ҳаракат қилади. Тўйдан кейин синаб кўриладиган турмуш бошланади. Бу 3 йилга чўзилади. Агар хотини оғироёқ бўлиб қолса, эри у билан фақат уч ойгина яшаб қоларкан. Борди-ю, хотинининг юки тушиб-нетиб қолса, эр ҳамма ҳаракатини бошидан бошлар экан.

Уч ойлик муддат ўтгандан кейин иккинчи тўй бўлар экан. Ундан кейин қўйди-чиқди ҳақида гап ҳам бўлиши мумкин эмас экан. Шундай бўлишига қарамай, серғайрат ессея биринчи никоҳга қараганда иккинчисидан кўпроқ хурсанд бўлар экан, негаки, у маросимдан кейин дарҳол севги бобида кўп ҳам куч-ғайрат сарфламай нопок дунёдан мусаффо коммунага қайтар экан. Масрур ва енгил тортиб қайтар экан. Бу иккинчи никоҳ вақтида хотини эри билан

ораларига тушадиган ҳижронни кутиб, фақат маъюс бўлиб қолмасдан балки оғироёқ бўлиб ҳам ўтирар экан.

Исонинг отаси Юсуф подшо уруғига мансуб эди. Ши Чжэ менга яна ҳурмат-эътибор билан қараб қўйди.

Юсуф қизиққон эди. Ахир Марямнинг тўйдан олдин бўйида бўлиб қолди-да! Қизлигида.

Мао хурсанд бўлиб кетди.

— Демак, унинг онаси эл қатори оддий аёл бўлган экан-да? Жуда берилиб, жимога киришган экан-да?

Шундай деб голибона виқор билан француз жувоннинг юзига тик қаради. Жувон бу янгиликдан хафа бўлганди. Лекин бошлаб жавоб бериш учун гап топа олди.

— Отаси-чи? Отаси ҳам эл қатори эркак экан. Сувини аямапти!

Мен ҳайрон бўлдим — Мао сувини аяшини бу жувон қаердан биларди? Шунга ўйлаб, Лаврентийнинг кўзига қарадим. Менинг нигоҳимдан у хижолатга тушди.

Бу ерда сув нима қилиб юрипти дегандай, Ёсик ҳам хижолатга тушди. Гап ахир Юсуфда эмас-ку! Унинг сувини аяганида эмас-ку! Гап шундаки, ўзи истамаган ҳолда жуда қийин аҳволга тушиб қолди: Марям ҳомиладор бўлиб қолди, бинобарин, бу ҳомила худога маъқул эмас.

Юсуф ўйланиб қолди — ё Марямни буткул унутиш керак ва худодан кейин болани тан олмаслик керак ёки хотинини ҳайдаб солмаслик керак-у, вақт-соати етиб, кўз ёриси, ўғил туғилса, уни тан олмоқ керак.

Подшо Довуднинг уруғи-да! Эҳтимол, келгусида Халоскор бўлар! Унга ёрдамга фаришпалар етиб келди. Кумронда фаришпалар деб роҳибларни айтишарди. Улар боладан умидвор бўлиб, ҳозирнинг ўзида Юсуфдан уни тан олишни итгимос қилишди. Бунинг учун тўй қилмоқ керак. Шунчаки шошилинч равишда эмас, бир варакайига иккинчи тўйни ўтказавериш керак. Келин оғироёқ бўлганда ўтказиладиган тўйни. Фаришталарнинг бунақа тўхтамга келиш сабаблари эса маълум: ахир. “Муқаддас Рух”нинг уруғи беҳуда кетмасин-да. Довуд авлодининг ҳар бир вақилини эса Кумронда шундай деб аташарди. Негаки, у мабодо тахтга қайтиб келиб қолса, есейлар вақтни орқага юритишни орзу қилардилар. Ўзларининг ўтиб кетган шон-шухратларини тикламоқ учун. Шундай қилиб, Юсуф аро йўлда қолди. У иккинчи тўйини ўтказди ва орадан кўп ўтмай, фаришталарни шоду-хуррам этиб, Исо дунёга келди. У Масих бўлмоғи мумкин эди.

78. ЗЎРАВОНДАН ҒАЗАБНОК БЎЛСАНГ, БУ УНИНГ УЧУН ҲАМ ҒАРИБ, ҲАМ ТИКАНЛИ ТОЖДИР

— Шунақа бўлган экан-да! — деди Валечка ва Маонинг олдидаги тарелкани янгилаб берди. Тозасини қўйди. Кейин стакан олиб келиб, Ши Чжэнинг олдига қўйди. Стакан бўш эди.

Хрушчев ҳали ҳам Булганин билан аргентинача тангога танца тушмоқда эди. Бошқалар эса столнинг нариги томонида уларни тамоша қилишар ва эринибгина чапак чалишарди. Рақснинг маромига қараб эмас, паст овозда. Бизга халақит бермаслик учун. У пайтларда Яхудияда Ирод деган одам подшо эди. “Аллақандай” деса ҳам бўлади. Негаки, “Муқаддас Рух”нинг уруғидан эмас эди. Ҳатто соф яхудий ҳам эмас эди. “Давоми билан” эди. Гарчи у Кумрон есейлари жамоасига асос солган бўлса-да...

Мао Ёсикнинг гапини бўлди — нима учун сиз эркакнинг суви тўғрисида эмас, уруғи ҳақида гапиряпсиз?

Менинг аччиғим келди: “Шундай қилмоқ керак!” Мишел эса баъзилар бўлса, ҳатто бу сўзни айтишга ҳам қизғанадилар, деб қўшиб қўйди.

Иродга ва тарафдорларига Исонинг туғилиши ёқмади. Фарисейлар уни подшонинг вориси эмас, ҳароми деб эълон қилишди. Кейинроқ эса Ёлғончи деб ном қўйиб олишди. Негаки, жуда қаттиқ нуқтаи назардан қараганда, у Юсуфнинг бевосита ўғли эмас, ўйнашдан бўлган болаеси эди.

Лекин у ўзини қонуний фарзанд деб ҳисоблар эди. Лекин масалага юмшокроқ қаралса, Исо қонуний фарзанд эди. Чунки онаси унга шундай унаштириш даврида ҳомиладор бўлган эдики, бу давр дарҳол иккинчи никоҳ билан хотималанарди. Узлуксиз никоҳ даврида ҳомиладор бўлганди. Синов даврида эмас. Демак, аввал бошланоқ Исо “мен шоҳманми, шоҳ эмасманми?” деган қийноқли савол исканжасига тушиб қолганди. Ва бу исканжа унинг бутун тарихини белгилаб берди. Унинг фожиасини ҳам.

Бундан келиб чиқадики, бизнинг ҳам тақдиримизни белгилаб берган деб овоз чиқариб мулоҳаза юритдим мен ва Лаврентийга қарадим. Таъна билан қарадим. Мана, кўрдингми, қизиққонлик нимага олиб келади дегандек.

Лаврентий ҳам нигоҳи билан ўзини ҳимоялади: ким қизиққонлик қилипти? Исонинг отасининг исми нима экан, дегандай...

Унинг ҳаётлигида ҳатто Қумронда ҳам унинг қонуний ёки ғайриқонуний фарзандлигини ҳар хил ҳал қилинган... У ерда роҳибларнинг каттаси ким бўлганига қараб. Кўнгилчанроқ Аманий пайтида Юсуфни “Довуднинг ўғли” дейишган, яъни подшо бўлиши мумкин деб ҳисоблашган. Исони эса Сулаймон подшонинг ўғли, меросхўри. У ҳам келгусида подшо бўлиши мумкин, “бўлажак Давид” деб қарашган. Аманийнинг ўрнига роҳибларнинг бошлиғи бўлган қаттиққўл фарисей Канафе даврида эса Исони “Ёлғончи”га чиқаришган, қонуний тарзда туғилган укаси Ёқубни эса “Сулаймон” деб ҳисоблашган. Яъни онаси унга никоҳдан кейин ҳомиладор бўлган.

Овозини шанғиллатиб, баҳсга Матрена аралашди — бу масалада бизда ҳам қаттиқ қарашади, зағс қоғози бўлмаса, хотининг хотин эмас, фарзандинг эса хароми ҳисобланади, деди.

— Тўғри қилишади, — деб кўққисдан гапга аралашди Ворошилов. — Нега энди зағсдан кўрқиб керак экан. — Шундай деди-ю, у дарҳол тиррақилар қаторига қайтди.

Исо ёмон кўриниб қолди. Бунинг устига, у эркин фикр қиларди. Либерал деб, ғарбпараст деб ҳисобланарди. Римга қарши исёнга даъват қилувчилардан ўзини торди. Шунга қарамай, Канафанинг сиёсатини ўзгартиришдан умидвор бўлганлар орасидан дўстлар орттиришга муваффақ бўлди.

Тўғри, бу дўстлари эссеялар ўртасида озчиликни ташкил қиларди.

Бўлмаса-чи, дея чуқур сўлиш олди Мишел — айна ватанпарварлар билан каллаварамлар кўпчиликни ташкил қилган бўлса нима ҳам қилишарди?

Чиаурели ўйланиб турди-да, кейин унга қаҳрли нигоҳ билан қаради.

— Исо меньшевик бўлган, — деди Ши Чжэ ранжиб. Мао эса унинг олдидаги стаканни яна олиб қўйди. Стакан бўшаб бўлганди.

Яҳудиянинг сиёсий маркази Қуддуси шарифда эди. Маънавий марказ — Қумрон эди. Шунинг учун ҳам агар эссеялар, аниқроғи, “Довуд ёки Сулаймон” ҳокимият тепасига қайтиб қолишса, Яҳудийлар салтанатининг келажаги, бинобарин, дунёнинг келажаги ҳам энди Исонинг Ёлғончими, йўқми эканига боғлиқ бўлиб қоларди.

Агар шундоқ бўлса, агар тақдир ҳал қилинаётган кунда “Сулаймон” деб Исонинг укаси ёлғон қилинса, Яҳудийлар салтанатида ҳамма нарса бутунлай бошқа йўлдан кетарди. Исо кўрсатган йўлдан бормасди. Шарқона йўл билан кетарди: яъни миллатчилик, бошқа халқларга ва ғайридинларга нафрат йўлидан кетарди.

Бу орада Қумроннинг ўзида ҳокимият тепасига ҳозирча Исо билан Ёқуб эмас, “Шайтон” билан “Батавфиклар Устози” келади.

“Шайтон” деб Бош мирза, Ёхудо Искарриот деган фарисейни айтишган. У қизиққон, жанжалкаш зелоғларнинг етакчиси бўлгани учун “шайтон” деб аталган эди. Римга нисбатан ашаддий нафрат кўзғатишнинг илҳомчиси бўлган. “Батавфиклар устози” эса Иоанн Чўқинтирувчи бўлган эди. У ҳам миллатчи эди, лекин Римни вайрон қилишни ашаддий партизанларга эмас, ишониб, синоларга ҳавола қилган эди.

— Унинг мансаби қанақа эди? — дея сўради Ши Чжэ.

Бу гал Ёсик унга жавоб беришни муносиб топди. Балки бундай бўлмагандир ҳам — ўзи маълум қилмоқчи бўлгандир. Иоанн Қуддуси шарифдаги роҳиблар бошлиғининг Қумрондаги вакили эди. Қумрон Папаси эди.

Ёхудо Искариотдан фарқ қилароқ Иоанн Исони Довуднинг қонуний авлоди деб тан олган эмас. Ўзи эса шундай бир қавмдан эдики, ессеёлар халос бўлишни ва Салтанатнинг янгилианишини шу қавм билан боғлиқ кўрардилар. У Цалдоқлар қавмидан эди. Бу одам жуда эҳтиросли одам бўлиб, ғоятда ўткир нотик эди. Зоҳид ва Пайғамбар эди. Халқ ҳам, Яхудия подшоҳи ҳам унинг гапига қулоқ солишарди. Ва унинг келишини бамисоли “қуёшнинг чиқиши”га ўхшатишарди.

Ёсик бир лаҳза сукутга кетди-да, истехзо билан кулди. Кумрон битикларидаги сўзларни эсладимми ё Иоанннинг ўзининг сўзини эсладимми... Бошини орқасига ташлади-да, овозини ўзгартириб шеър айта бошлади.

Мен — Иоанн, фитнакор-у дағалларга шондорман,
 Пушаймон-ла келганларга бераман шифо.
 Мен — Иоанн, овсарларга паноҳ бўламан.
 Лек офатман ва зарраман сотқинлар учун,
 Ҳақ излаган ҳар кас учун маслаҳатгўйман,
 Хуркакларнинг юрагига солгум жасорат.
 Шаққокларга менда йўқдир заррача шафқат,
 Саркашлар-чун мен ғазабман, тиканли тожман,
 Мен — Иоанн, ўт қўяман гуноҳ босган қасрларга.
 Ёвуз қалбли одамлар-чун жаҳаннам ўзим.
 Оловлардан қайноқроқман, чақмоқдан ўткир.
 Кўнгилларда умидларни йўқотмоқчи бўлганлар.
 Кўрқсин менинг ғазабимдан, титрасин.
 Мен — Иоанн, талқин қилай талайгина жумбоқни,
 Ҳам синайман закийларни, доноларнинг фикрини.
 Худо менинг паноҳимдир, фамилиям Цалдоқдир,
 Айтган сўзим — мангу ҳикмат, яшар боқий, доимо.

Мао бош ирғади. Унинг юзига қон югуриб, яна чеҳраси ёришиб кетди. Унинг чеҳрасида жилва қилган яшил табассумидан англадимки, бу одам ана шу сўзларни ўзиники деб ҳисобламоқчи. Мен ҳам агар Маоникига ўхшаган шеърлар ёзганимда худди шундай қилган бўлардим. Микояннинг Пекиндан қайтишида хитой биродарларимиз ўзи ёзган дostonларидан бирини Микояндан менга бериб юборган экан. Бу дostonни таржима қилишганда, ҳатто Микоян ҳам роса кулди. Улуғ сафар тўғрисида:

Душман босиб келар, биз чекинамиз,
 Душман тўхтаб қолса, биз ҳам тўхтаимиз,
 Душман кўп толиққан хуружимиздан,
 Душман чекинади — тор-мор бўлади.

Ши Чжэ раиснинг шоир эканини таъкидлади ва шоир сифатида Аҳддан бир нусха олмоққа ихтиёр билдирди. Мен бу бандлар Аҳдда йўқлигини маълум қилдим, лекин китобдан олишини айтдим. Раис сифатида, Валечка китобни олиб чиқмоқ учун менинг хонамга югурмоқчи бўлган эди. Мен нигоҳим билан уни қайтардим. Лаврентий стаканга анор шарбати куйиб, Ёсикка узатди. У стаканни олиб, бир кўтаришда ҳамма шарбатни ютди. “Раҳмат” ҳам демади.

79. НИКОҲ — ҚҶЙДИ-ЧИҚДИ УЧУН ЖИДДИЙ АСОСДИР

Рошпа-роса беш йилдан кейин “қуёш ботди”.

— Рошпа-роса беш йилдан кейин-а? — деб ҳайрон бўлиб сўрадим.

Лаврентий менинг саволим устида ўйланиб қолди. Ёки эса саволга жавоб берди: ҳа, роса беш йил. Бу муддат мобайнида Кумрон яхудийлари ҳаммадан аввал “олис тушлар такбирчисининг” оғзидан чиққан сўзларни “мангу” ва “батавфи” сўзларга айлантириш билан шуғулландилар.

“Қуёш ботгандан сўнг яна бир йил ўтгач, Иоанннинг калласини кесиб ташладилар. Янги эранинг 31-йилида.

— Христиан йилномасининг! — дея Ёсик Лаврентийнинг гапини тўғрилади.

У Ёсик айтган мулоҳазанинг маъносини англамади, лекин бошини илғади ва пайгамбарни ёлғон каромати учун қатл этишган деб қўшиб қўйди. Унинг каромати мағзи пуч чиққани учун шундай қилишди. Халқ қалбини безовта қилгани учун. Хусусан, шунинг учунки, унинг Довудлар хонадонининг тикланиши фалон куни содир бўлади деб қилган башорати амалга ошмай қолди.

— У ҳеч қачон рўй бермади, — дея тушунтирди Ёсик, — аммо Агриппа Ирод (Иоаннинг башоратига кўра тахтга Давиднинг ўрнига шу одам ўтирмоғи керак эди) башорат қилинган кунни роса бир йил кутди. Ҳар эҳтимолга қарши. Иоаннинг бошига ҳурмати зўрлигидан. Лекин кейин унинг бошини танасидан жудо қилишни буюрди. Бундан буён ҳеч кимнинг ишини башорат қилиб, алдамасин деган бўлса керак-да...

— Виссарионич! — дея Ёсикнинг орқасидан менга энгашиди Лаврентий. — Тквен ром 22-ши генсеки гаҳдиг, гамиквирда. 5 цели рат моунда ис монголи? Албат квавис джерода сацаа мсопшо революция мохдебао ром идзахда! (Виссарионович, сизни 22-йилда генсек қилиб тайинлашганида мен ҳайрон бўлган эдим: кал мўғилни бу даражада узоқ чўзиб нима қилардийкин? Роса 5 йил чўзди-я! Унинг гапини хойнаҳой қарға Лейб тинглаган бўлса керак. У ҳар қаламида жаҳон инқилоби тўғрисида жар соларди — ана-мана, ҳадемай бўлиб қолади деб башорат қиларди. Шошманг, Ильич, уни тайинлашга ошиқмай туринг деб қулоғига қуйган бўлса керак-да.) Садқаи пайгамбар-а!

Аммо Исо анча эҳтиёткорлик билан иш кўрди. Ҳатто ўзи ҳақиқат деб билган нарсга тўғрисида ҳам башорат қилмади. Ўзининг подшо бўлиши тўғрисида оғиз очмади. Башорат қилмаганининг яна бир сабаби шундаки, ҳақиқатнинг ҳақиқат эканига ишончи комил эмас эди. Ягона ҳақиқат шу эканига аниқ ишончи йўқ эди.

Шунинг учун Иоанндан фарқ қилароқ, Исо ёлғиз ўзи ҳаракат қилмади. Сирасини айтганда, у ҳаракат ҳам қилгани йўқ, балки укаси Ёқубни эмас, балки унинг ўзини Довуднинг қонуний меросхўри деб ҳисобловчи ҳаракатнинг вакили бўлиб турди, халос.

Ҳолбуки, ўша маъжусийлар дунёсида истаган подшонинг истаган меросхўрини худди подшоларнинг ўзи каби ёхуд атоқли роҳиблар каби ернинг ўзида худо даражасига чиқариб қўйишарди. Ёки худонинг ўғли қилиб қўйишарди.

Исонинг ҳаракатлари шундан — яъни Худонинг ўғли бўлишдан иборат эди. Бошқа ҳаракат қилишни у хаёлига ҳам келтирмаган эди. Халқни Римга қарши оёққа кўтарган ўша Ёхудо Искариот ўйлагандек. Ёки яҳудийлар дунёсини темир девор билан қуршаб олган роҳиблар бошлиғи Канафа ўйлагандек. Ёки бўлмаса, сиёсатга аралашгани учун қатл қилинган яна бир роҳиблар роҳиби Джонатан Анна ўйлагандек. Унинг ҳатто Исонинг ҳаётига ҳам аралашган жойи бор — у Исога пиёлада захар олиб келиб берган. “Олижаноб самариялик” Симон Магус ўйлагандек. Бу одам айни чоқда авлиё Лазар бўлади. Исо уни қайта тирилтирган эди. Шу одамнинг ўзи авлиё Симеон Зелот ҳам бўлади — у Исо билан бирга қатл этилган.

Қолганларнинг ҳаммаси ўйлагандек. Курашганларнинг ҳаммаси. Яъни ҳаракат қилганлар. Дунё учун ҳаракат қилганлар. Ўзларидан чиқиб, дунёга кирганлар. Исо ҳаракат қилган эмас. Шунчаки, мавжуд бўлган, холос. Ўз ичинда. Унинг теварагида кураш борган. Баъзан бу кураш унга ҳам дахлдор бўлган. Ва баъзан — унга дахлдор бўлганда, унда акс садо ҳам воқе бўлган. Тамом-вассалом.

Лекин у орқали ўзгаришлар юз берди. Ҳаракат. Жуда қаттиқ эссеи расм-русумлари анъанасида тарбияланган Исо нафақат бу ҳаракатни, балки жаъмики яҳудий динининг ларзага тушишини тайёрлаган. Ўзининг шунчаки мавжудлиги билан тайёрлаган эди. Ана шу беқийёс ларза, иудаизмнинг ўзини қуршаб олган душман дунёга чиқиши янги таълимотни туғдирди.

Қачонлардир подшо бўлиш имкониятига эга бўлиш йўлида ҳаракат қилган Исо ўзгача фикрлайдиган бўлиб қолди. Теварагидаги дунёнинг ўзи унинг ўзгача фикрларига мувофиқлаша бошлади.

Исо ҳеч нарсани вайрон қилгани йўқ.

Қургани, барпо этгани ҳам йўқ. Ўзи тўғрисидаги ривоятлардан бошқа нарсани. Уни ҳам вафотидан кейин барпо этишди.

— Чалғиманг, — деб унинг гапине бўлди Берия. — Ва ҳовлиқиб, олдинга ўтиб кетманг.

— Ва яна қолдириб кетманг, — деб талаб қилишди хитойлар.

— Нимани назарда тутяпсиз? — деди хафа бўлиб Ёсик.

— Ўртоқ Чиаурели ҳикоя қилиб берган эди: Бир куни Исо саҳрога кетиб қолипти. Бир ўзи. Саҳрода уни шайтон қийнапти.

— Мен бу жойини эсимдан чиқарганим йўқ, атайин қолдириб кетдим. Аҳдда саҳро деб Эйн Фешха деган жойни айтишган. Бу Қумроннинг яқинидаги бир қишлоқ. Ессейлар “нопок кунларда”, яъни ўз авлодларини давом эттириш ташвишига тушиб қолган пайтларида ўша ерга кўчиб ўтишар экан. Исо ўша пайтда унаштириб қўйилганди. Қонунга кўра уни Бош Мирза Ёхудо Искарриот синовдан ўтказмоғи керак эди. “Шайтон” деганлари шу.

— Лекин нимани синамоғи керак эди? — дея сўради кўрқиб кетган хитойлар.

— Умрини уйланмай ўтказишга тайёрми-йўқлигини синайди.

— Бундан чиқадими, у саҳрода азоб чекиб юрган эмас, бунинг ўрнига кўз остига олиб қўйган аёлига ўзини чоғлаб кўриб юрган экан-да?

— Шунинг ўзи азоб-да. Ессейларнинг фикри бўйича. Улар аёлларни нопок махлуқлар деб ҳисоблашган. Ҳар ойда такрорланиб турадиган ҳайз важдан. Унашилгандан кейин Исо қирқ кун ўтириб, рўза тутиб покланган.

— Овқат емаганми? Ё бошқа маънодами? Аёллардан қочиб юрганми?

— Овқат емаган.

— Наҳотки?

— Нима “наҳотки”? Кўшлар анча-анча вақтача бемалол овқат емай юришни билади.

— “Наҳотки” деганим аёлларга тегишли. Уларни шу қадар нопок деб ҳисоблашганми?

— Аввалига шундай деб ҳисоблашган, — деди Ёсик дудмалланиб. — Аммо мен бу ерда бу тўғрида гапиришни истамас эдим. Аёллар ҳузурда. Шунинг учун ҳам қолдириб кетгандим. Эсимдан чиқиб қолгани йўқ.

Кейин майор Лаврентийга қаради ва менга зорланди:

— Мен, аксинча, чалғиётганим йўқ... Эсимдан чиқариб ҳам кўяётганим йўқ.

— Қани, гапиринг, — дея рухсат бердим мен.

Исо битта орзу билан яшар эди. Бу — тахтга ўтириш орзуси эди. Тўғри, буни у худонинг иродаси деб ҳисобларди. Отаси Исони тан олмай, Ёқубни тан олганлар томонига қўшилиб кетганда, Исо ундан юз ўтирди. Ёқуб сувни шаробга айлантиришга қарши чиққан эди. У эски тартибларни сақлаб қолиш тарафдори бўлган. Эски тартиблар турса, унга тахтни ваъда қилишган эди. Шунинг учун Исо онасига Канада тўй вақтида шундай деган эди: “Сен менга кимсан, а аёл? Ҳали менинг фурсатим келгани йўқ”. Балки сув бўланларнинг ҳаммаси шаробга айланганда, аҳтимолки, унинг ҳам фурсати келган бўлармиди? Орадан йиллар ўтди, подшонинг бу зурёди ўз фурсатини кута-кута ўзи ҳам шаробдан сувга айланиб кетди. Камбағал-қашшоқларнинг ҳимоячиси бўлиб қолди. Хўрланганлар ва таҳқирланганларнинг бошини силади. Таҳқирланганлар ва хўрланганлар фожиаси билан таниш бўлгани учун уларнинг аҳволини бошқалардан кўра яхшироқ биларди.

Уларга ҳамдардлик билан қарар экан, Исо ўзини ҳам ҳимоя қиларди. Унинг шахсан ўзининг халос бўлиши, яъни тахтга чиқиши эски тартибларнинг барбод бўлишига боғлиқ эди. У эски тартибларнинг маънавий жиҳатдан ҳам, сиёсий жиҳатдан ҳам маҳв бўлишини тиларди. Худди шу даражада умумнинг халос бўлишини ҳам истарди.

Бундай халос бўлиш унинг учун фойдали эди. Худди эзилганларга куч-қувват бахш этгандай фойдали эди. Нимага у кўпроқ имон келтирганини ҳеч ким билмайди. Ўзининг халос бўлишигами ёки умумнинг халос бўлишигами? Бировнинг кўнглидагини биров била олармиди?

— Майор? — дея яна гапнинг белига тепди Берия. — Яна гапдан адашяпсиз. Исо алайҳиссалом тўғрисида “бировнинг кўнгли деб гапиришга нечук ҳалдингиз сизди?” Ёсик яна жавобни менга берди — ўтган одамнинг қалби — бегона қалб.

Хатто ўзингнинг қалбинг ҳам. Негаки, унинг нима эканини, нимадан таркиб топишини ҳеч ким билмайди. Ундаги майллар қаёқдан пайдо бўлиб қолиши ҳам қоронғи. Агар инсон ўзига фойдали нарсага чин қалби билан ишонса. Қани, айтинг-чи, унда фойда ҳақидаги фикр билан имон ўртасидаги чегара қаерда қолади? Ва олдин уларнинг қай бири келади. Ва қай тарзда бири иккинчисига ўтади?

Ва яна...

Мишел кўзларини қисди. Лаврентий бармоғини чайқади. Ва Ёсик гапдан тўхтади. Кейин ҳаммасини тушундим деган маънода бош ирғади ва давом этди.

Довуднинг ҳар қандай авлоди қилгани каби, Исо ҳам ўз авлодини давом эттириш тўғрисида ғамхўрлик қилмоғи керак эди. Бунинг учун у Аҳдда айтилганидек, ҳамма “шогирдлари”ни бир чеккага йиғиштириб қўйиб, қандайдир Марям деган аёлни афзал кўради. Бу аёл Аҳдда Магдаллик Мария деб аталган.

Шогирдлари Исодан хафа бўлиб, гапиришган: “Нима сабабдан сен бу аёлни биздан кўра ортиқроқ яхши кўрасан? Масиҳ уларга жавобан бундай деган: нима учун мен сизларни уни яхши кўрганамчалик севмаслигимни сўраясизларми? Сўқир одам билан кўзи очиқ одам қоронғи зулмат қўйнида тентирашиб юрар экан, уларни бир-бирларидан ҳеч нарса билан фарқлаб бўлмайди. Аммо теварак-атрофни ёришгандек кўрадиган одам кўраверади, бироқ сўқир одам зулмат ичида қолаверади”.

Гарчи бу Марям Устознинг умр йўлдоши деб ҳисобланса-да ва ундан фарзанд кўрган бўлса-да, (аввал унга Тамар деган қиз туғиб берган, кейин эса иккита ўғил туққан) у “Шайтоннинг измидан чиққан эмас”. Яъни Бош Мирзанинг — Ёхудо Искариотнинг измидан чиқмаган. Маълумки, у Зелот эди ва Римга қарши курашмоққа даъват қиларди ва душманларга нисбатан бўшпоброқ бўлгани учун Исони унча ҳурмасди.

Мен Надяни эсладим, Чиаурели эса бир хўрсиниб, Мишелга таъна аралаш нигоҳ ташлади. У бўлса елкасини қисди — нима ҳам дейиш мумкин — аёл киши биттаси билан ётиб юриб, бошқасини орқасидан эрташиб кетаверади деган маънода. Иккинчидан эса, мен умр йўлдошинг эмас, шунчаки ҳаёт йўлларида учратган бир дугонангман...

“Шайтон”нинг кетидан бошқа Марям ҳам кетди. Онаси. Муқаддас Бокира.

Мишелнинг энаси қотди — “Бундай бўлса нега Исонинг онасини Муқаддас дейишди-ю, Магдалинани “зинокор” деб ёмон отликқа чиқаришди?”

Ё унга жавоб бериб, ёки фикрини давом эттириб, Ёсик Исога Магдалина бокиралигида тегмаганини маълум қилди. Исодан олдин у имтиҳон — никоҳда ҳам бўлиб чиққан. Бунақа аёлларни эса ўша ёмон сўзлар билан аташган.

80. БУНИ ҚАНДАЙ ҚИЛСА БЎЛАДИ?

Христиан эрасининг 32-йил сентябрида Ма шар кунда, яъни қатл этилишидан ярим йил аввал Исо учта кирдикоридан биринчисини қилишга қадам қўяди. Улар тақдирни белгиловчи ишлар эди. Айни шу ишлари учун Исо салбга тортилганди.

— Демак, кирдикорлари учун эмас, катта-катта айблари учун, — деди хурсанд бўлиб Лаврентий ва пенснесини тўрилаб қўйди. — Бир айб ишни қилишга Мао ам ша д қилган эди, лекин қовоқ бошини айлангириб, Валечкани топа олмади.

Қумрон э ромда я удий халқини гуно лардан фори қилиш маросими ўз йўлида давом этмоқда эди. Гуно лардан фори қилишни, одатда, худо билан масла атлашгандан кейин я удийларнинг маш ур “учлиги” — Мусо, Илёс ва Исолар амалга оширар эди. Яъни Пай амбар, Ро иб ва Подшо биргаликда қиларди.

Я удий халқи Фаластинда истиқомат қилувчи я удийлардан ва бошқа жойларга тарқалиб кетган я удийлардан ташкил топган эди. Фаластин қолган дунёдан покрок бўлгани каби я удийларнинг биринчи қатлами ам иккинчисидан юқорирок исобланарди. Фаластин халқини гуно лардан асосий “учлик” фори қиларди, қолганларини эса “за ира”даги учлик тавба қилдирарди. “За ирадагилар” тавба-тазарруни асосий э ромда эмас, балки Қумрондаги “заҳира” ибодатхонасида амалга оширишар эдилар.

Исо за ирадаги “учлик” таркибига кирарди. У учлик аъзолари ичида энг ёши исобланарди ва Ро ибнинг чап қўли вазифасини бажарарди. У Исо ёхуд Подшо уқуқига эга эди. Уни ана шу “ному им” учликка ам қўшмас эдилар, аммо унда асосий сиймо Ро иб Ионатан Анна эди. Шунинг учун ам уни “учлик” да Подшо этиб тайин этдилар. Айтганча, пай амбарликка, яъни ўзининг ўнг қўли қилиб, у Варавва деган алтақандай қарияни тайинлаганди. Пешинда — роппа-роса соат учда “учлик” ме робга чиқмо и ва Яратганнинг навбатдаги неъмати тўрисидаги хушхабарни эълон қилмо и керак эди. Шу аснода Исо қулоқ эшитмаган бир шаккоклик қилади. “У, — деб ёзилган А дда, — бутунлай ўзгариб кетган эди. Унинг устидаги либослари кўзни қамаштириб ялтирар эди, улар худди кордек оппок эди. Ер юзидаги биронга ам кир ювадиган кимса ўз кирларини бу даражада оқартира олмас эди”.

Минбарда Исо Ионатан Аннани бир чеккага суриб қўйди, ўзи асосий жойнинг ўртасига туриб олиб, биринчи Ро ибнинг номидан ваъз ўқий бошлади. олбуки, фақат Биринчи Ро ибнинг ўзигина Қиёмат куни маросимини амалга оширишга ақли эди.

Агар мен уларга нисбатан шунақа бир ишни муддатидан олдин қилиб қўйсам, бунга Ильични ёхуд Лейбнинг муносабати қандай бўлишини кўз олдимга келтирдим. Агар вақтида Каменев билан Зиновьевнинг овозларини ўчирмаганимда атто бу учликда ам мен тўртинчи бўлишда муқаррар эди.

Берия, афтидан, менинг фикрларимни фа млаб қолди, шекилли, у лўкма ташлади: — Эс ром схвас гаскеттебина — цители кочоба ундао! (Агар бу ишни бошқа бирор одам қилганида уни мактанчок, бурни шишган деб аташарди.)

Мен ўзимни Лаврентийнинг гапини тушунмаганга олдим. атто эшитмаганга солдим. Негаки, Ёсикни тинглаб турибман-да.

— А дда айтилганидек, — деб такрорлади майор, — “улу байрамнинг сўнгги кунда одамлар ўртасида туриб, хитоб қилиб, кимки ташна бўлса, менинг олдимга келиб, ичсин деган эмиш.

Кимки Менга имон келтирса. Унинг учун оби аёт дарё бўлиб оқади”.

Бу гапларнинг ўзи ам шаккоклик эди, негаки, Цаддокнинг биринчи ро иблари қавмига мансуб Иоанн чўқинтирувчига мансуб эди. Бу қавмга Исонинг еч қанақа алоқаси йўқ эди. Оби аётнинг, яъни чўқинтириш сувининг ихтиёри тўлалигича Иоаннга қарар эди.

Лекин Исонинг бу қили и тў ридан-тў ри Иоаннига дахлдор эди. олбуки, уни башоратида йўл қўйган хатоси учун алтақачон қатл қилишган эди. Унинг башоратига караганда, айни ана шу Қиёмат кунда Довуд насабига тегишли ворис тахтга чиқмо и керак эди. Унинг бошқа башоратига кўра, худо ни оят одамлар ишига аралашмоқни ихтиёр этар эмиш-у, Цаддоқлар қавмига мансуб биринчи ро ибни оқимият тепасига қайтарар эмиш.

Лекин худо аралашмади-ю, намозхонлар аралашди. Улар минбарга ташланиб, у ердан Исони тортиб туширишди ва устидаги ялтирок либосларини ечиб олишди. Бундай ялтирок либосларни фақат биринчи ро ибларгина кийишга ақли эдилар. Исо эса аки бўлмаган олда, ўзини биринчи ро иб деб эълон қилганди.

Шу аснода, деди Ёсик, худди А дда айтилганидек, “Отанинг ўз овози янгради. У Исо тў рисида хабар берган эди: “Бу менинг севимли ў лимдир”.

— “Отанинг ўз Овози янгради” дейсанми? — деб сўради Берия хавотирга тушиб. — “Чинданми? Гапинг ростми?”

Мао эса “Ёсик толиқиб қолди-ёв” деган тахминни билдирди.

Йўқ, толиқиб қолганим йўқ, деб жавоб берди у. Айни “овоз” дейилган. Қумронда Отанинг вакилини шундай деб аташган. Ўша пайтларда Қуддуси шарифда биринчи ро иб Канафа бўлган. “Овоз” эса Симон Магусники эди.

Э ромдаги шовқин-суронни эшитиб, у ўша ёққа қараб югурган ва “Ота”нинг ўзи номидан Исони кўрсатиб, “Бу менинг ў лим!” дея хитоб қилди.

Симон бу билан Исони кўтариб, улу лагани йўқ, балки, аксинча, уни жойига қайтарди, пастга тушириб қўйди “Исо”, “Подшо” лавозимига туширди. Негаки, “учликда” Подшо билан Пай амбар Ро ибнинг ў иллари исобланади.

— Бор-йўқ кирдикоринг шуми? — дея айрон бўлди Берия ва менга ўгирилди. — Амас чинури тройкац апативебда Иосес! Гограц! (Бунақа гуно и учун атто хитойларнинг “учлиги” ам Исонинг гуно идан ўтар эди. Ковоқ бошнинг ўзининг ра барлигида.)

Ёсик эътироз билдирди. Исо жуда катта бир ишни амалга оширди. Негаки, ўзини биринчи роиб деб атаб, ўша пайтдаги яудийлар тузумига қарши борган эди. Яъни унинг тушунчасида бутун жапон тартибига — диаспорага қарши чиққанки, унинг муқаддаслиги Фаластинниқидан кам эмас эди. Иккинчидан эса, атто энг асосий эромда амистаган одам асосий роиб бўлмо и мумкин. Энг муими — ер ёки келиб чиқиш эмас, ёки қавмга мансублик эмас, балки ўзининг кимлигиндир.

— Жуда тўри! — дея маъқуллади Мао. — Баракалла!

Исонинг тақдирига таъсир кўрсатадиган яна бир катта иши яна ўша Симон Магус билан болиқ. Адада у авлиё Лазар деб номланади.

... Ўша йилнинг декабрида Понтий Пилат нима сабабандир яудийлардан ўпкалади ва оятда аддидан ошиб кетди.

— Худди бизнинг Никита Сергеевичга ўхшаб, — дея луқма ташлади Берия ва Хрушчевга ўтирилди. — Уам декабрда унар кўрсатган. Тўри, ўша йили эмас. ар бир йилда эмас. Яудияда эмас, кўламини каттароқ олаверасиз — Бутун Украинада!

Никита энди паркет устида Микоян билан жавлон урарди. Аввалгидек тангога тушишарди. Булганин рашк қилаётгани йўқ. У зерикиб ўтирипти.

Пилат, Адада айтилгандек, галилеяларнинг қонларини уларнинг қурбонлари қони билан қўшиб юборди. Аскарларига яудийча кийимларни кийгизиб, митингбозлик қилиб алва қилаётган яудийларнинг ичига қўйиб юборди. Аскарлар кўпгина фаолларни уриб, дабдала қилди, аммо бу ишга Рим прокураторининг ўзи бош-кош бўлиб тургани маълум бўлиб қолгач. Яудий зелотлари исён кўтаришди.

Бу исёнга амучлик бошчилик қилган эди. Уларнинг учови амиллатчи — Варавва (уни яна Никодим ам дейишади), Ёхудо Искарот ва Симон Магус. Римликлар исённи осонликча бостирдилар, аммо учлик яширинишга муваффақ бўлди. Хусусан, Варавва қўли римликнинг қонига беланган олда. Пилатнинг фиони фалакка чиқди ва у учта “ўри”ни кидиртира бошлади. Унинг хаёлида сеvimли манзараси — Кал то устидаги окшомги осмон шуълаларида учта салб кўрина бошлаган эди.

Симоннинг ёки Лазарнинг мансабини Ионатан Анна эгаллади. Мао ам анча енгил нафас олди — Янги Қумрон “отаси” уни амиша Довуднинг қонуний зурёди деб тан оларди.

Римликлар исёнчиларни излаш билан банд экан, иккита юксак рутбали яудий Агриппа билан Антипа Иродлар жон-жадлари билан бир-бирларининг жиига тегишда давом этдилар. Антипа Симонга хайрихолик қиларди, бундан азабланган Агриппа уни черковдан мосуво қилишга буйруқ берди. Черковдан мосуво қилинган одамга қафан кийдиришиб, бир неча кун макбарага қамаб қўйишарди ва бу билан рамзий маънода унинг маънавий вафот этганини элга билдиришарди. Қумронда макбара вазифасини орлар ўтар эди. Шармандаи-шармисор бўлган Симон — Лазарни ана шу орлардан бирига қамаб қўйишди.

Аммо учинчи кун Антипа ўзининг Римдаги қутилмаган, лекин муваққат муваффақиятидан фойдаланиб уни озод қилиш тўрисида буйруқ беради. еч қутилмаганда уни озод қилиш Маросимини Исо ўз зиммасига оладиган бўлиб қолди.

— Нима сабабдан? — дея сўради ўз номидан Ши Чжэ. — Симон деганлари сиёсий душман эмас-ку!

Айни шу нарса — сабаби маълум эмас эди. “Душманларга муаббат” важиданми ё Симонга эскидан бўлган хайрихоликлари сабаб бўлганми, ёхуд Агриппа Ироднинг ашига тегиш учун шундай қилишганми — ким билсин? Ирод аввалдан Исони ёмон кўрарди. Ёки яна бошқа бирон важ бўлганми? Масалан, сабаби шу бўлган бўлиши мумкинки, яудий фирқалари ўртасидаги фарқ на фақат ессеялар билан айриессейлар орасидаги тафовутда, балки яудийларнинг архил тоифалари Римга нафратлари даражасига қараб эмас, шу нафратни қандай ифодалаш кераклиги ақидаги тасаввурлари билан фарқ қилганлар. Ва уларнинг аммаси битта нарсага интилган — Рим укмдорлигига бар ам бериш ва Яудия салтанатини тиклашни ўйлашган.

— Яхши, — деди тиниб-тинчимаган таржимон. — Лекин нега мужмал қилияпсиз? Нега сиз бунинг аниини билмайсиз? Сиз?

Ёсик жавобни узоқдан олиб кела бошлади. Аввалига Устоз сифатида: инсон қачон ва қандай қилиб, “ўзи учун инсондан” “бошқалар учун инсонга” айланган? Кейин яна майорга айланиб, гапира кетди. Агар унга, яъни Ёсикка Устоз тўрисида

доклад ёзишни топширишганда у бу докладни бош персонажни киритмай ёзиб берган бўларди. Устознинг ўзини киритмаган бўларди. Лекин бунинг ўрнига Устоз билан бо лик исобот беришга ярайдиган нима бўлса, аммаси тў рисида батафсил ёзган бўларди. Қарабсизки, бинойидек ужжат майдонга келарди.

Кейин унинг ўзи хитойга савол берди:

Бир одам иккинчи одам тў рисида ўйлар экан, бу аснода ким билан нималар содир бўлади? Қолаверса...

Лаврентий яна бармо ини сермади. Бу гал у ақ эди. Майорнинг гапи қирқилди. У гапдан тўхтаб, қолгани Лазарнинг тарихи билан бо лик равишда А дда батафсил икоя қилиб берилган деб қўя қолди. Бирдан-бир гап шу бўлдики, орда яқинлашар экан, Исо бармоқлари билан бурнини қисиб олди, жуда қўланса — “мурда” иди келаётган эмиш. Аммо мурданинг қўланса иди анқимаётган эди, балки, А дда айтилгандек, оддий қўланса ид анқимокда эди. Қизиб кетган орда сувнинг йўқлигидан шундай бўлаётган эди.

— Гор қизиб кетган эканми? — дея тархашлик қилди таржимон қўққисдан. Бу гал у Мао номидан гапираётган эди. — Буни қандай билиш мумкин?

— Мен ўзим ўша ерда эдим-ку, — деди Ёсик. — Лекин гап бунда эмас.

— Нимада бўлмаса? — деб сўради таржимон негадир асабийлашиб.

Гап шундаки, Лазарни “тирилтирган” Исо Рим прокураторининг қора рўйхатига тушиб қолган эди. Бу рўйхатга римликларга қарши бош кўтарган алаёнчилар ва исёнчилар ам киритилган. Буни қандай қилиш мумкин? — деб сўради Ши Чжэ. Бу гал у кимнинг номидан гапираётгани маълум эмас эди.

Жуда катта хато-ку!

81. НИНАЧИЛАР ЧИРИЛАБ, СУКУНАТДАН ТЕШИКЛАР ОЧИШДИ

аммадан аввал бу хатодан “шайтон” — Ёхудо Искарнот фойдаланди. Исонинг ўзиники бўлмаган макомни ёл ондан эгаллаб олгани учун ёмон кўрган, ессеяларнинг қадимий маросимларига душманлиги ва энг му ими — Римга хайрихо лиги учун ёқтирмаган Ёхудо уни Понтий Пилатга Римга қарши аракат қилувчи партизан сифатида топширмоқчи бўлган. Уни зўравонлик ва Зелот тарафдори қилиб кўрсатган.

Бу ишнинг сиёсий фойдасидан ташқари, яна бир жи ати шунда эдики, алаёнда иштирок этгани учун прокуратордан ўзининг гуно ларини кечирешини сўраши мумкин эди. Пилатни яхши билганидан у Исонинг қалласини қурбон қилиш билан чекланмоқчи эмас эди. Унинг ёнига қўшимча қилиб, у ўзи бошқараётган Қумрон хазинасидан анча-мунча пора ам таклиф қилди. Айтганча, Ёхудо Марям билан Исонинг нико ига эътироз ам билдирган эди. Марям “Шайтон”нинг фикрларини маъқуллар ва бу гуру нинг аъзоси эди. У бу нико га фақат ана шу сиёсий муло азалардан келиб чиқиб қарши бўлганми ёки бошқа сабаблар ам бўлганми — маълум эмас.

Бошқа нарса маълум — Исонинг иккинчи, асосий нико и март ойида бўладиган айит кунлари ўтиши керак эди. Айни ўша айит кунлари яқинлаб қолганди. айит бошланиши билан Иоанн муддати тугар эди. Бу каромат янги биринчи ро ибни тайинлашга самовий кучларнинг аралашуви ақидаги каромат эди. Унинг бошқа каромати Я удийлар подшосининг тикланишига тааллуқли эди. Айни ана шу каромати учун унинг боши кетган эди. У каромат вожиб бўлмади, гарчи аввалроқ Қиёмат кунни Исонинг биринчи ро иб бўлиш борасидаги уриниши муваффақиятсиз чиққан бўлса-да, бу башоратнинг амал қилиш муддати айни мартда айит кунлари тамом бўлар эди. Қумрондан сафарга чиқиб кетган Исо али ам омади келиб қолишидан умидвор эди, шунинг учун байрамнинг бошланишига уйига етиб боришга ошиқди.

Қумронга, яъни Қуддуси шарифга у Сулаймон подшонинг эшагини миниб кириб борди — я удий подшоларининг тож кийиш маросими шуну талаб қилар эди. Бинобарин, Исо яна қайтадан Иоанн чўкинтирувчининг башорати айни ўзига тегишли эканига ишончи қомиллигини намойиш қилган. Бошқа еч кимга эмас. Мана, кўрасизлар, байрам кунлари худо мени аввал подшо қилиб кўтариш ниятида. Кейин эса биринчи ро иб қилмоқчи.

Бунга шуб а қилибми ёки, аксинча, бундан хавфсирабми Ёхудо Искарнот Ионатан Аннанинг узурига келади. Эндиликда у қочоқ Симон Магуснинг ўрнига Қумроннинг отаси бўлиб олган эди. У Қуддуси шариф “отаси”нинг вакили эди. Халқ тан олган

биринчи ро иб Канафа унинг вакили эди. Ўз-ўзидан аёнки, бу амалга ўтиришни Аннанинг ўзи ам орзу қиларди.

Иуда Пасха байрами арафасида бериладиган жамоа зиёфатида, жамики Қумрон оқсоқолларининг тантанали йи инида Исо Қиёмат куни намойиш этган шаккоклигини яна такрорлашга журъат этди деб Ионатанни осонгина ишонтирди. Анна Исони “Ў ил” унвонидан ма рум этишга ам осонгина қўна қолди, бу унвонни ундан олиб, Ёхудога беради. Ёхудо эса бунинг учун Исони римликларга ушлаб беради. Шу кундан бошлаб, Ёхудо 30 тангадан маош оладиган бўлди. Бу Қумронда қишлоқдан “Ў ил” вазифасини бажарувчилар фойдасига йи иб олинадиган одатдаги солиқ эди.

Бу қарор ақидаги гапни эшитгандан кейин Исо ўзини ма кум деб ис қила бошлади. Унинг энг сўнгги умиди Пасха арафасидаги кунлардан бирида эди. Ўша кун башоратнинг муддати тамом бўладиган кун эди.

Ана шу башоратдан умидвор бўлган, гарчи ўзининг фойдасига бўлса-да, Симон ам ўша махфий оқшом вақтида гаплашиб олишга жа д қилди.

— Нима учун махфий? — дея хитоб қилди Ши Чжэ.

— “Нима учун” деганингиз нимаси? — дея жонланди Берия. Пилатдан кўрқади. Шунинг учунки, қонунни буздилар. Қонун бузилдими — жавоб бермоқ керак.

— Симон, майли, бузган бўлсин. Майли, Ёхудо ам, аммо Исо қонунни бузгани йўқ-ку? У хатога йўл қўйди холос. Нега энди у ам жавоб бериши керак?

Бу гапга жавобан, Лаврентий яна Чиаурелига ўтирилди:

— Амас ту дэма хар, Миша, маоциле гвино! (Мен сенинг уканг бўлайин, Миша, хитойнинг олдидан ичкиликни олиб қўй).

Кейин жилмайди-да, хитойнинг ўзига гап қотди:

— Исо амма вақт қонунни бузган. атто ту илаётганда ам. Нико дан ўтмаган ота-онадан ту илган. Улар уйланган эмасди. Март бошланиши билан башоратнинг ам муддати тугай бошлади. Шунга қарамай, худо ўжарлик қилишда давом этди. Ундан садо чикмади. Исонинг аччи и чикди, лекин у худодан аччиқлангани йўқ. У я удийлардан аччиқланди. Иккинчи март ам бошланди. Исо Ёхудо бошқарадиган азнага бостириб кирди-да, у ердаги анжомларни пачақлай бошлади. Худо мана шу қароқчилар маконига ўрнашиб олган мутта ам ў илларга қарши норозилигини билдириш учун индамаяпти деган маънода.

Икки ҳафтадан ортиқроқ давом этган алвали феъли-хуйидан кейин 19-дан 20-га ўтар кечаси Исо тинчиб қолди ва Марям билан иккинчи тўйини ўтказди. Кейинги куннинг оқшомига бориб, есейларнинг қоидасига амал қилиб, зо идона аётга қайтишга ваъда беради.

Кечқурун соат олтида монастирнинг катта хоналаридан бирида Қумроннинг ўн уч оқсоқоли зиёфат дастурхонига ўтиради.

Машғум зиёфат. Исо учун. Бутун инсоният учун.

Ши Чжэ яна аралашди. Айтгани шу бўлдики, биз ам стол теграсида роппароса 13 кишимиз, лекин аммамиз ам оқсоқол эмасмиз. Ёки зо ид эмасмиз. Негаки, на Миша билан Мишелни, на ўзини у оқсоқолларга ам, зо идлар қаторига ам қўша олмайди.

Мишел кўзларини қисди, Чиаурели эса тушунмади.

Зиёфат вақтида Ёхудо тахмин қилганидек, Ионатан Аннанинг ёнида ўтирган Исо уни ўтирган жойидан сиқиштириб, бир чеккага суриб қўйди. Бу жойда зиёфатнинг жўрабошиси, ро иб ўтирмо и керак эди. У кечқурун соат ўнгача айни ро иб сифатида иш тутган эди. Соат ўнда у зиёфат тамом бўлганини эълон қилди ва амма зайтунзорга бориши кераклигини айтди. А дда Қумрон акведукидан шарқ томонда жойлашган монастирни шундай деб атар эдилар. Зайтунзорда Исо билан қолганлар яна икки соат кутмоқлари керак эди — башоратнинг муддати ярим кечада тамом бўлар эди.

Бу орада Ёхудо Пилатга Қуддуси шарифга чопар юбориб, унга пора таклиф қилди. Исони қочоқ зелотлар билан бирга қамоққа олиш учун бу ерга аскар юборишга даъват этди. Зелот дегани Варав ва биллак, симон эди, даъватномада Ёхудони авф этиш тў рисидаги ариза ам бор эди.

Ярим кечага қадар Исо биринчи ро иб бўлиш ақидаги даъволаридан воз кечмо и мумкин эди. Бу икки соат мобайнида у танлаб олган қисмати тў рими-йўкми

эканлиги тў рисидаги шуб а-гумонлар исканжасида эзилиб кетди. Агар самовий кучлар аралашмаса, қолган икки соат ичида уни сохта пай амбар деган да шатли айб билан айблашлари мумкин эди. Бинобарин, у ўлимга ма кум қилинарди. Бундай қисмат Иоанн Чўкантирувчининг ам бошига тушган эди. Э тимолки, бундан ам бадтар бўлгандир. Ионатан Анна Исонинг пай амбарлигига ишонмас эди. Агар самовий кучлар али замон аралашиб, олдини олиб қолишмаса, бу одам қонун бўйича “Ота” сифатида Исони қамоққа олмо и керак эди. Ионатан Анна ибодат қилаётган Исонинг ибодатини бўлиб, у билан ма кум сифатида гаплаша бошлади. Қандайдир коса тў рисида гап кетди.

Исо унга жавоб берди: “Падар! Бу косани менга тегиздирмай ёнимдан олиб ўт! Аммо, майли, мен айтганимни қилмай кўяқол. аммаси сен айтганча бўлақолсин!”

Ўша пайтда қандай коса тў рисида гап кетгани кўп ўтмай аён бўлди.

Ши Чжэ безовталаниб қолди ва Чиаурелининг олдидан ўзининг стаканини билинтирмай қайтариб олди.

Ярим кеча бошланди. Қумрон дамани ичига ютиб кута бошлади.

овлиларда ниначилар ам тиниб қолишди. Оқсоқоллар овлига чиқишиб, бошларини кўтаришиб осмонга қарашди.

али ой чикмаган эди. Қоп-қора осмоннинг бир чеккасида сўл ингина кумуш тангадек у эндигина пайдо бўлганди. Осмон зилдай о ир ва мрамардай силлик эди. Ой Ўлик денгиз томон сир алиб кета бошлади. Ўлик денгиз ам қоп-қора ва силлик эди.

еч нарса рўй бермади. Самодан зи ирча ам белги бўлмади. На яшин чакмади, на биронта юлдуз осмонда кўчди.

Ниначилар яна бир неча ла за қутиб туришди. Кейин эса аммалари баб-баравар қайтиб келишди-да, скунатни майда, лекин учқур сатрлар билан теша бошлашди.

Исо овлининг ўртасидаги харсанг тошли тепалик олдига йўналди-да, унинг устига чикди.

“Менинг фурсатим келди!” — деди у паст овозда, шивирлагандай. Унинг гапларини еч ким эшитмасин учун шундай қилди. еч нарса ам эшитмасин деди. Афсонадан бошқа.

Унинг теварагини одамлар ўраб олди. Қорон ида уларнинг шарпасини зўр-базўр ажратиб олиш мумкин эди. У одамлардан сўради: “Кимни излаясизлар?”

— Исони, — деб жавоб берди унга Ёхудо Искариотнинг овози.

— Мана мен... — деб бош ир ади Исо ва тепаликдан пастга тушди.

82. ЭКСЕПНУСЕН..

Симон билан Вараввани ам қамоққа олишди. Берия бу ишни бош ир аб маъқуллади. Исони аввалига Ионатан Анна суд қилди. Унинг бошчилигидаги суд Исони кўп ам чўзиб ўтирмай, айбдор деб топди.

Берия “судьялар неча киши бўлган эди?” деб сўради.

Ёсик эслолмади.

Бунинг ўрнига бошқа нарсани — кечаси роппа-роса соат иккида Исо жанжал бўлган жойга етиб келган Канафанинг узурида озир бўлганини эслади. Халқ сайлаган биринчи ро ибнинг. У ам Исони қоралаган. Берия исте зо қилди. ой-на ой, Канафага аталган бўлса керак.

Эрталаб соат олтида Қумронга Пилат ам етиб келди. У я удий “оталар”нинг гапларига кулоқ солмай, келиши биланок дар ол Ёхудога Римнинг душмани бўлмиш, алаёнчи учта “ў ри”ни олиб келишни талаб қилди. Бу ў риларни я удийларнинг ўзлари қоралашган эди. Лекин бошқа нарсада — сохта пай амбарликда қоралашганди.

Исони сўроқ қилгандан кейин Пилат алаён учун унинг айби икки кишига қараганда анча қам эканини аниқлади. Бунинг устига Исо, ўз сўзларига қараганда римликлардан эмас, я удийлардан норози эди. Негаки, я удийлар уни подшо деб тан олишмади.

Прокуратор укм чиқаришни кейинга қолдирди-да, Варавванинг иши билан шу уллана бошлади.

Ёхудо Пилатга порани Агриппа Ирод орқали таклиф қилган эди. Бу орада энг сўнгги дақиқада Агриппанинг рақиб Антипа ам Пилатни қўлга олишга уриниб

кўрди. У Варавва ва Симон учун Пилатга жуда катта миқдорда пул таклиф қилди. Кумрон хазинасидан бирон-бир пичоққа илинадиган ба она билан пул олиш учун Пилат расман жамоа аъзоси бўлиши керак эди. Уни аъзо қилиш учун шоша-пиша чалакам-чатти қабул маросими ўтказилди. Пилат учун чўкинтиришнинг осон йўлини топишди — кўлини ювиб, та орат олдириш билан чекланишди.

Ваъда қилинган пулни олгач, у Варавванинг устидан тайёрлаб қўйилган о ир укми бекор қилиб, ўзини озодликка чиқарди. Бу қарорини Пилат “ў ри”нинг ёши ўтиб қолгани билан изо лади.

Варавванинг ўрнига у Ёхудони суд қилди. Ёхудо ўз айбига иқрор бўлган эди ёки А дда бу тў рида айтилганидек, “ўзини осиб бўлган эди”.

Пилат уни салбга тортишга укм қилди.

Прокуратор Симонни қўйиб юборишга кўнмади, негаки, унинг назарида Симон аддан зиёд катта “ў ри” эди. Римни жон-жа ди билан ёмон кўрарди.

Ни оят, Пилат Исога қайтди. Исонинг Римга қарши кечирилмас гуно ларига кўнглидаги шуб а-гумондан ташқари, Пилат подшолари учун я удийлар тузуккина пора таклиф қилишади деган умидда эди. Агар пора берилмаса, уни ам осонгина қатл этиш мумкин. Пора берилса, гуно идан ўтиш еч гап эмас. Негаки, бу “подшо” бошқа кўпчилик одамларга ўхшаб ар хил нарсаларни гапирар эди. Айниқса, сиёсат билан шу улладиганларга ўхшаб. Субутсиз, лабзи йўк, бекорор сиёсатчилар каби.... У го зўравонликка чақирар, го мутеликка даъват қиларди.

Шунинг учун озирги вазиятда Исони қатл қилиш керакми-йўкми деган масалани ал қилишни Пилат ма аллий я удийлар отаси Ионатан Аннага топширди. Гарчи Исо унинг фирқасига мансуб бўлса-да, “ота” кўп муло азага бориб ўтирмади. Унинг назарида собиқ “ў ил” ўзининг “оталик”ка интилишида нечо лик қатъий бўлса, шу қадар ўжар ам эди.

Ёсик кўққисдан гапдан тўхтади ва кўлларини икки томонга ёйди. У гўё “ота”ни ам тушунаман — агар у озир Исонинг кўзларини мангуга ёпиб қўймаса, у окимиятни эгаллагандан кейин кўришни билмаган кўзларга нур беради ва ўзи пўписа қилганидек, кўрмайдиган кўзи очиклардан нурни олиб қўяди.

Берия яна бош ир ади, лекин Чиаруелига ўгирилди, баайни сенинг Берлин ақидаги фильмингдаги кўшиқда айтилгандек “ еч ким бўлмаганлар амма нарсага айланади”. Миша грузинча бу кўшиқ фильмда йўк деб жавоб берди, лекин у Лаврентийни тушунади. Тў риро и, “ота”ни тушунади. Ахир “ота” деганлари тўнтаришлар бўлмаслигининг олдини олиш тадоригини кўрмо и керак-да. Негаки, тўнтаришлар яхшими-ёмонми, бундан қатъи назар, бунақа вақтда оқсоқоллар окимиятдан ма рум бўлиб қолишади.

Берия энди Ёсик томонга ўгирилиб, нимадир деб қўшимча қилмоқчи бўлди, лекин мен чидаб туrolмадим. Уларнинг учовини ам ниго им билан камраб олдим-да, зарда билан дедим:

— Ну атрекебт ак дураки бавшвебивиг! (Лўлилик қилманглар бу ерда телба болалардек!)

Лекин дарров жилмайдим. Тушундим — бола бўлишмаса амки, кўнгилларига яқин олишяпти. атто Мао ам таржимонига бир нарсалар деб пичирлади.

Кумронликларнинг кўпчилиги Римни жон-жа длари билан ёмон кўришарди. Улар “отанинг” қарорини мамнуният билан қабул қилишди. Негаки, Исо ўзининг тахтга интилишида римликларга нисбатан жуда хайрихо дай кўринарди. Сотқиндек туюларди.

Пилат масаласига келадиган бўлсак, қарор уни хурсанд қилгани ам йўк, хафа ам бўлмади. Умуман айтганда, бу укм унга маъқул тушган эди, чунки у Римда марказга қарши бош кўтарган алаёнчилардан учтасини салбга тортишни ваъда қилиб келган эди.

Эрталаб соат тўққизда Пилат ўз укмини эълон қилди, эълон қилар экан, “подшо” масаласидаги укмда я удийларнинг хо ишини инобатга олганини ало ида таъкидлади. Аммо уччала ма кумни ам дар ол салбга тортишни талаб қилди, негаки кечқурун соат олтида Пасха бошланиши керак эди. Улу байрам. Бунинг устига у бу йил муқаддас шанбага тў ри келган эди.

Кумронни зиёрат қилгани келадиган қишлоқ а олиси учун ясаладиган чайлаларни ўрнатишда фойдаланиладиган ходалардан салб ясашди.

Афсонага хилоф тарзда Исони ўртадаги салбга тортганлари йўк. Ўртадаги асосий салб ашаддий “ў ри” бўлмиш Симон Магусга тегди. У Қумроннинг собиқ “ота”си ва “ро иб” бўлган эди. Исони “подшо” сифатида унинг ўнг томонидаги салбга тортишди.

Салбга одамни ар хил тарзда бо лашади. Агар, айтайлик, устунга оёқ қўйиш учун битта тахта уриб қўймаса, одамнинг нафас олиши қийинлашиб, тезгина жони узилади. Қумроннинг “ў рилари” ва “сохта пай амбарлари”ни Пилат мураккаброк тарзда салбга тортишни ўйлаб топди. Шанба соатининг яқинлашиб келаётганига қарамай, қасоскор ва ақорат қилишни ёқтирадиган прокуратор ма кумларни салбга шундай осиб бо лаб қўйдики, улар аста-секин, жуда қийналиб жон беришди. Бундай оларда томирларда қоннинг айланиши секинлашади, у аъзоларнинг емирилишига олиб келади, одам чидаб бўлмайдиган о рикқа дучор бўлади.

Ёсик ўзи тортган азобларни эсладими деб ўйладим мен, йўк, гап унинг орқасида турган Валечкада экан. У о зини очганча, кўзлари бакрайиб қолган-у, бехосдан кўлини ўриндикнинг суянчи ига қўяман деб, Ёсикнинг елкасига қўйиб олибди. Кейин ўзи ам қўрқиб кетипти. “Вой, тавба!” дея хитоб қилди. Кейин хушини йи иб олди.

— Узр, кечирасиз, майор, — деди у ва қизариб, хижолат бўлганча Маонинг орқасига бориб турди.

Исони салбга ма кам бо лашдан аввал илон за ари солинган бир коса шароб тақлиф қилишди. Ра млари келганидан. Қатлни кузатиб турган Пилатга билдирмасдан. “Ў ил”нинг ташвишини “Ота” Ионатан Анна чеккан эди.

Исо рад қилди. Нафақат урури туфайли. Гарчи зоололар ўз жонига қасд қилишда самовий кучларнинг таққирини қўрмасалар-да, Исо аракат қилмаслик тарафдори эди. У зо ид эди. Дабдабаларнинг душмани эди.

Шунга қарамай, олти соатдан кейин пешинги соат учларга борганда о рик жуда ам зўрайди. Исо о рикқа чидаёлмай қичқириб юборди: “Элоа-й элоай! Лама Савахвани?” Бу гаплар унинг бобокалони Довуддан қолган китобдаги дуо эди. “Ота! Отажон! Нега мени унутиб қўйдинг?” Давид худони назарда тутган эди.

Исо эса самовий “Ота”ни эмас, бутунлай бошқа “Ота”ни, Ионатан Аннани назарда тутган эди. “Ота” уни икки марта унутди. Биринчи марта, алокатга ма кум қилиб қўйди. Иккинчисида эса, энди ваъда қилган косасини бермаяпти.

Ионатан уни тушунди. Айниқса, Исо “Ташнаман!” деб қўшиб қўйгандан кейин. Улар бир ё оч учига бо лаб, А дда айтилганидек, “сирка” шимдирилган латтани узатишган. Бу — за арли шароб эди. Унга илоннинг за ари солинган эди. Бу гал у “коса”ни ёнидан бепарво ўтказиб юбормади. Кўп ўтмай, унинг боши ёнбошига шилқиллаб осилиб қолди ва у хушидан кетди.

Ўлгани йўк, ушидан кетди, холос.

— Нима? — деб бармо имни ўқталдим мен. — А дда “жони узилди” дейилган.

— Тў ри, — деб гапимни маъқуллади Ёсик. — Китобда шунақа дейилган. Бу халқ учун ва ривоят учун айтилган гап. Аммо қуло и борлари, яъни битикларни ўқиганлар бошқа нарсани эшитганлар. “ ушидан кетди”. Ессеялар эс- ушини ру деб билишган, ру ини йўқотганларни эса жони узилган деб исоблашган.

Китобда “эксепнусен” дейилган. Юнончада, асл нусхада...

Ноқулай бир сукунат ўртага чўмди. Мишел кўзларини қисиб, амага битта-битталаб назар сола бошлади. Навбат Лаврентийга етганида, у хунар кўрсатди. У Мишелга қараб пенсенесини ялтиратиб, бош ир ади-да, ме монхонанинг холи бурчагига ишора қилди.

— Никитага эътибор беринглар. У ам адемай “Эксепнусен” бўлади. Яъни омонатини эгасига топширади.

Дар ақиқат, Хрушчев энди ўзи билан ўзи ракс тушмоқда эди. Берлиоз музикасига гопакка тушяпти. Берлиознинг пластинкасини менга Лаврентий сов а қилган эди. Бу жуда ам суст гопак эди.

— Чакки бўлмайди, нафаси узилса, узилаверсин! — деди қўшимча қилиб Берия.

— Агар одам узлуксиз равишда чаппор уриб ракс тушаверса ва шунча ракс тушгани билан ушидан кетиб йиқилмаса. Қўйинг, майли, жони тинчиб, бироз ором олсин.

Мао кулмади. У бошқа нарсани ўйлаб ўтирган эди. Кейин у сўз қотди:

— Бизнинг тилимизда ам шунақа ибора бор — бир вақтнинг ўзида ам “онгини йўқотди”, ам жони узилди деган маънони билдиради.

83. ОЛДИН ТИРИЛДИ, КЕЙИН ЭСА ҚАЗО ҚИЛДИ

Салбга тортилган Исо ру ини йўқотгани йўқ эди. Фақат хушидан кетган эди.

Лекин шанба соати қазодан кўра тезроқ югуриб келмоқда эди. Му омбир Антипа Ирод амма исоб-китобни айни шунга қараб қурган эди. У тўлаган ақ эвазига фақат қария Вараввани халос эта олди, халос. Аммо амюрти ва иттифоқчиси Симон Магусни сақлаб қололмади.

Лекин унинг му омбирлиги пулдан ам зўрроқ чиқиб қолди. Негаки, бу му омбирлик жуда оқилона эди.

Майордан хурсанд бўлганидан Бериянинг юзи ёришиб кетди. ар олда, у ам юртдоши, ам ходими эди-да.

Антипа ам қатлини кузатиб турган эди. У ўзининг режасига амал қилиб, Пилатнинг ёнига келди-да, яқинлашиб келаётган шанба соати тў рисида гапира бошлади. Жуд балиндпарвоз қилиб гапирди.

Я удийлар қонунида, деди у, яъни Эски А дда шундай дейилган: “Бирор одам ўлим билан жазоланадиган жиноят қилиб қўйса ва сен уни дарахтга осадиган бўлсанг, унинг жасади дарахтга оси лик қолиб кетмаслиги керак. Балки уни ўша куниёқ дафн этмоқ керак. Яратган Эгам сенинг иссангга берган ерни бул ама!”

Салб ам бир дарахтдай гап, — деб давом этди Антипа, — негаки, я удийлар салбга тортишмайди, балки дарахтга осишади. Салб — бу жаноб Пилат, — сизларнинг оянғиз. Римча одат. Сен уларни бизникига ўхшатиб қатл қилмадинг, балки римча йўсинда қатл қилдинг. Аммо борди-ю, сенинг Қуддуси шарифга қайтадиган вақтинг етиб келган бўлса ва сен маҳкумларни бизнинг ихтиёримизга қолдирсанг, сен измингга берилган заминни бул ама ва бизга — я удийларга изн бергин — лоақал ўзимизнинг расм-русмимизга кўра жон таслим қилайлик.

— Яъни? — деб сўради Пилат.

озир қатл шаклини ўзгартир. Салбда бў илиб ўлгандан кўра, тириклай кўмилгани маъкул.

“Тириклай” деган сўзга Пилатдан кўра Молотов тезроқ акс садо берди. У боятдан бери Хрущевни кузатиб ўтирар ва ўзича нималарнидир ўйлар эди.

— Тириклай бўлмайди, — деди у қатъий о анда ва асабий олатда қада идан бир хўплам хўплади.

Бу орада Антипа Пилатга ақл ўргатишда давом этди. У Пилатга Симон билан Ёхудо ўлмади туриб, оёқларини уриб синдиришни, кейин жасадларини адирдаги ўликхона вазифасини ўтайдиган орга олиб бориб ташлашни, орнинг о зини эса бутунлай уриб ташлашни таклиф қилди. Улар орга қамалиб, ўша жойда ўлиб кетишлари керак эди.

Уларнинг учинчиси — Исо масаласига келсак, у аллақачон, омонатини топшириб бўлганга ўхшайди. Шунинг учун ам унинг еч қаерини синдириш керак эмас. Шунчаки салбдан тушириб олиш кераг-у, унинг ам жасадини ўша орга олиб бориб ташлаш керак.

— а, худди ўша жойнинг ўзига, — дея лўкма ташлади Ёсик юриб туриб. — Мис битикка қараганда бу ерга “Улу учинчи”, яъни подшо Довуднинг ўзи ам кўмилган. “Учинчи” деб, одатда, фаластин ессеялари ро иб ва пай амбардан кейин подшони айтишар эди. Прокуратор Исонинг осонгина жон берганини эшитиб анча хафа бўлди. Лекин бунинг сабабини текшириб кўришни буюрди. Исонинг биқинига найза санчиб кўришди, лекин у қимир этмади. Лекин Китобда таъкидланишича, ярадан сув билан бирга қон оқа бошлаган.

Аммо салбнинг ёнида турган Исонинг суякли шогирди Иоанн Марқдан бошқа еч ким ё бунни пайқамади, ёки қон оқа бошласа бунинг маъноси нима бўлишини билмади.

— Маъноси шуки, жаро ат о рипти-да, — дея Ши Чже стаканга қўл узатди.

Бундан чиқадики, хитой ам тушунмапти.

Иоанн Марқ эса шунинг учун тушундики, у Терапевтлар мазҳабининг аъзоси эди ва амма “терапевт”лар сингари тиббиёт со асида анча билимга эга эди. Қонни пайқаб, у Исонинг укаси Ёқубнинг олдига келади ва шодиёна хабарни унга етказди: Исо аёт! Бор-йў и — нафаси узилди, холос. Сабабки, мурдадан қон чиқмайди.

— Мутлақо тў ри! — дея хитоб қилди Мишел, лекин шу за отиёқ кўзларини кисди. Маълум бўлишича, бу гал адолат юзасидан қисган экан.

Маълум бўлишича, Мишелнинг бувиси бор экан, бу аёл бутун умри давомида хуррак отиб ўтган экан. Шунақа қаттиқ хуррак отар эканки, амма уй ониб кетар экан, деворлар эса ларзага тушар экан. Француз жувоннинг Филипп деган овсарроқ укаси бор экан, ни оят, у торган азоблари учун катта бувисидан боплаб ўчини олипти. Унинг вафотидан кейин Филипп ярим тунда тобутнинг ёнига келипти-да, ўстара билан катта бувисининг бурнини майда-майда қилиб, қиймалаб ташлапти. Ўч олиш авж паллага чиққанда, Мишел келиб қолипти ва а волни кўриб ушидан кетипти.

Филипп масаласига келадиган бўлсак, у кейинчалик анча вақтгача кўп афсусу надоматлар чекиб юрди. Аммо ўзининг кирдикори учун афсус чеккани йўқ, балки қон чиқмагани учун қаттиқ куйиб кетди.

— У озир қаерда? — деб сўради Ши Чжэ.

Берия исте зо билан бошини чайқаб қўйди, Мишел яна кўзини қисди ва хитойга қарамасдан, гап менинг овсар укам ақида бораётгани йўқ, Исо алай иссалом тў рисида боряпти, деб лўкма ташлади.

Берия энди бу гапни маъқуллаб бош ир ади. Исонинг укаси Ёқуб бу янгиликни эшитиб жуда хурсанд бўлди ва уни ўз навбатида Вараввага етказди. Варавва ам хурсанд бўлди, негаки, у Исодан жуда кўп яхшиликлар кўрган эди. Шу жумладан, аёт қолгани учун ам унда қарздор эди, негаки, Варавванинг ўрнига “учинчи ўри” сифатида айни Исони ушлаб кетишди.

Пилат Антиппадан яна қўшимча пора олабилдими-йўқми — маълум эмас, лекин Китобда ёзилишига кўра, у Антиппанинг таклифини қабул қилган ва Қуддуси шарифга қайтишга отлана бошлаган. Бундан олдин орнинг о зини батамом уриб, беркитиб ташлаш мумкинлигига ишонч осил қилган. Бунга қўшимча равишда орнинг о зига қуролли соқчи қўйиш тў рисида буйруқ берган. Симон билан Ёхудони салбдан чиқариб олишган, оёқларини уриб синдиришган ва қордек оппоқ кафанларга буркаб, орга олиб кетишган.

Варавва Ёқуб билан бирга Исони салбдан ечиб олишди. Ўша орнинг ўзида унинг ёнида Китобда номи Никодим деб битилган Варавва дори-дармон билан юз лирага яқин пул қолдиришга фаросати етди.

Эндиликда “ў рилар” тўппа-тў ри дўзахга йўл олишганига заррача шуб а қилмаган Пилатнинг ўзи бошқа йўлдан уйига жўнади. У ўзи билан Антиппани ам бирга олиб кетди, Антиппа эса Вараввага Симонга амхўрлик қилиб туришни буюрди.

Халоскор масаласига келганда, айтиш керакки, фақат бир ваз билан унинг ўзи халос бўлди. Унга қолдириб кетишган дори-дармон ўша даврдаги энг яхши тозаловчи дори исобланарди. Симон ам ички касалликларни даволаш билан шу улланган оятда мо ир шифокор эди. Қорон и тушиши билан у ўзининг тиззасидаги о рикқа чидаб Исонинг баданига ўша ё дан суриб қўйди. Исони тирилтирган ўша Симон бўлди. Худди аввал Исо унинг ўзини “тирилтиргандай”. Исонинг тирилганига ақл унча бовар қилмайди, лекин у ордан тирик чикди.

Исони ўша жойдан укаси билан дўстлари олиб кетишган.

Кейинроқ Марям Магдалина парвардигорни, вафот этган эрини кўргани келганида, Китобда ёзилишича, Марям аввалига қордек оппоқ либосларга бурканган ёшгина фариштага рўпара келган.

— Яъни Симонга рўпара келган, — деб изо берди Ёсик. — Симон Қумроннинг мартабалар рўяхатида ўша “фаришта” бўлади. “Ёш” деган сифатни эса али оқсоқоллик мартабасига эришмаган деб тушунмоқ керак. Симон Марямга “У тирилди” деган (“У кўтарилди”). У “мен, яъни Симон, Қумрон “отаси” чеккан азоб-укубатлар эвазига мукофот сифатида Исони юқорироқ мартабага кўтардим” деган гапни назарда тутган.

Ёсик бироз сукут сақлаб туриб, гапининг чаласини айтди: Филиппнинг хушхабариди...

— Қанақа Филипп? — дея гапга аралашди Мишел.

Филипп ам Инжил яратган. Лекин черков нозирлари уни А д таркибига киритишмаган. Ўшанда шундай ёзилган: “Эгам аввал вафот этдилар, кейин тирилдилар дейдиганлар адашади, негаки, Эгам, аксинча, аввал тирилган, кейин вафот этган”.

— Ё Парвардигор! — Бу гал энди Валечка беҳосдан кўлини Маонинг елкасига қўйди, лекин на Мао, на Валечканинг ўзи буни пайқади.

Шанба ўтиши билан ордан Симонни ам олиб чиқишди.

Ёхудо масаласига келадиган бўлсак, я удийлар ўртоқларини римликларга ушлаб бергани учун уни кечиришмади. Бўлмаса, у я удийлар ичида энг ашаддийси эди. Китоб сўзига қараганда, “Ёхудо поралар бериб, гуно га ботиб ер орттирди ва шу ваядан қулади”. Агар Қумрон битиклари ёрдамида бу ибора тўри ўқилса, деб қўшимча қилди Ёсик, — ундан “Ёхудони ордан туриб, паства улоқтирдилар” деган маъно чиқади. атто унинг қандай йиқилгани ам айтилган.

— Хўш, қандай йиқилган эди у? — деб сўради Мао ва бахтдан масрур бир олда елкасида турган Валечканинг қўлларига шапатилаб қўйди. Ни оят, у аёлнинг кафтини сезган эди.

Ёхудо эса тошлар устига йиқилган эди. Боши билан юзтубан. Боши бамисоли курук қовокдек тарс этиб ёрилиб кетган эди.

— Қовокдай? — деб хохолаб кулиб юборди Берия ва менга қараб им қокди.

Мен Мао тўрисида ўйлаётганим йўқ эди. Ёхудо тўрисида ам ўйлаётганим йўқ эди.

— Ўша битикларда буларнинг аммаси ёзилганми? — деб сўрадим мен.

— Булар Аднинг ўзида ёзилган, — деб эслатди майор. “Эшита биладиганлар” учун. Ва ўқий биладиганлар учун ам.

Валечка хитойнинг кафти остидан қўлини чиқариб олди-да, яна чуқур сўлиш олди.

— Буни қаранг-а!

Мен унга бир қараб қўйдим — у ойиб бўлди.

84. БУ ҚАЙҒУ ЭМАС — У ХАФАЛИКНИНГ ИБТИДОСИ

Бир неча муддат давомида Ёсик нафақат индамай қолди, балки кимир этмади. Қолганлар ам кимир этишга ботинмади. Ни оят, Булганин, шунақаси ам бўлар экан-да, деган маънода бошини чайқади ва олдида турган тарелкадан санчик билан бир бўлак тилни илиб олди. Хрушчевга оя ёкди. Микоянга ам. Қўнглимдан агар бу дунёда амма овқатланмаганда, овқатланувчиларни отиб ташлаш керак бўларди деган фикр кечди. Овқатланиш — кўнгилни бе узур қиладиган иш.

Майор оистагина бошини буриб, бизни кўздан кечира бошлади. У Лаврентийдан бошлади. Кейин нигоини Чиаурелига кўчирди. Кейин француз жувонга. Сўнг Маога. Ва яна Лаврентийга. Фақат Ши Чжэга қарамади. Таржимон ўпкалади. Кейин Ёсик орқа томонида турган соатга юз ўгирди. Менга қарашни у негадир орқага сурмоқда эди. Ни оят, мен томонга ам ўгирилди. Мен бунга тайёр эдим. Трубкамини изтай бошладим. У чиндан ам аллақаякка ойиб бўлган эди.

Берия жонсаралик билан уни қидиришга киришди, лекин топа олмади. Уни Ёсик топди — ликопчанинг панасида экан. Кейин Берия менга гугурт тутди. Мен уни Бериянинг қўлидан олиб, майорнинг тумшу и ёнидан олиб ўтдим.

Узр сўрамадим. Трубкани узок ўт олдирдим. Кейин гугурт чўпи ёниб, бўкилиб қолганда, озимдан қуюқ тутун чиқариб уни ўчирдим. Бошимни кўтариб, Ёсикка қарадим. Лекин барибир унга қарамаган эдим. Кўзим унда эди-ю, хаёлим бошқа жойда. Вақт жавонига қарадим. У ам шуни кутиб турган экан — сесканиб тушди ва жуда бемаза бир товуш чиқариб, занг урди. Унинг ичига кириб олган шайтон гўё бол асини сандонга ургани йўқ, балки камчинни қарсиллатди.

Теварақдагиларнинг ам аммаси сесканиб тушди. Лекин еч ким жавонга ўгирилиб қарамади. Аммо ар бир одам неча марта занг уришини санай бошлади. Энг қиска — ўн иккинчи зангдан кейин ме монхонада “тик” этган товуш қолмади. Столнинг нариги бошида ам нима учундир амма индамай қолган ва бир нарсадан хавотирда эди. Сукунатни тушунишмаётган эди. Ўзим ам тушунмай қолгандим. Бу алати сукунат эди. атто Лаврентий ам бунга аралашгиси келмади. Лекин менда бошқа илож қолмаган эди ва мен нигоимни унга тикдим. У бош ир ади ва томо ини бўиб турган ёқасини бўшатди. Бўйинбо и жигарранг бўлиб, сариқ холлари бор эди. Лекин мендан юзини ўгириб олиб, гап бошлади. Бундан аввал редискани олиш учун чўзилиш керак эди.

— Дедас гепицеби, Виссарионич, ме пирадад ам кацис мджера! (Онам ақи қасам ичаманки, Виссарионич, мен шахсан бу одамга ишонаман.)

Тўри, шундан кейин у менга ўгирилиб қаради, лекин Чиаурелига мурожаат қилди.

— Шен рас иткви, Миша? (Сен нима дейсан?)

Миша елкасини силкитиб, Ёсикка қаради.

Ёсик дудмаллашди.

— Рогор гитхрат? Халхс уткуилод марталис ар джера... (Сизга нима деган экан-а? Ёл они бўлмаса, халқ рост гапга ишонмайди.)

— Арц ткуилис, — дея исте зо қилди Берия. (атто ёл онга-я?)

— Бу бемаъниликни бас қилинглар, — дедим мен аччи им келиб. — Одамга ўхшаб гаплашинглар. Рус тилида.

Микоян ҳаммадан олдин бош ир ади.

Мен аммага бир-бир караб чикдим-да, ниго имни Маода тўхтатдим.

— Хуллас калом. Улар бу ерда ишониш керакми-йўкми эканини му окама қилишяпти. Берия ишонади, Чиаурели шуб аланяпти. Паписмедов бўлса одамларни ақиқатга ўргатмоқ учун Исо уларга ўзи тў рисида ёл он гапларни гапириб берарди дейди.

— Унчалик эмас, ўртоқ Сталин, — деб ботиниб эътироз билдирди Ёсик. — Ҳақиқат билан ёл оннинг орали ида бўшлиқ йўк. Уларнинг орали ида кўп нарса бор.

Мен индамадим ва Маога қарадим. Мао маъқуллаб Ёсикка бош ир ади-да, таржимон орқали сўради:

— Паписмедов, ўртоқ Исо билан бирга.. э-э... узр, кечирасиз. Ўртоқ Паписмедов, Исонинг а воли кейин нима бўлди? Халос бўлганидан кейин... Фордан сўнг... Бошидан нималар кечди?

— Китобда ёзилганига кўра, кейин у халқ қаршисида намоён бўлади ва сўнг самога кўтарилади. “Само” дегани Қумрондаги махсус монастыр эди. У ерда фаришталар истиқомат қиларди. Ро иблар. Унинг “само” деб аталишига сабаб шуки, у ерда ибодат тунукун узлуксиз давом этарди. Ана шунақа — Исо осмонга учиб кетмаган, балки ерда қолиб, яширин фаолиятга кўчган.

Мао бу гапга қўшилди.

— У ерда нима қилган? Таржимаи ҳолини ёзганми? А дларни ёзганми?

— А д дегани барча ессейларнинг тарихидир. Я удий христианлари тарихи. Ва сиз айтаётгандек. Уларнинг до ийларидан бирининг тарихи. У гарчи умрининг охирида Римга етиб борган бўлса-да, Қумронда ту илган ва яшаган.

— “Улардан бири” дедингизми? — деб сўради Берия. — Демак, ана шу “бири” уларнинг орасида энг яхшиси бўлганми? Ёзувчи сифатида. Ёзганда ам фақат унинг ўзи ёл из бўлгандай ёзган. Ёки амиша — энг асосий одам бўлган.

Мао яна унга қўшилди.

— Худо келажакни ўзгартиради. Ўтмишни ўзгартира олмайди. Ёзувчи эса буни удалайди.

— Яхши ёзувчи... — деб қўшилди Берия. Шундай деб менга қаради.

— Нима? — деб сўрадим мен унинг Закавказьеда большевизм тў рисидаги китобини хаёлимга келтириб. Китобда мен қандай қилиб асосий сиймо бўлган эдим-у, кейин қандай қилиб ягона бўлиб қолганим икоя қилинади.

— еч нарса, — деб жавоб берди у, — негаки мен уни кўчирмакашлиги учун каттиқ сўккан эдим.

— Исо уни ўзи ёзганми? — деб сўрашди хитойлар майордан. — Тарихни. ам нима эди? Ўша А дларни?

Ёсик Лаврентийни мамнун қилиб жавоб берди:

— Ёзиш амманинг ам қўлидан келади. Энг му ими — пухта ўйлаш ва ташкил қилиш.

— У бир ўзи аммасини ўйлаб чиққанми? Ташкил ам қилганми?

— Ёрдам беришган.

— Дўстларми?

— атто собиқ душманлари ам.

— атто собиқ душманлар ам-а? Ким уларни бирданига дўстлари билан қўшиб юборган?

— Ким эмас, нима? Римга нафрат уларни бирлаштирган. Римни кунфаяқун қилишга қодир бўлган худони яратиш имкони бирлаштирган. Бу худо я удийлар худоси бўлмо и керак эди. Гарчи римча услубда бўлса-да. Сингишиб кетиши осон бўлсин учун. Одам ам бўлсин, худо ам бўлсин...

— Нима бўпти? Римда ўзлариники етмас эканми? Мен сизга тў рисини айтаман — биз хитойларга бегона худолар керак эмас.

— Аксинча, Римда худолар аддан ташқари кўп бўлган. Лекин биронтаси ам изтироб чеккан эмас. Фақат талаб қилган, суд қилган, тақдирлаган. Худди яхудийлар худоси каби. Изтироб чекиш нима эканини биладиган худо эса — агар халққа амдард бўлишга, яъни уни яхши кўришга вақт топса, енгилмас бўлади.

— Газета тилида гапирётганим учун узр сўрайман. Бирок рости ам шуки, бундай худонинг ўзи бошқа ар қандайини суд қила олади. Ёки тақдирлай олади. Бунақасининг кўлидан амма нарса келади. еч қачон ўлмаслиги ам мумкин, мабода ўлиб-нетиб қолса, тирилиши ам мумкин.

— Исо-чи? Халқни яхши кўргани ростми?

— Мулоқот қилиб турган... — Ёсик жимиб қолди. Кейин илова қилди:

— Халққа маталлар айтиб берарди.

— А д — оятда маккор китоб, — деб қўшилди Берия ва унга қараб қўйди.

Ёсик изо берди.

— а, жуда маъноли китоб. Куло и бор одам бу китобдан до ийларнинг қандай мулоқот қилишганини эшитиб билмо и мумкин. Халқ эса до ийнинг халқ билан қандай мулоқот қилганидан хабардор бўлади. У халққа шундай гапларни гапирганки, агар отаси дурадгор бўлганида эди, бу гапларни ўзи эшитган бўларди.

— Фақат гапирганми? — дея ни оят мен ам гапга аралашдим. — Ўзи ишонмаганми?

— Имон тў рисида боя гапирдим, ўртоқ Сталин. Ваъз айтганингда гапирган гапларинг сени худо қилиб қўйса, бу гапларга ўзинг ам ишонсан-да!

— Бирок бу гапларини у анча аввал айтган, — дея эслади Мао.

— Подшо бўлиш ниятида юрган пайтларида гапирган эди, —деб эслатди майор.

— Кейин-чи? Подшолик эсидан чиқиб кетдими? Салбга тортилгандан кейин.

— Қанақа подшолик? Я удия подшолигимми? Бунинг еч қанақа иложи йўқ. Иродлар у ерда бутунлай кучайиб кетишди. “Давид” қилиб, Исонинг укаси Ёкубни тайинлашди.

— Империяга подшолик қилиши мумкин бўлганда, кичкина бир ўлкани бошига урармиди? — деб унга ёрдамга келди Берия ва менга қаради. — Қизик, агар у чиндан ам подшо бўлиб қолганда, ўзини қандай тутар эди экан? Нима иш қилган бўларди? Айттайлик, масалан, унинг юзига тарсаки тортиб юборишса. Нима қиларди? Иккинчи бетини тутиб берармиди? Ё бошқанинг юзини тутармиди? Ўзиникини тутмасди-ёв... — Берия хиринглаб кулди. Ёки ундан нарига ўтармиди — аммасини қиличдан ўтказиб, абгор қилармиди? Ўзи ваъда қилганидек...

Ёсик индамади. Мен ам.

Лаврентий ўзида йўқ хурсанд эди. Назарида, у озир Исонинг ўзини мот қилгандек эди.

— Борди-ю, у кўкқисдан нафақат ўзининг юртида, балки бутун империяда подшо бўлиб қолганида нима бўларди?

— Гап империяга подшо бўлишда эмас, Лаврентий! — деди кугилмаганда бўйинини чўзиб Молотов. — Асосий гап — худо бўлишда. амма жойда. атто вафотидан кейин ам амма жойни бошқаришда. Бу энди еч қайси қолипга си майди... — шундай деб дудукланиб қолди.

— Нима “бутунлай”? — пенснесини бурнидан олиб сўради Берия.

— Бу энди бутунлай бошқа масала. Бутунлай. Бу худо тирикми-ўликми — атто бу ам мутлақо еч қанақа а амиятга эга эмас.

Берия унга болага кулгандек жилмайди.

— Унчалик ам эмас-ов...

— Марям нима бўлди? — аралашди Мишел.

— Марямнинг нима дахли бор бу ишга? — деб аччи и келди Чиаурелининг.

— Қайси Марямни айтяпсиз? — деб сўради Ёсик.

— Хотининида...

— Марям билан еч қанақа иш битмади, — деб жавоб берди Ёсик. — Кетиб қолди. Лекин Исо иккинчи нико ни ам ўқитди. Бу ерда ам қонунни пича ўзгартиришга тў ри келди. Ессеяларга хотин қўйишга ам, иккинчи марта уйланишга ам ижозат йўқ эди. Икки марта уйланган кўп хотинли исобланар эди. Аммо бу тў ри эмас-ку!

— Албатта, нотў ри, — деди аяжонга тушиб Мишел. — Иккинчи хотини ким экан?

— Уни Бинафшаранг Лидия дейишарди. Осиёдаги Тиатир ша ридан. Шунинг учун Бинафшаранг дейишганки, у бинафшаранг ро иблар маз абиға мансуб бўлган. Уларнинг аммаси бинафшаранг ридолар кийиб юришган.

Яна аммаёқ сокин бўлиб қолди. Соатнинг чиқиллагани эшитиларди. Мао менга қаради. Кейин амма қаради. Булганиндан ташқари. Унинг иқичо и босилиб қолган эди, лекин барибир жуда зеркиб ўтирганди.

Менда Ёсикка савол йўқ эди. Мен жуда маъюс ва амгин эдим. Аммо ўз қалбимга кулоқ тутиб англадимки, бу қай у эмас, балки аччиқ аламнинг ибтидоси.

Устоздан.

Ва Устоз учун.

атто ўзим учун ам. Негаки, мен гарчи авваллари ам ундан гумондор бўлиб юрган бўлсам-да, эндиликда менда еч қандай шуб а қолмаган эди. Уларсиз эса кўнгил озиб кетади. Устоз бўлмаса, ким билан қоласан?

Сукутни Орлов бузди. Гарчи у оёқ учида кириб келган бўлса-да, кўзи билан Ши Чжэни қидириб топиши амоно қаддини ростлади ва унинг ёнига товонлари билан ерни гурсиллатиб, шахдам қадам ташлаб борди. Лекин Мао билан таржимоннинг орасида тўхтаб, яна авоси пасайиб қолди ва қадди ам эгилди. Ши Чжэ ам эшитганини шивирлаб Маога айтиб берди.

У бош ир ади, бармо и билан олдида турган сациви солинган тарелкага ишора қилди ва Орлов яна пошналарини тақиллатиб чиқиб кетди.

Бериядан бошқа амма уни ниго и билан кузатиб қолди. Лаврентий менинг ёнимга қайтиб келди. Мен бошим билан имо қилдим. У ўрнидан туриб, ме монхонадан менинг эшигим орқали чиқиб кетди. Орлов чиқиб кетган эшикдан эмас. Мао бармо идаги ён оқли шарбат юқини ялаб олди-да, менинг ёнимга қайтди. У билан бирга қолганлар ам қайтишди. Мен трубкамини стол устига қўйдим.

— Ўртоқ Мао, мен ам сиз ва қолган ўртоқлар каби ўртоқ Паписмедов бизга ақиқатни гапириб берганига ишонинишга тайёрман.

Хрущев жон-жа ди билан бошини чайқади. Шундан кейин менинг кайфиятим узил-кесил бузилди. Мен бор-йў и тархун навдасини ажиган бўлсам-да, шунақа тўй у пайдо бўлдики, гўё қорнимга бемаза баликни тўлдириб олгандекман. Роза Канагович пиширган баликни эмас. Ундан бешбадтар. Чап болдиримдаги оловли золдир ам имиллаб қолди.

Хрущевдан қаттиқ жа лим чикди.

— Мана, айникса, Никита майорга ишонинишга тайёр. Нега ам ишонмасин? У яхши тушунади — у ам худди Исога ўхшаган катта одам. Лекин бунга унинг ўзининг дахли йўқ. амма нарсани шароит ал қилади. Агар у Довуднинг аждоди бўлиб, бизнинг орамизда эмас, қадимги Фаластинда истиқомат қилганида, бошқа гап эди... Қани энди я удийлар уни ам салбга тортишган бўлса.

Мен чидаб туролмадим ва зарда билан кулиб юбордим. Ёсикдан бошқа амма кулди. Кимдир баланд овозда, кимдир аста... Микоян аниқ ўлчанган меъёрда кулди.

— Агар уни салбга тортишганда, — деб сўрадим мен хотиржам тортиб, — сенга нима бўларди, Микоян?

Микоян билмади.

— Салб дош беролмасди — деб жавоб бердим ўзим. — Агар сени тортишганда, салб дош берарди. Ва сен ам дош берардинг. Лекин сен бугун ам ўша ерда оси лиҳ турган бўлардинг. Устун билан кучоқлашган олда...

Ёсик ҳамон кулмасдан жим ўтирарди. Мен ўчиб қолган трубкамини стол устидан олдим. Уни қўлимда чайқатдим, яъни ала- овурни тўхтатдим ва унга мурожаат қилдим.

— Майор, мен сизга миннатдорлигимни билдирмоқчиман! — шундай деб қўлини енгилгина қисиб, қарсақ чалдим. Қарсақ ам енгилгина бўлди.

амма ба амжи ат қарсақ чалишди. Микоян Молотовга бир нарса деб шивирлади. У бошини ир ади ва ўрнидан турди. Лекин Хрущев чакқонлик қилди — у сапчиб туриб, Ёсикка ташланди-да, қўлини қиса бошлади. Кейин Молотов Ёсикнинг қўлини қисди. Микоян майорнинг ёнига олгинчи бўлиб келди.

Ёсик ар гал хижолат тортиб, елкасини учирарди.

85. ТА ОРАТ УШАТМОҚЧИ БЎЛГАН ОДАМДАЙ ЖИЛМАЙДИ

Гала- овордан Берия фойдаланиб қолди. Орлов чиқиб кетган эшикдан ме монхонага қайтиб кириб, у менинг орқа томонимга ўтиб, энгашди.

— Икидан даурекес — пирвелс сасцрапо саткмели аквс гограствисо да мандедан елапаракеба ту сахлидано? (У ёқдан қўн ироқ қилишди. Биринчи тезгина қовокбош билан музокара қилса, дуруст бўларди. Нима қилсин — қовокбошга тў ри шу ерга қўн ироқ қилсинми ёки уйигами?)

Мен соатга кўз ташладим.

— Асе гвиан? (Жуда кеч-қу?)

— Пекинши дилаа. (Пекинда озир тонг отган)

— Рао мере аман. (Хўш, у қандай тўхтамга келган?)

— Акедано. (Шу ерга қўн ироқ қиладиган бўлди), — шундай деб кулиб юборди.

— Тити сацивши амоивло. (Шундоқ деб, атто бармо ини сацивига тикиб ам олди.)

— Эс гавиге. Орловзе гекитхеби? (Буни тушундим. Орловни сўраяпман.)

— Чавицера да дилит чвен “чинелебс” ватаргмнинебо. (Орлов “ёзиб оламан, эрталаб ўзимизнинг “хитой”га таржимага бераман, деди.)

— Вири. Твинианс тавис “чинели” акве эхолеба! (Эшак Агар унинг мияси бўлса, озир ўзининг “хитойи”ни шу яқин ўртага қўйиб қўярди.)

— Сцореа. Виссарионич! Мец ес утхари! Ар гиндатко-ме чеми “чинели” тан мхавстко. (Тўппа-тў ри, Виссарионович! Мен ам шуни айтяпман-да. Яна мен айтдимки, керак эмас менга сенинг “эртанги” хитойинг, дедим. Менинг “хитойим” бугуннинг ўзидаёқ ёнимда турипти.)

— Баракалла! — дея о зимдан чиқиб кетди. — Сад датове (Уни қаерга ўрнаштирдинг?)

— Гвердзе узис. (Унинг ёнида ўтирипти.)

Мен хотирамга ишонмадим — чап томонимга кўзимнинг қирини ташладим. Мао ўз таржимони билан Мишелнинг ўртасида ўтирарди.

— Эс лилипути вис унда? (Бу лилипут бизникими?) — айрон бўлмай сўрадим.

— Лилипути вис унда, Виссарионич? (Лилипут кимга керак, Виссарионович?) — деб кулиб юборди у. — Калиа чвени! (Бизники — аёл киши.)

— Ки мара прангиа! (Унинг миллати француз-ку!)

— Чинетши газрдили! (Хитойда ўсган!)

Мен кулгим келиб, мийи имда жилмайдим. Бериянинг аддан зиёд ақллигидан. Лекин кулганимни унга бошқача тушунтирдим:

— Чинетншио? Ахла мджера ром дзамикобебиамис цхвири даусера. (Хитойда катта бўлган дейсанми? Укаси бувсининг бурнини ажиб қўйганига энди ишондим).

Берия ам мийи ида кулди, кейин Ёсикнинг елкасига шалатилаб, уни мактади, лекин қайтиб бориб ўрнига ўтирмади. Хрушчевни кутди. Хрушчев яна граммофон билан андармон эди. Маленков унинг ёнида турарди. Икки қўлини ёнига тушириб, итоаткорона киёфада. Афтидан, таслим бўлган кўринади. Бу гал Никита “Сулико” қўши ини қўйди. Кутаисилик опа-сингил Ишхнелилар ижросида. Гитара овози янграши биланоқ Хрушчев Маленковни қучоқлади. Берия эса Мишелнинг олдига бориб, таъзим бажо келтирди.

Мао ам ўрнидан турди. “Сургун”дан қайтиб келган Валечка унинг ўзи томон келаётганини пайқади ва менга хуркак назар ташлади. Мен Ёсикка ўгирилдим. Худди Маленковга ўхшаб, Валечка ам таслим бўла қолди. Мен майордан “Сулико”ни ёқтириш-ёқтирмаслигини сўрадим.

Бир вақтлар жуда ёқтирар экан. озир бошқа қўшиқ — “Олтин Қуддуси шариф” ақидагиси ёқар экан. Қумрондаги Қуддуси шариф тў рисида.

Грузияни со инасанми-йўқми?

Кўпроқ Фаластинни кўмсаб тураман.

Устоз ақидаги асосий саволни беришга шошилмадим. Бунинг ўрнига Ёсик Паписмедовни болалигига қайтардим ва отаси тў рисида гапириб беришни буюрдим. Дурадгорлик қилгани ақида эмас.

ақиқий отасини Давуд Паписмедашвили дейишарди. Бирок у суннат қилингандан кейин, фамилиясининг охиридаги “швили”ни ам олиб ташлаган эди.

— Нега? — деб айрон бўлдим мен.

Давид айриконуний авлодлари унинг фамилиясини олишини ёқтирмас эди.

Мен мамнуният билан онам тў рисида ўйладим. Ёсикнинг онасидан фарқ қилароқ, афтидан, у нафақат эри билан ит-мушук бўлган. Акс олда, менинг ам олатимдан бир энлиги кам бўларди. Айтганча, Исонинг гапига қараганда, суннат қилинмаганлик ам я удийликка мансубликдан халос этолмайди.

— Нима учун Исо суннат қилишни қаттиқ туриб талаб қилмади ва... — дедим-у, гапим о зимда қолди. Ёсик бошқа томонга қараб турарди. Маленков Хрушчев билан, Мао Валечка билан музыка садолари остида олимона қиёфада ўйин тушишмоқда. Улар лом-мим деб о из очаётганлари йўқ. Лекин музыка маромига мос тарзда чайкалиб туришипти. Берия эса ўзининг “хитой”ини шунақа чирпирак қилиб пилдиратмоқда эдики, еч қанақа куй унинг аракатларига мослаша олмасди. Лаврентий бир вақтнинг ўзида ам француз жувонни чирпирак қилиб айлантормо и, ам унга тегишли кўрсатмалар бериб улгурмо и керак эди. Лекин гап бунда эмас эди. Бунга ўрганганига анча бўлган бўлса ам керак. Бундан ташари у мен билан майорга ўқтин-ўқтин назар ташлаб туриши ам керак эди. Ва Бериясиз су батлашиб ўтирганимизни кўриб, асабийлашмо и ам керак эди. Негаки, шу пайтгача али сира ам майор билан иккимиз усиз су батлашган эмасдик.

— Рас дахтис трациани харивит? — Тиррақи бузоққа ўхшаб мунча ир ишлайди деб бош ир адим Лаврентий томонга ишора қилиб. Майор ҳам, асабий ҳолатда эди. Мен гўё ўзимни тескари бурилганга солишим биланоқ, Берия унга эшикни кўрсатиб имо қилди. Ёсик ёл он гапиришга жа д қилган одамдек бурнини ишқалади. Ва ёл он гапирди ам.

— Пардон, амханаго Сталин, унда гавидие. (Пардон, ўрток Сталин, мен ташқарига чикмо им керак).

Ва таҳорат ушатмоқчи бўлган одамдай жилмайди.

Мен қошимни чимирдим.

— Сен али еч нарса ичганинг ам йўқ-ку!

— Анор шарбати ичдим, — деди у ва эшик томон йўналди.

Лаврентий унинг изидан чикди.

86. ГАРЧИ ФОҲИША БЎЛСА АМКИ, УНИНГ БУ ИШГА ДАХЛИ ЙЎҚ

“Сулико”дан кейин “Амур тўлқинлари” жавлон уришга бошлади. Булганин ни оят Мишелни ажратиб олишга муваффақ бўлди. Унинг кайфи етилибгина қолганди. Мишел билан музыка садолари остида айланар экан, урурланиб Ворошиловга қараб қўярди. Аммо француз жувонни унчалик ба рига босиб олгани йўқ, ўзидан бир қулоч нарида тутмоқда эди. аяжонланганидан яна иқичо и тутиб қолди.

Хитой исқанжасига тушиб қолган Валечка бўлса сиқилиб, диққинафас бўлиб кетган эди. У го кикирлаб қулар, го пешонасини тириштириб, юзини ўгириб оларди. У Мао билан вальсга янада ёмонроқ тушди. Валечканинг кўкси Маони эзиб қўйганди. Валечка эса Маонинг нафасидан бў ёлди.

Молотов эса баланд овозда Микоян ва Ворошиловга Бериядан шикоят қилди. Ўлик худо муносабати билан. У менинг портретимга кўзининг қирини ташлаб қўярди.

Хрушчев эса Маленковни ба ридан бўшатмай, айланганда сонларини қандай қимирлатишни ўргатмоқда.

Ши Чжэ киши билмас, стаканга винони қуйиб урмоқда. Каганович синглиси Роза пишириб берган дўлма-балиқни еб тугатмоқда эди.

Менинг а волим ёмон бўла бошлади. Лаққа чўққа айланган золдир тўпи имдан яна юқорига ўрмалай бошлади, қорним эса дам бўлмоқда эди. Ҳаммадан юз ўгириб, вақт жавони томон юзимни бурдим. Энди бу жавон ам кўзимга жуда хунук кўриниб кетди.

Вальс тамом бўлиши билан эшик очилиб, остонада Орлов кўринди. Мао Валечкани ба ридан бўшатмай, нуқул граммофон томон ишора қиларди. озир яна чалиб юборади дегандай.

Орлов Ши Чжэнинг олдига борди, у ерда орқасига ўгирилиб, яна борган изидан қайта бошлади. Йўл-йўлакай унга қандайдир иборани айтди. Ши Чжэ сапчиб ўрнидан турди-да, Маонинг ёнига йўр алади.

Мао гапни эшитди, Валечкани қўйиб юборди ва қўлларини икки ёнига ёйди. Валечка айрон бўлиб қолди. Хитойлар эса — энди танго садолари остида — ме монхонани тарк этиш учун эшик томон ошиқдилар.

Мишел Булганин билан ўйин тушишни қатъий рад қилди ва хитойлар билан изма-из чиқиб кетди. Булганин зерикиб ўтирмасликка қарор қилди. У Микоянни ўйинга таклиф қилди. Кутилмаганда у рози бўлди, лекин ўзини кучоклашга йўл қўймади. Булганин гаранг бўлиб қолди — ўзи билан ўйин тушишни истамаган шеригини нима қилишни билолмай хуноб эди. Микоян иложини топди. Бир қадам орқага чекинди-да, министрға тескари ўгирилмаган олда, майда қадам билан лезгинкага ўйнай бошлади.

Валечка менга яқинлай бошлаганда, ўтирган стулимдан туриб, эшигим томон бурилдим. У турган жойида қотиб қолди. Нафас ам олмай. Кўкрагидан чуқур бир “о ” кўтарилди. Ва у билан бир вақтнинг ўзида қовоқлари тагидан йирик-йирик кўз ёшлари юмалаб чиқди. У кўз ёшларини артди-да, дийдиёсини бошлади.

— Иосиф Виссарионович, отамиз ва кадрдонимиз. Менинг нима дахлим бор, ахир? еч қанақа дахлим йўқ, азизим. Худо шо ид, менинг еч қанақа алоқам йўқ. еч қанчалик алоқам йўқ. Зин ор-базинҳор! Тирноқчалик ам дахлим йўқ. Рашкингиз келмай қўяқолсин, азизим!

Валечка гарчи фоҳиша бўлса-да, унинг чиндан-да еч қанақа дахли йўқ. Мени бошқа нарса ташвишга соларди. Назаримда, кўнглим айнаб келаётгандай туюлди. Мен эшик томон ошиқдим. Уни очиб, елкам оша Валечкага дедим:

— Майор қайтиб келгач, унга еб-ичгани бирор нарса берасан. Кейин менинг олдимга уни олиб борасан. Ўзингни эмас.

87. БИЗНИНГ РИВОЯТИМИЗГА АВОЙИЛИК ЕТИШМАЙДИ

Гапим тўри чиқди. Кўнглим айниб қайд қилдим. Кабинетга қайтишим билан кўкқисдан бутун ошқозоним бўзимга тикилиб келгандай бўлди. Мен қафтим билан о зимни тўсиб, айвонга югуриб чиқдим. Энди калитнинг думи қулфнинг тешигидан чиқиб турарди.

Ростини айтсам, қайд қилишим қийин бўлмади. Лекин мен еч нарса еганим йўқ эди. Тархундан за арланиш мумкин эмас. Тархун Лаврентийнинг гўжаси эмас. Ёки Лазарнинг бали и эмас.

Нафасимни ростлаб, бошимни юқорига кўтардим. Осмондан амон қор гупиллаб ё иб турипти.

Сопол тувакдаги олма ни олининг олдига бориб, очилиб қолган навдаларга кўлимни тегиздим. Кейин уларни шу ерда турган бўз латта билан ўраб қўйдим, лекин болалик ақидаги ўйларни ўзимдан нарироқ қувладим.

До ий учун безовта бўлаётган олмахонларни ам нари қувладим.

— Нима бўлди ўзи? — дея ўзимдан ўзим сўрадим. Одатдаги бу саволни озири беришдан маъно йўқ эди. еч нарса рўй бергани йўқ. Умримда биринчи марта еч қандай ба онаю-сабабсиз қайд қилдим. Ва има қилишнинг ожати ам йўқ, негаки, аёгимда биринчи марта мен қариганимни ис қилдим.

Инти о ақида аста ўрмалаб келган хавотирни ам нари қувладим. Бунга қариликнинг дахли йўқ. Тўри, авваллари ам менда бесабаб кўнгил айнашлар бўлиб турарди. Масалан, Надяни дафн қилишда шунақа бўлган. Лекин унда иш қайд қилишгача бориб етмаган эди. Жа лимни рўқач қилиб, қайд қилмай қолгандим. Одамлар орасида тобут ордидан судралиб борар эканман. Эндиликда мангуликка бир ўзим ёл из қолганимни ўйладим, энди мени суяйдиган одам ам йўқ. Эндиликда ам менинг ичимдан нималар ўтаётгани билан еч кимнинг иши йўқ. Ахир шу ам инсофданми? атто бу қалб бўм-бўш бўлса-да. Деярли амма одамларники каби.

Лекин барибир, эндиликда менинг кўнглимдан нималар кечаётгани билан еч кимнинг иши йўқлиги адолатдан эмас. Мен ам расамдаги бир одамман. ақиқий инсонман. Агар еч кимга керагим бўлмаса, мен яшай олмайман. Мен тетик бораётган эдим, лекин ёнимда келаётган Ворошилов адеганда тирсагимни қисиб-қисиб қўйиб, иккита сўзни такрор-такрор айтарди: “Сосо! Бардам бўл!” Тўри, ар гал уларнинг тартибини ўзгартириб турарди. Мен еч нарса деб жавоб берганим йўқ. Унинг назарида мен унга му тождай кўриндим, шекилли. Гўё у менга кўлини теккизиб турса, мен енгил тортаётгандай. Ёки унинг сўзларидан.

Аксинча, ар кадам сари бадтар бўлиб борарди. Негаки, мен Ворошиловга э тиёжманд эмас эдим. Надядан бошқа еч кимга э тиёжманд эмас эдим. Лекин уни олиб кетдилар.

Шундай қилиб, кўнглим бе узур бўляпти. Бунинг сабабсизлиги мени безовта қилаётгани йўк. Мени кўрқитса, овқатга солиб бериладиган цианистий калий ақидаги фикргина кўрқитиши мумкин. Бошқа нарсадан кўрқмайман.

Кейин тушундим — кўнглим айниши бесабаб эмас экан. Сабаби бўлганда ам сабаблар ичида энг ёмони экан. Ёд излик олдида ожизликдан кўрқув сабаб бўлаётган экан. Ана шу ожизликдан кўрқув туй уси туфайли ўшанда ичимда Надяга қарши аламзадалик жўш урган экан. Унинг ўзи мени тарк этиб, кетиб қолгани учун уни мендан олиб кетишган эди.

Ворошилов навбатдаги марта тирсагимни қисганида, мен унга о зини очишига йўл бермадим. Оломондан ажралиб чиқдим-да, уйга жўнадим.

Аммо озир зарда қиладиган еч ким йўк эди. Ёсикнинг бунга дахли йўк. Мен ўзим ам озир фа млаб қолдим — қачонлардир фурсати келади — Устоз нафақат Устоз бўлмай қолади, балки у худо ам бўлмай қолади. У инсонга айланади. ақиқий инсонга, лекин ақиқий инсон менга анчадан бери керак бўлмай қолганди.

Надядан кейин менинг Исога қайтишим минг хил азоблар ичида содир бўлди. Уни унутишга интилар эканман, жуда оддий, жуда жўн савол билан андармон бўлардим: ким бўлган эди у?

Бу саволга осон жавоб топаман деб умид қилардим. У еч ким бўлган эмас. Надаматлар бўл айким, энг оддий чин инсон бўлган. Шу тоифа чин инсон бўлганки, чин инсон бўлишни истаган инсонларнинг усиз ам бемалол куни ўтаверган. У шундайлар тоифасига мансуб эдики, уларни хотирада сақлаб қолишмайди.

Аммо бу ақиқатдан ўшанда мен еч қанча энгил тортганим йўк. Аксинча, кун ўтган сайин дафндан кейин дард кучайиб борганди. Негаки, ар бир янги кун янги саволлар билан азоб берарди. Саволларнинг бири иккинчисидан о иррок. Аммо кун ўтган сайин менга бир нарса аён бўла борди — бу саволларга жавоб бермо им учун мен аммадан аввал нима учун Надянинг ижрони менга бу қадар азоб беряпти деган саволга жавоб беришим керак эди. Бу чин инсонсиз нега мен бу қадар қийналяпман?

Жавобни топдим. Жавоб жуда жўн экан — шунинг учун эканки, Надя мен билан бирга бўлган, мени севган. Бу эса мени — бу ам жўн — бутун дунё билан бо лаб турган экан. ақиқий дунё билан. Ёки менинг бу дунё билан бо лик эмаслигимни яшириб келган.

Надянинг менга му аббати мени бутун коинот қўламидаги онга дахлдор қилган эди. Бу онг бизни ўзимизнинг ма кумлигимиз қаршисидаги кўрқувдан имоя қиладиган ягона нарса эди. Унинг кетиши билан бу алоқа узилди... Дар ақиқат, мен ўшанда фа млаган эдим — сенга бўлган му аббатим амма қолган нарсалардан му имрок экан. Агар буни фа млаб етсалар, теварак-атрофдаги амма ам. Бинобарин, теварак-атрофдаги амма кимнидир яхши кўрадиган бўлса, дунё амманинг кимгадир бўлган ана шу му аббати йўқолиб битмагунча, парчаланиб кетмайди. Надянинг вафоти билан менинг ичимда дунё парчаланиб кетганди. Шунга англаш мени Исога қайтарди. Исо айни ана шунга ўргатарди. У шунинг учун ам Устоз бўлган эди. Яна энг му ими шундаки, Устознинг ўзи аммани ва ар биттамаизни яхши кўради. Шу жумладан, мени ам. Чексиз му аббат билан севади. Ўзидан кўра ортиқроқ яхши кўрарди. Бундай му аббат тў рисида ар бир одам орзу қилади, лекин бунақа му аббатга еч ким лаёқатли эмас. Мени деб ўз аётидан кечадиган даражага боради.

Надяга ўхшаб ўзини ўйламаганида. Агар Надя мени ўйлаганда, ўшанда кетиб қолмасди.

Исога қайтиш менга одамлар мени тарк этмаган экан, деган туй уни қайтарди. Ёл из эмас эканман. Эндиликда у мен билан бирга. Мени али ам аввалгидек кимдир яхши кўради. Менга бўлган му аббат энди еч қачон камайиб қолмайди. Негаки, Исо мангу бар аёт! Устоз амма нарсага шуб а-гумон билан қарашни ўргатган эди, лекин бу ишонч амма нарсдан кучлироқдир. Гўё итоаткорлик яхшидай. Гўё дунёнинг парчаланиши ёмондай. Ва гўё уни алоқатдан ёл из му аббатгина асраб қоладигандай.

Гарчи одамлар бир-бирларини кўпроқ яхши кўрадиган бўлиб қолмаган бўлсалар-да, гарчи али дунё халос бўлиб бўлган бўлмаса-да, мен тушуниб етган эдим — Исо инсон қалбида экан, у енгилмасдир. Чунки инсон уни, яъни инсонни ма луб қилишларини сира истамайди. Шунинг учун ам Исо чинакам худо бўлди. Гарчи бошқача бир тарзда бўлса-да, мен, яъни чин инсон ам худо бўлиб қолганимдан кейин менинг қалбимни у ам худди мендай бўлганмикин деган шуб а-гумонлар қийнай бошлади. Унинг енгилмаслиги — ривоятнинг енгилмаслигида, деган гумонлар ам ич-этимни ажир эди.

Бундаги энг аққоний нарса — инсоннинг уни дунёдаги қолган амма нарсадан ортиқроқ севилиши тў рисидаги орзусидир.

Мана, энди мендан Устозни ам олиб кетишди. У ам ўзи кетди. Энди эса — бу гал энди узил-кесил — мен ёл из қолдим.

Лекин менинг кўнглимнинг бе узур бўлиши бошқа сабабдан. Бериянинг ақлигини англаганимдан шундай бўлди. Шу ваздан шундай бўлдики, Лаврентийнинг ақиқати — менинг ам ақиқатим эди. Гарчи Устознинг кетиши менинг ўзимни ам аламлар денгизига арқ қилган бўлса-да. Берия аввал бошдан менга хабар қилганидек, Ёсик ақиқат ам Қумрондан бомба олиб келган эди ва бу бомбани мен портлатишим керак эди. Акс олда адемай бошланадиган алокат бу дунёни қутқариб қололмайди.

Агар унда Устоз ақидаги ривоят яшаётган бўлса, кейин — алокатдан сўнг, бу ривоят билан бу дунёни йи иб олиб ам, қайта тирилтириб ам бўлмайди. Афсонага авойлик етишмайди. Шеърят етишмайди. Надянинг Устози, Ильич майли — вафотидан кейин бўлса-да, худодикка эришган экан, амма қатори пастга тушди.

ақиқий Устоз эса самоларга кўтарилди. У ерда озир ам ар бир жон учун жонини койитишда давом этмоқда. олбуки, Ильич али ам бирор хасталик билан о риётган бўлса, захм билан о рияпти. Рост, авлодидан мерос ўтган бу касал. Бу гал мен ўзимдан мийи имда кулиб кўйдим. Менинг ёнимга қайтиб келган олмахонлардан бири захм деган сўзни эшитиб қижирлаб қулдими ё совукдан акса урдими, ажратолмай қолдим. Лекин “тў ри” деб кўйдим ичимда. Шу гапларнинг аммаси тў рисида мен уйда — иссиқда ўтириб ам ўйлашим мумкин-ку! Акс олда ўзим ам шамоллаб қоламан. Ўзимки — Шогирд ...

88. АР ҚАНДАЙ БЕМАЪНИЛИК ЗАМИРИДАН ЯШИРИН МАЪНО ТОПИШ МУМКИН

Хонага қайтдим китоблар турган тоқчаларга йўналдим. “Б” арфи ар доимгидай, шундоққина Надянинг тагида эди. Аммо бу арф остида “Библия” (“Инжил”) худди аввалларидек, Булгаковнинг ёнида турарди. Афтидан, Валечка бу ерларни ам титкилаган кўринади. Мао мендан А дни сўраганда, Валечка шунақа иштиёқ билан ўрнидан сапчиб туриб, югуриб кетдики, қаерга боришингни аниқ билганинг такдирдагина шунақа иштиёқ билан югурасан. Валечканинг думини тутмаса бўлмайди шекилли, деган сўзлар ўтди кўнглимдан ва тез-тез Инжилни варақлай бошладим. Мен ам қайси манзилга етиб боришим кераклигини жуда яхши билардим. Лекин мен ам тўхтаб қолдим. Худди Валечка каби. Ўрнидан сапчиб турган Валечка менинг ниго имни кўриб, така-така жойида туриб қолганди.

Са ифалардан бири ўймакор нақшлар ишланган суяк билан белгилаб қўйилган экан. Бу са ифадан мен илгари фойдаланмаган эдим. Лоақал шунинг учунки, вьетнамликлар китобни куни кечагина сов а қилишганди. Юбилейга.

Китобнинг шу са ифаси бежиз нақшдор суяк билан белгилаб қўйилмаган экан. Марк китобида тўртинчи бобдаги уч мисра матн сарик қалам билан чизиб, рамкага олиб қўйилган экан. Мен бунақа қаламдан ам фойдаланмас эдим. айратимни жоловлаб, мен бу мисраларда Исонинг халққа айтган куйидаги гапларини ўқидим:

“Қуло и борлар тингласин! Аммо халойиқ тарқаб кетиб, унинг ўзи теварагида одамсиз, фақат Ўн иккита содиқ шогирдлари билан бирга қолганда, ундан матал тў рисида сўрашди.

Ва Исо уларга деди: “Сизларга Олло салтанатининг сирларини билиш насиб этган, аммо уларга, ташқаридагиларга амма нарса матал тарзида баён қилинади. Шундоқ бўлгандан кейин, улар ўз кўзлари билан қарайдилар-у, кўрмайдилар, ўз қулоқлари билан тинглайдилар-у, еч нарсани англамайдилар”.

Бу Валечка эмас деган тўхтамга келдим мен. Агар буни Валечка ўзи чизган бўлса ўз ақли билан қилган эмас. Чунки Валечка ўзининг кўзлари билан қараганда ам еч нарсанинг маъносига бормайди. Буни менинг теварагимдагилардан бири қилган. Анави, ме монхонада ўтирганлардан бири. Ўн икки кишидан бири. Диванга босиб ўтирадиган Боку гиламидаги мўйлов энди машъум тус олди.

“Бу — Сталин! Энг доно ва улу инсон! На Кавказ, на бутун дунё еч қачон бундай бургутни бунёд этмаган!” Менга шундай туолдики, атто гиламдаги сурат тагидаги шу бемаъни сатрларда ам алланечук икки хил маъно бордай кўринди.

Бунда сир иккита эди: бири — бемаъни мазмуннинг сири бўлса, иккинчиси — матнни Ширвон водийси гулларининг рангида ўта бемаъни тарзда сариқ қалам билан рамкага олиб қўйилгани эди. Айниқса, охирги мисранинг бемаънилигини қаранг:

“Сен фақат қара-ю, лом-лим демагин!” Бундан бемаънироқ қилиб айтиб бўлмайди, деб ўйладим мен. Аммо текшириб, суриштириб кўрилса, амма нарса жуда бемаъни бўлиб чиқяпти. атто Устознинг аёти ам. Гарчи унда ам амма бемаъни нарсалар каби бошқа, яширин маъно кидириб кўрса бўлади. Агар истасангиз — улу маъно кидирсангиз ам бўлади.

“Лом-мим демагин!”

Сирасини айтганда мен ам шунга қарор қилдим. еч кимга еч нарса гапирмайман деб қўйдим. Негаки, еч кимга ишониб бўлмайди. атто кейин — ёвузликни таг-томири билан қуритгандан сўнг ам ишониб бўлмайди. Ма шар кунидан кейин ам.

Ма шар кунда аммаси ўз-ўзидан ал бўлади. Бу фурсат эса яқин қолди. Шунинг учун ам матндаги учта сатрни сариқ қалам билан ким чиздийкин деб фол боқиб ўтиришнинг ожати йўқ.

Мен чекдим ва Инжилни охирги са ифалари томон варақлаб чикдим. Устоз шу бугунгина менга айтган наси атлари томон варақладим. Мен Валечкани ўзимдан нари қувганимда. Сўнг шу диваннинг ўзида ухлаб қолдим. Сариқ қалам билан шу сўзлар ам ажратиб чизиб қўйилган эди. Мен ўзимга ваъда қилганимдек, фол боқиб ўтирмадим. Мен бошқа иш қилишга тутиндим — мен қутулиш сари бора бошладим. Энг сўнгги азаб косаси томон.

“Бешинчи фаришта айвонот тахтига элтувчи ўз косасини сипқорди ва унинг салтанати нурсизланиб қолди. У азобларнинг зўридан тилини тишлади, ўз азоб-укубатлари ва тандаги жаро атлари учун самовий Худони ёмонлай бошлади ва ўз ишларига пушаймон еб, тавба қилмади.

Олтинчи фаришта дарёлар дарёси бўлмиш Евфрат учун ўз косасини сипқарди ва тонг отиб қуёш чиқиши билан подшолар йўли тайёр бўлсин учун дарё суви қуриди. Ва мен аждарнинг о зидан, айвон о зидан ва сохта пай амбар о зидан чиқаётган усти нопок қурбақага ўхшаган ру ларни кўрдим.”

— Иосиф Виссарионович, чақирганмидингиз? — деди Берия.

— а, — деб бош ир адим. — Майорни чақиргандим.

— Хо да моведит, (Мана, биз ам келдик.)

Уни су батда қатнашувига еч қандай эътирозим йўқ эди, лекин шундай бўлса-да, текшириб кўрдим.

— Лаврентий, сен майормисан?

Берия остона атлаб ичкарига кирди, ўриндикқа ўтди, э тиёт қилиб, ўзини унга ўтказди ва деди:

— Мен — маршалман. Майор манави одам.

Майор менинг рўпарамга ўтирди. Биз ажралишгандан бери у жуда толиқиб қолипти.

— Лаврентий, — деб давом этдим мен. — Менда олма бор, грузин виноси масаласига келсак, мен арман коньягини ича қоламан. — Шундай деб, сов ага юборилган “Арагат” қутисининг олдига бордим. Бу қутидан Валечка ам ўзига коньяк қуйиб олган эди. Ўзимнинг рюмка билан бирга иккита вино ичадиган стакан ам олиб келдим. Берия қулиб юборди ва қўлида ушлаб турган қизил олмага пичоқ санчди. Ёсик қимир этмай ўтирарди.

— Ўртоқ Паписмедов, — деб бошладим қўлимда рюмка билан диваннинг олдига қайтар эканман. — Менга айтишларича, сиз Қумронда амма нарсани фа млагандан сўнг қандайдир бошқача ём ир ёққан эмиш. У ер билан осмон ўртасидаги бақувват тирговичларга ўхшаган экан. Шу ростми?

- а, рост!
- Қумрон тў рисида яна гапириб беринг.
- У ернинг авоси жуда о ир. Елкадан эзиб туради. Ва шунақа ёпишқоқки, юришга алақит беради.
- Нима учун авоси о ир ва ёпишқоқ?
- Қумрон денгиз сат идан пастда жойлашган.
- Менга денгизни тасвирлаб беринг.
- Ўлик денгизни гапириб бергин дейсизми? Лекин мен уни узокдан кўрганман, холос. У худди қалин тери билан қопланганга ўхшайди.
- Буни яхши айтдингиз, — деб маъқулладим мен. — Энди асосий гапга ўтайлик. Сиз орда ишлатган усул усуллардан бирими ёки ягона усулми?
- Бошқа еч қанақа усул маънога эга эмас. Бошқа усулнинг ўзи йўқ ам...
- Агар сизнинг кодингиз билан бошқа олимларни таништирса қалай бўларкин? Айттайлик, хориж олимларини. Улар ам А дларни худди сиз ўқигандек ўқишармикин?
- Ўртоқ Сталин, мен айтдим-ку — бу бамисоли бир жумбоқ. Унинг ечими факат битта. Бошқача бўлиши мумкин эмас.
- Лаврентий қатъий ишонч билан бош ир ади: йўқ, бўлиши мумкин эмас.
- Сиз нима деб ўйлайсиз, — деб давом этдим мен, — бошқа олимлар, айттайлик, хорижий олимлар бу кодни топиб улгурдилармикин?
- Лаврентий бу гал ам қатъий ишонч билан бош ир ади: а, шундай бўлиши мумкин. Кейин у ўзи қиймалаб ташлаган олманинг бир бўлагини пичоқ учидан менга узатди. Мен уни олмадим.
- Нега энди? — дея у хафа бўлди.
- Жуда яхши биласан — мен пўстло и билан емайман...
- озир арчиб берамиз-да... а, хориж олимлари ам алпақачон Исо тў рисидаги амма гаплардан хабардор бўлишлари мумкин, лекин озирча индашаётгани йўқ. Сабаби маълум. Қани, “ иринг деб о из очиб кўришсин-чи... Сул ориоде қациа танац-да аравис ахл оар акаребен. (Улар бор-йў и бир неча киши, холос, қолганларини бу битикларга яқин йўлатишмаяптилар.) Айтганча, уларнинг етакчиси — антисемит..
- Берия олмани арчиб улгурмади. Аслида, бутун олмани арчишдан кўра, бир бўлагини арчиш қийинроқ-да.
- Бугунини ола қолмайсанми, — дея масла ат берган бўлдим мен.
- Ара, эс тқбилиа, Цителиа! (Буниси ширин. Қизил.) — Кейин рус тилига кўчди. — Лоақал ўша Ватиканни олайлик. Бир вақт сиз тў ри айтгандингиз, Виссарионович, Рим папасининг армияси йўқ. Тў ри, Ватиканнинг ўзидан аскарлар йўқ. — У ниго ини олмадан олиб, менга қаратди. — Шунинг учунки, улар ар хил окимиятда хизмат қилишади. Асосий постларда. Улар ам ақ.
- Ким? — деб сўрадим тушунмай.
- Фарба. Рим папасининг армияси қатта.
- Буларнинг аммаси тушунарли. Бемаъни нарсаларни кўп гапирма, — деб уни гапдан тўхтатдим ва майорга қарадим. — Сиз хорижда кўп яшагансиз. Агар Исо... ёл ончи бўлиб чиқса, у ерда нима бўларкин?
- У ёл ончи эмас! — деб хитоб қилди майор. — Аксинча, амма гапни рўй-рост эзиб чиққан. Жуда аниқ, алол ёзган. Аммо бу билан халқни жалб этолмайсан. Халққа ақл бовар қилмайдиган аройиб нарса керак. Донороқ эмас, муқаддас бўлмо и шарт. аётда нималар бўлмайди, дейсиз? амма нарса қандай бўлса, шундайлигича ёқавермайди. Шунинг учун унчалик кўпчиликка аталиб ёзилмаган сатрлар замирига қатта маъно яширилган. Халққа эса бу ақиқатлар ривоятлар ва маталлар шаклида тақдим этилади. Худди болалар учун қилингандай. Болаларга тарихнинг ожати йўқ. Уларга тарихлар керак. Эртақлар... Болаларга қа рамонлар амма нарсани биладиган бўлмо и керак.
- Мен уни ам гапдан тўхтатдим. Негаки, бу гаплар ам ўз-ўзидан тушунарли эди.
- Мен бошқа нарсани сўраган эдим — хорижда нима рўй беради деб эдим.
- Ёсик Лаврентийга қаради. У олма бўлагида қизил оролчадай бўлиб турган пўстлоқнинг сўнгги бўлагини кириб олиб уни пичоқ учидан силкиб, тарелкага туширди.
- Паписмедов Эронда яшаган эди... У ерда еч нарса рўй бергани йўқ. У ерда — ислом. Лекин, Виссарионович, мени озирча ислом қизиқтираётгани йўқ. —

Кейин гапине үзи тузатди. — Бизни Фарб кизиктирмоқда. Агар бизнинг ўрнимизга Исонинг ўзи уддалаётган бўлса, биз бошимизни о ритиб нима қиламиз:

Кейин бошини кўтариб менга қаради-да, кўшимча қилди:

— Фарб Исога таянади, лекин бодиши (кечирасиз), у Исони расво қилиб, бул аб ташлаган. О изда бир гап — Исо бизнинг худомиз дейди, лекин қилган ишининг аммаси унга тескари. Исо, пардон, Виссарионович, уларга қараганда бизга бекиёс яқинроқ. У бизнинг иттифоқчимиз, — у менга арчилган олма бўлагини узатди. — Уларни Исонинг ўзи барбод қилади.

Мен яна олмадан қўл тортдим. Лаврентий тиржайди-да, олма бўлагини менинг олдимдаги тарелкага эмас, унинг ёнига қўйди. Очик турган Инжилнинг устига. Кейин иккала стаканга вино қуйди-да, индамай бирини кўтарди. Лекин Ёсикдан фарқ қилароқ, уни ичмади.

— Исонинг ўзи уларни барбод қилади. Дедас гепицеби! (Онам ақи, қасам ичаман!) — деб такрорлади Берия. — Армагеддонсиз!

— Армагеддонсиз-а? — дедим ларзага тушиб.

Энди, аксинча. Ёсик жавоб берди. Паст овозда.

— Армагеддон ам ёл он нарса...

У бироз куймаланиб, китобнинг устида ётган олма бўлагини олди-да, о зига солди.

89. АР ҚАНДАЙ ОРОЛ ҚОЧИБ КЕТАДИ ВА ТОҒЛАР ҒОЙИБ БЎЛАДИ

Орага чўккан сукунат ичида учта воқеа содир бўлди. Кетма-кет. Биринчидан, Ёсикнинг башарасидаги икки чизик — узун бурни-ю, энсиз калта о зи менга а дарилган салбни эслатди. Иккинчидан, ким билсин дейсиз. — Маони қийнаб жонига теккан пашша алақаёқдан қайтиб келди. Энди у Лаврентийнинг тепакалидан кўним топди. Учтинчидан, телефон жиринглади.

Берия ўриндикда сесканиб тушди ва унга қўн ирок қилишаётганини айтди. ойна ой Мишел бўлса керак. Пашша учиб кетди.

Чиндан ам Мишел қўн ирок қилаётган экан. Берия менинг столим ортида ўтириб, унинг гапларини тинглар ва ён дафтарига нималарнидир ёзиб олар экан, мен майорни кузатиб турдим. У олма кавшаётганидан беҳабар эди. Унинг кўз қорачиклари бурчакдан бурчакка сакраб ўйнамоқда эди, лекин бу ердан қутулиб, бирор ёққа силжишнинг иложини қилиша олмайётганди.

Лаврентий бизнинг олдимизга келди, ён дафтарида бир варақни йиртиб олди-да, менга узатди ва дарров қайтиб келишга ваъда берди.

У менга мактубни грузинча ёзипти.

Пекиндан, чиндан-да Биринчи қўн ирок қилипти. Премьер Чжоу Эньлай.

Мишел уни овозидангина эмас, о зидан чиқаётган ибораларидан ам таниди. Биринчидан, Чжоу қачонлардир Францияда ўқиган эди ва шунинг учун ибораларида баъзан французча сўзларни қўшиб гапирарди. Иккинчидан, у тўйибгина ичарди ва биринчи навбатда азиломуд о ангда Маодан грузинларга қарши ёрдам керак эмасми деб сўради. Маълумки, ичиш бобида грузинлар ам унча-мунчалар бас кела олмайдиган устаси фаранглар. Мао улар билан Ши Чжэ кураш олиб бораётганини, лекин бу курашда донг чикаришидан умид йўқлигини айтди.

Кейин премьер Маога ахборот бериб, кеча кечаси америкаликлар Жанубий Корея сувларига флотларини яқин олиб келганларини ва Пекинга телеграмма юбориб, Шимолий Корея чегараларидан қўшинларини олиб кетишни талаб қилганини айтди.

Чжоунинг фикрига қараганда, Вашингтон манёврларни Маонинг Москвада бўлишига тў рилаб ўтказяпти. Улар Сталинни текшириб кўришяпти.

Кейин премьер япон Носага тў рисида гапира кетди. Аммо қўққисдан алоқа узилиб қолди ва Мао еч қанақа кўрсатмалар беролмай қолди.

Берия нима сабабдан алоқа узилиб қолганини аниқлаш учун чиқиб кетди. Алоқани Маонинг ўзи узиб қўйди деган гумонлар ам бор эди. Ва буни худога юклаб қўя қолган. Бошқа бир гумон ам бор эди. Бу қўн ирок и вогарликдан ўзга нарса эмас. Сталинни текшириб кўраётган ам... Пекиннинг ўзи.

Лекин мен учун энг му ими бошқа нарсада эди. Лаврентийнинг са ифасидаги хатлар сарик қаламда ёзилган эди.

Ёсик мени кўп кутгани йўқ. Вазият агар атайин ўйлаб топилмаган бўлса, менга идеал даражада жўн бўлиб кўринди. Мао кўшинларини олиб кетишдан бош торгяпти ёки атто уларни бизнинг Шимолимиз орқали америкаликларнинг Жанубига сурмоқда.

Вашингтон еч нарсани ўйламай, қайсарлик қилмоқда. Ва азабининг еттинчи косасини хитойлар устига сепмоқда. Агар борди-ю, улар аввалига қимтиниб туришадиган бўлганда ам, Мао уларни шундай қилишга мажбур қилади. Ана ундан кейин ваъда қилганимизек, биз қўшилаемиз. У косамиз билан. Қиёмат-қоим қилиб. Буюк Армагеддон.

— Майор, — деб ниго имни кўтардим мен. — Бу ам ёл он деяпсизми?

Ёсик гапимнинг о ангини ил аб ололмади. Тў рироқ қилиб айтганда, менинг нимага аччи им келаётганини англамади. Буни ўзим ам али тўла англаб етганим йўқ эди.

— Гаммохра цигни тависа цители вашлит! (Қизил олманг билан китобимни расво қилдинг!) — деб тўн илладим мен ва журнал столчаси устида ётган Инжилни кўлимга олдим. Унинг очиб қўйилган са ифасида каттагина нам до бор эди. Бу ўша са ифа эди. Унда “еттинчи фаришта” эшик тақиллаб қолгани учун дунёга “буюк бир зилзила” юборишга улгурмай қолган эди. Бу зилзиладан кейин “ ар қандай орол қочиб кетиб, то лар ойиб бўлар” эди.

— Майор, — деб такрорладим мен. — Бу ерда қайси бири “бу ам ёл он”? Бобилнинг “йи иси ва фарёди” ақидагими? Шайтон тў рисидагими? Ёки манави “янги осмон ва янги замин” ақидаги гапми? “Янги Қуддуси шариф” тў рисидаги башоратларми?

Юпка қо оздаги олма до ида “Янги Қуддуси шариф” деган ибора са ифанинг орқа томонидаги арфлар билан аралашиб кетган эди. Гўё бу арфлар сўзнинг ичкари томонидан ёзилгандек.

Аввалига улар ашимга тегиб, менга халақит берди, лекин бир неча сатрлардан сўнг мен болалик кезларда ёдлаган сўзлар эсимга тушиб, бемалол ўқий бошладим.

— Мана бу ерда ёзилганига қаранг, майор. “Бу китобдаги пай амбар сўзларини му рлаб қўйма. Негаки, фурсат яқин. Майли, бетавфиқ ўзининг ёл онини қилаверсин, нопоклик, майли, яна бадтар нопок бўлаверсин, батавфиқ одам ақиқатини барпо этсин ва муқаддас нарсанинг муқаддаслиги ортаверсин. Мен тезда келаман ва менинг интикомим мен билан бирга келади”.

Мен яна кўзимни кўтариб, Ёсикка қарадим.

— Хўш, бу ерда қайси гап ўринсиз. Ахир аммаси айни шундай бўлади-ку! адемай бўлади. Лекин қандай қилиб буларнинг бари Армагеддонсиз рўёбга чиқади? Қандай қилиб?

90. АРМАГЕДДОН РЎЙ БЕРИБ БЎЛГАНДИ...

Ёсик индамади ва ўзининг ўнг билагига қаради. Унинг ўнг қўлидаги учта бармо и сесканиб кетиб, зўриқди, лекин Ёсик ўзини зўрлаб бўлса-да, уларнинг чўзилишига йўл қўймади. Кўлини бўш қўйди-да, пешонаси остидан кўзларини кўтариб, менга тикди. Уларнинг остида мен яна а дарилган салбни кўрдим.

Мен ам аяжонланиб кетдим. Ва шу за отиёк кулгили бир хатога йўл қўйдим. Қуйидаги икки жумлани грузинча айтдим. Гўё Берия гапимизга кулок солиб турган бўлса, уни тушунмайдигандек.

— Лаврентис ахла мхолод умокмедеба адхобс... Хвелапери рогорц арис исе ром давтово... (озир Лаврентийга маъқул келадиган ёл из нарса — менинг индамай туришимдир... У амма нарса қандоқ бўлса, шундоқлигича қолдиришимни истайди...)

Бу хато нафақат кулгили, балки бемаъни ам бўлган эди. Негаки, мен унинг асабий бармоқларини кузатиб ўтирар эканман, бирдан Ёсикнинг аммасидан ташқари яна майор ам эканини унутибман. Лаврентий унинг бошли и. Мен бу ибораларни ўчириб ташладим. Яна аввалги масалага қайтдим.

— Бу сўзларнинг барини унут. Лекин бир нарсага жавоб бер: агар Армагеддон бўлмаса, буларнинг бари қандай рўй бериши мумкин.

Бу гал Ёсик жавоб берди. Лекин сўнги марта жавоб бераётгандай жуда паст товушда жавоб берди.

— Агар халос бўлиш насиб этса, ўртоқ Сталин, а, бу Армагеддонсиз рўй беради. Армагеддон рўй бериб бўлди...

Бу гал энди мен индамай қўя қолдим. Мен ам ўзимнинг қўлимга қарадим. амма ё и сариқ до ларга тўлиб кетган эди. Бу до ларга қараса, кўзлар жимирлашиб кетарди.

— а, рўй бериб бўлди. Бу башорат эмас, бу энди тарих.

— Рўй бериб бўлди? — Ишонмадим мен. — Қачон?

— 70-йилда.

— 70-йилда? — деб қайтариб сўрадим. — Бизнинг милоддами?

Ёсик жилмайди.

— Янги милоднинг 70-йили — озирги ҳисобда. Мен Исо таваллудини назарда тутяпман.

Мен ам жилмайдим.

— озиргига тенг келадиган нима воқеа рўй берганди ўшанда? Ўша 70-йилда?

— Қуддуси шариф қўлдан кетганди.

— Армагеддон дегани шу Қуддуси шарифми?

— а деса ам бўлади, йўқ деса ам. Армагеддон жанги — Қуддуси шариф учун бўлган жанг. Бирок Армагеддон — Қумрондаги бир жой.

Мен китобни ёпдим, стол устига қўйдим-да, диван суянчи ига ёнбошладим.

91. МЕНГА ЎХШАБ, ИСОГА АМ ТАҚЛИД ҚИЛИШ ҚИЙИН

Пай амбар Иоаннинг кўргани шу бўлди-ю, ар бир одамнинг кўргани шу бўлди: “Тахт осмон-у фалакда турипти, унда ўтир увчи ўтирипти. Тахтнинг теварагида яна йигирма тўртта тахт турипти ва уларда йигирма тўртта пири муршид ўтирипти. Уларнинг бари оқ либосга бурканган ва аммасининг бошида олтин тож. Тахтдан ялт-юлт эгиб чакмоқлар чакнаб турипти, унинг олдида эса етгита оловли машғала, Ило нинг еттита Ру нининг шундоққина олдида шиша денгиз, унинг тўрт томонида эса ам олд томонида, ам орқа томонида кўзи бор тўртта айвон.

Биринчи айвон арслонга ўхшайди, иккинчиси бузоққа, учинчиси — инсонга, тўртинчиси парвоздаги бургутга ўхшайди. айвонлардан ар қайсисининг олтигадан қаноти бор, ичида эса кўзи мавжуд.

Орадан кўп ўтмай пири муршидлар орасида ва Ўлтир увчининг ёнида Ўспирин пайдо бўлади. У Ўлтир увчининг кўлидаги китобни очади. Китобнинг ичи ам, таши ам ёзувга тўла. Китобга етгита му р босилиб, очилмайдиган қилиб қўйилган. Лекин Ўспирин етгита му рнинг аммасини бузади. Яна бироз кейинроқ тўртта от пайдо бўлади. Биринчиси — оқ, иккинчиси — оқ жигарранг, учинчиси — зулукдек қора, тўртинчиси — яшил. Тўртинчи от устида чавандоз ўтирипти. Унинг исми “Ўлим”.

— Буни фақат пай амбар Иоанн кўргани йўқ, уни ар бир одам кўрди, — деди Ёсик. — Аллақачон кўриб бўлди. Тў ри, агар у 49-йилда турк ша ри Эфесда яшаган бўлса кўрди. Бу ша арда Исо иттифоқчилари билан биргаликда жоме черковга пойдевор қўйган эди. Шу черковда Иоаннга ўхшаб, тантанали маросим вақтида олдинги қаторда ўтирган бўлса, ўша аммасини кўрган. Кўрган нарсаларида еч қанақа кўрқадиган ёки тушунмайдиган жойи йўқ эди. Кўрган нарсалари кўрқадиган ва айрон қоладиган тарзда иқоя қилиб берилган, холос. Негаки, амма ам бировнинг кўрган нарсаси ақидаги иқояни эшитавермайди, фақат кўрқув ва сирли одисаларгина ар бир одамни ўзига жалб қилаолади. Ушанда Эфес а лининг ар бири энг оддий одамларнинг энг оддий қилмишларини кўрган эди, холос. Улар ўз черковларининг дову ларини таъминлаш тў рисида ташвиш қилишган эди. Улар ўз шону шавкатларини ам ўйлашган эди. Бу одамлар бир-бирларига қарши ийла-найранглар ишлатишган, бир-бирларининг тагига сув қўйишган, яхшироқ мансабларни эгаллашга тиришишган, оддий одамлар каби оддий умргузаронлик қилишган ва оддий тарзда бу дунёдан кўз юмишган. Амаллари бўлса, бўлмаса...

Иоаннинг кўз ўнгида намоён бўлган бу ва бошқа образлардан биронтаси истиора эмас. Уларнинг ар қайсисининг замирида муайян одам ва муайян одиса бор.

— Тахтда ким ўтирарди? — деб майорнинг гапини бўлдим. — Ўтир увчи деганда кимни англаймиз? Исоними?

— Йўқ. Подшони. Иродни. Ўша ессея жамоасига асос солган Иродни англаймиз.

— а, — деб давом этди Ёсик. — Иоаннинг қўрганлари башорат, апокалипсис деса ам бўлади, фақат у келажак тў рисидаги эмас, ўтмиш тў рисидаги башоратдир. Рўй берган одисани рўйи-рост тасвирлаш.

— Ўтмиш, — деб Ёсик хўрсинди ва гўё мени эсидан чиқаргандай киёфага кирди. — Ўтмиш келажакка қараганда каттароқ сирдир. Гарчи ар қандай сирли, махфий нарса бир кун келиб ошкор нарсага айланади, деган гап бўлса-да, ўртоқ Сталин, бунақа бўлмас деб умид қиламан. амма нарса ошкор бўладиган бўлса, амма нарса ёмонроқ бўлиб қолади. Тў рими? Агар ёмонроқ бўлмаган тақдирда ам, унча қизи и қолмайди. А днинг муаллифлари буни билишган.

— Менга қаранг, майор, деб мен олдинга талпиндим. — Ме монхонада ўтирганда сиз “ичмайман” дедингиз. Буни айтаётганимнинг боиси — кўриб турибман — сиз бу ерда Лаврентий билан ичмаслигингиз керак эди демокчи эмасман. Бунинг устига унинг ўзи бир қултум ам ичгани йўқ. Мен буни шунинг учун ам айтпманки, сиз ёл он гапиришни удалайсиз.

Менинг кутганимга хилоф ўлароқ Ёсик қўрқиб кетмади. Аксинча, жилмайди. Ва андишани йи иштириб қўйди.

— Адашяпсиз, ўртоқ Сталин! Мен ростдан ам ичмайман. озир аяжонланганимдан жиндай ичдим. Биринчи марта. Сиз билан холи ўтирибман. атто биринчи марта салбга тортилганимда ам аяжонга тушасан, киши. Шароб масаласига келадиган бўлсак... Салбга тортилгунча бўлиб турарди — коса сунушганда рад этардинг. Аммо салбга тортилиб ётганимда, уни ёнингдан олиб ўтиб кетишларига йўл қўймайсан... Менга ёл он гапиришнинг нима ожати бор? Ёки хато қилишим на лозим? Менинг еч кимим йўқ. Худди сизга ўхшаб. Шунинг учун ам мен сизни аммадан ортиқ урмат қиламан-да.

Шундай деб, кўзларини мандан олиб қочмай, тикилиб тураверди. Ёки ўзининг ўнг қўлига қараб туришда давом этди. Мен ам жилмайдим — агар у сал-пал бўлса-да Исога тақлид қилаётган бўлса, энг о ир масалада — шаккоклик масаласида тақлид қилмоқда. Бундан ташқари, Исонинг мен учун қизиқарли томони — унинг еч кимга тақлид қилмаганида эмас, балки унга тақлид қилишнинг қийинлигида эди. Менга ам тақлид қилиш қийин. Шунинг учун ам мен ўзимни ўзим аммадан кўпроқ урмат қиламан.

— Бир масалада мен сизга ишонаман, майор, — дедим мен. — Агар бирор кимсани бошқа одам билан бирор нарса бо лаб турса, унинг дунё ақида мулоҳаза юритишга ақи йўқ. Одам билан алоқа адолатли бўлиш қобилиятдан ма рум этади. Ёсик мени яна айрон қолдириб, индамай қўяқолди. Сукутни мен буздим.

— Гапингизни бўлганим боиси шу эдики, майор, Армагеддон масаласини чўзиб юборманг демокчи эдим.

92. МАЪЛУМ МЕЛОДНИНГ 70-ЙИЛИДА

“... Ва уларни я удий тилида Армагеддон деб аталадиган жойга тўплади...”

Яна такроран айтай — Армагеддон тўқиб чиқарилган нарса эмас. У пай амбарнинг хаёлидан бино бўлган эмас. У истиора ам, бўл увси да шатларнинг рамзи ам эмас. Халқлар ўртасида бўладиган улу аёт-мамот жангининг да шатли рамзи эмас. Жангки, сўнгги ва ал қилувчи қатъий жанг.

Армагеддон — бутунлай бошқа нарса. Маълум мелоднинг 70-йилида Қуддуси шариф камал қилиниб, қўлдан кетмасдан пича аввал фаластин я удийлари қолганларининг аммасини ватанга етиб келиб, Муқаддас ша арни асраб қолишга чорлади. амма даставвал арбий машқлардан ўтиш учун Я удияга йи илмо и даркор эди. Бу машқлар “Армагеддон” деб аталувчи Қумрон қалъаси теварагида ўтказилиши керак эди.

— Бу сўз ақда бир жуфт сўз айтаман, — деди Ёсик. — Биринчидан, бу “АР — Магедон”. “Магадон”, “Магедад”, “Магдалан”, “Магдала” деган сўзларнинг ар хил жойларида учраб туради ва уларнинг аммаси бир хил маъно англатади. Хўш, қандай маънони англатади.

Ессеялар, яъни Янги Исроил — худди қадимги Исроилда бўлганидек, ўзларини “тирсак” деб атаган гуру ларга бўлиниб кетди. Бу тирсаклардан бири ўзида қадимда “нопокиза” исобланган аёлларни ва мусофирларни бирлаштирган эди. Уни “Дан” деб аташарди. Гарчи аллақачон қонунга кирган бўлсалар-да, бу тирсаклар

бошқалардан тубанроқ деб ба оланар эди. Ва улар иккита кичик гуру ларга ажраларди. Уларнинг бири “Кичик Дан”, иккинчиси эса “Катта Дан”.

У пайтларда у томонларда ам юнон тили асосий тил бўлган. Юнон тилида “катта”ни “мега” дейишади. Шундан “Мегадан” деган сўз келиб чиққан. Айтганча. Магдаллик Марям ам “Катта Дан”нинг ра намоларидан бўлган. У “Магдале” важидан “Магдаллик Марям” деб аталадиган бўлган. Айнан битта монастирни ессеялар ар хил атар эдилар. Бу озирги пайтда бу монастир а ли орасида қайси тирсак а олиси кўпчиликни ташкил қилишига бо лиқ эди. Қумрон монастирининг айрим бўлимлари ам ар хил аталар эди. Бу ам озир ўша бўлимларда ким истиқомат қилаётганига бо лиқ эди.

Бу монастирда аёллар ва мусофирларга эга нопокиза жойлардан — ро ибларнинг ожатга қатнайдиган жойларининг ёнидан ўрин беришарди. Бундай жой Магедан ёки Магедон деб аталарди.

Монастирнинг барча а ли синфларга ва тоифаларга бўлинарди ва улар алифбе арфлари билан белгилаб қўйиларди. “А” арфи билан ро иблар синфи белгилар қўйилганди. “Р” арфи билан муқаддас жойга киришга аки бор ро иблар белгиланган. Бинобарин, “АР Магедон” дегани муқаддас жойга киришга рухсати бор, лекин ўзи нопок жойда яшайдиган ро иб деган маънони билдирарди.

Ўз навбатида, бунинг маъноси нимадир? Ессеяларнинг қарашларига кўра, урушларда қатнашиш ар қандай одамни муқаддасликдан ма рум қилар эди. Қумрон ўрамларидан бири арбий битиклар бўлиб, унда, масалан, шундай ого лантириш бор: жанг майдонида “нопок қон”га қўли тегиб кетса, худо томонидан эмас, одамлар томонидан ўлдирилган одамнинг қонига тегиб кетса, ро иб ўз-ўзини бул аган бўлади.

Шунинг учун ам уруш қилиб, ўзини бул ашга тайёрланаётган одамлар машқ қилиш учун монастирнинг нопок ма аллаларида тўпланиши керак эди. Армагеддонда эса ро ибларнинг ожатхоналари жойлашган, у ерда Арлар, яъни муқаддас жойларга киришга ақлари бор ро иблар ўзларининг нажосатлари билан рўпара келади-ку!

Башоратда Армагеддондаги йи ин тў рисидаги “башорат”дан олдин унга жуда тақаб келган олда еч қанақа ба онаю сабабсиз ва Покаи Парвардигорнинг Улу кунда жангу жадалга тўпланган бутун коинотдаги кулли заминнинг подшолари эслатиб ўтилган жойда пай амбар Иоанн бирданга сира қутилмаганда ўзининг Исодан ил омланиб қилган навбатдаги башоратини қўшиб қўяди.

“Кўча-қўйларда ялан оч юрмаслик учун ва унинг авратларига бошқаларнинг кўзи тушмаслиги учун ўзига ўзи қараб, устидаги кийим-кечагини асраб юрадиган одамлар Эгамга манзурдирлар!”

Яна бошқа Қумрон ўрамида — хулқ-атвор учун қўлланмада, деб узр сўради Ёсик, — шундай дейилган: ожатхоналарида ро иб қилаётган ишларини қаттиқ кузатиб бормо и керак. У чакқонлик қилиб ўз олатини уст-бошидан шундай чиқариб олмо и лозимки, унга еч кимнинг кўзи тушмасин. Аксинча, уни 30 суткага жазолаш лозим бўлади”.

— Бир дақиқа, — дедим мен ва эсимга тушиб қолиб, ожатга бориб келдим.

Умримда биринчи марта мийи имда кулганимча қову имни бўшатишим. Олатимга қараб турар эканман, кўнглимдан бояги фикр кечди — агар мен я удий ро иби бўлганимда эди ва бу ишларни эпчиллик билан қилмасам, мени икки баравар кўпроқ жазолаш керак бўларди. Биринчи марта — конунни урмат қилмаганим учун, иккинчи марта эса олатимнинг сифати учун.

Лекин Ёсикдан жа лим чиқиб қайтиб кирдим.

— Нажосатлар ақидаги гапни бас қилайлик, майор. Қани, айтинг-чи, азаб косасининг бунга нима дахли бор?

93. ЯНА ТҮРТ ЙИЛ..

Вайрон қилингунга қадар Қуддуси шариф жуда кўп синовларга дош бериб келган эди. адеганда Я удияга тишлари ўтавермаган римликлар бу мамлакат пойтахтини Эски А дда тилга олинган етти жазонинг аммасига маста иқ қилдилар, “Парвардигорнинг жамики етти азаб косасининг барини” ша ар бошига а дардилар.

а, ўртоқ Сталин, Армагеддон жанги муқаддас ша ар учун бўлган эди. Я удийларнинг ўзлари орасида. Баъзилар римликлар билан душманликни аддан ошириб юбормасликка даъват қилишар ва Худонинг азабини, яъни Римнинг азабини

қайтармоқ учун жон-жа длари билан жанг қилишарди. Бир неча муддат мобайнида уларга “саман от минган чавандоз — Ананий етакчилик қилди. Тиниб-тинчимаслар иккига бўлинар эдилар. Уларнинг бир гуру и сиқорийлар деб аталар ва уларга “жийрон от минган чавандоз” Элеазар Бен Яир бошчилик қиларди. Иккинчи гуру эса идумейлар эди. Уларни “енгил от минган чавандоз” бошқарар, бу чавандознинг исми эса “Ўлим” эди. Идумейлар шунчаки Рим укмронлигини а дариб ташлашга эмас, амма римликларни битта қўймай қириб ташлашга даъват қилар эдилар.

Тўртинчилари — “оқ от минган” чавандоз ра намолигидаги зелотийлар идумейларга келиб қўшилдилар.

Қолган чавандозларнинг попугини пасайтириш йўлидаги уринишларидан еч иш чиқмагач, Ананий уларни кулли заминни шарманда қилган дўзахнинг балолари деб атади-да, саркарда Веспасионга ўзининг чопари орқали мурожаат қилди ва унга Муқаддас ша арга бостириб киришни ва катта қулфатларга йўл қўймаслик учун уни иш ол этишни таклиф қилди.

Бошқа чавандозларнинг аммаси бундан хабар топгандан кейин Ананий сотқин деб эълон қилинди ва унинг шармандасини чиқариб ўлдириб юборишди. Ша арни олишгандан кейин тиниб-тинчимаслар Ананийнинг жасадини Қуддуси шариф деворларидан ташқарига чиқариб ташлашди. Я удийларда бундан ортиқ та қирлаш бўлмайди. Шунга қарамай, улар Ананийнинг алоқатидан кейин ам тинчиганлари йўқ ва бир-бирларини қиришда давом этишди. Фуқаролар урушига римликларнинг бостириб киришларидан сал олдин яна бир сардор Симон Гиора аралашди.

Башоратда у “бақа каби нопок ру ” деб аталган. Яъни, Эски А дда тилга олинган миср ўлатига ўхшаган гап. У олтинчи коса “улу дарё Евфратта” қуйилгандан кейин “аждарнинг о зидан, айвоннинг о зидан ва сохта пай амбарнинг о зидан чиққан эди”.

“Булар белгилар барпо этгувчи шайтоний ру лардир. Улар бутун коинотда кулли заминдаги подшолар узурига келиб Покаи Парвардигорнинг улу кунда подшоларни жангга чорлайди”.

Подшолар тўпланди ва римликларга қарши муҳораба бўлиб ўтди. 70-йилда Муқаддас ша ар қўлдан кетди. Э ром эса барбод қилинди.

“Еттинчи фаришта ўз косасини авога тўқди ва самовий э ромдаги тахтдан “Рўй берди!” деган баланд овоз эшитилди. Шу за оти чакмоқлар чакди, момогулдурак гулдиреди, ар хил ала- овор овозлар эшитилди ва жуда каттиқ зилзила бошланди. Одамлар ер юзида пайдо бўлганларидан бери бунақа каттиқ зилзилани кўрмаган эди. Чинакамига улу зилзила эди бу!” Ёсик бироз сукутга чўқди. Кейин жуда аниқ бир иборани айтди: “Вақт ўтди”.

Вақт ўтди — ва я удийларнинг ўз салтанатларини тиклаш ақидаги асрий орзулари узил-кесил бар ам топди. Бу Қумрондан унча олисда бўлмаган ўша денгиз яқинида баланд то даги Масад қалъасида рўй берди. Я удий партизанларининг сўнгги қалъасида.

Ер юзида янги Қуддуси шариф барпо қилиш ақидаги орзунинг сўнгги таянчиди. Ўшандан бери Я удийлар Салтанати Худонинг салтанатига айланди, деди Ёсик. Бу салтанат миллионларнинг қалби ва ақлига кўчиб ўтди. “Янги Қуддуси шариф” эса самога кўчиб ўтди.

Айни Масадда я удийларнинг худонинг ме рибонлигига бўлган чексиз ишончлари дарз кетди, узилди. Ўнинчи Рим Легионининг аммаси қалъани икки йил камал қилди. Ни оят римликлар тў онни куриб, исте комдан тешик очишга муваффақ бўлишганда қалъа имоячилари ўз-ўзларини ўлдирдилар. 60 кишидан биронтаси ам со қолмади. Улар еч нарсага шуб а қилганлари йўқ — на уларни камал қилган 15 минг рим лашқарини лақиллатганларига ва на ўзларининг вақт-соати келганда яна тирилиб, аёлга қайтишларига. Улар ўз жонларига ташкилий тарзда суиқасд қилдилар. Ўнта бақувват-бақувват йигитларни танлашди — улар қолганларининг аммасини қириб ташлашди. Шундан кейин қуръа ташлаб, ўнта йигит ораларидан биттани танлашди. У аввал дўстларининг кўксига, кейин ўз кўксига ханжар урди. Бу ишлардан олдин улар амма уйларга ўт қўйиб кулини кўкка совуришди.

— Қаердан маълум бу? — айрон бўлиб сўрадим.

— Қандайдир мўъжиза билан битта хотин яшириниб қолишга муваффақ бўлган. Ўзини эмас, болаларини қутқариш пайида бўлган экан.

— Барибир, хоин экан... — деган тўхтамни айтдим.

— Нутқлар бу аёлга таъсир қилмаган.

— Қанақа нутқ?

— Бу нутқда я удийлар гарнизонининг бошли и аммани ўз-ўзини ўлдиришга даъват этган.

— Даъват этган? — Яна айрон бўлдим. — Я удийларни-я! Уларни бунақа нарсага кўндириш асло мумкин эмас. Исо билан Марксни барпо этади-ю, аммо ўзи уларнинг ортидан бормаиди бу халқ.

— Хабари бўлмаса керак, — деди ва хонадан чиқди. Мен стол устидан Инжилни олдим, токчалар томон юрдим, китобни жойига қўйдим — Булгаковнинг ёнига. Ва кўзларимни Надяга тикдим.

— Яна тўрт йил... — дедим мен унга ва меҳмонхонага йўналдим.

94. БИРОР НАРСА АЙТИШ ИСТАГИСИЗ ГАПИРДИ

Эшик ортида Ворошиловнинг овозини эшитиб, апил-тапил хонага қайтдим. Климент Ефремович, афтидан, алаба учун қада кўтаришларга берилиб кетган кўринади, энди эса алаба тў рисида маст овозда хиргойи қилмоқда эди. Унинг мастона хиргойиларини жинимдан бадтар ёмон кўрардим. Уларга мутлақо тоқат қилолмас эдим. Яна шуниси борки, хиргойи қилаётган алабаларга унинг ўзининг мутлақо дахли йўқ эди.

Берлиндан келяпман тў ри йўл билан,
Фронддан қайтпман, алаба билан.
Польшадан ўтдим мен, Оролдан ўтдим,
Бунда ар сўкмоқда — руслар шу рати...

Ичмаган пайтларида Вошилов ёмон айтмас эди кўшиқни. Черков хориди етакчи хонанда бўлган. Менга ўхшаб Молотов ам шунақа бўлган. Лекин у жўр бўлаётгани йўқ. Булганин жўр бўляпти — мудофаа министри сифатидаги мажбурияти юзасидан. Хрушчев ам жўр бўлмоқда — омади келган хохолга хос дилкашлиги учун. Ва яна кимдир кўшилиб турипти.

ойна ой, Берия бўлмаса керак. Уни Ворошилов деярлик Оаннчасига “қизил бошсиз чавандоз” деб атарди. Шундоқ бўлгач, унга жўр бўлармиди?

— Э , Ефремович, Ефремович! — дедим мен овоз чиқармай. — Сенга ўхшаганлар учун амма нарса яхши. атто ўзгаларнинг алабасидан ам кувонади-я!

“Ефремович” деган сўз дилимдан ўтиши билан эсладим — мана, уч ой бўлдики, мен унинг менга ёзган мактубини али очиб ўқиганим йўқ. Гарчи ёнимизда еч ким бўлмаса ам, у мактубни менга пичирлаб берган эди: “Коба! Бу мактуб мен — Ефремович билан Берия тў рисида. Инжилдан!” деган эди. Мактубни мен очиб ўқимасдан, аладонга солиб қўйдим: муаллиф, Берия ва Инжил тў рисида еч қанақа муштараклик бўлиши мумкин эмас эди. Лекин озир “Инжил”нинг тафти али совумасдан ва ундаги амма нарса амма жойда аммага тааллуқлидир деган эътикод билан, мен стол ёнига ўтдим-да, аладонни очдим.

Мактубда фақат битта сўз ёзилган экан, қолганлари аммаси рақам экан. “1. Паралипеменон. 7:22-23”.

— Нима? — деб сўрадим мен. Лекин Ворошилов жавоб бермади. Афтидан, хиргойисини давом эттирди, шекилли.

“Инжил”дан сўрашга тў ри келди. Яна китоблар токчасига бордим, “Инжил”ни қўлга олдим, белгиланган рақамдаги са ифани очдим. Очдим-у, лол қолдим.

“Ва кўп кунлар мобайнида болаларнинг отаси Ефрем болалар тў рисида йи лаб-сиктади. Унинг о а-инилари келиб, унга таскин беришди. Кейин у хотинининг зуурига борди. Хотини ундан юкли бўлди, фурсати келиб, унга ў ил ту иб берди. Ва у ў лига Берия деб ном қўйди. “Берия” дегани “бахтсизлик ичида” деган маънони билдиради. Бундай ном қўйганининг боиси шу эдики, унинг хонадонига бахтсизлик келган эди”.

Мен стол ортидаги ўриндикқа ўтирдим. Климент бу билан нима демоқчи? Берияни ам я удий демоқчими? Ундай бўладиган бўлса, “ам” дегани ким бўлди?

Ёки Берия “бахтсизлик”нинг белгиси демоқчими? Ёки у — Климент Берия билан о а-ини демоқчими? Ёки еч нарса демоқчи эмасми? Шунчаки — бирон нарса айтиш истагисиз гапиряптими?

Мен гўшакни кўтардим.

— Орлов! Менга улаб қўй-чи...

— Эшитаман, Иосиф Виссарионович.

— Менга улаб бер-чи... Анави... бор-ку...

— Эшитаман, Иосиф Виссарионович.

— Менга улаб бер... — “кимни” улаб берсин деб сўрадим ўзимдан ва илова қилдим. — Масалан, ёзувчи Леонов билан ула-чи.

— озир улайверайми?

— а, тў ридан-тў ри улайвер. Ё бошқачаси ам борми? Эгри улаш?

Орлов узр сўради ва ко озларини шилдиради, аракатга тушди.

Мен ниго имни яна Надяга бурдим. Кейин ташқаридаги олма дарахтига қарадим. Кейин оё им тагидаги мўйловимни кўздан кечирдим. Чамаси икки минутлардан кейин Орлов тилга кирди.

— Ўртоқ Леоновми? Сиз билан ўртоқ Сталиннинг топшири ига кўра бо ландик. Ўртоқ Сталин билан гаплашинг.

— Ўртоқ Сталин билан? — деб сўради капалаги учиб кетган Леонов.

— Яхшимисиз, ўртоқ Леонов! — дедим мен. — Кеч кўн ироқ қилаётганимга кечирасиз. Театрдаги яхши нутқингиз учун миннатдорчилик билдирмоқчи эдим.

— Ўртоқ Сталин! — деб хитоб қилди Леонов. Унинг овози худди “Ё парвардигор!” дея қилинган хитобга ўхшаб кетди.

— Нутқингиз яхши бўлди, — деб давом этдим мен. — Сиз нима демоқчи бўлдингиз?

— “Нима демоқчи бўлдингиз?” дейсизми? — Ёзувчи яна қўрқиб кетди. — Ўша минбардан айтган гапим. Бошқа еч нарса демоқчи эмасдим.

— Аниқроқ гапиринг.

— Замонни янгича исоб билан юритиш вақти келди демоқчи бўлгандим... Сиз ту илган кундан...

— Унда Исо нима бўлади? — Уни қай гўрга гумдон қиламиз?

Жарангдор сукунатдан кейин Леонов тан олди.

— Ўртоқ Сталин, ростини айтсам, мен бу су батга тайёр эмасман.

— Бу яхши эмас. Яна, айниқса, шунинг учун яхши эмаски, 14 йил аввал ам сиз бунақа су батга тайёр эмас эдингиз. Ўшанда ам гап Исо тў рисида эди. Менинг уйимда. Эсингиздами?

— Албатта, эсимда, ўртоқ Сталин!

— Мана бу ишингиз яхши — эсингиздан чиқармабсиз. Мен сиз билан кейинроқ яна бо ланаман. Масалага тайёрланиб юринг.

— Албатта, ўртоқ Сталин! Албатта, масалага тайёргарлик кўраман.

— Хайр, — деб гўшакни жойига қўйдим ва ўзимдан ўзим сўрадим: хўш, бу билан мен нима демоқчи бўлдим?

Ме монхонага қайтишга али- озир хо ишим йўқ эди.

— Орлов! — дедим телефонга қайтиб. — Ша арни ула-чи.

Ворошиловнинг хати ёзилган қо озни олдимга суриб олдим-да, ундаги рақамларни телефон рақами мисол тердим. Бир қизалоқ жавоб берди. Йи ламсираган о ангда деди:

— Воля амаки-и!

— Йўқ, — деб бу гал энди мен тан олдим. — Бу бошқа амаки... Сен нега йи лаяпсан?

— Ойим яна кетиб қолди. Мен уйкудан турсам, онам яна кетиб қолипти.

— Воля амакингникигами?

— Билмадим... Мен уникага кўн ироқ қилсам, у ерда еч ким йўқ экан. — озир гапирётган қайси амакисиз?

— Даданг қаёқда? — деб сўрадим мен.

— Дадамиз денгизга кетган... У “Иосиф Сталин”да капитан.

— Капитан бўлса, жуда яхши экан-да. Хўш, Воля амакинг ким бўлади?

— У ам капитан... “Михаил Калинин”да.

— Э-э, буниси чатоқ экан. — “Калинин”да капитанлик қилиши эмас, капитан бўлатуриб, шу ишни қилиши.

- Бу ким ўзи? Қайси амаки гапиряпти?
- Кўявер, бир амаки-да... Мен Воля амакига бунақа ишни бошқа қилмагин деб айтиб кўяман. Сен йи лама. Сен ётиб ухла. Онанг адемай келиб қолади, билдингми? — Шундай деб гўшакни жойига қўйдим.
- Ўша рақамлардан бошқа бир номерни тердим.
- а, нима? — деган бўкирган овоз келди.
- Яхшимисиз? — деб мурасага чақирдим уни. — Байрамингиз кутлу бўлсин?
- Ким бўласан? — деб жавоб берди бояги одам янада да алроқ о ангда. — Канақа байрам?
- До ийнинг юбилейи билан, а моқ! — дедим айрон бўлиб.
- Ўзинг аҳмоқ! — деб дар азаб бўлди телефоннинг нариги учудаги одам.
- Нима бало, хурмачанг тўлиб кетдими ичавериб, ифлос!
- Мен хўрсиндим, кейин унга ам эътироф этгим келиб кетди.
- Йўк, мен “Арарат” ичдим. Лекин мен а моқ эмасман. Исо алай иссалом Янги А дда айтганидек, “сувда ам, заминда ам ар қандай окимият менга берилган”.
- Араратни иприски жу удлар ичади. Баъзан арман жу удлари ам тортиб туради. Гапингнинг о ангига қараганда, сен — арманисан. — Кейин бироз ўйлаб тургач, кўшимча қилди. — Ёки жу удсан! Юбилярнинг сояи давлатида ўшаларга амма окимияту ақ- уқуқлар бериб қўйилган.
- Мен яна бир бора тан олдим.
- Сен ақиқатан ирт а моқ экансан!
- е, онагинангни сенинг... — дея бирдан сўкинишга тутинди йў он овозли одам. — Эшитяпсанми? Сен ифлос, кимга рўпара келганингни биласанми? Биласанми, а? Хавфсизлик қўмитасининг полковниги билан гаплашяпсан! Пешонангдан дарча очиб қўяйми? озир номерингга қараб, сени топиб оламиз. Эшитяпсанми? Сен, абла , арманнинг иприсқиси, ким билан ўйнашяпсан? Ким билан?
- Мен гўшакни қўйиб қўйдим. Ва яна Надяга қарадим.
- Тўрт йилдан кейин.
- Кейин бир неча муддат кимир этмай ўтирдим ва дилимда аввалги тахминимни такрорладим: одамлар бирор нарсани айтиш истагисиз гапиришади. Одамлар бир нарсани айтиш истагисиз гапиришади.
- Телефон жиринглади. Мен мийи имда кулдим. — Бу хавфсизлик полковниги! Номеримни билиб олибди-да. Гўшакни кўтаришим билан: “Буюмларингни кўтариб, бу ёкка чик!” деган буйрук янгради.
- Телефон қилаётган полковник эмас, хавфсизлик маршали экан. Лаврентий экан.
- Гамодит ра, Виссарионич. Гелодебит! Чинелебиц дабрунднен... Мгони ар блефобен... (Мар амаг келиб, бу ёкка чиқинг, Виссарионич! Сизни кутиб ўтирибмиз. Хитойлар ам қайтиб келишди. Менимча, улар на ма кўрсатаётгани йўк.)

95. ТОНГ ЁРИШИБ КЕЛМОҚДА

Яна қарсақлар билан кутиб олишди. Яна Хрушчев аммадан кейин қарсақ чалишдан тўхтади. Бу гал кайфнинг таъсирида: амма аллақачон қарсақ чалишдан тўхтаганини пайқамай қолди.

Мао Чаурели билан жойларини алмаштириб ўтиришди. — ойна ой, — деб тусмол қилдим мен. — Пекиндан бўлган қўн ироқни менга айтиб бермоқчи бўлса керак. Шунга мувофиқ унинг таржимони ам француз аёли билан жойини алмаштирди.

Ёсик бўшлиққа тикилиб ўтирар, аммо хаёлида аллақандай ўйлар уж он ўйнардди. У озиргача дўзахга тушган одамга ўхшаб кетарди. Дўзахга тушган-у, бу ерда бирорга ам одамни учратмаган.

Лаврентийнинг эса, аксинча, о зи куло ида эди. Унинг киёфасига қараб ёнида жаннатга киришга рухсатнома олган деб ўйлаш мумкин эди. Жаннат тў рисида али унга батафсил исобот ёзишга тў ри келади. Уни қайта қуриш тў рисидаги таклифлар билан.

Менинг кўнглимга ам нима учундир эртага бунақа тақризни ёзиш менинг ам зиммага тушади деган фикр келди. озир кўриб турган нарсаларим ақида, “Теварак-атрофдаги нарсаларнинг аммаси энди, айникса, бемаъни кўринарди”. Бу

иборани дилимда бир-икки қайтардим. У менга анча ализ кўринди. Лекин иборадаги сўзларнинг еч қайсисини ўзгартирмадим.

ақиқатан ам, зиёфатни давом эттиришда ортик еч қандай маъно қолмаган эди. Албатта, бу зиёфатни дар ол тўхтатишнинг ожати йўқ эди. аммани тарқатиб юбориш ам унчалик шарт эмас эди. Бироқ зиёфатни тўхтатиш ам, давом эттириш ам бирдай бемаъни эди. Ўз-ўзида аёнки, мен зиёфатни тўхтатганим йўқ. Бундай қилганимнинг яна бир боиси шуки, Ёсикнинг орқа томонида турган вақт жавонининг кўрсатишича, адемай тонг отиши керак. Мен ўзимга ўзим ваъда бериб, айтдимки, тонг отиб, ме монлар тарқашни билан уйқуга кириш олдидан айвондаги олма ни олига қайтаман ва унинг танаси яна очилиб қолган-қолмаганини, текшириб кўраман. Ёки нозик навалари қай а волда эканини кўздан кечираман.

Берия ҳали ам жилмаймоқда эди. Айни чо да у синчиклаб амкасабаларини кўздан кечирмоқдайди. Энди уларни истаганича ташаббускор бўлишга таклиф қилмоқда эди. Лекин еч ким ташаббусни кўлига олишга интилаётгани йўқ.

Маленков амон столнинг нариги томонида рўпарамда ўтирарди. Бақрайган кўзларини очиб-юмиб, менга қараб мўлтирар эди. Ўзини хушёр кўрсатишга аракат қилиб, чапак ам чалиб қўярди.

— Ўртоқ Маленков, — деб гап бошладим мен. — Қани, бир қада айтинг сиз ам.

Маленков сапчиб ўрнидан турди. Ўзига далда бериб, томо ини кирди ва алёр айтди.

— Ўртоқлар! Иосиф Виссарионович, чиқиб кетишидан олдин, тў ри айтди: ўртоқ Паписмедов, деди у, бу ерда бизга амма нарсани тў ри иқоя қилиб берди. Мен эсам унинг тў рисида аввал нотў ри фикрда юрган эканман. Мен ўртоқ Паписмедов учун кўтаришларингни сўрайман. Христианликка асос солган одам сифатида. — Шундай деб у қада ини кўтарди. Аммо қада да вино бўлмагани сабабли, сўлагини ютиб қўяқолди.

Ёсикнинг кўзлари чакчайганча қолди, Берия эса қа -қа уриб кулиб юборди.

— а, тинчликми? — дея мен унга ўтирилдим.

— Маленков яна нотў ри гапирди, — деб эълон қилди Лаврентий. — Паписмедов христианликка асос солган эмас. Мен бунақа қада ни маъқуллай олмайман.

— Нега энди асосчиси эмас экан? — деб Хрушчев стаканини чангаллаб олди, лекин менинг ниго имга рўпара келиб, оуридан тушди. — Тў ри, асосчи эмас у!

— Асосчими, асосчи эмасми, — деб гапга аралашди мудраб ўтирган Молотов кўзини очиб, шахсан сен бунинг учун бошқа ичмаслигинг керак. Никита... Бошқа нарса учун ам ичмаслик керак. Сен ам ичмаслигинг даркор — дея кўққисдан у Ши Чжэ томонга энгашди. олбуки, таржимон мўмин-ювошгина ўтирар эди.

Ши Чжэ сесканиб тушди ва жаврай бошлади. еч ким унинг гапига кулоқ солмади. Бунинг боиси таржимоннинг хитой тилида нималардандир зорланаётганида эмасди, балки ар бир одам ўзича хохолаб кулаётганида эди. атто Булганин ам. Хуллас, Мао билан Ёсикдан бошқа амма. Бир зумда ала- овор бўлиб кетди. Уни Орлов тинчитди. У эшикни очиб, ме монхонага қайтиб кирди-да, хавотир билан теварагига ола-зарақ қарай бошлади. Аммо ме монлар бунинг дарров пайқашмади. Мен қўл ишораси билан уни олдимга чақиргандан кейингина, улар Орловни пайқашди.

Орлов шахдам қадамлар билан менинг олдимга келиб тўхтаганидан кейин амма тинчиб қолди.

— Нима гап, Орлов? — деб сўрадим мен.

— еч гап йўқ, ўртоқ Сталин. Шовқин бўлиб кетгани учун кирдим.

— еч нарса бўлмадими? Бутунлай-а? — ишонмадим унинг гапига. — Мутлақо еч нарса бўлмадими?

Орлов ўйланиб қолди ва гапимни тушунди.

— Тонг отяпти.

Мен бош ир аб, ме монларга юзландим.

— Ўртоқлар, тонг ёришиб келмоқда...

Хрушчев қарсақ чалиб юборди.

— Сен гапга тушунмадинг, Никита, — деб гапда давом этдим.

— Мен тонг отиб келяпти, дедим. Стаканларни тўлдириб, хайрлашув қада ини кўтаришни таклиф қиламан. Яна учрашмо имиз учун.

Мао билан Лаврентий жойларида қолишди, қолганлар эса хурсанд бўлиб ўтирган стулларида сапчиб туришди. Микоян, Молотов ва Булганин шунинг учун хурсанд эдиларки, кечки тамадди тамом бўлди. Майордан ташқари, бошқалар эса яна бир стакан отиш мумкинлигидан хурсанд эдилар. Ёсик ам одамларга қараб ўтирган бўлса-да, кўнглидан бошқа хаёллар кечмоқда эди.

Мен билан бирга Мао ва Лаврентий ам кўз алишди.

— Янги учрашувлар учун... — деб такрорладим мен амма учун ва Ёсик билан чўқиштирдим. — Сен билан чиндан ам яқинда яна кўришамиз.

Ёсик бош ир ади, аммо унинг ўрнига Берия жавоб берди. аяжонланиб.

— Виссарионич, зег дасасвенеблад вагзавнит. Экимебма даижинес! (Виссарионич, биз уни индинга дам олишга жўнатамиз. Врачлар талаб қилишяпти.)

— Ундай бўлса эртага учрашайлик, дедим.

— Хвал тквен исвенебт да сцоре акетебт! (Лекин эртага сиз дам оласиз ва тў ри қиласиз!) — деб бўш келмади Берия.

— Кўрамиз, — деб мен ундан ўгирилиб юзимни Маога бурдим.

Мао кўлида стакани билан мен билан чўқиштиришга талпинмоқда эди. Мен ўзимникини суриб қўйдим.

— Сизлар билан эса озирча хайрлашмаймиз. Агар кўп ам уйқу босмаётган бўлса, бир неча дақиқа кетмай туринглар.

— Албатта, кетмай турамиз, — деди бошини чайқаб Ши Чжэ. — Бизнинг ам айтадиган гапларимиз бор.

Ме монлар алфавит тартибида мен билан чўқиштириб, хайрлашишди.

Берия гарчи биринчи бўлиб чўқиштирган бўлса-да, ме монхонадан аммадан кейин чиқиб кетди. Чўқиштирач экан, учта истаги борлигини айтди. 70 йилдан кейин, менинг эрамнинг 140-йилида юбилейимдан кейинги зиёфатда у тамадалик қилади. Эртага унинг ўзи менга жуда ажойиб ҳачапури олиб келади. Уни Кекенинг рецептига қараб, Нина пиширади. озир эса у Ёсикни клиникага олиб бориб қўяди, уйига қайтади-да, Грузиядан келган ме монлар билан байрамни давом эттиради.

Булганин бугунги ўтган кунни бутун умри давомида эслаб қолишга ваъда берди. Ворошилов бу унча кўп вақт олмаслигига кафолат берди.

Каганович эса гўё мен билан дўст эканидан аммадан ортиқ ма рурланадигандай кўринарди.

Маленков “христианликнинг асосчиси” деган ибораси учун узр сўради.

Микоян шовқин тўфонида Маленковнинг гапини яхши эшитолмай қолганини, бироқ Ёсик виждонли одам эканини, Грузия эса асосчилар ватани эканини айтди.

Молотов менинг сиймомда нафақат совет, балки бутун дунёдаги халқлар до ийсини кўраётганига ишонтиришга уринди.

Хрущев аввалига узр сўради, кейин эса тан олди: Узр сўрашининг боиси — Ёсикни асосчи деб тан олмаганида. Лекин шунга ам эътироф этдики, агар у сталинчи бўлмаганида, албатта христиан бўлар экан.

Чиаурели Хрущевнинг гапига батамом қўшиламан, негаки, арокқа бўлган му аббат унинг учун мусулмон дунёсининг эшигини бутунлай ёпиб қўярди, деди. Ва яна қўшимча қилиб, да лизда кийим иладиган жойда менинг фуражкам осе лик турганини кўрипти, эсдалик учун шу фуражкани олиб кетишни истардим, деди. Фақат ўзи учунгина эмас.

Мен рухсат бердим, лекин аммадан кўпроқ Мишел хурсанд бўлди. Ва миннатдор Оврўпа номидан мени кучоқлаб ўпиб олди.

Валечка югуриб да лизга чиқиб кетди.

96. ТИШНИ ҚАЙСИ РАНГЛАРГА БЎЯШГАН

Биз холи қолишимиз биланоқ Мао жонсарақ бўлиб қолди. Аввалига стакандаги анор шарбатини бир кўтаришда ичиб юборди. Кейин эса таржимони орқали менга жуда му им бир хабарни айтиши кераклигини маълум қилди. Корея билан бо лик равишда.

— Ўртоқ Мао, — дея кўна қолдим мен. — Ижозат берсангиз, аввал мен сизга хабар қилсам. Юбиляр сифатида. ам кексалигим бор. Япония билан бо лик масалада.

Мао жилмайди ва ижозат берди.

— Сиз билан биз до ийлармиз, — деб маълум қилдим унга. — Бунинг маъноси шуки, бизга хато қилиш ярашмайди. Агар мабодо хатога йўл қўйсақ, бир нарса амма вақт ёдимизда бўлмо и керак — бизлар коммунистлармиз. Яъни, келинг, хатоларимизни тан олайлиг-у, уларни тузатиш йўлига ўтайлик!

Мао “майли” деган маънода елкасини қисди.

— Мен бунда япониялик дўстимиз ўртоқ Носага тў рисида кўп ўйладим. озир менга шундай туюляптики, сиз билан биз ақ эмасмиз, балки у ақ.

Маонинг кўзлари бақрайиб қолди. Кейин Ши Чжэ билан кўз уриштириб олишди.

— а, — дедим мен. — Носага ақ. Шошилиш керак эмас. Коммунизмдан еч ким еч қаёққа қочиб қутулолмайди. Шу жумладан, японлар ҳам. Вақти-соати етганда япон ўртоқлар тинч йўл билан окимиятни оладилар. Сайловларда. Баррикадаларда эмас. Баррикадалар масаласида шошма-шошарлик қилиш ёмон оқибатларга олиб келиши мумкин. Буё и ам майли-я, лекин озир Японияда америкаликлар кўтаришти. Уларнинг ашига тегиш яхши эмас. Мен ўйлайманки, Носагани исён кўтаришга мажбур қилиш тўри бўлмайди.

Мен ўзим кутандек, аввалига Мао тилдан қолди. У қўжқисдан амма ме монлар кетиб қолишганини унутиб қўйди ва теварак-атрофга кескин назар ташлади. Икки марта. Аммо нажоткор бўладиган бирор одамни учратмагач, ни оят, ўзи сўз бошлашга мажбур бўлди.

Баланд овозда ва бирмунча бетартиб тарзда зорланди. Ўзининг тилмочига қараб гапирди. Шундай о ангда гапирдики, гўё тилмочни Мао Цзэдун деб ўйлаш мумкин эди. Ши Чжэ муштдек бошини чайқаб ўтирар ва ўзининг норозилигини менга тикилган кўзларида ифодаларди.

Мао гапдан тўхтагандан кейин таржимон менга маълум қилди: раис Мао умуман аётида бирон марта ам ўртоқ Носага билан учрашмаган ва су батлашмаган экан. Ва у Японияда коммунистларнинг исёни тў рисида еч кимга еч нарса гапирган эмас экан. Мабодо гапирган бўлса, у эмас, мен гапирганман. Ўртоқ Сталин. Ўртоқ Носагага. Яна бошқа ўртоқларга ам. Ва яна ўртоқ Сталин амма ўртоқларга америкаликларни нега икки пулга олмаслигини айтган. Агар улар иринг деб о из очсалар, Армагеддонга рўпара келишади деган. Ва...

Мең қошимни чимирдим — хитойнинг гапи ичида қолди.

— Ўртоқ Мао, — деб давом этдим мен, — сизнинг гапингиз тўри — сиз бу гапни гапирмагансиз... Лекин мен муло аза юритиб кўрдим-да — сиз менинг иттифокчимсиз ва иттифокчи сифатида менинг фикрларимни қўллаб-қувватлайсиз.

— Албатта, маъкуллайман, — деб гапимни бўлди Мао ва зангори тишларини кўз атди.

— Ўртоқ Мао, гапимни бўлманг. Сиз яна шунда ақсизки, а, мен чиндан ам шунга ўхшаган баъзи бир гапларни гапирганим бор. Лекин сиз билан биз коммунистлармиз. Биз диалектикани инобатга олишга мажбурмиз. атто масала японларга бориб тақаладиган бўлса ам.

— Хўш, нима ўзгариб қолди? — деб яна гапимни бўлди Мао. — еч нарса ўзгаргани йўқ. Ўзгаргани шуки, Армагеддон масаласида еч нарса чикмайдими деб кўрқаман. Бу жиддий нарса эмас. Японлар эса ўз калаваларининг учини ўзлари топиб олади, деб ўйлайман.

Мао қулоқларига ишонмади. Қулоқлари ковок бошида оловдай қип-қизариб кетган эди.

— Ўртоқ Сталин, мен гапингизни бўлмоқчиман. Японлар агар биров ёрдам бермаса, еч қачон калаванинг учини топиша олмайди. Биз уларни яхшироқ биламиз. Улар еч қачон еч қанақа табиий нарсага ишонган эмаслар. Улар атто авваллари тишларини ам бўяб юришган. Улар амма нарсани бежаб кўрсатишни ёқтирадилар. Уларнинг эркаклари жинсий жунбушга келишдан ам уялишади. Ўз устларидан назоратни йўқотиб қўйишдан кўрқишади. Улар, ўртоқ Сталин...

Бу гал энди унинг гапини мен бўлдим.

— Тишларини қайси ранга бўяшган?

— Қанақа ранга дейсизми? — айрон бўлиб сўради Мао. — Қанақа бўларди — яшилга-да? Лекин бунинг нима а амияти бор?

— Мен ам айтяпман — бунинг еч қанақа а амияти йўқ деб... — деб бош ир адим мен. — Армагеддонга да ли йўқ нарса бўлса, унинг қандай а амияти бўлиши мумкин?

Маонинг анча попуги пасайди ва у бу ўринда чиндан-да японларнинг дахли йўқ эканига ишонч осил қилди. Орага чўккан сукунатни соат занги бузди. Олти марта. Кейин аллақайси гўрдан бояги пашша яна учиб келди ва у Маони таниб қолиб, унга томон учди. Э тимол, бу аввалги пашша эмас, бутунлай бошқадир. Ўшанга ўхшаган. Ундай бўлса, албатта, Маони танимайди. Шунчаки, унинг ам бир қовоқ бошга қўнгиси келиб кетгандир. Кейин аста оёқ учуда юриб, ме монхонага Валечка кириб келди.

Бу гал Мао унга лоақал бир қараб қўйишни ам лозим топмади.

— Ўртоқ Сталин, — деди у ни оят. — Менинг назаримда, сиз ўртоқ Чжоу билан гаплашган гапимдан хабардорга ўхшайсиз. Менга яна шундай туюляптики, сиз америкаликларнинг бизга Корея орқали бу қадар тез босим ўтказа бошлашини кутмаганга ўхшайсиз. Ва сиз бироз... Йўқ, қўрқиб кетганингиз йўқ. Э тимол, сиз шунчаки, ўйлаб кўришни истаётгандирсиз. Яна жиндайроқ. Лекин вақт кутиб турмайди.

Мен индамай қўя қолишни лозим кўрдим.

— Шуни эътиборга олиб қўйинг, ўртоқ Сталин, — деб давом этди Мао. — Агар америкаликлар иккала Кореяни ам қўлларига олиб олсалар, унда бизлар ҳам, сизлар ам зарба остида қоламиз. Мен сизга яна бир бор тишлар тў рисида гапираман. Агар улар Кореяни иш ол қилсалар бизнинг тишларимиз қаттиқ совуқда қолади. Гўё лабларимиз дабдала бўлиб кетгандек. Бизнинг тишларимиз, ўртоқ Сталин.

— Мен тишларни ўйлаётганим йўқ, раис, — деб унинг гапини бўлдим. Мен инсоннинг қолган аъзоларини ўйлаяпман. Лекин нега сизни тишлар безовта қилаётганини тушунаман. Шунинг учун ҳам, ўртоқ Мао, мен сизга қўшинларингизни олиб чиқиб кетишни масла ат бераман.

Мао хўрсинди-да, қовоқ бошидан пашшани қувлади.

— Ёвузликни, ўртоқ Сталин, енгиб ўтиш керак, унинг о ир юкини одам ўз елкасига ортиб олиши керак эмас, бундай қилинса теварак-атрофдагиларга янги ёвузликлар қилишга йўл очиб берилади. Менга сизнинг Устозингиз маъқул тушмади. У...

— Менинг Устозимми? — унинг гапини бўлдим мен. — Қайси бирини айтяпсиз?

— а, энди, айни сизники эмас. Лекин бугун сизникида амма уни гапирди-ку! Маъқул тушмади. Лекин майор жуда зўр экан.

— Зўр экан денг? — деб қайтариб сўрадим.

— Жуда ам. Мен унга ам дар ол ишондим. Лекин бунинг мутлақо а амияти йўқ. Унинг бизга жуда катта ёрдами тегиши мумкин.

— а, мумкин, — деб унинг гапини тасдиқладим.

— Лекин сизнинг Устозингиз менга маъқул бўлмади. На му аббат, на аракатсизлик, на панд-наси атлар дунёси ёвузликдан қутқаради. Фақат аракат билан кучдангина умидвор бўлса бўлади.

— Йўқ, — деб бош ир адим мен, — қутқара олмайди. Хўш, куч-чи? Қутқара оладими?

— Бошқа қутқарадиган нарсаси йўқ.

— Бошқа қутқарадиган омил бўлмаса-да, қутқаришга аракат қилишнинг ўзи ортиқча экан-да?

Мао ўйланиб қолди. Кейин жавобни топди.

— Бошқа яна нима билан шу улланиш мумкин.

Мен индамай қўя қолдим.

— Сиз билан биз нима қилайлик. Бизга ўхшаганлар нима қилсин? — деб гапини аниқлаштирди Мао. Нима билан шу улланади? — Нима билан? Агар биз еч нарсаси қилмай, қўл қовуштириб ўтираверсак, бошқаларга ўхшаб индамасак, ёвузлик нафақат ойиб бўлади, балки янада катталашиб кетади.

— Сиз али ёш йигитсиз, — деб гап бошладим мен.

— Ёш бўлсам ам сизнинг шогирдингизман — деб гап қўшди Мао. — Сиз менинг Устозимсиз! Лекин сиз озир бирдан... Сиз бирдан бутунлай бошқа гапларни гапира бошладингиз...

— а, мен бошқа нарсани гапиряпман — сизни ёш йигитсиз деяпман. Сиз бемалол тун бўйи бедор ўтириб чиқишингиз мумкин. Мен эсам бунга ярамайман. — Шундай деб шиддат билан ўтирган стулимдан кўтарилдим.

Мао ам ўрнидан турди. Шарпа чиқармай турди. Менинг олдимга келди. Худди ёпишиб оладигандай яқин келди ва қўлини елкамга қўйди. Унинг кўзларида пўлатнинг совуқ ярқираши жилоланди. Кейин таржимонга ўгирилиб икки-учта қиска ибораларни айтди.

Ши Чжэ уларни таржима қилиб бўлгунча, Мао омиёларча қўлини елкамга қўйиб турди. У мени гўё биринчи марта кўраётгандек тикилиб турарди.

— Мен сизни тушуниб турибман. Сиз каравотга ётишингиз керак. Ва яна ўйламо ингиз лозим. Лекин лоақал бир нарсани ваъда қилинг. Агар Америка сизни биз билан бирга экан деган тўхтамга келишини хо ламасангиз, бошқа бир нарсани ваъда қилинг. Бизга қурол сотинг. Шунчаки сотинг. Улар аммага сотгани каби. Биз бу қуроллар билан қуролланиб, ўзимиз жанг қиламиз улар билан.

Қискагина сукутдан сўнг мен елкамдан унинг қўлини олиб қўйдим ва “бошқа нарсани” ваъда қилдим:

— Мен ўйлаб кўришга ваъда бераман... — Шундай деб Валечкага ўгиролдим. — Валентина Васильевна, Орловга айтинг — машинани шай қилишсин. Ўртоқ Маонинг уйга кетгиси келиб қолипти.

97. БУЛАРНИНГ БАРИ ОЛМА НИ ОЛИДАН ЁМОНРОҚ

Вақт жавони билан ўзим ёл из қолгандан кейин мен ваъда қилганимдек ўйлашга киришдим. Қурол тў рисида эмас. Мен уни хитойга, албатта сотаман. Мен шуни ўйладимки, унинг ақлигини тушуниб турсам ам, шу тушунча билан иш қилишни негадир унча хо ламаяпман.

Назаримда аллақим ичимга кириб ўрнашиб олганга ўхшарди. Бу одам менинг иродамни учириб қўйган. Ва мени жуда заифлаштириб қўйган. Мен энг оддий одамларга ўхшаб ожиз бўлиб қолганман.

Бу а вол Ёсикнинг келиши билан бо лик эканига ақлим етиб турарди. Ва менинг Устоз ақидаги шуб а-гумонларим билан бо лик эди. Аммо айнаи шу нарса мени ангу манг қилиб қўйган эди. Худо оддий одам даражасига тушиб қолгандай эди. Бу эса қутилмаганда менинг кучларимни су уриб олгандай бўлганди.

Мендан кўра кучлироқ кўринган одам ўзимдан кўра заифроқ чиқиб қолди. Бироқ мен ўзимда каттароқ кучни ис қилиш ўрнига, қалбимда кўрқув туй усини ис қилдим. Мен ўзимда мутлақо менга ёт бўлган, меники бўлмаган бир нарсани — саросимага тушиб қолганимни ис қилдим.

ақиқий худо ақиқий инсон ам бўлиб чиқди. Умримда биринчи марта мен ўзимни Устоздан кўра кучлироқ эканимни ис қилдим. Аммо вужудимда байрам қўпиши ўрнига, бутун борли имни хижолат туй уси чул аб олди.

На отки, бехосдан қариллик бостириб келиб қолган бўлса? аддан ташқари бехосдан келди-я! Фақат битта оқшом мобайнида. Бир неча соат ичида. а, бошқача эмас, айнаи шунақа. Негаки, бугун Мао ам ўзини Устозидан кучлироқ, мендан кучлироқ ис қилди. Лекин мендан фарқ қилароқ, янада шаккокроқ ва қатъиятлироқ бўлиб қолди. У атто ўзидан ам кучлироқ бўлиб қолди. “Биз ўзимиз уришаверамиз”.

Хитойлик ақ — ақиқат қулдир. Бу нарса менда амиша бошқа одамлардагидан кўра кўпроқ бўлган. Эндиликда эса аллақандай бошқа одам — ўша ичимга кириб ўрнашиб олган одам — эндиликда айнаи шу одам ўзимнинг кучимни ўзимга бермай ўтирипти. Кучни ўзиники қилиб ушлаб тургани йўқ, бошқа нарса бўляпти — у вужудимнинг қай бир пучмоқларида бу кучни йўқотиб қўйган.

Ва бирданига мен ўзимни ожиз деб ис қилиб ам қолганим йўқ. Йўқ, гап бошқа ёқда: мен қувватим йўқолиб қолганини ис қилдим. У еч қаёққа ойиб бўлгани йўқ, менинг ўзимда қолиб келмоқда. Лекин мен қаеримда қолиб келаётганини билмас эдим. Аъзои баданингизда бирор тушуниб бўлмайдиган нарса бўлса, у сизни ёмон кўрқитиб ам юборар экан. Мен ичимга ўрнашиб олган душманга нисбатан еч қанақа қа р ва азаб иссини ам сезаётганим йўқ. Аксинча, мен унга ичимда бемалол яшайверишига йўл қўйдим.

Маога қарши.

Менинг ўзимга қарши.

амма одамларга қарши.

Мен сўнгги иборани овозимни чиқариб такрорладим ва у мени лол қолдирди. Ўзининг кўққисдан намоён бўлган чинлиги билан. а, амма одамларга қарши. Инсонга қарши.

Негаки, унинг ичида шайтони лаин мавжуд эди. У унга сен — инсонсан, ўзингдан яхшироқ, покрок, одилроқ ва кучлироқсан деган фикрни сингдирган эди.

Унда ам жамики мавжуд нарсаларда бўлгани каби яхшилик билан ёвузлик бор. Фаришта ва шайтони лаин. Ва у ана шу икки нарсадан бирини танлаб олиш лаёқатига эга. Танлагандан кейин унинг учун курашмо и керак. Ўз-ўзи билан. Теварагидаги олам билан. Жамики мавжуд нарса билан.

Халос бўлмоқ учун курашади.

Нимадан халос бўлади? Нимани халос этиш учун? Ўзини ўзидан халос этиш учунми? Ё ўзини бошқалардан қутқариш учунми? Ёки бошқаларни ўзидан халос этмоққами? Шайтон жавоб бермайди. Унинг иши саволларга жавоб бериш эмас, балки одамнинг ичида мавжуд бўлишдир. Унинг иши одамнинг ичига ўрнашиб олиб, унга баъзи ақиқатларни сингдириб қўйишдир.

Масалан, энг му им нарса — тирик бўлишдир деган гапни сингдирмо и керак. Тирик бўлмоқ дегани қувватга эга бўлмоқ ва уни кучайтириб бормоқ деганидир. Негаки, қувватсиз курашиб бўлмайди. Ўз-ўзи билан курашиб бўлмайди. Жамики мавжуд нарса билан курашиб бўлмайди. Бусиз ёвузликка бар ам бериб бўлмайди. Яна сингдирмо и керакки, инсон ўзидан кўра яхшироқ. Само эса заминдан яхши. Ва олма ни оли жўнгина мавжуд бўлгандай, жўнгина мавжуд бўлишнинг иложи йўқ. Ва ер юзидан инсондан бошқа нарсаларнинг аммаси. Шунчаки, жўнгина мавжуд бўлиш — пасткашлиқдир. Шунинг учун ам ерда мавжуд бўлиш — самоларга кўтарилиш учун уруш бўлмо и лозим. Ўз-ўзинг билан уруш. Жамики мавжуд нарсалар билан уруш.

Халос бўлмоқ...

Самовий салтанат.

Янги Қуддуси шариф.

Орзу.

Мақсад.

Умид.

Шайтонга қарши уруш.

Буларнинг барчаси — инсон. Шайтанат салтанати. Жа аннамнинг қаъри.

Ва ни оят, буларнинг аммаси олма ни олидан ёмон, ёмон, ёмондир.

98. ОБ- АВО ОГО ЛАНТИРИШ КАБИ ЭДИ...

Менинг ичимга кириб олган ва менинг ичимни макон тутиб ўтир увчи буларнинг еч қайсисини қуло имга шивирлагани йўқ. У шунчаки менинг ичимда мавжуд эди. Ва ўзининг мавжудлиги билан менинг ичимда мендан ўзимнинг кучимни яширар эди. Сезиб турибман, бу фикрларнинг аммаси авж олиб бораётган ожизлигим туфайли калламда пайдо бўлиб сузиб юрарди.

Лекин бу қувватсизлик заифлик эмас, бошқа бир нарса эди. Бошқа куч эди. Бу шундай куч эдики, мендаги ўзимнинг кучимни кераксиз бир нарсага айлантириб қўйганди. Аввалги кучимни. Айни ўша менинг ичимда йўқолиб қолган ва бирданга менга керак бўлмай қолган кучимни.

Мен теварак-атрофимга қарадим. Ме монхонада жимлик укм суларди. еч қанақа аракат ам йўқ эди. Фақат вақт жавонидаги соатнинг тилигина бориб-келиб турар ва аввалгидек ўзининг чиқиллаши билан бўшлиқнинг қалин пардасида тешиклар очишда давом этарди.

Аввалги бир савол эсга тушди: аётни билиш соатининг тили нималар орасида бориб келади?

Мен билан соат ўртасида Ёсик ўтирган стул турарди. озир стул бўш эди. Ёсик кетди. Ёсик чиндан хам кетдимикин ёки менга кириб, ўрнашиб олдимикин? У ўтирган бўш стулнинг ёнида бошқа бир стул турарди. У ам бўш эди. Лаврентий кетдимикин ёки ичимга кириб ўрнашиб олдимикин?

Мен бошимни бошқа томонга бурдим. Мао кетганмикин ёки у ичимга жойлашиб олганмикин?

Бирдан менга бутун коинот сокин ва бўм-бўш бўлиб кўринди. Миллиард-миллиард бўш стуллардан бошқа еч нарса йўқ. Дунёдаги амма одамларни шамол аллақайларга учуриб кетган. Уларнинг аммаси бир зумда бир ла залик ва суронсиз Армагеддонда ойиб бўлган.

Фақат мен ўзим қолганман. Бироқ амма чиндан ам ойиб бўлганми ёки менинг танамга ўтиб, ичимга жойлашиб олганми?

аётни билиш соатининг тили энди иккита бир хил жавоб ўртасида чайқалиб турар эди. Аъзой баданим жунжикиб кетди. Мен ўтирган стулимдан аста турдим-да, унга ўгирилиб қарадим. Энди у ам бўш эди. Мен кабинет томон судралиб кетдим. Мао ак. “Сиз кириб, каравотингизга ётишингиз керак”. Лекин менинг каравотим йўқ эди-да...

Диван бор эди. Мен унга қараб, кўк одеялни қидира бошладим. Черчилнинг сов асини. Одеял суйанчиқнинг орқа томонига тушиб қолган экан. Уни қоқиб ташладим, қоқар эканман, олма ни оли эсимга тушди. Бокқа олиб чиқадиган эшик олдига келиб, унинг ойнагига юзимни қўйиб, ташқарига қарадим. Йўқ, у совуқ қотмапти. Шамол нозик навалар ўраб қўйилган бўзни учириб юбормапти. У ортик йўқ эди.

Гупиллаб қалин қор ё моқда — бир маромда, хотиржам, симга ўхшаб чўзилган қор зарралари оппоқ осмон билан оппоқ заминни бир-бирига туташтириб турипти.

Қумрон са росидаги ём ир ипларига ўхшайди. Бу иплар са рони туссиз осмон билан бо лаб турарди. Бу — Ёсикнинг ичига Устоз жойлашиб олган куни рўй берган эди. “Об- аво худди ого лантираётгандек эди...” — дея эсладим.

99. ЎЗИНГНИ ЭСЛАБ ҚОЛ, ХАЛОСКОР!

Кўзим илина бошлаганда Устозни кўрдим. У худди болалигимда кўрган қиёфада эди. Салбга тортилган кўйи. Тиканли гултожи қонли пешонасига тушиб турипти. Боши бир томонга эгилган. Яно и бўртиб чиққан. Лаблари қуруқшоқ. Қўзи юмук. Бу кўзларни у энг сўнгги дақиқада очади. Ниго ини кўтариб, самоларга қарамок учун. Кейин чуқур хўрсинади, “Рўй берди” дейди ва боши яна кўкрагига эгилиб қолади.

Инсоният халос бўлди.

аммасини ўзим кўрдим. У бошини кўкрагига эгиши билан, аёти ам узилган эди ва шунда инсоният халос бўлди. Лекин кейин худди болалигимдагидек момақалди роқ гулдирмади. Жала ҳам ё мади. Ва э ромдаги “парда” ам тарс этиб иккига ажралиб кетмади. Тошлар ам ўрнидан жилмади. Буларнинг еч қайсиси рўй бергани йўқ.

Орадан вақт ўтди.

Салб қўтарган оломон тарқалиб кетди. Осмондаги нур борган сари камаё борди. Осмонда нур қолмагандан кейин Устоз бирданига қовоқларини кўтариб, атрофига ў риларча аланг-жаланг ниго ташлади. Атроф жимжит ва кимсасиз эди. У кўзини каттароқ очди ва жилмайди.

У мени кўрмасди. Негаки, мен унга ичкаридан қараб турардим. Ўзимнинг ичимдан эмас, унинг ичидан. Мен унинг кўзига тик қарадим. Қарадим у донг қотиб қолдим. Бу — Ёсикнинг кўзлари эди. Мен сапчиб дивандан турдим. Одеялни очиб ташладим ва гилам устига тушиб қоққан қозикдай туриб қолдим. Қимир этишга ам кўрқардим. атто нафас олишга ам журъатим етмасди. Чунки мен бир ўзим ёл из эмас эдим. Менинг ичимда шайтон бор эди. Ёсик!

Мени алдашди. Ёсик билан Лаврентий! Қувватдан ма рум қилишди. Менинг ичимга шайтонни жойлаб кетишди. Менга халос бўлишнинг имкони йўқ деб миямга қуйишди. Самовий салтанат ам йўқ эмиш! Қураш йўқ эмиш. Яхшилик ва ёвузлик йўқ эмиш. еч нарса йўқ эмиш! Армагеддон ам йўқ.

Мен ўзимга ўзим тинчланиш ақида буйруқ бердим. Надяга кўз қиримни ташладим. Кейин каминнинг олдига бордим, “Арабат”дан бир қултум қуйдим. Уни ичиб юбориб, яна қуйдим. Ва яна ичдим. Кейин диваннинг ёнига қайтиб, омонатгина ўтирдим.

амма гап равшан эди: шайтон Армагеддонни истамаяпти. Шу важдан менинг ичимга ўрнашиб олган. Уни эса менинг зуригимга Лаврентий йўллаган. Лаврентий кейинчалик бирор фурсати келганда ар қанча хо ламасин, тахтни эгалтай олмгани важдан мендан аламини олади — ривоятлар ўрнига бошқа бир гапни тўқиб чиқаради, гўё менинг ичимга ар қандай одамнинг ичига кира олгани каби Исо алай иссалом кириб олган, у мандан ўзимнинг қувватимни яширган ва бу билан худонинг иродасини бажо келтирган — Инсониятни қутқариб қолган. Ва Исони менга йўликтириб қўйган одам Лаврентий бўлган.

Энди бир текисда нафас ола бошладим. Энди менинг ичим ам анча тинчиб қолган эди. Ёсик ичимда энди бир бурчакка биқиниб олган ва ўзи дамини чиқармай ўтирар эди. У куни битаётганини тушуниб қолган эди, шекилли. Тинчлик билан ёвузликнинг ам куни битиши мумкинлигини тушунган эди. Лаврентий билан иккови менинг кўлимни устундаги қозикқа бо лашга муваффақ бўла олишмаганини англади. Мен халқни эсимдан чиқаришим мумкин эмаслигини ам тушунди. Мен халқни тақдир кўлига ўйинчоқ сифатида ташлаб кетолмайман. Ва уни халос этмаслигим ам мумкин эмас. Устоз таълим берганидек, “Мени ер юзига тинчлик олиб келиш учун келди деб ўйламанглар... Сизларга тинчлик олиб келгани келмадим. Мен сизларга қилич келтирдим! Мени деб қалбини йўқотганлар уни э тиёт қилиб асрасин!”

Мен кулдим — Ёсикни уйқудан кейин узуримга чақириб, қилич тў рисида гапира бошласам, унинг кўзлари қанақа чақчайишини тасаввур қилдим. Ва қилични Лаврентийнинг боши узра кўтараман. Халос бўлишни истамаганлар ёки ундан қўрқадиганларнинг аммасини боши узра кўтараман. Ичим жуда ийиб кетгандек бўлди. Мен бу дақиқанинг машғум улу ворлигини англаб турардим. Келажакда мен тў римда ту илажак ривоятлар учун ўз-ўзимга бир нарсалар дегим келди.

— Шайтоннинг васасларидан кейин ўзингни эслаб қол, Халоскор? — деб мин ирладим мен. — Халос бўлиш арафасида! Армагеддон арафасида.

Рост, шундоқ дедим-у, дар ол жилмайдим. Кейин устимдаги кителим билан шимимни ечдим, айвоннинг эшиги олдига бордим, эшик ойнасида ўзимнинг аксимни кўрдим ва яна исте зо билан кулдим. Мана улар — 70 га кирган халоскорнинг кўк иштон ичидаги қийшиқ оёқлари-ю, қапайиб кетган қорни!

Черчиллнинг одеялини ёпиниб ётиб ухлаб қолибман. Худди катта байрам арафасидаги бахтиёр гўдакдек. амма ўйинчоқларини ўзи билан бирга уйқусига олиб кетган гўдакдек!

100. У ЕРДА ЯНА МАНГУЛИК БОШЛАНМОҚДА ЭДИ

Кейинги барча ходисаларнинг аммаси жуда тез рўй берди. атто тушимда рўй берган воқеа ам.

Бутун инсоният тушимга кирипти. Глобус эмас, халқ. Уни — аммасини бир-варакайига пастга тушиб кўрдим. Осмоннинг пастки қаватида тушиб. Олтин нурнинг энли шуълаларига чул аниб ётган замин устида муаллақ туриб. Нафақат бугун бутун Кремль устида ёқилган прожекторларнинг ё дуси каби, балки самовий ўқлар ё дусида ам. Ва бу ёру дунёдаги халқларнинг барчаси бошларини орқага ташлаб, менга қарашади. Худди бугунги оқшом Қизил Майдонда одамлар кўзга кўринмас шарларга бо лаб, кўк пештоқига илиб қўйилган суратимни томоша қилишгандай. Уларнинг кўзлари му аббатга тўла эди. Уларда садоқат ёлқини бор эди. Улар халос бўлишга умидворлик билан порларди.

Мен аввалги пайтлардагидек “Халққа ачинаман” деган Надянинг пичирлашини эшитдим. Лекин мен ам худди аввалгидек, шивирлаб жавоб қилдим: а, мен ам ачинаман. Шу сўзлар билан бармо имни қимирлатиб ишора қилдим ва Армагеддон ёнидаги буюк мухораба бошланиб кетди. Бу мухорабага Шайтон аллақачон бутун ер юзидан жамики подшоларни сон-саноксиз лашкарлари билан чорлаб бўлган эди.

Уларнинг орасида менинг амма рақибларим — ўлик ёки тирик душманларим ам бор эди. Уларнинг аммалари зулукдек қоп-қора отларда. аммаси — биринчи душманам семинарийдаги иеромонах Мураховскийдан бошлаб энг сўнгиси — майор Паписмедовгача.

Мен тепамдаги еч қанақа товушни эшитмайман. Фақат уни — улу мухорабани кўриб турибман. Ва яна шуни кўряпманки, оқ отлар саман отлар устидан устун чиқишяпти. Ва оқ чавандозлар қораларини қийма-қийма қилиб чопиб ташламоқда. Ва қип-қизил қон ариқ бўлиб кенг дарёга оқиб тушмоқда, дарё эса кўк денгизга бориб қуйилмоқда. Кўк денгиз кўклигини йўқотиб, қизариб кетган. Атрофдаги оқайтган қонлар кўпайгани сари қора чавандозларнинг қатори сийраклашиб бормоқда. Лекин рост — алаба жуда ам яқин қолганида тўсатдан бутун вужудимни шуб агумон банд қилиб олди. Унинг оқибатидан шуб аланганим йўқ, енгил ни оясидан шуб аландим. Бу шуб анинг сабабини озирга қадар ам билолмайман.

ар олда бу масалада гап фақат шунда эдики, мен ўзимнинг оқ отли чавандозларим орасидан. Мен бирдан Маонинг сариқ қовоқ бошини ва Клима Ворошиловнинг чипқон чиққан пастки лабини кўриб қолдим.

Жанг ни оясига яқинлаб бормоқда эди. Лекин бошқа ни оясига. Қора чавандозларнинг сафлари жуда ам сийраклашиб қолган эди. Осмон ёрилгандай бўлди ва ойибдан овоз келди: “Боринглар ва Худонинг еттига қа р- азаб косасининг аммасини ерга тўкиб келинглар...” Ва бутун ер юзи вайрон бўлди. Ва ар бир орол қочиб кетди ва ойиб бўлди.

Тутун тарқаганда қарасам, менинг тагимда еч қандай халқ қолмапти. амма ёқда жимлик укм сурмоқда. амма ёқ — ернинг бу чеккасидан нариги чеккасигача бир-бирига туташиб кетган чўли биёбондан иборат эди. Унинг бетида қуриб ашак бўлиб қолган қора ўсимликлар ўсиб ётарди.

Аммо тинчлик узоқ чўзилмади. Олисан най товуши эшитилди. Бу товушлар борган сари кучайиб борди ва мен уларнинг орасида таниш сўзларни эшитдим. Улар най товушлари орасида ира-шира ажралиб турарди. Улар менинг сўзларим эди — менинг энг дастлабки шеъримдан олинган сўзлар эди. Шеър “Вардс гаепурчкна кокори...” деб аталарди.

Бинафшага суяниб бе ол
Юзин очди пушти гул унча.
Шабадалар юзларим силаб,
Настаринлар қуллади анча.

Менинг тагимдаги чўли биёбон қимирлаб аракатга келди ва бир думалаб майсазор бўлиб қолди. Ва бу майсазор бирдан яшнаб кетди — унда одамни маст қиладиган гуллар ам, кўзини қамаштирадиган турфа хил рангдаги чечаклар ам очилиб ётарди. Ва бу майсазорга Худонинг неъматини ё илди. Унга Халоскорлик келиб кўнди. Самовий салтанат. Бу ранглар ва товушлардан эса менинг қалбим бутунлай ийиб кетди. Ва улар қалбимга си ишмай қолди. Қалбим торлик қилди. Ва у ортик кимсасиз, увиллаган эмас эди.

Мен пешиндан о иб, соат учлар бўлганда уй ондим. Диванга суяниб ўрнимдан турдим-да, унинг ёнида тумбочка устида турган телефонга чўзилдим.

— Орловми? — унинг овозини таниёлмадим.

— Йўк, Виссарионич, Орлов бошқа телефонда ўтирипти. Кунингиз хайрли бўлсин. Бу мен, Власикман.

— Нима бало, Николай Сидорович, меникида ётиб қолдингми?

— Албатта, Ёсиф Виссарионич! Ахир, чакана кун бўлгани йўк.

— Қанақа кун эди?

— Тарихий кун эди-да, Ёсиф Виссарионич.

— Хўш, қалай, Власик, “тарихий” кундан кейин ўзингга келдингми?

— Албатта.

— Хўш, Тарихий кундан кейин нималар бўляпти?

— Барибир, тарихий кун, Ёсиф Виссарионич. Негаки, бугун тарихий кундан кейинги энг биринчи кун.

— Нималар бўлди, деб сўраяпман?

— Лаврентий Палич икки марта кўн ирок қилди. Ўртоқ Маодан ам кўн ирок қилишди. Улар ам икки марта.

— Тушунарли. Бугун, Николай Сидорович, бир дам олай деган эдим. Энди дам олмайман. Хитойларга кўн ирок қил. Уларни соат еттига таклиф қил. Йўк, еттига эмас, соат тўққизга келишсин. Соат еттига Лаврентий келсин. Лекин унга шундай деб айт: хачапури керак эмас экан, майор Паписмедовни олиб келар экансиз, дегин. Тушунарлими?

— Худди шундай, Ёсиф Виссарионич.

Мен гўшакни қўйдим, оё имни дивандан осилтириб олдим ва боққа қарадим. Лекин улгурмадим. Телефон жиринглаб қолди.

— а, нима гап, Власик? — дедим гўшакни кўтариб.

— Бу Орлов, ўртоқ Сталин!

— Хўш?

— Мен озиргина ўртоқ Берия билан гаплашдим. У икки марта кўн ирок қилган эди.

— Биламан. Хачапурисини йи ишгирсин.
— У хачапури ташвишини олдинроқ қилган эди. озир кечаги майор масаласида ташвиш чекапти.

— Хўш.

— Тириклар ичида майор йўк, ўртоқ Сталин!

— Нима-а-а?

— Ўртоқ Сталин, майор Паписмедов ўз жонига қасд қилипти. Майор Паписмедов за ар ичиб қўйипти.

Мен яна гўшакни у қўлимдан бунисига олдим.

— За ар ичган дейсанми? Буни ким айтди?

— Ўртоқ Берия.

— Берия?

Мен гўшакни тумбочка устига қўйдим. Кейин ўрнимдан турдим. Стол ёнига бориб папирос олдим. Кейин уни ўт олдирдим. аво билан аралашиб кетган тутун ошқозонга етиб боргач, бирдан у ерда кучдан қолди ва ўлди — ётиб қолди. Орқага қайтмади. Мен айратим ўтиб кетиши биланоқ қўрқиб кетдим ва тутунни у ердан қувиб чиқаришга урина бошладим. Аммо уринишим бе уда кетди, уни чиқариб бўлмади.

Тўсатдан нафасим қисила бошлади.

Муштумим билан бир неча марта қорнимга урдим. Кейин орқамга урдим. Ичимдаги амма аъзоларим жуда тез сурьатлар билан шишиб кетаётгандай туюлди. “Тамом!” деган фикр ўтди кўнглимдан. Бироқ на отки бу ишлар шу қадар жўн бўлса? аммадан алам қиладигани шу бўлдики, мен айна шу бугун чекишни ташлашга жа д қилган эдим. Қизимга ваъда қилгандим. Кўпроқ умр кўрай деб. Бундан ам ортиқроқ алам қиладигани шу бўлдики, о зимдан чикқан сўнги товушлар ҳам жуда жўн товушлар эди. Берия!

Бу ташвишлардан мени яна Надянинг ўзи қутқарди. Мен ниго имни кўтариб, унга қараганимда шундай туюлдики, унинг лаблари аракатга киргандай. О зидан: “Хали яна тўрт йил бор!” деган сўзлар чикқандай бўлди.

— а, — дея унга ваъда бердим ва йўталдим. — а!

Қуюқ қонли сўлагим билан аллақачон қотиб қолгандай бўлиб кўринган папирос тутунни о зимдан отилиб чиқиб, иягимдан оқиб туша бошлади.

Нафасимни ростлаб олиб, мен Надяга бош ир адим ва хона бўйлаб бироз юрдим. Мўйловимнинг сураги туширилган гилам бўйлаб. Кейин диванга қайтдим, аста ўтирдим ва телефонга қўлимни узатдим.

— Орлов, нима учун Лаврентий бу тў рисида сенга хабар қилди?

— У менга хабар қилгани йўк, ўртоқ Сталин. У келолмаслигини сизга айтиб қўйишни буюрди. Негаки, у воқеа жойига кетган экан. Сиз ўзингиз нега бунақа о ир нафас оляпсиз, ўртоқ Сталин?

— Қанақа жойни айтяпсан, — дея ўшқириб бердим. — Қани Берия?

— Воқеа рўй берган жойга кетди, ўртоқ Сталин. Ўзини ўлдирган жойга.

— Ўзини ўзи ўлдирган деб у айтдимми?

— а, ўртоқ Сталин.

Мен ўзимга ўзим “ўзингни аясанг-чи” дея бўйрук бердим.

— Телефонни ўчир, Орлов — дедим паст овозда.

Қўлимдан гўшакни қўймай, диванда узоқ ўтирдим. Иштонда, совуқ бутун вужудимга алланечук бирваракайига кирди. Аввалига совуқ йўқдай — еч нарса сезилгани йўк — фақат оё имдаги о рик безовта қиларди. Лекин бу о рик жуда секин кўтарилиб келарди. Болдиримдан сонимга қараб. Бу гал о рик баландроқ кўтарилди. Қоринга чикди. Бутун вужудим қақшаб кетди. Мең одеялга ўраниб олдим. Кейин бокқа чиқадиган эшик томон юришдан олдин қўлимдаги трубка билан телефон дастасига бир-икки урдим.

— Ким?

— Власикман, Ёсиф Виссарионич, — хиринглаб кулди — хушёрман.

— Қип-қизил а моксан, Власик, — деб жавоб бердим. — Хитойларга қўн ирок қилма.

— Қилиб бўлувдим, Ёсиф Виссарионич.

— Бекор қилинади.

Кейин айвонга чиқадиган эшик олдига бордим. Бир ниго ташлабоқ кўриш мумкин бўлган амма нарсани кўрдим. Бу гал ниго имни еч нарса бўлмади.

Аввалгидай қор бўралаб ё моқда. Секин ва сокин. Шу қадар секин ва сокинки, ойна ой, у энди амма жойда ё аётган бўлса керак. Бутун дунё бўйлаб ё япти.

Олма ни оли ўтказилган киз иш сопол тувакнинг чеккасида олмахонлар қунишиб ўтирарди. Мени кўриб, орқа оёқларида тик туришди, қўлларини ёнларида тутиб, кўзларини пирпирата бошладилар. Мен пешонамни муздек ойнага босдим ва ўзимга олмахонларнинг кўзи билан қарай бошладим. Бу — Сталин, чинакам худо! Самолар хўжаси. У самода қор ё дуларида муаллақ турипти.

Бу — Иосиф Виссарионович Сталин!

Худди шунақа. Мен — Сталинман.

Бирок олмахонлар менга қараб, завкланиб қўя қолганлари йўқ. Улар мен учун қай уришяпти ам. Мени яна бирон қор- олга учраб қолишимдан кўрқишяпти. Аммо ёмон нарса аллақачон рўй бериб бўлган эди. Энг ёмон нарса. Негаки, ма лубият ўлимдан ёмон. Ўлимдан кейин яшамок жоиз эмас. Ўлимдан кейин бирор нарса учун кўрқиш ам керак эмас. Устоз билан рўй берган воқеалар бундан мустасно. Тирилишни назардан соқит қилганда.

Олмахонлар нафас олмай қўйишди.

— Бекор қилинади, — дедим мен уларга. Лекин улар тушунмади.

— Қутилиш йўқ! — деб тушунтирдим уларга ва ниго имни самоларга қададим. У ерда қайтадан ва яна қутилмаганда мангулик бошланиб келмоқда эди.

Тамом.

*Русчадан
Озод ШАРАФИДДИНОВ
таржимаси.*



Қадимий дўстлигимиз рамзи

Мухтарам Президентимиз Ислом Каримовнинг шу йили 4-6 апрел кунлари Ҳиндистонга қилган давлат ташрифи мамлакатларимиз орасидаги савдо-иқтисодий ҳамкорликни жадал ривожлантириш билан бирга, ўзбек ва ҳинд халқларининг ўзаро илмий, маданий-маърифий алоқаларни мустаҳкамлаш соҳасида ҳам янги даврни бошлаб берди.

Ташриф давомида юртбошимиз Ҳиндистон давлат арбоблари билан учрашди. Илмий-маданий марказларнинг ишлари билан танишди, тарихий обидаларни зиёрат қилди. Ҳинд халқи Ўзбекистондан борган азиз меҳмонларни шоду хуррамлик билан қарши олиб, ҳамма ерда юксак эҳтиром ва эътибор кўрсатди. Ҳиндистон матбуоти, телевидениеси Ўзбекистон ҳақида, Ислом Каримов раҳнамолигида олиб борилаётган ислохотлар ҳақида туркум мақолалар, кўрсатувлар ташкил қилгани ҳам Ҳиндистон аҳолисининг Ўзбекистонга бўлган қизиқиши тобора ортиб бораётганидан далолатдир.

Ташриф давомида Ҳиндистон билан Ўзбекистон орасида иқтисодий-маданий ҳамкорлик дастури ишлаб чиқишга келишиб олинди. Жумладан, имзоланган шартномалар орасида Жаҳон иқтисодиёти ва дипломатия университети билан Жавоҳарлаъл Неру университети ҳамда Тошкент Давлат Шарқшунослик институти билан Дехлидаги Мирзо Ғолиб институти ўртасида англашув баённомаси бор. Бу баённомалар биргаликда илмий-тадқиқот ишларини амалга ошириш, қўшма лойиҳалар устида ишлаш ва ўзаро ҳамкорлик асосида ишни ташкил этишни кўзда тутади.

Сафар чоғида атоқли шоир Мирзо Ғолибнинг “Шеърлар девони” (инглизча таржимаси билан бирга) юртбошимизга тухфа қилингани ҳам ўзига хос муҳим воқеа бўлди.

Бу ҳинд ва ўзбек халқларининг дили дилига туташлиги, қадимий ва адабий дўстлигимизнинг яна бир ёрқин рамзидир. Зеро, Мирзо Ғолибнинг ҳаёти ва ижодининг ўзи ана шу қадимий ҳамкору ҳамдўстлигимизни ўзида ифодаловчи бир тимсол деса бўлади. Чунки Мирзо Асадулла Ғолиб (1797-1869) Ҳиндистоннинг Акбаробод (Агра) шаҳрида туғилган бўлса ҳам, лекин худди икки улуғ ҳинд шоири Амир Хусрав Дехлавий ва Мирзо Абдуқодир Бедилдай бобокалонлари асли ўзбекистонликдир. Шу муносабат билан Мирзо Ғолиб ва унинг ижодий фаолияти ҳақида тўхтаб журналхонларга у ҳақда маълумот беришни лозим топдик.

Мирзо Ғолибнинг бобоси Кўқонбек 1748 йилда Самарқанддан Ҳиндистонга келади ва Лаҳорда Навоб Муйнулмулк қўшинида хизмат қила бошлайди. Ғолибнинг отаси Мирзо Абдуллоҳ ҳам ота касби сипоҳиликни танлайди. Аммо ўзаро урушларнинг бирида ҳалок бўлади. Беш яшар Асадуллахонни амакиси Насруллабек ўз тарбиясига олади. Насруллабек ҳам жанглardan бирида ҳалок бўлиб, тўққиз яшар Асадуллахон етим қолади. Бироқ у меросий сипоҳийлик касбига рағбат билдирмай, илм ўрганиш билан шуғулланади, аввал онаси Иззатуннисо, сўнгра бошқа уламолар, мударрислардан мантиқ, сарфу наҳв, адабиёт, тарих, фалсафа фанлари бўйича сабоқ олиб, айни вақтда араб ва форс тилларини ўрганади.

Ғолиб ўн-ўн бир яшарлигидан урду тилида шеър ёза бошлайди. Тезда нозиктаъб ёш шоирнинг шеърлари эл орасида шухрат қозонади. Акбарободдан Дехлийга кўчиб келгач, номдор шоирлар билан учрашиб, улар таъсирида форсий шеъриятга қизиқади ва бора-бора форс тилида ҳам ғазаллар ёзадиган бўлади. Натижада Мирзо Ғолиб, Ҳиндистонда икки тилли забардаст шоир сифатида ном чиқаради.

Ғолиб ижоди ғоят сермахсул. У урду ва форс тилида турли жанрлар (ғазал, қитъа, маснавий, қасида, рубоий)да шеър ёзиш билан бирга, бир қанча насрий асарлар, тарихий китоблар муаллифи ҳамдир.

Ҳиндистон тазкиранавислари, ҳозирги барча тадқиқотчи олимлар ва танқидчилар Мирзо Ғолибни урду тилидаги шеърятнинг беназир устаси, насру назмда даҳо бир адиб сифатида таърифлайдилар. Мирзо Ғолибни урду тилининг қоида-қонунларини ишлаб чиқиш, унинг луғат бойлигини кашф этишда хизмати сингган устоз аллома деб тан оладилар. Шу каби у форс тили бўйича тузилган кўпгина луғатларни таҳрир қилиб, тўлдириб нашр эттирди. У қисқа муддат Бобурийлар сулоласининг сўнги вакили шоир ва шоҳ Баҳодир Шоҳ Зафар саройида хизматда бўлиб, унинг топшириғи билан икки қисмдан иборат “Партавистон” ва “Меҳри нимрўз” номли тарихий китобларни ёзади. Булардан “Меҳри нимрўз” (“Туш пайти кўеши”) Бобурийлар салтанати тарихига бағишлангандир. Муаллиф Бобур, Ҳумоюн ва унинг авлодлари амалга оширган сиёсий, ижтимоий ва маданий ишларни ҳолисона ёритиш билан бирга, ўзининг ифтихор ҳиссини ҳам баён этиб ўтган.

Мирзо Ғолибнинг урду тилидаги ғазаллари “Девони Ғолиб” номи билан, форс тилидаги асарлари “Куллиёти назми форсий” номи билан жамланиб, нашр этилган. Урду тилидаги девони Ҳиндистонда бир юзу икки марта нашр этилган шоир шеърининг эл орасида нақадар шухрат қозонганидан гувоҳлик беради. Бунинг сабаби шуки, Ғолиб шеърлари ниҳоятда равон, сержило ва ўйноқидир. У классик оҳангларни ҳозирги тил имкониятлари орқали моҳирона бера олади, китобхонлар юрагига тез кириб боради. Мирзо Ғолиб шеърлятида фалсафий мушоҳадакорлик, айниқса тасаввуфнинг ваҳдатул вужуд назариясидан ҳосил бўладиган қарашлар ҳам ифодаланган. Бироқ унда ҳаётсеварлик, инсоний ишқ-муҳаббатнинг ноёб лаҳзалари тасвири устун. Худди Хўжа Ҳофиз ғазалларида бўлганидай, Ғолибда ҳам бепарво, озод руҳ парвози, риндона туйғулар мавжи киши дилини ром этади, Илоҳ, Инсон ва Чексиз Коинот ҳақида чуқур ўйга тўлдиради. Унда Инсон — Мутлақ ҳақиқатнинг инъикоси, Аллоҳ мўъжизаларининг жамулжам тимсоли, деган концепция ҳукмрон. Инсон илоҳий ирфон соҳиби, Ақли кулға айланувчи зот ҳамда жамики гўзалликлардан баҳраманд бўлувчи, ўзи ҳам гўзалликлар яратувчи нодир хилқат, деб таърифланади.

Шу билан бирга, Ғолиб ижодида оддий одамларнинг ночор ижтимоий аҳволи, айниқса ўзининг қийинчиликлари, руҳий изтироблари, кечинмалари ҳам акс этган. Шоир гоҳ мол-мулкани тортиб олган, унинг арз-додига кулоқ солмаган инглиз лордлари, қаллоб ва ноинсоф амалдорларни танқид қилса, гоҳ яккаланиб, қавм-қариндош, ёру дўстлардан жудо бўлганига қуянади. Масалан, форсий ғазалларидан бирида дейди:

Рўйи сияҳи хеш зи худ ҳам нухуфтаем,
Шамъи хамўши кулбаи тори худем мо.
Дар кори мост нолаю мо дар ҳавои ў,
Парвонаи чароғи мазори худем мо.

(Юзимизнинг қоралигини ўзимиздан ҳам яширмоқдамиз, ўз қоронғу кулбамизнинг ўчирилган шаъмимиз. Ишимиз нола, биз эса шу нолада парвоз қиламиз — ўз мазоримиз чирогининг парвонасимиз).

Аммо Ғолиб шеърляти, шунга қарамасдан, некбин ва илҳомбахш. Унда оптимистик ғоялар етакчилик қилади. Шоир ўз аждодлари билан фахрланиб қалам тебратади, ғазалларида, китъаларида, насрий асарларида ҳам бу ифтихор ҳисси бўртиб кўзга ташланади.

Масалан, у форсий китъаларидан бирида ёзади:

Ғолиб, аз хоки поки Тўронем,
Ложарам, дар насаб фараҳмандем.
Туркзодему дар нажод ҳаме,
Ба сутургони қавм пайвандем.
Ойбеким аз жамоайи атрок,
Дар тамоми зи моҳ даҳ чандем.
Фанни обои мо кашоварзист,
Марзбонзодаи Самарқандем.

(Эй Ғолиб, Туроннинг покиза тупроғиданмиз. Дарҳақиқат, наслу насабда ашрафларданмиз. Находда турк фарзандимиз, турк қавмининг улуғларига боғланамиз. Турклар жамоасининг ойбеклари — аслзодаларимиз, қудратда тўлин ойдан ўн чандон ёруғмиз. Боболаримиз касби деҳқончиликдир, Самарқанднинг деҳқонзодаларимиз.)

Бирок, айни вақтда Мирзо Ғолиб, гўзал Ҳиндистон табиати, дилкаш ва донишманд одамлари, зебо шаҳару қишлоқларини айрича меҳр билан тавсиф этади. Айниқса, Деҳли шаҳрини у ўзининг азиз ватани, илму урфон барқ урган макон дея қайноқ муҳаббат билан мадҳ этади. Умуман олганда, Мирзо Ғолиб қалб уфқлари кенг, устоз адибларга ихлоси баланд адиб. У ўзининг буюк Шарқ шеърятини силсиласига вобаста ижодкор дея ҳис этади. Унинг номи шу боис ҳам тириклигидаёқ мумтоз шоирлар қаторидан жой олган эди.

Мирзо Ғолиб ижодини Турон ва Ҳиндистон орасидаги қадимий дўстлик ва ҳамкорликнинг рамзигина эмас, балки ҳеч қачон узилмаган занжирнинг бир ҳалқаси деб баҳолаш мумкин. Бу маданий-илмий ҳамкорлик Х асрдаёқ бошланган эди. Улуғ ўзбек олими Абурайхон Беруний Маҳмуд Ғазнавий қўшинлари билан Ҳиндистонга борганда, икки йил у ерда яшаб, қадимги ҳинд тили — санскритни ўрганади ва бир қанча илмий китобларни санскритдан арабчага ўгиради. Бундан ташқари, у ҳиндларнинг фалсафий-асотирий қарашлари, урф-одати, тарихи, динини ўрганиб чиқиб, “Ҳиндистон” китобини ёзди. Бу асар афсонавий Ҳинд диёрини нафақат ислом оламига, балки бутун дунёга таништирган биринчи манба бўлди.

Шундан кейин, кўплаб ҳикояту ривоят китоблари, илмий рисоалар ҳинд тилидан араб, форс, туркий тилларга таржима бўлди. Ажойиб ҳикматлар китоби “Қалила ва Димна” ўзбек тилига тўрт марта таржима қилинган. Амир Хусрав Деҳлавий, Мирзо Бедил каби шоирлар, Хондамир, Зиёуддин Нахшабий, Мумтоз Туркман, Муҳаммад Авфий Бухорийларнинг насру назмдаги ўлмас асарлари орқали Ҳиндистонда Мовароуннаҳр ва Хуросон адабий анъаналари ёйилиб, мустаҳкамланди. Улуғ Бобурийлар салтанати (XVI-XIX аср ўргалари) даврида бу анъана янада кенгайди. Бобур, Гулбаданбеғим, Зебуннисо, Байрамхон асарлари шарқ адабиётининг дурдоналарига айланди. Ҳиндистонда бу анъана, бу адабиёт миллий маънавий мерос сифатида эъзозланиб, кенг ўрганиб келинмоқда. Шуниси ҳам аниқки, ҳинд олимлари бу ноёб маънавий мерос ўзбекларга ҳам тегишли эканлигини таъкидлайдилар ва биз уни тадқиқ-ташвиқ этишда улар билан шерикчилик қилишимиз лозимлигини хоҳлайдилар. Бобурийлар туфайли ислом анъаналари, айниқса, нақшбандия тариқати Ҳиндистонда кенг тарқалди, янги йўналишлар пайдо бўлди.

Буларнинг ҳаммаси ўзбек — ҳинд маданий-адабий алоқалари теран ва кўп қиррали бўлиб, Мирзо Ғолиб ижоди шу анъана заминида шаклланишини кўрсатади.

Ўзбек халқи ҳинд адабиёти ва санъатини севади. Кўплаб ҳиндистонлик ёзувчиларнинг асарлари ўзбек тилига, ўзбек адибларининг асарлари ҳинд ва урду тилларига таржима қилинган. Премчанд, Рабиндранат Тагор, Кришан Чадар, Аҳмад Аббос каби ёзувчиларнинг драматик воқеаларга бой, Ҳиндистон дардини ифодаловчи роман, қисса, ҳикоялари ўқувчилар қалбидан жой олган.

Жумладан, Мирзо Асадуллахон Ғолибнинг асарлари ҳам инчунин бир неча марта ўзбек тилига таржима бўлиб, нашр эттирилган. Чунончи, 1965 йилда шоирнинг “Шайдо” тўплами чоп этилган бўлса, 1975 йилда “Ғазаллар” номи остида яна бир тўплами босилиб чиққан. Таржимон адибларимиз Э.Воҳидов, Ш.Шомухамедов, Р.Муҳаммаджонов, Ё.Мирзо Ғолиб асарларини ўз оҳори билан ўзбек тилида қайта яратиб, шеърят мухлисларига етказганлар.

Юртбошимизнинг хорижий мамлакатларга ҳар бир сафари жонажон Ўзбекистонимизнинг обрў-эътиборини кўтариб, салоҳиятининг ошишига сабаб бўлмоқда. Дунё билан иқтисодий-маданий ҳамкорлигимиз йўлида янги босқич бўлиб хизмат қилмоқда. Жумладан, Ҳиндистонга қилинган ташриф ҳам шундай самарали бўлди. Кутлуғ ният билан ўтказилган дўстлик ниҳоли ширин мева беради, албатта.

*Нажмиддин КОМИЛОВ,
профессор.*

МИРЗО ҒОЛИБ МЕҲРИ НИМРҶЗ*

Бисмиллоҳир-раҳмонир-раҳийм

Интиҳоси¹ кўнгилга келган ҳар бир сўзнинг ибтидоси², ибтидосига ақл йўл берган ҳар бир ишнинг интиҳоси донолик салтанатининг султони³, доно имтиёзнинг посбони⁴ тангрининг олқиши билан эзгудурким, ҳар турли олқиш ростлик йўлагиги-ю чинлик кўмаги билан ҳар ёндин Анинг сари рожиъдур⁵. Нечоғлиқ Ул меҳрибондур, порлоқ нуристондир, туш қуёшидек намоёндур, ой ярмидаги ойдек тобондур.

Агар кўкнинг юксаклик чамасидан орага сўз қотсалар, чамашунослар ул юксаклик кимнинг зуҳур тамалининг асосий эканлигини билурлар⁶, агар қуёшнинг ёруғлигига бармоқ билан ишора қилсалар, ишорадонлар бу ёруғлик кимнинг⁷ шуҳуд ойинасининг⁸ сайқалсози эканлигини идрок қилурлар. Шом юлдузларини чарақлатиш учун янги ой қошининг жиға қилиниши Анинг⁹ санъати машшотасининг¹⁰ жаҳонни безаш кўламига бир ишорадир, тенг шафақини мавжга келтириш учун кўкнинг ранг игримига тортилиши Анинг қудрати нақшбанди¹¹ паргорининг¹² доирасидан нишонандур. Кўк кўкаламзори Анинг камоли боғи теграсидаги бир ток куртаги, қуёш ёғдусини Анинг жамоли мусҳафи варақларининг бир намуна бўлаги. Анинг талаби даштидаги йўл гавҳарсиз найсон булути томчисидек¹³ ерга тушган тер чечаги нақшидандур¹⁴ шавқи водийсидаги ниҳолтикар боғбондек тўзон тупроқдан турган қуюн рақсиданур. Назар кўзини тикмак тақдирида Анинг қазосининг қадаротарига¹⁵ дукамони ўқ¹⁶ камони йўқ коинот биносини ўртаммак тақдирида¹⁷ оламўртар итоби ўтига забони ҳеч бир безабонда йўқ¹⁸. Назм¹⁹:

Ул-ҳамаю²⁰ беҳамаю боҳама²¹,
Ҳамма билан ёлғизу ёлғиз-ҳама²².

Кўзгуси бор эрди ўнгида басо,
Бор эди жилва ўзида ҳам расо²³.

Истади овоза ўзин қилмоқ
Маърифати тарҳини ҳам солмоқ²⁴.

Соз иши томирин айлаб соз,
Айлади қуй замзамасин оғоз²⁵.

Йўқ тутуни бордур анинг ёлини
Кўргучи кўз кўрмагуси ҳолини²⁶.

Икки юзар нағма қулоққа инар,
Йўл най уни хилватиға олинар²⁷.

Сомиа рангдин чу хабардор эмас,
Сарву суман гулга ҳам ул зор эмас²⁸.

Очқусидур кўз икки юз пардани,
Мойил-и гулзор этар ул бандани²⁹.

Ис на қулоққа на-да кўзга аён,
Лек солур дил йўлига ғалаён.

Ҳар не бу пардадин ул тўғри борар,
Ҳаммасининг йўллари дилга кирар³⁰.

Ҳар не сезарсан ранг ис, овоздин
Барчаси ёлғиз ана шу создин.

Тарк эт ул иккилигинг³¹ тангри бир,
Кўп эрур осори³² анинг тангри бир.

Сунбулистон иродатининг силсиласи Анинг савдойиларининг паришон тушларига андоқ дурусту гулистон мазмунининг тугуни ташбихда Анинг жигархасталарининг лахта-лахта юракларига чунон мувофиққи, агар даврада ул ахбордан сўз очсалару

* Мирзо Ғолибнинг шу номли асаридан парча келтирилмоқда.

сафҳа юзига ул асрордан хабар ёзсалар. Тингловчилар димоғига сунбул иси анқиғаю кўз тикканлар назарига гул рангининг мавжи кўрингай³³. Мақтуллари³⁴ андоқ ўлим тошмадиларким, мисоли Масиҳо³⁵ пардасин йиртсалар, умр узунлигини сабиб³⁶ поясининг байёнасига бермагайлар³⁷, Анинг мажруҳлари ул завқни олмадиларким, фаразан хаёлга Руйинтанни³⁸ келтирсалар, ўқ узиллигини кўз олдига келтириб, яна Таҳамтанга³⁹ олқиш дегайлар⁴⁰. Анинг юраги эзилган дардмандларига тирноқ тубига етган найдан⁴¹ саз тори чертилгай, Анинг кимсасиз бенаволарининг иши ишига тушган тугунлар ечилиб тасбиҳ доналаридек бирма-бир ўрилгай. Анинг жамолининг ҳури йўлида оёқ қафти қабарганларга кўрсаткай руҳсорасин ва Анинг қизиққон, сабрсиз беморларига Масиҳ кўрсаткай камтарлик чорасин⁴². Анинг лойхўрлари⁴³ базмда сархушлик била Жамшиддан гард ютмишлар⁴⁴. Анинг на саворлари⁴⁵ мунавварлик даъвосида куёшдин тўп элтмишлар⁴⁶. Анинг беҳосиллари ўйинчоқ билан елни Сулаймоннинг шоҳйўлида тўсмишлар ва ўйноқ кўзлари кўз боғламоқ билан жаннат кушларига учқур қанот бўлмишлар. Назм⁴⁷.

Намоз ойлар Анга муножот аҳли,
Кўз очқай анинг-ла харобот⁴⁸ аҳли.

Агар эрса мўминлар, ул мураббий,
Агар эрса кофир, анинг доғи раббӣ,

Йўлида етиб кўкка жонлар тўзони,
Келинлар менга ғамдин исриқ нишони.

Тун аҳли юзини қизартар майи ноб,
Куёш чўл кезарлар юзига берур тоб.

Асири ким эрса кишандин қутулгай
Нечунким анинг ўрни Чин тахти бўлгай.

Шаҳиди тараб завқидин баҳравардур,
Жароҳат кўзидин анга не зарардур.

Оқилларнинг Ҳақ ҳавоси йўлидаги барбод хаёдан иборат истаклари бошидаги ақл интилишидур, агар оёғи боғлиқ кушнинг кўкка парвоз қилолмаслигини билмаслар⁴⁹. Деводаларнинг тағри талабидаги савдоси кўнгулдаги ишқ кўзғолонининг хурушидур, булар чалажон ов изтироби билан йўл юриб бўлмаслигини эсга олмаслар.

Худо калхудо эмас, илоҳий кибриёдур, Ул шоҳона ғавғо ҳам эмас. Нега йўқ нарсаларга бор деб сиғинамиз? Нега минглаб қабилаларга қараб намоз ўтаймиз? Нега ҳам эшикка тиланчилик назари билан кўз тикамиз? Нега хаёлий санамларга сиғинароқ юз тутамиз?

Ранг синдириш учун ишора қоиласию аҳд боғлаш учун истиора амалида рангни тош билан синдиришу аҳдни занжир билан боғлаш бор деб эшитганмиз. Уйласак, хаёл пардаси ортидаги ажойиб ўйинларнинг ранг-баранг кўринишлари ҳақиқатда зот рангсизлиги⁵⁰ қайси инқилоб рангини солдики⁵¹, фикрда мавжудот бўлақларининг бир-бирига киришишидаги бу улуг йўлда футур тўзонини кўзгага олгай⁵². Куёшнинг порлоқ ёғдуси нурдан заррага ўтган таъсир билан чекланмайди ва сувдан кўшик гавдасининг кўтарилишини кўрсатадиган тасаввур билан тугамайди. Бок! Коинотни юткучи “ло” наҳанги⁵³ вужуд ширки⁵⁴ нафий⁵⁵ ўйи игримидан бош кўтариб Аллоҳдан ўзга, бунча пайдолиги ғавғосига қарамасдан, хаёдан ташқарида мавжуд бўлмаган нарсаларни домига тортай⁵⁶. Мағлаб⁵⁷.

Ўйлаким, йўқликдадур мулки Сулаймон, ҳам ўзи,
Ажабо, оламга маскан бўлса қумурсқа кўзи.

Улуғ чарх⁵⁸ шарқдан ғарбга қилган маҳсус бот юриши билан ўзга гумбазларни⁵⁹ ғарбдан шарққа қараб айлантиради. Кайвон соқчилиқ гурури билан юксақда⁶⁰, Муштарий қувонч билан билим кучоғида⁶¹, Миррих қўшини билан жаҳонгир, офтоб султонлик билан оламни ёритар⁶², Зухра⁶³ куйи билан Ҳорутни⁶⁴ мафтун этар, Уторуд⁶⁵ зийраклик билан сўз сўзлар, Ой енгил елиб тун кезар. Ўт жаҳонни ўртагай, ел жонга ором бергай, сув жон озуғи, тупроқ тинчлик манзили. Жамод⁶⁶ олмосу ёқути билан маъдан хилват хонасини безар, ўсимлик гулу меваси билан бутуқлар диёрининг кўркини очар. Қулону кийикнинг ер юзида оёқ босиши ва қирғовулу чилнинг ҳавода қанот қоқиши баний Одам ҳалқасидаги огоҳлик паймонасининг гардиши ва сир билмоқлик баротининг ўтишию бу мулкда илтифот асбоби борлигининг овозасидир.

Дунёда бахти чопанларнинг мамлакат фатҳию қўшин тортиш билан мағрур-ланиши, пўлат билакли паҳлавонларнинг тиг тортиб, ханжар санчиш фанидаги

машқлари, жафочи гўзалларнинг ғамза ўқини отиб, жигар билан юракни тикишлари, вафочи жонберарларнинг оҳ билан ердан кўккача ўт солишлари, бадмастларнинг шароб уфурган кўшиқдек косани шароб хумига отишлари, ҳақпарастларнинг сув юзида эсан ел сингари сув юзига сажжода⁶⁷ солишлари, нозанинлар жасадининг кўринмас гўр ичида чириши, бойларнинг хаёл сармоясининг илону қумурсқа қўноқлигида елга учishi, чириган тарқоқ мучаларнинг қайтадан бирлашиб, бурғу саси саросимасида бошидан-оёқ яланғоч ҳолда тупроқдан сакраб чиқиши, кишилар қоматининг боғ дарахтлари сингари ҳар ёнда тикланиши, ҳар кишининг ўнгу сўлидан шохдан шохга учиб қўнган қушлар сингари нома-йи аъмолларининг учиб келиши, жаннатда суту асал ариқларининг ҳар тарафга оқиши, ўртада май-и ноб билан тўлиқ дилтортар ҳавзнинг бўлиши, ҳурларнинг ел силжитган далрабо ниҳоллардек тубо соясида елкама-елка рақс тушиши, нажот топганларнинг шакарисстонга тушган тўғийлардек кавсар лабида сув сипқориши, дўзаху унинг ҳўлу қуруқни кўйдургучи ва яширину ошкорни ўртовчи ёлинлари, ул илону чаёнлар ва уларнинг кўзу кўнгулни тешкучи ва жону танда тешик очкучи нишлари, бир фарқанинг “ё лайтаний кунту тубо”⁶⁸ хуруши иситмасидан лабларига учуқ тошиши ва яна бир тойифанинг нафаси “йавмаизин айна-л-мафарр”⁶⁹ бақриғидан фиғону нола гаравида бўлиши — бу ҳамма касрат тасаввурининг, унинг мўллигига қарамай, ҳақиқий ваҳдатга зиёни йўқ. Ҳар бир нарсa “алло иннаҳу бикулли шайъин муҳийт”⁷⁰ иҳтосидан бош кўтариб чиқолмайди. Абйони собита⁷¹ олаמידан маҳшарда тикланган сувратларгача ўшал ёлғиз зот ўзидан ўзига жилвагардир.

Рубоий:

Эй бергучи оройишу зийнат ҳар бир сўзга,
Йўл эгрилигин сўз зулфидин кўрсатдинг бизга.

Сен бошқача деб ўйлаганинг рангоранг олам
Бир зот ўзи, йўқ ҳеч нима ўзидан ўзга.⁷²

Форсчадан
Алибек РУСТАМОВ
таржимаси.

И З О Ҳ Л А Р¹

1. **И н т и ҳ о** — ниҳоясига етиш. Шу ердан асарнинг ҳамд қисми бошланади. Бу ҳамднинг мазмунида Мирзо Ғолибнинг ақидада ваҳдат аҳлига мансублиги маълум. Ваҳдат аҳли ваҳдату-л-вужуд (борлиқ бирлигига эътиқод қилгучилардир).

2. **И б т и д о** — бошланиш.

3. “Донолик салтанати султони”дан мурод Ҳақ таолонинг азалий, абадий ва чексиз илму ҳикмат эгасилигидир. Борлиқда кечган, кечаётган ва кечадиган ҳамма нарсa ва ҳодисалар унинг илмида мавжуд бўлиб, унинг ҳикмати билан амал қилади.

4. “Доно имтиёзининг посбони”дан мурод Ҳақ таолонинг олимларни азиз қилиб, уларни ўз паноҳида асрашидир.

5. Бу гап “Ал-ҳамду ли-л-лоҳ”нинг бадиий баёнидан иборат.

6. Яъни чамалаб ҳукм чиқара биладиганлар жисм оламини кўраб турган юксак осмон Ҳақ таолонинг зуҳур (кўриниш) пойдеворининг асосидан, нуридан иборат эканлигини биладилар.

7. “Ким”дан мурод Ҳақ таолодир.

8. “Шухуд” ойнаси”дан мурод жисм оламидаги мавжудот ва уларнинг шухуд (кўриш) матлаба эканлигидир. Буларда Ҳақ таолонинг камоли, жумладан, жамоли зуҳур этади ва уни ўзгалар ва Ҳақ таолонинг ўзи кўради.

9. Яъни Ҳақ таолонинг.

10. **М а ш ш о т а** — аёлларга пардоз берувчи хотин.

11. **Н а қ ш б а н д** — нақш солувчи.

12. **П а р г о р** — Доира чизадиган айри қалам (циркул).

13. Гавҳар садаф ичига тушган найсон (апрел) ёмғири томчисидан пайдо бўлади, деган нақл бор.

14. Хулоса: Булут камоли найсонда кўк кўкраши, яшин яшнаши натижасида томчига айланиб, садаф оёзига тушиб дурга айланишидадир. Камол йўли, яъни воситаси ўртаниш, зарба ейиш, томчига айланиш. Инсон камолининг йўли чечак нақши, яъни ишқ дардининг изию меҳнат тери билан Ҳақ таоло талабига киришидадир.

15. Қадаротар, қадротар — отган ўқи хато кетмайдиган ўқчи. Бу ўринда Мирзо Ғолиб бу сўз таркибидаги “қадар” сўзининг асл маъносини ҳам ҳисобга олган. “Қадар” мавжудотнинг азалда илоҳий ҳукм билан белгиланган қисмати, “тақдир” шу қисматни белгилаш, “Қазо” мазкур қисматнинг муайян нарсa ёки ҳодисада маълум замон ва маконда содир бўлишидир.

1. Изоҳлар таржимонники.

16. Д у к а м о н а ўқ — Бир нарсага етганда сапчиб иккинчи нарсага тегадиган ўқ.
17. “Тақрир” — бу ерда айтиб бермоқ маъносиди.
18. З а б о н а — ёлин, б е з а б о н — тилсиз махлуқот. Бу ўринда “Забона” билан “безабон” сўзлари бадий жиҳати билан муҳим бўлгани учун уларни ўзга маънодошлари билан ўзгартирмай бердик.
19. Бу назмнинг вазни уч рукндан иборат бўлиб, биринчи ва иккинчи рукнлари тан-на-на-нан, учинчи рукни та-на-нан тан-на-нан ёки тан-нан.
20. Ҳозирги “ҳама” сўзининг асли “ҳама”дир. Назмда вазн талаби билан ҳар иккала “Ҳама” ва “ҳамма” шаклларида ишлатилади.
21. “Ул”дан мурод Ҳақ таоло, “Ҳама”дан мурод барча махлуқот. “Ул — Ҳама”дан мурод бутун борлиқ унинг зуҳури натижаси бўлганлиги учун унинг борлигидан иборат. “Беҳама”, яъни “Ҳаммасиз”дан мурод барча махлуқотнинг унинг зотиға таъбири йўқлиги. Махлуқот бор бўлиши, йўқ бўлиши мумкин, аммо унинг ўзи азалий ва абадий ҳолда, унинг вужуди ҳеч нарсага муҳтож эмас. “Боҳома”, яъни “Ҳамма билан бирга”дан мурод унинг узлуksиз равишда бор қилиб турувчи қувватининг ҳамма махлуқот билан биргалигидир.
22. Ваҳдат эътибори билан Ҳақ таолонинг вужуди ўзига ҳамма мавжудот билан ёлғиз бир вужудни ташкил қилади, шунинг учун бу ёлғиз вужуд ҳамма нарсани ўз ичига олган.
23. Б а с о — етарли даражада кўп. Р а с о — етук, мукамал, Байт мазмуни: Махлуқотни яратмасдан бурун Ҳақ таолонинг зотида чексиз, сон-саноксиз кўзгуси, яъни ўз камолини акс эттириш имконияти мавжуд эди ва шунга яраша турли етук шакл ва тарзда тусланиб кўриниш қобилияти ҳам бор эди.
24. Ҳақ таоло зотида (ўз ичиди) мавжуд бўлган камолини ташқарига ёймоқ ва ўзини танитмоқни тилади.
25. Бундан олдинги байтда “бонг”, “овоза” ва бу байтда “соз” “қуй” ва “замзама”-ларни зикр қилинишининг сабаби Ҳақ таоло махлуқотни қуролсиз амр билан яратди. Инсон бир нарса ясайдиган бўлса, мучасидан ва қуролдан фойдаланади. Ҳақ таоло махлуқотни ўз-ўзидан мавжуд бўладиган қилиб қўйган. Мазкур амр инсон тилида “бўл” деган маънодаги сўзлар (арабчада “қун”, форсчада “бош”, ўзбекчада “бўл” ва ҳ.к.) билан ифодаланади. Сўз эса товуш билан ифодаланади. Товушнинг етути эса қуйдир. Бинобарин, Мирзо Ғолиб Ҳақ таолонинг оламни ярата бошлашини “соз ипи томирин айлаб соз, айлади қуй замзамасини оғоз” деб баён қилади. Бу байт бошидаги “соз” сўзи чолғу маъноси билан бирга яшаш маъносини ҳам ўз ичига олган. торни томирга ўхшатишдан мурод бу торнинг тириклик манбаи бўлганлигига ишора қилишидир. “Оғоз қилмоқ” бошламоқ дегани.
26. Куйда тутун йўқ, лекин ҳарорати бор. Унда ўт хоссаси бўлгани билан ўт эмас, чунки тутун йўқ ва кўзга кўринмайди.
27. Бу байтда “икки юз нағма” дейилишига асос муסיқада “мнатайн” (икки юз) деган усулнинг мавжудлигидир.
28. С о м и а — эшитиш қуввати.
29. Бу ва бундан кейинги байтда эшитиш, кўриш ва ислаш узларининг иши бутунлай бир-биридан фарқ қилиши таъкидланмоқда. Бу ҳол бир нарсанинг кўп бўлиб сезилишига сабаб бўлади ва борлиқнинг аслан бирлигини англашға тўсқинлик қилади.
30. Бу ва бундан кейинги байтда ягона бир нарса ҳис даражасида кўп бўлиб туюлади, кўнгил даражасига етганда кўпликка сабаб бўлган ҳиссий фарқлар йўқолиб, бирлик англашилади. Бундан инсон ваҳдатни ҳис мучалари билан эмас, кўнгил билан идрок қилиши мумкин, деган ҳулоса чиқади.
31. И к к и л и к — ягона борлиқни иккита деб тушуниш, холиқ билан махлуқотни икки вужуд деб билиш. Бу ваҳдат ақидасига зиддир. Бирлик (ваҳдат) аҳли Ҳақ таолонинг вужуди оламни зотан қамраган десалар, иккилик аҳли зотан эмас, фақат илман қамраган, дейдилар.
32. Ҳақ таолонинг тажаллийси нуқтаи назаридан жисм оламидаги мавжудот унинг осор (асарлар)и ҳисобланади.
33. Ҳақ таоло билан банди ўртасида зулмоний ва нуруний пардалар мавжуд, дейилади. Биринчиси, дунёвий илнжлардан иборат бўлиб, “соч”, “зулф”, “сунбул” каби сўзлар шунга тааллуқлидир. Иккинчиси, маънавий тўсқинликдан иборат бўлиб, бу руҳ оламига мансубдир. Бу ердаги “гулистон мазмунининг тугуни”дан мурод —банди шу даража дуч келадиган жумбоқлардир.
34. “Мақтуллари”дан мурод — Ҳақ таолонинг йўлида қатл этилганлар.
35. М а с и ҳ о — Исо алайҳи-с-салом. Бу ерда “парда йиртиш”дан мурод — унинг, жисмоний умри билан чекланмасликдир, чунки у кўп умр кўрмаган. Бу ўринда Масиҳнинг зикр этилишига сабаб унинг ўликни тиргизганидир.
36. С а б и б — хино сингари рангидан фойдаланиладиган ўт.
37. Демак, Ҳақ таоло севган банди учун умр қисқалигининг аҳамияти йўқ экан.
38. Р у й и н т а н — Фирдавсийнинг “Шоҳнома”сидаги Гупгасп ўғли Исфандиёрнинг (Асфандиёр эмас) лақаби. “Руйинтан”нинг лугавий маъноси чўянтандир. Исфандиёр кучли паҳлавон бўлган ва ўша давр комилларидан бирининг дуоси натижасида унинг

баданига тигу ўқ ўқ ўтмайдиған бўлган. Аммо Рустам уни икки бошоқли ўқ билан икки кўзини кўр қилиб ўлдирлади.

39. Т а ҳ а м т а н — Рустамнинг лақаби. “Таҳам” — кучли ва гавдали дегани.

40. Ҳақ таолонинг ярадорлари ҳам ўзгалар тушунолмайдиган ўзига хос завққа эгадирлар. Уларнинг завқи кишиларда Руйинтанга ўқ ўтмаслигидан ва уни Рустамнинг ўлдирди олишидан ҳосил бўладиган завққа ўхшаш завқлардан эмас.

41. Тирноқ тубига най суқини — азоблаш воситасидир.

42. Бу ерда Масиҳнинг беморларни тузатганлиги, сабру тоқатли бўлиб, кўкка кўтарилганлиги назарга олинган.

43. “Лойхўр”даги “лой” шароб қуйқаси маъносида бўлиб, ўтакетган ичкучидир. Аммо бу ўринда “лойхўр”дан мурод, ўтакетган ошиқдир.

44. Бу “гард” қимордаги гард. Қиморбозлар Жамшидни ўзларининг пири деб билдилди.

45. Н а й с а в о р — қамишни от қилиб минган бола ёки телба киши. Бу ерда ишқ шайдоси назарда тутилган.

46. Т ў п э л т м а к — чавгон ўйинида чавандознинг тўпни дарвозага олиб бориб урмоғи.

47. Бу маснавийнинг вазни асарнинг форсча асида та-нан-нан та-нан-нан та-нан-нан та-нан. Таржимада охириги рукни ҳам та-нан-нан қилиб олишга тўғри келади. Биринчи байт мисолида ўқилишини кўрайлик:

на-мо-зай ла-ран-га му-но-жо т-аҳ-ли

Кў-зоч-қай а-нин-ла ха-ро-бо т-аҳ-ли

48. Х а р о б а т — майхона ва қиморхона.

49. Ақлнинг Ҳақшуносликдаги имконияти чекланган, дейилади. “Ақл”нинг асл луғавий маъноси товушдир. Мирзо Ғолиб “оёғи боғлиқ” деганда “ақл”нинг шу маъносини ҳам ҳисобга олган.

50. З о т р а н г с и з л и г и — Ҳақ таоло ваҳдониятининг зуҳури, яъни яратилиш бошидаги мавжудот орасига фарқ тушмаган ҳолати.

51. Инқилоб рангини солмоқ — фарқ пайдо қилмоқ, бирни кўпга айлантирмоқ.

52. Бу ва бундан кейинги жумлалардан Мирзо Ғолибнинг ваҳдат аҳлининг иккинчи тоифасига мансублиги маълум (2-изоҳга қаралсин).

53. Бу “Ло” “ло илоҳа илло-л-лоҳ” Аллоҳдан ўзга илоҳ, яъни маъбуд йўқнинг йўқ деган маънодаги “ло”сидир. “Ло” араб ёзувида шаклан оғзини очган наҳан бошига ўхшайди. Мана шу шакл ва наҳангни югиши “ло”ни наҳанга ташбиҳ қилишга асос бўлган. Бу ташбиҳ Хусрав Деҳлавийнинг бир байтида ҳам бор.

54. В у ж у д ш и р к и — Ҳақ таоло вужудидан бошқа нарсалар.

55. Н а ф й — инкор қилиш.

56. Тариқат аҳли зикр вақтида “ло илоҳа” дер экан, бутун коинотнинг йўқлигини хаёлга келтиради ва “илло-л-лоҳ” деганда фақат Аллоҳнинг вужудининг мавжудлигини кўз олдига келтиради. Зикр дуруст бўлганда зокирга бунинг ҳақиқати аён бўлади.

57. Маталь, яъни бош байтнинг вазни тан-на-нан-нан тан-на-нан-нан тан-на-нан-нан тан-на-нан-нан

58. У л у ф ч а р х — олам курраси.

59. “Гумбазлар”дан мурод сайёралар фалаги.

60. “К а й в о н ё к и З у ҳ а л” Ғарбда “Сатурн” деб аталади. Зуҳал сайёралар фалагининг энг юксагида, яъни еттинчи фалакда. Бошқа сайёралар унинг остида бўлгани учун Мирзо Ғолиб унга соқчилик сифатини берган.

61. М у ш т а р и й — Юпитер.

62. М и р р и х ё к и Б а ҳ р о м ё Б а қ и р с ў қ у м — Марс.

63. З у ҳ р а ё к и Ч ў л п о н — Венера.

64. Ҳ о р у т — Ҳақ таолога инсондан шикоят қилиб, ерга иниб, гуноҳдор бўлиб, Бобил чоҳига солинган икки фариштаннинг бири. Иккинчисининг оти Морут.

65. У т о р и д ё к и У т о р у д — Меркурий.

66. Ж а м о д — уч мавдуднинг бири. Қолган иккиси ўсимлик ва ҳайвон. Жони йўқ ва ўсмайдиған жисм “жамод” (қотган нарса) деб аталади.

67. С а ж ж о д а — жойнамоз.

68. “Ё лайганий кунту туробо” (қани энди тупроқ бўлсам) — Набаъ сурасининг қирқинчи оятдан. Бу оягда Ҳақ таоло кофирларга тегишли азоб борлигини билдириб, жазо кундида кофир кишининг ўкиниб, қани энди тупроқ бўлсам бу азоблардан қутулсам, деяганини, аммо бу ўкинчнинг фойдасиз бўлаганини англатади.

69. Иавмаизин айна-л-мафарр (ўша кунни қочадиган ер қаерда?) — Қиёмат сурасининг ўнинчи ояти. Бу қиёмат кунни жазодан қутулиш имкони йўқлигига далил.

70. “Ало иннаҳу бикүлли шайбин муҳийт” огоҳ бўлинг, чиндан ҳам У ҳамма нарсани қамровчидир. Фуссилат сурасининг 54-оятдан. Бунни Мирзо Ғолиб ваҳдат ақидасига далил сифатида келтирган.

71. Маҳлуқотнинг Ҳақ таоло илми даражасидаги суврати, яъни коинотдаги ҳамма нарсанинг жисмоний суврат олмасдан бурун фақат Ҳақ таолонинг мавжуд бўлган ҳолати.

72. Шу ерда асарнинг Ҳамд қисми тугади. Бундан кейин “Замзама-йи наът” деган сарлавҳа остида унинг наът қисми бошланади.

ГЯН ЧАНД

МИРЗО ҒОЛИБ ҒАЗАЛЛАРИ ШАРҲИ

Мирзо Ғолиб шеърляти мазмуни у яшаб ўтган давр зиддиятларининг инъикоси десак, янглишмаймиз. Шахсий ҳаётда ҳам, ижтимоий ҳаётда ҳам ҳеч ким бу улкан ижодкор каби кўп машаққат жабрини тортмаган бўлса керак. Киноя, яъни маънони яширин, парда ичида, коса тагида нимкоса тарзида ифода этиши Мирзо Ғолиб шеърлятининг бош хусусиятидир. Шу боис унинг бир ғазалини неча бор мутолаа қилсангиз (ҳам форсий, ҳам урду тилидаги) шеърларининг маъноси шунча кенг очилаверади. Ҳинд мунаққидларининг эътирофича, Ғолиб шеърляти борасида ҳали ҳеч қачон икки танқидчининг гапи бир жойдан чиққан эмас. Шоирнинг, айниқса, ғазалларини жамиятнинг барча вакиллари бирдек севиб-ардоқлаши сабаби шунда бўлса, ажаб эмас. Шеърлят шайдоларига қулайлик туғдириши учун кўплаб олим ва шоирлар Ғолиб шеърлярига тафсир ёзганлар. Қуйида деҳшлик адабиётишунос Гян Чанднинг шоирнинг 264 урду тилидаги ғазали, қитъа, рубойлари тафсирини ўз ичига олган “Тафсири Ғолиб” китобидан икки ғазал тафсирини таржима қилиб, эътиборингизга ҳавола этмоқдамиз.

Хар гунчае гул, суврати як қатрае хун ҳе,
Декҳа ҳе кис ка жо ҳина баста сар ангушт.

Сар ангушт: бармоқнинг учи. Шеър (байт)нинг иккита маъноси бор.

1) Ошиқ ишқда яраланади. Ҳар бир гунча ҳам бир қатра қонга ўхшайди. Ҳойнаҳой, у ҳам бировни севиб қолган. Кимни? У маҳбубимизнинг ҳино боғланган бармоқ учларини кўриб қолган, шунинг ишқиде ўзини яралаб қонга беланган. Бундан шу нарса маълум бўладики, ҳино боғланган бармоқ учи гулнинг қизил гунчасидан анча яхшироқ экан.

2) Мен бир гўзалнинг ҳино боғланган бармоқлари учини кўриб қолдим. У кўзларимга шу қадар муҳрланиб қолдики, унинг олдида гулнинг қизиллиги бир томчи қонга ўхшайди. Яъни унда ҳеч қандай дилкашлик йўқ. Дастлабки ҳолда эга “мен” бўлса, кейинги ҳолда эга “гунчае гул”дир.

Гармий ҳе забан ки, сабаби сўхтани жан,
Ҳар шамъ шаҳодат ко ҳе йан сар-басар ангушт.

Забан ки гарми: тез (ўткир), дилозор сўз. Шамнинг учини забонае шамъ дейдилар. “Шаҳодат”нинг иккита маъноси бор: “гувоҳлик” ва “шаҳид бўлмоқ”. Бу ерда биринчи ҳолда мурод бўлса, иккинчи ҳолда бутунлай бошқа бир нарсага ишора қилинмоқда. Шаҳодат бармоғини кўтариб, бирон оламни кўрсатилади ёки бирон ишга гувоҳлик билдирилади. Сухбатнинг қизиши жоннинг куйишига сабаб бўлади. Шамнинг тили оловли (иссиқ) бўлади, демакки унинг жони куяди. Шамъ шу сўзнинг соғлиғи (тўғрилиги)га бармоғини кўтариб гувоҳлик (шаҳодат) бермоқда. Шамъ бармоққа ўхшатилаётган экан, шу боис у “ангушти шаҳодат” деб аталмоқда. У ўз тилининг иссиғи туфайлидан эриб, қулаб тушар экан, шу боис унинг гувоҳлиги далил бўлади (ҳисобга олинди).

Хун дил ме жо мере наҳий бақи, то пҳир ус ки
Жун маҳийи бе-аб, тараптий ҳе ҳар ангушт.

Маҳбуб юрагимнинг қонига бармоғини суқиб, ҳино қўйгандай қилиб олар эди. Юрагимда бир томчи қон қолмади, шу боис маҳбубнинг ҳар бир бармоғи сувсиз балиқдай типирчилай бошлайди. Қон сув тимсоли бўлса, бармоқ балиқ тимсолидир.

Шўҳи тери кеҳ дети ҳе аҳвал ҳамара
Заре дил-е садпара ки, ҳе пардадар ангушт.

Пардадар: сирни фох қилувчи. Юрагимизда бир сир яширинган, у ҳам бўлса сенинг ишқингда юрагимиз юз пора бўлгани. Биз бу ҳолатимизни одамлардан сир тутмоқчи бўламиз, бироқ сенинг шўҳлигинг — кошки бунга йўл қўйса. Бармоғинг юрагимизни тирнагани-тирнаган ва унинг кайфиятига ошна бўлгандан кейин (яъни барча сирлардан огоҳ бўлгандан кейин) ноғора чала бошлайди. Аслида мана шу бармоқ юракни пора-пора қилган эди-ку.

Кис рутбе ме барики-о-нарми ҳе ки жун гул
Ати наҳий панже ме бас ис ке назар ангушт.

Гулни қўл панжасига ўхшатадилар, лекин бунда бармоқлар бўлмайди. Бармоқнинг ҳўблиги унинг нафис ва юмшоқ бўлишидир. Маҳбубнинг бармоғидаги бу сифатлар шунчалик ўткирки, азбаройи нафислигидан гунчада бармоқ кўринмайди, ҳолбуки гулнинг панжасида бармоқлар кўзга ташланиб туради.

Шоир бармоқсиз панжа носоғ одамларда бўлишини атайлаб эътиборга олмаган. Шоирлар бел ва лабнинг ингичкалигини бир-бирига қиёс қилиб, уларни йўққа чиқарган бўлсалар, Ғолиб бармоқларни йўққа чиқарган.

* * *

Дарди шамъи каштае гул, базм самани абас,
Йак шаба ашифта назе сунбулистанни абас.

Гулни чирокқа ўхшатадилар. Бу ерда шамъи гул боғланган. Шамъ ўчгандан кейин бирмунча муддат тутун чиқиб туради. Шеърда шунга ишора қилинмоқда. Тунда базм чоғи безак учун гул қўйилади, тонггача эса сўлийтиди. Ана шу гулнинг каштаси кўтарилган тутундир. Иккинчи мисрадаги “йак шаба” мақол сифатида келган эмас. Мақолда “шак шаба” ҳаётида бир тун ўтган одамга ёки келин-кўёв никоҳ тунда ёпинадиган шойи ёпинчиқ (рўмол)га айтилади. Бу ерда “йак шаба” бир тунни англатади. Ошифта “ноз”га ҳам, “йак шаба”га ҳам алоқадор бўлиши мумкин. Сунбулистон деб сунбулзорга айтилади. Тутун ташбеҳи сунбулга тааллуқли. Сунбулистонийнинг маъноси гушаноройни ёки базмаройни билдиради. Демак, шеърнинг маъноси қуйидагичадир:

Эй гулга ўхшаган шамъ тутуни, энди сен бизнинг бир гашимизни эътироф эттилки, базмарой бекор бўлди, чунки оқибатини ўзинг кўриб турибсан. Бир тун учун гушанорой нози бекордир. Агар ошифтани “йак шаба” билан бирга қўйса, шу маъно келиб чиқадикки, биргина тун ўтган ва энди паришонун мунтазир бўлган ўша нози гушанорой бекорми ёки йўқми. Агар ошифтани “ноз” билан бирга қўйса, унда шундай маъно келиб чиқадикки, биргина тун давомида тирик бўлган (яшаган) гушанорой ва паришон ноз бекордир.

Юқоридаги ташриҳларда шамъи каштае гул ташриҳи “(шамъи каштае) гул” деб олинган. Агар уни “шамъи (каштае гул)” деб олсак ва гулнинг маъносини шамънинг гули деб ё кули деб олсак, унда бу иборанинг маъноси “гул ўчирган шамъ” бўлиб қолади ва энди шундай ҳулоса келиб чиқади: гулнинг дам-бадам келиб туриши сабабидан ўчиб қоладиган шамъ тутуни. Балки бу ташриҳ ўзини унча оқламадир, лекин мен уни таржиҳ қиламан, сабаби: шамъи каштада тутун бўлиши мумкин, бунда ошифта ва сунбулистоний тутунга боғлиқ бўлади. Гулнинг ўчиб қолган шамъ, яъни сўлган (пажмурла) гулда тутун қаердан бўлсин? Шунинг учун шеърнинг асл маъноси шуни англатадики, “эй сўнган шамънинг тутуни, базмарой бекордир ва бир тунлик сунбулистондагидек кайфият ҳосил қилиш ва ундан ноз (ғурур) қилиш ноўриндир (бекордир).

Ҳе ҳавас, маҳмил ба дўше шўҳие сақие маст,
Нашъае май ке тасаввур ме ниғаҳбани абас.

Маҳмил бадўш: сафарга отланмоқ. Маст соқий шўҳлиги сабабидан шаробхўрлик ҳавасимиз сўниб қолай дейди. Беадаб соқийнинг бизни шаробга тўйдиритиш нияти ҳам йўқ. Биз мастликни тасаввур қилиб, соқийнинг ҳаракатларини пойлашимиз мутлақо беҳуда иш. Бунга умид қилмаса ҳам бўлади.

Баз мандан ҳай мужган ҳе йак ағоше вида
Ийд дар ҳайрат саваде чашме қурбани абас.

Баз мандан: очиқ турмоқ.

Ағоше вида: биров билан хайрлашаётганда кучоқни очмоқ.

Ҳайрат савад: чор атрофини ҳайрат чулғаган одам.

Сўйилганнинг кўзлари очиқ қолади, ҳайрат чоғида ҳам киши кўзи катта-катта очилади. Шу боис сўйилган жониворнинг кўзлари ҳайратга тўла деб айтилган. Биринчи мисрада айтилганки, ийди қурбонда сўйилган жонивор кўзлари ёруғ дунё билан видолашаётган кучоқ, бағирдир. Сўйилган жонивор дунё аҳлининг қилиқларидан таажубда. Кўзлари ҳайратга тўлиб турганда нега ийда хурсандлик қилинади? Видо (хайрлашув) хафа бўладиган фурсат-ку. Бундай пайтда ийдни нишонлаш дуруст эмас.

Хабар губаре карда сайр, аҳангие парваз ко?
Булбуле тасвир-о даъвае пур афшани абас.

Ғубаре карда сайр: учиб юрган ғубор.

Аҳанги: Қасд қилувчи.

Учиб юрган чангдан бошқа ким ҳам парвоз қилишни истарди? Сувратдаги булбул парвоз даъвоси қила оладими? Бўлмаган гап. Яъни кишининг бирон ишни қилишга лаёқати бўлмаса, чиранганидан не наф? Ғубаре карда сайр дуруст йўл эмас.

Сарнавиште халқ ҳе туғрае ажзе ихтийар
Арзуҳа хар-харе чине пишани абас.

Ажзе ихтийар: Бир ишга киришишга қўрқоқлик қилиш.

Хар-хар: дағдага бўлмоқ.

Чине пишани: Ҳар кимнинг ўз тақдир йўли ёзилган пешонаси.

Инсоннинг тақдирига ёзилган қисмат унинг ҳар бир ишни қилишдаги ожизлигидир. Хоҳиш ва ҳавас уни сира тарк этмайди, аммо пешонасига нима ёзилгани номаълум — бунни билиб бўлмайди. Пешонасида иложсизликдан бошқа ҳеч нима битилмаган.

Туғрае ажзе ихтийар: шундай ёзувки, унда кишининг чеклангани, ҳатто йўқликка кетиши ҳақида гапирилган, қисмат сарнавишгига ана шундай хат битилган.

Жаб ки нақше муддаа ҳоаве на жуз мавже сараб
Вадие ҳасрат ме пҳир ашуфта жоулани абас.

Нақше муддаа: Муддаога етказадиган ёзув, дуо.

Бизнинг нақши муддаомиз бамисоли сароб мавжларидир. Сароб алдоқчи бўлади, унинг мавжлари ҳам бошдан-оёқ алдов. Борди-ю, киши бирон мақсадни қўзлаб яшамас экан, унинг ҳасрат водийсида елиб-югуришларидан нима фойда? Агар муваффақиятга эришиш умиди шунчалик қийин (сақар-дўзах азоби) экан, жонни хатарга қўйишдан не наф?

Дасте барҳам суде ҳе, мужгане хабида, Асад,
Эй дил, аз каф дадае ғафлат, пушаймани абас.

Дасте барҳам суда: афсус кўли.

Дил аз каф дада: содиқ, вафодор ошиқ.

Кўлларни бир-бирига ишқаланса, бу афсусни билдиради. Қовуштирилган кўллар юмуқ кичрикларга ўхшайди, у ғафлат нишонасидир. Эй дил — бу доим ғафлатда ётган одам; энди эса кўллари бир-бирига ишқалаб, пушаймонини билдираётибди. Вақтида ҳаракат қилмадинг, энди ғафлатнинг жазосини ўтайсан.

*Урду тилидан Амир ФАЙЗУЛЛА
таржимаси.*



Ҳуқуқ муҳофазаси

А.Шарафиддинов, А.Сатторов.
 “Ҳуқуқни муҳофаза қилиш органларига оид ҳужжатлар”.
 “Адолат” нашриёти, Тошкент-2004.

А“Адолат” нашриёти Ўзбекистон Республикасида хизмат кўрсатган ҳуқуқшунос А.Шарафиддинов ва ҳуқуқшунос фанлари доктори А.Сатторовнинг халқаро ҳуқуқни муҳофаза қилишга бағишланган рисоласини нашрдан чиқариб, яна хайрли ишни амалга оширди. Ушбу тўплам бир қанча манфаатдор ташкилотлар томонидан тайёрланиб, давлат тилида нашр этилган. Халқаро мақомдаги бир қанча меъёрий ҳужжатлар мазкур рисола орқали биринчи марта юртимизда эълон қилинаётганлиги диққатга сазовордир.

Муаллифлар ҳуқуқ-тартибот органлари фаолиятига тааллуқли бўлган халқаро-ҳуқуқий ҳужжатларни жамлаганлар. Айниқса, судьялар ва ҳуқуқни муҳофаза этувчи органлар ходимларини қизиқтирувчи ҳужжатлар баён этилгани китоб қимматини оширади. Шу тўғрисида ушбу нашрнинг республикамизда инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилишдаги аҳамияти ҳамда ўрни беқиёсдир. Боз устига, ҳар бир мутахассис тўпламда келтирилган жами 24 та халқаро-ҳуқуқий ҳужжатни Ўзбекистон Республикаси миллий қонунчилиги билан таққослаш, қиёслаш имконига эга бўлди. Бу ҳолат ҳам ҳуқуқ-тартибот органлари ходимларининг ҳуқуқий билимлари ва савиясини оширишга салмоқли ҳисса кўшиши шубҳасиз.

XXI аср бошида давлатимиз ҳуқуқ-тартибот органлари олдида турган асосий мақсад ҳамда вазифалар кўламини, йўналишини инобатга олсак, тўпламнинг одил судловни амалга ошириш, инсонларнинг энг муҳим ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилишга оид ҳужжатлари катта аҳамият касб этади.

Ўзбекистон суд фаолиятини самарали ҳуқуқий тартибга солишда, судьяларнинг ҳуқуқий онги ва ҳуқуқий маданиятини юксалтиришда ушбу

тўпламнинг аҳамияти беназир. Чунки ушбу китобда асосан судлар учун ва суд жараёнига дахлдор ваколатли ходимлар учун муҳим ҳисобланган халқаро-ҳуқуқий ҳужжатлар жамланган. Бу меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар давлатимиз ҳаётида юз бераётган суд-ҳуқуқ ислохотларига оид миллий қонунчиликни такомиллаштириш ва улар савиясини халқаро-ҳуқуқий меъёрлар даражасига олиб чиқишда бевосита амалий аҳамият касб этади.

Тўпламнинг биринчи қисмида барча халқлар учун ижтимоий қадрият даражасида шаклланган Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг инсон ҳуқуқлари бўйича шартномалари ўз аксини топган бўлиб, улар нафақат суд жараёнини, балки барча фуқароларга тегишли бўлган асосий ҳуқуқ ва эркинликларни таъминлашнинг асоси бўлиб хизмат қилади.

Одил судловни амалга ошириш соҳасидаги инсон ҳуқуқларига оид халқаро шартномалар, деб номланган иккинчи қисмда ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари фаолиятини ҳуқуқий тартибга солиб, ҳуқуқбузарлик содир этган шахсларни қўлга олиш, улар билан муомалада бўлиш, уларни сақлаш фаолиятидаги муносабатларга оид стандарт-меъёрлар баён этилган.

Ҳуқуқ-тартибот органлари ходимлари ушбу тўпламда кўрсатилган халқаро ҳужжатларни мукамал билиши, ўз фаолияти давомида уларга оғишмай риоя қилиши ҳамда ундан дастуриламал сифатида фойдаланиши мақсадга мувофиқдир. Чунки тўпламда ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари ходимлари билиши лозим бўлган энг асосий ҳужжатлар мантиқий изчилликда жойлаштирилган.

Муаллифлар тўпламни оддий, раван тилда тайёрлаганларки, уни тушуниш осон ва фойдаланиш қулай. Масалан, судьялар фаолияти билан боғлиқ халқаро меъёрлар тушунарли

тилда ишлаб чиқилиб, қуйидаги олтита йўналишда баён этилган:

1. Суд органларининг мустақиллиги тамойили давлат томонидан кафолатланади ва мамлакат Конституциясида ёки қонунларида мустаҳкамлаб қўйилади.

2. Суд органлари ўзларига топширилган ишларни холис, далиллар асосида ва қонунга мувофиқ, бирор-бир чекловларсиз, кимнингдир томонидан билвосита ёхуд бевосита ёки қандайдир сабабларга кўра бўладиган таъсирдан, ундашдан, тазйиқдан, тажовуз ёки аралашувдан холи ҳал этадилар.

3. Суд органлари судловга оид барча масалаларга нисбатан ваколатларга эга бўладилар ва ўзларига топширилган иш қонунда белгиланган ваколатлари жумласига кириш-кирмаслигини ҳал этиш бўйича мутлақ ҳуқуққа эгалар.

4. Одил судлов жараёнига ноқонуний ёки санкциясиз аралашмаслик тамойил ва судлар томонидан чиқарилган суд қарорлари қайта кўриб чиқилмаслиги.

5. Белгиланган юридик таомиллар қўлланилаётган одатдаги судлар ёки

трибуналлардаги суд муҳокамасининг ҳар бир киши учун очиклиги тамойили. Одатдаги судлар ёки суд органларининг ўрнига фаолият кўрсатиши мақсадини кўзлаб лозим тарзда белгиланган юридик тамойилларни қўлламайдиган трибуналлар тузилмаслиги керак.

6. Суд муҳокамаси ўтказишнинг ва томонлар ҳуқуқларига риоя этишнинг адолатли бўлишини таъминлаш тамойили.

Юқорида кўрсатилган барча хусусият ва ўзига хос жиҳатлар мазкур тўпламнинг жиддий салмоғини, асосий илмий-амалий, маърифий-тарғиботчилик аҳамиятини кўрсатади.

Китоб илмий ходимларга, ҳуқуқшунос-педагогларга, ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари ходимларига, талаба-ёшларга, лицей ва коллеж ўқувчиларига ҳамда кенг китобхонлар оммасига фойдали қўлланма бўлишига шубҳа йўқ.

Ишонамизки, музкур тўплам мамлакатимиз олдида турган асосий мақсад ҳуқуқий-демократик давлат ва фуқаролик жамиятини барпо этишда, фойдали ўқув ва амалий қўлланма сифатида хизмат қилади.

*Хожимурод ОДИЛҚОРИЕВ,
ҳуқуқшунослик фанлари
доктори.*



Адам Ж.ЖЕКСОН

Бой бўлмоқнинг ўнта сир

*Ҳаётингизни ўзгартирадиган донишмандлик ва
бойлик ҳақида замонавий зарбулмасал*

Инсон заковати етган ва ишонган барча нарсага... эришиш мумкин.

Адам Ж.Жексон

КИРИШ

Кишига бойлик кела бошлаган заҳоти шунчалик шиддат билан ҳамда мўл-кўл бўлиб келадик, инсон узоқ йиллар давом этган қашшоқлик чоғларида унинг қайга яширинганлигидан ҳайратланишдан тўхтамайди.

Наполеон Хилл, “Ўйла ва бойи”.

Биз олтмиш беш ёшга етганимизда тўқсон фойиздан кўпимиз ё ҳеч вақога ярамайдиган ёхуд барбод бўлиб тутагандек кўринамиз. Саккиз фойиз эркаклар ва икки фойиз аёлларнигина молиявий жиҳатдан мустақил деб аташ мумкин бўлгани ҳолда фақат бир фойизгина аҳолини бой деса бўлади. Бунинг сабаби нимада? Уша бир фойиз кишиларга бошқалар билмайдиган яна қандай нарсалар маълум? Улар бошқалардан кўра ақллироқми? Маълумоти тузукроқми? Кўпроқ меҳнат қиладиларми? Ёки улар тақдирнинг эркатойлари бўлган оддий бахтиёр инсонларми?

Бу саволлар узоқ йиллардан бери менга тинчлик бермасди. Агар бойлик ҳамма интиладиган шундай бир ноёб нарса бўлса, нима учун унга эришиш юздан бир кишигагина насиб этади? Нима учун кишилар, гарчи ўз орзуларини амалга оширишга ожиз бўлсалар-да, бунинг учун шунчалик кўп куч ва ҳиссиётларини сарфлайдилар? Кунлардан бир кун мен ажойиб қарияни учратдим. У менга Ҳақиқий Бойликнинг барча сир-синоатини очиб берди. Унинг ўнта тамойилини қўллаган ҳар қандай инсон бойликкагина эмас, балки тўла мўл-кўлчиликка, фаровонликка эришади.

Ҳақиқий Бойлик — бу фақат сизнинг банкдаги ҳисобингиз миқдори ёки молу мулкингиз қимматигина эмас, бу ўз умрингизни тилаганингизга кечиришингизга етарли даражада маблағ билан таъминланганингиз демақдир. Биз барчамиз бой бўлиш учун етарли қувватга эга эканлигимизни англагандек бўлдим. Шарт-шароитларимизнинг қай даражадалиги — ёш ёки кексалигимиз, қора ёки оқ танли эканимиз, уйланган ёки сўққабошлигимизнинг бу ерда аҳамияти йўқ.

Ҳеч шубҳасиз, бор-йўғингиздан буткул айрилмоқ бахтсизлик эмас, балки тақдир инъоми эканлиги ҳақидаги гоёни қабул қилиш бағоят мушкулдир. Ушбу китобни ўқиб чиқинг. “Бой бўлмоқнинг ўнта сир”ни амалда қўллаб кўринг. Ана ўшанда ҳаётингиз сирли тарзда ўзгариб кетишига амин бўласиз.

Адам Жексоннинг тўрт китобидан бири бўлмиш мазкур асар сизнинг ҳаётингизни буткул ўзгартириб юбориши мумкин. Муаллифнинг қолган уч китоби — Бахт, Саломатлик ва Муҳаббатнинг ўнта сирга бағишланган китоблари ҳам ўқувчини бефарқ қолдирмайди.

Бизнинг ҳаётимизни ташқи муҳит бошқармайди, яъни у об-ҳаво ёки ҳукумат сиёсати бўлмасин, буни ўзимиз белгилаймиз! Айнан ўз ҳаётимизни бошқара бошлаган, унга нисбатан ўз масъулиятимизни қўлга олган чоғдагина бу умрни ўзгартириш ва ўз орзуларимизни амалга ошириш учун ўзимизда қувват сезамиз.

Кўпчилик зарбулмасал қаҳрамонлари, персонажлари каби бу китобда сиз учратган кишилар, гарчи уларнинг исм-шарифларини ўзгартирган бўлсам-да, ҳаётда мавжуд инсонлардир. Уларнинг бошидан кечирган воқеалар сизга ибрат бўлиши ва ўша қаҳрамонлар сингари ўз ҳаётингизда Ҳақиқий Бойликка эришиш учун сизда истак пайдо бўлишга кўмаклашувига жуда-жуда умид қилган бўлар эдим.

*Адам ЖЕКсон,
Хартфордшир, ноябр, 1995 йил.*

БОҒДАГИ САЙР

Февраль ойининг биринчи душанбаси куни эрталабки соат олтиларда, одатда, қандай совуқ ва зулмат ҳукмронлик қилса, йигит кўчага чиққанида уни худди шундай қоронғулик ва совуқ кутиб олган эди. Кўчадаги чироқлар ҳали ўчмаган, аммо улов ва машиналар оқими анча кўпайиб қолганди. Яқин-яқинларда йигитчани саккиздан эрта турғазиб бўлмасди, лекин сўнгги бир неча ойлар давомида уни доимий хавотир ҳисси чуллаган ва уйқусидан ҳаловат қочган эди.

У боғ томонга борувчи йўлдан илгарилаб борарди. Йигитча тонг саҳарда туриб тоза ҳаво олиш учун боғ бўйлаб юриш одатини отасидан ўрганганди. Отаси: “Боғ оралаб сайр қилаётганда қуёш чиқишини томоша қилсанг, илҳом пайдо бўлаётганини, янги фикрлар туғилаётганини ва сенга тинчлик бермаётган кўпгина муаммолар ечими келаётганини ўзинг ҳам сезмай қоласан,” — деб такрорлашни яхши кўрарди.

“Гуё буни сенга фаришталар пичирлаётгандек туюлади”, — дерди отаси. Лекин у сайр қила бошлаган икки ҳафта мобайнида ҳеч қандай фаришталар шивирлашини эшитмади, илҳоми ҳам келмади, янги фикрлар ҳам уйғонмади, муаммолар ечимини ҳам тополмади.

Катта, ҳашаматли иморатлар ёнидан ўтар экан, йигитча мана шундай ажойиб уйда яшашга имкон топиш даражасида бой бўлишнинг яхшилиқ томонларини кўз олдига келтириб, ўйлаб борарди. Шу каби ҳашаматли иморат сотиб ологанида қандай зўр иш бўларди-я! Йигит ўзини бир лаҳзагина ўша иморатларнинг бирида яшаётгандай ҳис қилиб кўрди. Йигит ўзининг ўша ёруғ ва кенг меҳмонхоналарда ҳордиқ чиқараётганини, бу уйларда қариндошлари ва дўстлари учун етарли миқдорда хоналар мавжудлиги боис, уларни таклиф этаётганини ёки илиқ қуёшли кунда гўзал боғ ичида ўтириб ором олаётганини аниқ тасаввур қилди.

Лекин боғ адоғидаги энг сўнгги иморат ёнидан ўтган заҳоти тасаввурдаги туши тугаб, йигитча яна ўнгида қайтди. Ўнгидаги ҳаёт эса шундайки, у ҳеч қачон наинки шундай данғиллама ҳовли-жойни, ҳатто кичикроқ айвончали коттежни ҳам сотиб олиш учун етарлича бадавлат бўлолмайди, лотореядан ютиб олиш бундан мустасно. Агар молиявий томон ҳақида гапирилса, ҳаёт доимо яшаш учун курашдан иборат бўлган, бўлмоқда ва бундан кейин ҳам шундай бўлади.

Боғ оралаб бораётган йигитча югуриш йўлакчаси томон ўтиб, қадамини тезлатди. У юриб борар экан, тақдирнинг ўзига кулиб боқмаётгани ҳақидаги фикрдан халос бўлолмади. Нима учун у бадавлат хонадонда туғилмади? Нима сабабдан бошқаларга ўзидан-ўзи келадиган омад унга ёр бўлмаяпти ва имкониятларини очмаяпти?

Лекин ҳақиқат шундан иборат эдики, йигитчанинг муаммолари кўпчилик инсонлар муаммоларидан ҳеч қандай фарқ қилмасди. Ҳар ойнинг охирида банкдаги ҳисобида қолган пули зудлик билан тўлаши лозим бўлган тўлов ҳисобларига зўр-базўр етарди. Ёлғиз Яраттанинг ўзига маълум қайсидир йўллар

билан учма-уч етказишга улгурарди. Иқтисодий танглик ҳукм сурган сўнги икки-уч ой мобайнида борган сари кўпроқ куч сарфлашга тўғри келди. Унга иш кунини узайгандек, маоши эса қисқаргандек туюлаверди ва орзу қилган ёқимли нарсаларни амалга ошириш у ёқда турсин, балки эртага нима бўлиши ҳақида ўйлаш ҳам қийин бўлиб қолди.

Қачонлардир у таниқли ёзувчи бўлишни, оиласини таъминлашни ва ўз хусусий уйига эга бўлишни орзу қиларди, лекин ҳозирги шароитда у ўз орзуларини қай тарзда амалга ошириши мукинлигини ҳатто тасаввур этишга ҳам қийналарди. Ҳатто у қалбининг туб-тубида, қачон бўлса-да, келажакда бу орзуларнинг амалга ошириши мумкинлигига ҳам ишона олмасди. У ўзини қўлга олиб, машғулотини ўзгартириш ва ўзига муносиброқ иш топиши керак эди. Лекин ҳар ойда зиммасида оғир юк бўлиб турган тўловлари туфайли бу жонига теккан ишини ташлашга юраги дов бермасди.

У бамисли тузоққа тушгандай эди, унинг тузоқдаги фаолиятига етарлича ҳақ тўланмаслик билангина чекланиб қолмасдан, шунингдек, бу унда ҳеч қандай қизиқиш ёки берилиб ишлашга иштиёқ уйғотмасди. Ишхонасидаги кўпгина ҳамкасблари ҳам унинг назарида бажараётган ишларига мутлақо қизиқмай, зерикаётгандай эди. Иш улар учун ҳам худди ўзида бўлгандай шунчаки ўлмай қолиш воситасидан иборат эди.

Йиллар ўтиб, йигит ўзининг ёшликдаги орзу ва умидларидан воз кечди. Энди унинг умиди баҳоликудрат янаш бўлиб қолди. У боғ оралаб борар экан, фаришталардан бири, — агар ўша фаришталар ҳақиқатда бор бўлса, — унинг тақдирини қачонлардир ўзгартиришга туртки бўладиган озгинагина иштиёқ уйғотувчи бирон-бир фикрни қулоғига шипшитишига умид боғлаб, илтижо қиларди.

Йигит ўз ўйлари гирдобига шу қалар чуқур чўмгандики, қуёш чарақлаб чиқиб, нурлари боғнинг шарқий томонидаги дарахлар устига тушганини кўрмас, боши узра қушларнинг сайрашларини эшитмас ва ёнида қандайдир одам кетиб бораётганини ҳам мутлақо сезмасди.

УЧРАШУВ

Бехос эшитилган овоз йигитнинг хаёлини бўлиб, чўчитиб юборди.

— Салом.

У ўгирилиб, ёнида кекса ёшдаги хитойни кўрди.

— Салом, — деди йигит унга тез қайрилиб қараб.

Хитой ўрта бўйдан пастроқ, боши йигитнинг елкасига зўрға етарди. Эғнида иссиққина қора спорт кийими.

— Сиз билан бирга юрсам, йўқ демайсизми? — сўради қария.

— Марҳамат. Агар мени қувиб ета олсангиз, — жавоб берди йигитча.

Қария жилмайди.

— Ҳаракат қиламан, — деди у қадамини тезлатар экан. — Сиз юрагида оғир бир дарди бор одамдек кўринаяпсиз.

— Мутлақо ундай эмас, — деди йигитча ҳамроҳига қарамай.

— Биласизми, — деб сўзида давом этди қария, — менинг мамлакатимда ҳар бир муаммо ўзи билан яхшилик келтириши, ҳар қандай омадсизлик орқасидан ўшандай миқдорда ва ҳатто ундан-да каттароқ омад келишпига ишонадилар.

— Ҳм? — дея овоз чиқарди йигит, ишонқирамай.

— Бу ҳамма нарсага тааллуқли... ҳатто пул муаммоларига ҳам, — деди қария.

Сўнги жумлани эшитиб, йигитча чуқур тин олди ва ҳамроҳи тамон ўгирилди.

— Пул муаммолари қандай омад келтириши мумкин? — деб сўради у.

— Пул муаммолари Асл Бойлик — сен ҳатто орзу қилолмайдиغان бойлик сари йўл очадилар, — жавоб берди қария.

— Аммо бунга қандай эришиш мумкин? — сўради йигит.

— Ахир жаҳондаги энг бой ва обрўли кишиларнинг кўпчилиги қачонлардир сариқ чақасиз ёки тўла банкрот бўлганларидан хабаринг йўқми?

— Йўқ, — деди йигит бошини чайқаб.

— Авраам Линкольн 35 ёшида банкрот деб эълон қилинганлигига қарамай,

тарихга Америка Қўшма Штатларининг энг бой ва энг обрўли одамларидан бири сифатида кирган. Мандино дайди ва пиёниста бўлган эса-да, барча даврларнинг энг машҳур ёзувчиларидан бири бўлишга эришди, Уолт Дисней эса ўз кино империясини яратишга муваффақ бўлишдан олдин бир неча бор тўла банкротликни бошидан кечирган эди.

Йигит жуда ҳайрон қолди. У доимо ҳаётда омадсиз ва сўнгги мағлубиятга учраган кишиларгина кассасида сариқ чақасиз қолади ва банкротликни бошидан кечиради, деб ўйларди.

— Наҳотки шундай бўлса? — сўради у. — Кассасида сариқ чақа қолмаган киши қандай қилиб фойда қилиши мумкин?

— Жуда оддий, — жилмайди қария. — Ўз ҳаётидан мамнун кишилар бойлик қилдирмайдилар. Ўз ҳаётини ўзгартиришни бошлаш учун рағбат... ёки мардлик зарур. Жуда кам сонли кишилар рағбатга эришадилар, лекин ўз ҳаётини ўзгартиришга *мажбурилик* туфайли киришган кишилар анча кўпроқ.

Биласанми, сен умидсизликка тушган чоғингдагина ўз-ўзингга саволлар бера бошлайсан ва бу саволлар мазмуни сенинг тақдирингни аниқлаб беради.

Йигитнинг юзига қизиллик югура бошлади, лекин авзоидан унинг ҳали ҳам ишонмаётгани кўриниб турарди.

— Айт-чи, — давом этди қария, — мен хаёлларингни қочириб юборишимдан олдин нима ҳақда ўйлаётган эдинг?

— Аниқ айтолмайман. Назаримда, нима учун баъзи нарсалар айнан менинг бошимдан кечаяпти, деган ташвишга чўмиб қолган эдим, шекилли.

— Хўш, сен бундай савол нимага олиб келиши мумкин деб ўйлайсан?

— Билмадим, — эътироф қилди йигитча.

— Ана шундай! — деди қария. — У “Билмайман”га олиб келади. Ёки янада ёмонроғи, нотўғри жавобларга йўллайди. Бу ерда “Нима учун?” деган савол доимо тайёр туради. Сенинг миянг унга берадиган ҳар қандай саволингга жавоб топиш билан банд; “Нима учун?” деган саволи ҳеч қандай умид туғдирмайди, унинг ечим ва истиқболи ҳам йўқ. “Мен нечук бу ҳолга тушдим?”, “Мен нега ғамга ботяпман?”, “Нима учун омадим келмаяпти?” — каби саволлар ҳеч қаёққа олиб бормайди. Буёқ кишилар бошқача саволлар берадилар. Улар: “Қандай?”, “Нима қилиб?”, “Ўз ҳаётимни қандай яхшилашим мумкин?” ёки ҳатто “Бой бўлиш учун нима қилишим керак?” дегандек яхшироқ савол берадилар.

— Билмадим, — деди йигит. — Мен саволларга эмас, жавобларга муҳтожман.

— Лекин агар сен тўғри жавоб топишни истасанг, — деди қария, — аввало тўғри савол беришинг лозим. Инжилда: “Сўранг ва сизга берадилар; изланг ва топасиз”, — дейилган.

— Бу ёқимли эшитилади, лекин ҳаёт унчалик оддий эмас.

— Сен қаердан биласан? Сен ҳеч бўлмаса, бирор марта ҳам уриниб кўрганмисан? — деб сўради қария. — Балки ҳаёт сен ўйлаганингдан кўра ҳам анчагина оддийроқдир.

— У менга унчалик оддий кўринган эмас, — деди йигитча. Нимагаки қўл урмайин, ҳеч қачон муваффақиятга эриша олмаганман. Ҳамма нарсани синаб кўрдим, лекин назаримда ҳеч нима тўғри келмагандай.

— Муаммоларни ечишинг асосий қоидасини унутма, — деди қария.

— У қандай қоида?

— Сенга барча имкониятларни қўлаб бўлгандек кўринса-да, аслида бу шундай эмаслигини унутма!

— Бу гап яхши-я, лекин яна нима қилишим мумкинлигини билолмайман, — жавоб берди йигит. — Мен ҳеч қачон бой бўлмаганман, ва очиги, бундан кейин ҳам бой бўлмасам керак. Балки менда бунинг учун зарур асос бўлмаса керак.

— Хўш, бунинг учун сенда бўлмаган яна қандай нарса керак экан? — сўради чол.

— Билмадим. Авваламбор, пул қилиш учун пул топиш зарур бўлса керак.

— Бундай ўйлашга сени нима мажбур этяпти? — Биласанми, Аристотель Онасис ўзининг фаолиятини 200 доллардан камроқ маблағ билан бошлаган. Ўшанда унда дорилфунун даражаси ҳам, бой қариндошлари ҳам бўлмаган,

шунга қарамасдан, у ёруғ оламда қачонлардир яшаган энг бой одамлардан бири бўлиб қолди.

Йигитча елкасини қисди.

— Балки унинг шунчаки омади келгандир, — деди у.

— Кўпчилик бой инсонлар энг кам миқдордаги сармоя билан ёки умуман пулсиз иш бошлаганлар. Анита Роддик автомобилларига пардоз беришни ўйлаб топиб, ўз пардоз компаниясини яратди. Билл Гэйт, дунёдаги энг бой кишилардан бири, ўз мулкани компьютер саноатига янгиликлар киритиш билан кўпайтирди. Энтони Роббинс, машҳур ёзувчи ва шахсий ривожланиш етакчиларидан бири, кунлардан бир кун ҳеч вақосиз қолди ва кичкинагина кулда яшади, шундай бўлса-да, у бир йил мобайнида ҳаётини шундай буриб юборишга муваффақ бўлдики, натижада миллионер бўлиб кетди ва сатҳи 10 000 квадрат фут майдонига эга, океанга қараган қаср сотиб олишга эришди. Уларнинг муваффақиятини сен ҳақиқатда омад самараси деб ўйлайсанми?

— Нима ҳам дердим, балки ҳар доим ҳам шундай бўлавермагандир, — жавоб берди йигит. — Лекин баъзан бахтли воқеалар ҳам бўлади-ку, тўғримами?

— Бойлик тўплай билган барча инсонларда битта муҳим жиҳатни, яъни шахсий масъулиятни топасан. Уларнинг барчаси ўз ҳаракатлари ва қарорлари учун жавобгарлик сезадилар. Улар ўз муаммолари учун иқтисодий ёки ҳукуматни, об-ҳаво ёки бахтсиз болаликни айбламайдилар. Бой инсонлар бахтли воқеалар ёки тасодий шароитларни кутиб ўтирмайдилар, буларни улар ўзлари яратадилар. Улар ўзларини оқлаш учун баҳона қидирмай, ечим топишга интиладилар. Улар муваффақиятга эришишни ўзларига бурч деб ҳисоблайдилар.

— Эҳтимол ҳақирсиз, — деди йигит. — Билганим шуки, мен ҳамisha молиявий танг аҳволни бошимдан кечирганман. Балки бу менинг тақдирим бўлса керак.

— Сен бу тақдирни ўзинг яратгансан, — деди чол. — Ўтмишда ҳеч қачон бой бўлмаганинг бундан кейин ҳам бойимайсан деган маънони билдирмайди. Ўз ҳаётингдан муҳим хулоса чиқаришинг, яъни сенинг келажагинг ўтмишинг каби бўлиши шарт эмаслигини англашинг керак. Агар сен доимий қилиб юрган ишингни бажарверсангина ўша авваллари эришганинга етаверсан.

Чол билан йигит қўл ёқасидан боғнинг шимолий томонига қараб юриб борардилар. Уларнинг ёнидан икки киши югуриб ўтиб кетди. Ҳаво совуқ эди, югурувчилар нафасидан иссиқ пар тараларди. Йигит чол айтган сўзларнинг маъини чақишга уринарди. Шубҳасиз, хитойлик қариянинг гапларида қандайдир маъно бор эди. Шундай эса-да, бу ҳали унинг учун етарли даражада ишонарли эмасди.

— Пул қилиш учун сенга пул бўлиши мутлақо шарт эмас, — тушунтирди чол. — Сенга бой қариндошлар ҳам, дорилфунун даражаси ҳам ёки бахтли тасодиф ҳам зарур эмас. Бойликка эришишинг учун нимаики керак бўлса, сенда уларнинг барчаси мавжуд.

— Бу шунчалик осон, деб ўйлайсизми, — сўради йигит.

— Албатта. Бунинг учун ҳеч қандай омад шарт эмас. Сен ҳам ўз тақдирингни яратиш учун ҳар қандай бошқа одам каби қувватга эгасан.

— Ахир сиз ҳар қандай киши бой бўлиши мумкин, деб ўйламайсиз-ку, — сўради йигит.

— Албатта, ўйлайман. Шунини билиб қўйгинки, бу дунёда кўпчилик инсонлар бойдирлар, улар ҳатто ўзлари бу ҳақда билмайдилар!

— Бу билан нима демоқчисиз? Ҳақиқий бойлик эгаси бўлган одамлар бу ҳақда билмасликлари мумкин эмас, — деди йигит.

— Шундай деб ўйлайсанми? — деди чол. — Улар ҳақиқатан ҳам билмайдилар. Сенинг ўзинг бунга ёрқин мисолсан. Сен ўз ҳисоб тўловларингни тўлашга қийналаётганинг учун камбағалман, деб ўйлайсанми?

— Ҳа, лекин сиз қандай қилиб?.. — гап бошлади йигит.

— Уйингда тоза водопровод суви доим бор — бу, бир неча юз йилликлар илгари жуда ноёб ҳодиса эди, ҳозир ҳам айрим жойларда камёб ҳодиса бўлиб қолмоқда. Сенинг ахборот олиш имконинг бор, ахборотнинг энг қимматли манбалари бўлмиш оммавий кутубхоналарга бора оласан, сени қизиқтирган

истаган масала бўйича маълумот топасан, ваҳоланки, кўпчилик одамлар бунга ҳозир ҳам эришолмайдилар. Сенинг қорнинг тўқ, устинг бут, бошинг узра томинг бор. Истаган одамнинг билан ҳатто дунёнинг нариги чеккасида бўлса ҳам боғланиш имконини берувчи телефонинг бор. Ҳар кун тўша-тўғри уйингта янгиликлар ва қўнғилочарликлар келтирувчи телевизоринг бор. Бундан эллик йил муқаддам ҳеч ким ҳатто номини эшитмаган озиқ маҳсулотларини сотиб олишинг мумкин.

Ўтган асрда инсонга маълум бўлмаган машиналар, поезд ва самолётлар — транспортнинг барча турлари сени ҳозир қуршаб турибди. Шу боис, кўриб турганингдек, инсониятнинг бутун тарихи давомида ер шарини эгаллаган миллионларча инсонлар билан таққослаганда ўша одамлар қачондир орзу этгандан ҳам кўра сен бадавлатроқ ва жуда бойсан.

— Пул — бу ҳали бойлик эмас, — давом этди чол, — пулнинг борлиги бойлик миқдорини ўлчаш учун ҳар доим ҳам хизмат қилмайди. Умуман айтганда, пул ҳеч қандай қимматни ташкил этмайди: аллақачон дунёдан ўгиб кетган инсонлар тасвири туширилган қоғозлар тўплами ёки тангалардан қандай фойда бор? Пулнинг ягона қадри шундаки, унга харид қилиш мумкин. Ҳалокатга учраган кемада ёки кимсасиз оролда қолган инсон учун миллион фунт стерлинг пулнинг охир-оқибатда қандай фойдаси бор? Ҳар ойлик маоши олти хонали сондан иборат бўлган, иши юришган, лекин ҳаддан зиёд юкламалар туфайли болалари билан мулоқотга вақт топишга имкон топмайдиган бизнесменнинг бойлигини қандай баҳолаш мумкин? Ва ким бойроқ — саратон хасталигидан ўлаётган миллионерми ёки банкда бир чақаси йўқ, аммо саломатлиги аъло бўлган кишимиз?

Ҳақиқий бойлик ҳажми тўғрисида сен кечираётган умр сифати билангина ҳукм чиқариш мумкин. Ўз шахсий умрини ўзи тилаганича яшашга қодир инсонгина ҳақиқатдан бойдир, — деди қария.

Иккала киши юриб кетаётган хиёбон уларни кичикроқ чакалакзорга олиб кирди. Дарахт шохларида куртаклар пайдо бўлган, уларнинг рангига қараб гуллаш даври яқинлашганини билиш қийин эмас эди. Қисқа сукутдан сўнг йиғитча сўз бошлади.

— Лекин пул ҳаётнинг сифатини яхшилаши мумкин-да, — деди у.

— Агар уни ақл билан ишлатилса, — тўғри, мумкин, — тасдиқлади чол. — Лекин кўпчилик пул барча муаммоларни ҳал этади, деб ўйлайди.

— Ҳа, мен ўз муаммоларимни ечгунимга қадар ҳали кўп сувлар оқиб ўтади, — жилмайди йиғит.

— Шундай деб ўйлашинг мумкин, лекин, сени ишонтириб айтаманки, бундай эмас, — жавоб берди қария маъноли боқиб.

Бу танбеҳ йиғитни сертаклантирди. Бу чол унинг муаммолари ҳақида нима биларди, ўзи? Лекин у бу фикрини баён этишга улгурмасидан чол давом этди:

— Сен миллион фунт ютиб олганингда нима қилар эдинг?

— Қарзларимни тўлардим.

— Кейин-чи?

— Айтиш қийин. Аввал ўз яқинларим ва дўстларимни таклиф қилиб, базми жамшид уюштирдим. Кейин чўмилиш ҳаваси ва теннис корти бор янги уй-жой, машина, янги телевизор, янги мебель сотиб олардим. Кейин яқин кишиларимни таътилга олиб борардим ва пулларимнинг бир қисмини муҳтож бўлган дўстларимга тарқатардим.

— Ҳўш, ундан кейин-чи? — такрор сўради чол.

— Билмадим, — тан олди йиғит. — Мен бу ҳақда аввал ўйламаган эдим.

— Сен ҳозир жуда кўпчилик — кунлардан бир кун бойиб кетишни орзу қилган одамлар айтадиган гапни айтдинг. Аммо сенинг жавобингда асл бойликка ҳеч қачон эриша олмайдиган сабаб яширинган.

— Нимани назарда тутмоқдасиз? — чолнинг гапини бўлди йиғит. — Шундай одамлар борки, лотореядан ютиб, бир кечада миллионер бўладилар.

— Дарҳақиқат, шундай, лекин уларнинг бойлиги кўпинча вақтинчалик бўлиб чиқади. Улардан кўплари ўз лоторея чипгасини сотиб олаётган кундаги каби чўнктагида сариқ чақасиз ҳолда умрларини яқунлайдилар!

Йиғит ишонқирамай бошини чайқади.

— Бу тўғри, — таъкидлади чол. — Биласанми, улар нима учун яна камбағаллашиб қоладилар? Чунки улар бойликни яратишни ҳам, уни бошқаришни ҳам ўрганолмадилар. Оқибатда уларга ниманидир тўплаш кам насиб этади, бойликларини қандай тасодифий равишда топган бўлсалар, шундай йўқотадилар ҳам. Улар ажойиб ўсимликка эга бўлган кишига ўхшайдилар: у эса ўсимлик парвариши ҳақида ҳеч қандай тасаввурга эга эмас — на унга зарур тупроқни, на иқлим шароитини, на сув миқдори ва ҳашаротлардан уни ҳимоя этиши лозим бўлган чоралардан беҳабардир. У қандайдир бир муддат давомида ўсимлик меваларидан фойдаланиши мумкин, аммо ўсимлик тез орада сўлий бошлайди ва қуриydi.

Лекин бу ўсимлик табиатини яхши ўрганган одам унга нима кераклигини биледи. У бундай ўсимликларни уруғидан ўстириб парваришлашни биледи. Бу ўсимликнинг қандай кўринишида бўлишидан хабардор, шу боис қанча керак бўлса, шунча миқдорда ўстира олади.

Бойлик ҳам ана шу ўсимликка ўхшаш ажойиб нарса. Ҳаммамиз уни етарли миқдорда яратиш қувватига эгамиз, аммо уни яратиш ва у билан муомала сирларини ўрганиб олишимиз даркор.

Ҳар қандай пул, агар у билан қандай муомала қилишни билмасак, ҳеч вақо бермайди. Сен шўх ўғил ҳақидаги воқеани эслайсанми?

Бу таниш воқеа йигитнинг қулоғига иссиқ кирса-да, унинг барча тафсилотларини хотирлай олмади.

— Бир бадавлат ер эгасининг икки ўғли бўлиб, кичигида отасининг ишини ўрганишга ҳеч қандай интилиш бўлмади. У саёҳат қилиш мақсадида отасидан ўзига тегишли меросни талаб қилди. Отаси ўғлининг бу қилигидан ранжиса-да, унинг мерос улушини ажратиб, кетишига рухсат берди. Ўғил пулига яхши нарсалар сотиб олди ва дўст-ёрлари ичида кайф-сафо қилиб, хурсандчиликда кунини ўтказди, кўп ўтмай пули тутади. Эғнида кийиб кетган кийимидан бошқа чўнтагида бир мириси қолмаган ҳолда, шумшайиб отасининг ёнига қайтиб келди.

Шўх ўғил ўз саёҳатини катта бойлик билан бошлаган бўлса-да, ундан қандай қилиб даромад олишни ўрганмагани сабабли, ҳаммасини тезда йўқотди.

Ҳамроҳлар боғнинг дарахтзор қисми поёнига етиб, баланд тепалик томон зинагача давом этган сўқмоқ йўлга қараб бурилдилар.

— Кўриб турганингдек, бойлик — бу инсон эғалик қилиши зарур бўлган шунчаки сармоя эмас, — деди қария. — Тез орада сармоянинг баракаси учиши мумкин. Бой бўлиш учун сен, аввало, ўзинг тилаганингча ҳаёт тарзини кечиришга етарли маблағга эга бўлишинг керак.

— Бунга қандай эришиш мумкин? — сўради йигит.

Қария жилмайди.

— Аввало сен бу олам ва ундаги барча нарсалар қонунларга бўйсинишини англаб олишинг керак, — деб тушунтира бошлади чол. — Кўплари яхши маълум бўлган табиат қонунларига. Масалан, физикадан ернинг тортиш кучи қонуни тўғрисида шуни биламизки, олмани иргитиб юборсак, у албатта ерга қайтиб тушади. Кислородсиз сайёрамизда ҳаёт бўлмаслигини ҳам биламиз. Лекин яна кўп қонунлар мавжудки, — улардан баъзилари Ҳақиқий Бойликка эришишга тааллуқли, — улар унчалик яхши маълум эмас ва кўпчилик одамлар учун сир бўлиб қолмоқда.

Улар тепаликка чиқаётди, ярим йўлга етаёзганларида йигит ҳансираб, нафаси тикилиб қолди, ёнма-ён кетаётган қария эса ҳеч қийналмай сўзида давом этиб борарди. Улар тепаликка етганларида йигит чолга ўтирилиб қаради.

— Хўш, — сўради у нафасини ростлаб олиб, — бу сир нимадан иборат экан?

— Ҳақиқий Бойлик сирлари, барча табиат қонунлари каби, ҳар бир инсон учун тааллуқлидир. Сен бажаришинг керак бўлган нарса — бу тегишли одамларга берилиши зарур бўлган муҳим саволларни беришнинг ўзгинасидир. Мана буни ол, сенга ёрдам беради, — дея чол йигитга букланган қоғоз варағини узатди.

Йигит шошганча уни очди-ю, лол қолди. Қоғозда ҳеч қандай сир, ҳеч қандай доно сўз ва афсун битилган ёзув йўқ эди. Бу шунчаки ўнга исм ва ўнга телефон рақами ёзилган рўйхат эди. У қоғоздан кўз узиб қараганида, чол унинг ёнидан ғойиб бўлганди.

Йигит чор атрофга қаради, итини сайрга олиб чиққан икки кишидан бўлак ҳеч кимни кўрмади.

— Кечирасиз, — деди йигит уларга яқинлашар экан. — Ҳозиргина ёнимда кетаётган чолни кўрмадингизми?

Ёши анчага бориб қолган эркак билан аёл жавоб беришдан аввал бири-бирига қараб олишди.

— Сизнинг ёнингизда биров борлигини мен кўрмадим, — деди эркак. — Сен-чи, Этель? — ҳамроҳига юзланиб мурожаат қилди у.

Ёнида кетаётган аёл бошини чайқади.

— Йўқ, — деди у.

— Лекин сиз уни — қора спорт кийимидаги кекса хитойлик кишини албатта кўрган бўлишингиз керак, — дея йигит яна таъкидлади.

— Кечирасиз, — такрорлади эркак. — Мен ёнингизда ҳеч кимни кўрмадим.

Йигит чол билан юрган йўлдан ортига аста қайта бошлади. Чол бир зумда қаёққа ғойиб бўлганини йигит англай олмасди. Ва нима учун итини сайрга олиб чиққан кишилар уни кўрмади экан? Балки бунинг ҳаммасини ўйлаб тошандир, балки боғни айланиб юрганида унга шунчалик кўрингандир? Лекин қўлини чўнтагига солиши билан бу хаёл эмаслигини, чол ҳақиқатан у билан бирга бўлганини тушунди. Ўнта исм ва ўнта телефон рақами ёзилган бир парча қоғоз бунинг исботию далили эди.

Биринчи сир

АНГЛАБ ЕТИЛМАГАН ЭЪТИҚОД КУЧИ

Йигит уйига келиб, чол ёзиб берган барча телефон рақамларига кўнғироқ қилиб чиқди. Биринчи кўнғироқ қилишдан аввал йигит бутунлай нотаниш кимсадан сирли кекса хитойлик берган бу рақам ва исм тўғрисида сўровга одамлар қандай муносабат билдирар эканлар, дея тайсаллаб турди. Лекин унинг хавотири ўринсиз бўлиб чиқди, чунки уларнинг ҳаммасига кекса хитойлик ва Ҳақиқий Бойликнинг сирлари ҳам маълум эди. Бунинг устига, унинг кўнғироғи ўша кишиларнинг ҳар бирида мислсиз қувонч уйғотгандай туюларди. У яқин ҳафталар ичида уларнинг ҳар бири билан навбатма-навбат учрашишга келишди.

Рўйхатда биринчи бўлиб Ричард Эплби исмли киши турарди. Иши ниҳоятда кўп ва вақти тифизлигига қарамасдан, жаноб Эплби эртаси куни соат 5 ларда унга вақт ажратишга мамнуният билан рози бўлди.

Жаноб Эплби шаҳарнинг энг яхши жойларидан бирида яшарди. Йигит меҳмонхонага кириши билан шаҳарнинг ботаётган кўш нурларидаги гўзал манзарасини кўриб, лол қолди. Хонанинг жануб томонидаги девори тўрт тавақали деразадан иборат бўлиб, ундан ғоят ажиб кўриниш очиларди. Уфқда ботаётган кўш қаҳрабо рангга кирган нурлари шаҳарнинг маъмурий бинолар чироқлари, кўча ёриткичлари ва машиналардан таралаётган шуъла билан уйғунлашиб, чор атрофни ёритиб турарди.

— Бемисл галати, гўзал кўриниш, — ҳайратини яширолмай деди йигит. — Мен шаҳарни шундай таъсирли тарзда ҳеч кўрмагандим.

— Шундайми? — жилмайди мистер Эплби. — Айни ана шу кўриниш туфайли мен бу уйни сотиб олганман. Куннинг истаган маҳалида шу ерда ўтириб, соатлаб шаҳарни томоша қилиш мумкин.

Йигит суҳбатдошига диққат билан нигоҳини қаратди. Унга эллик ёш бериш мумкин эди. Бу бўйи унча баланд бўлмаган паҳлавон сумбатли, сочлари сариқ ва тиниқ мовий кўзли киши эди. Унинг кийимлари асл бўлса-да пала-партишроқ кўринарди. Эгнида оч жигаранг пахталик шими ва ёқаси очиқ оқ кўйлак кийганди.

— Демак, сизни Ҳақиқий Бойлик сирлари қизиқтирадими? — деб гап бошлади у, йигит ўтирганидан сўнг.

— Сиз улар ҳақиқатда мавжуд деб ўйлайсизми? — сўради йигит.

— Албатта, — жавоб берди мистер Эплби.

— Хўш, бу сирлар нималардан иборат экан?

— Бу шунчаки эскирмайдиган ўнта тамойил, агар уларга риоя қилинса, ҳар қандай кишига оддий бойлик эмас, туганмас бойлик яратишга имкон беради.

— Ҳар қандай кишига? Сиз бунга аминмисиз? — қайта сўради йигит.

— Мутлақо аминман, — тасдиқлади жаноб Эшлби.

— Лекин агар ҳар бир киши бой бўлиш қобилиятига эга экан, нима учун шундай кўп кишилар яшаш учун доимий тарзда кураш олиб борадилар?

— Инсон шундай қобилиятга эга эканлиги унча муҳим эмас, — жавоб берди жаноб Эшлби. — Муҳими, инсон ўшандай қобилиятга эга эканлигига ишонишида. Ўртамиёна одам ақли ва гавдаси буюк ишларни бажаришга лаёқатли, асосий муаммо шундаки, биз лаёқатга ишонмаймиз.

Бундан кўп йиллар муқаддам мен бир томоша кўргандим, гипнозчи залдан одамларни танлаб, гипноз қиларди. У кишининг столга ётишини сўраб, уни гипноз ҳолатига киритарди ва унинг гавдаси қаттиқ ва пўлатдек букилмайдиган бўлиб қолганини уқтирарди. Шундан кейин иккита стул қўйиб, столда ётган кишининг бошини, иккинчисига оёғини қўярди-да столни суларди. Гипноз ҳолатига кирган киши қаттиқ ишонгани учун шундай ҳолатда ётаверар, гавдаси пўлатдек қаттиқ эди.

Кейин саҳнага бошқа кишилар чиқди, уларга столда ётган қаламни кўтара олмайдилар, деб уқтирди. Бу қалам, деди гипнозчи, икки тонналик юк машинасидан ҳам оғир. Уни жойидан қўзғатиш амри маҳол. “Қани, уриниб кўринг-чи, — таклиф қиларди у, — лекин бу қаламни олиш мумкин эмас”.

Одамлар бирин-сирин қаламни олмоққа уринарди. Айниқса, улардан бири — катта, алп қоматли паҳлавонга ўхшаш киши хотирамда қолган. У қаламни олмоқчи бўлганда юзлари буришиб, пешонаси тер босиб, билагидаги мушаклари қаттиқ тортишиб, ҳатто томирлари бўртса-да... қаламни жойидан қўзғата олмади! Қаламни ёш бола ҳам кўтариши мумкин бўлса-да, уни қўзғата олмаганига сабаб шуки, у ана шу қаламни кўтара олишга ишонмади. Гипнозчи уни шунга ишонтирган эди.

Кўриб турганингиздек, муҳими ҳаётда нимагадир етишга олишда эмас, балки шунга етишишга ишонишингиздир.

Бу Ҳақиқий Бойликнинг биринчи сирин... бизнинг англаб етилмаган эътиқодимиз кучидир.

— Англаб етилмаган эътиқод кучи? — такрорлади йигитча. — Биз ишонган нарсанинг турмушимиз яхшиланишига қандай таъсири бўлиши мумкинлигини тушунолмаяпман.

— Агар соелом, муганосиб гавдали одам ишончию ихлоси бўлмагани сабабли қаламни кўтаролмаган бўлса, сизнингча, бой бўлишни орзу қилган киши, гарчи бунинг амалий жиҳатдан иложи йўқлигига амин бўлса, қандай имкони қолади?

Ун беш йил бурун ишларим яхши борарди. Мен ўзимни тўла таъминланган ҳисоблардим, ишларимга тўғаноқ бўлувчи бирон-бир муаммо безовта қилмасди, лекин бир куни ҳеч кимга кераксиз бўлиб қолдим, барча даромадлардан, яшаш учун зарур барча маблағ турларидан айрилдим. Мен нима қилишни мутлақо тасаввур ҳам қилолмасдим, кечаси ухлаёлмай, дарё ёқасида сайр қилиш учун чиқдим. Ўша ерда бутун ҳаётимни ўзгартирган кишига дуч келдим... кекса хитойликни учратдим!

— Ҳўш, шундай қилиб, нима рўй берди? — бетоқатлик билан сўради йигит ўша қария ҳақида иложи борича кўпроқ билишга интилиб.

— У менга бир гап айтди, уни бир умрга эслаб қолдим. “Ҳар қандай омадсизлик ўзида шундай миқдорда ёки ҳатто ундан-да каттароқ омадни вужудга келтиради”.

— Менга ҳам худди шуни айтган эди, — тасдиқлади йигитча.

— Ўшанда мен бунини тушунмаган эдим, — тан олди жаноб Эшлби. Ишдан ва даромаднинг ягона манбаидан айрилиб, мени оғир шароитга солиб қўйган ҳолат охир-оқибатда қай тарзда менга қандайдир фойда келтириши мумкин? Лекин ортимга назар ташлаб, бошимдан кечирган воқеалар ичида бу энг яхшиси эканлигини кўриб турибман, чунки менинг ҳолатимдаги ноиложлик ўз ҳолатимни ўзгартиришга мажбур қилди, — усиз мен ҳеч қачон бунга журъат эта олмасдим.

Мен доимо ўз шахсий бизнесим бўлишини ва ўзимга ўзим хўжайинлик қилишни истардим ва кераксиз бўлиб қолганим ўз режаларимни амалга ошириш

учун менга имкон берди. Ҳақиқий Бойлик синоатларини ўрганиб, мен ўз уйимда менежмент бўйича маслаҳатлар бера бошладим ва биринчи йилнинг ўзидаёқ аввалги ишимда ишлаб топишим мумкин бўлган маблағдан икки баробар ортиқ даромадга эга бўлдим.

— Ҳазиллашяпсизми? — деди йигит. — Сизнинг муваффақиятга эришишингиз Ҳақиқий Бойлик сирларини билишда, деб уқтирмақчимсиз?

— Муллақо тўғри, — тасдиқлади жаноб Эшлби. — Ўтган асрнинг америкалик руҳшунос ва файласуфи Уильям Жеймс айтгандики, унинг авлоди кашф этган улуг кашфиёт шундан иборатки, одамзот ўз ақлининг ҳолатини ўзгартириб, ўз ҳаётини ўзгартиради. Бу чин ҳақиқат. Ўз ҳаётингизда нимани истасангиз — бу саломатлик ё бахт бўладими, муҳаббат ёки бойликми, — биринчи қиладиган ишингиз — бу ниманинг имконияти бор ва йўқлигига нисбатан ўз муносабатингиз ва ишончингизни диққат билан кўриб чиқишингиз керак.

Йигитча ён дафтарчаси ва ручкасини олди.

— Мен бир неча ёзувларни қайд этсам, қаршилик қилмайсизми? — сўради у.

— Албатта, қаршилигим йўқ. Бу яхши фикр, — жилмайди жаноб Эшлби. — Агар биргина касаллик билан оғриган юзларча кишиларга оддий қанддан иборат ҳақдори бериб, уларга шу дори хасталикни даволовчи ажойиб хусусиятга эгаллигини айтилса, қирқ фоиз беморлар фақат ўша ҳақдори уларни даволаши мумкинлигига ихлос қилгани сабабли шифо топишлари сизга маълумми? Шу тариқа тузалмайдиган хасталикка дучор бўлганлари тўғрисида хабар топган чоғида кўпчилик беморларнинг аҳволи тўсатдан ёмонлашади. Улар хасталиқдан тузалмаслигига шунчаки ишона бошлайдилар.

Айтинг-чи, қандай фикрдасиз, агар сиз муллақо жозибадор эмаслигингизга ишончингиз комил бўлса, севгилингизни ўзингизга маҳлиё эта оласизми? Одамлар орасида ва ҳар қандай даврада ўзингизни ноқулай сезасиз ва иложи борица ҳеч ким пайқамайдиган бўлишга ҳаракат қилиб, бирор-бир бурчакка беркиниб оласиз. Ҳатто биронта аёлга жозибали кўринсангиз-да, ўзингизни унга нисбатан етарлича номуносиб деб ҳисоблайсиз.

Кўриб турганингиздек, ҳаётнинг барча жабҳаларида гайриихтиёрий эътиқодимиз энг катта ўрин тутаяди. Ва улар бошқа ҳеч жойда пул ва бойлик билан боғлиқ масалалардаги каби муҳим аҳамиятга эга эмас.

Сиз ишлаб топаётган маблағ миқдори, сизнинг ишонч-эътиқодингизга тўша тўғри мувофиқ келади.

— Бир дақиқага тўхтанг, — деди йигит, — мен...

— Сиз ҳозир олаётган маошингиздан кўнглингиз тўқми? — сўради жаноб Эшлби.

— Тўғриси айтсам, йўқ, — жавоб берди йигит.

— Бўлмаса нима учун лавозимингизни баландлатишларини сўрамайсиз?

— Чунки уни олишга кўзим етмайди.

— У ҳолда, бу ҳақда сиз сўрамасангиз, каттароқ лавозим олишингиз маҳол-ку, — деди жилмайиб жаноб Эшлби.

— Бу тўғрику-я, — маъқуллади йигит. — Лекин улар маошимни оширишга нима сабадан рози бўлишлари мумкин.

— Агар сиз қимматлироқ ходим бўлсангиз, улар сизга тўлаётган маошдан кўра кўпроқ маош тўлайдилар. Лекин сиз ҳозирги маошингиздан кўра қимматлироқлигингизга ўзингиз ишонмаслигингиз аниқ. Ўтган ҳафтада мен ишга олмақчи бўлган бир одам билан суҳбатлашдим. Мен унга 40 минг фунт тўламоқчи эдим. У юксак даражага эга мутахассис бўлиб, унга таклиф этилган лавозим учун мос эди. Лекин мен ундан қанча маош олишни истаганини сўраганимда, у 20 минг фунт деди.

Йигит дафтарчасига нималарнидир ёзиб олди, жаноб Эшлби эса давом этарди:

— Сизнинг шароитингиз — ишонч-эътиқодингиз ойнаси. Агар сиз қачондир бой бўла олишингизга ишонмасангиз, демак шундай бўлиши аниғу равшан. Аслида бой ва камбағал кишилар орасидаги энг катта фарқ уларнинг банкдаги ҳисобларида қанча маблағ борлиги ёки улар мулкида эмас.

— Бўлмаса, нимада? — сўради йигит.

— Уларнинг эътиқодида! Ҳамма бойлар ўзлари ҳақида ва пуллари тўғрисида ўзига хос эътиқодга эгалар.

— Айтмоқчисизки, бойлар бойлик яратиш лаёқатлари борлигига қатъий ишонадиларми?

— Ҳа, — жавоб берди жаноб Эшлби. — Лекин уларнинг ишончлари анча чуқурроқ. Ҳозир сизга буни тушунтиришга уриниб кўраман. Сизнинг онгли ақлингиз бойлик йиғишга интилаётгани кўриниб турибди, йўқса, бу ерга келмасдингиз.

— Тўғри, — жилмайди йигитча.

— У ҳолда айтинг-чи, сиз нима учун бой бўлишни хоҳлайсиз? Сизнинг фикрингизча, Ҳақиқий Бойлик ҳаётингизга нима қўшади?

Йигит бир дақиқа ўйланиб қолди.

— Бойликнинг мавжудлиги эркинлик келтиради — хоҳлаган томонга бориш, истаган ишни бажариш, кўнглимдагини сотиб олиш эркинлигини. У менга куч, ишонч ва мустақиллик беради. Мен ўз шахсий бизнесимни бошлашим мумкин бўларди.

— Яхши, — деди жаноб Эшлби. — Демак, пул сизга кўпроқ эркинлик, куч, ишонч ва мустақиллик келтиришига онгингизда ишончингиз комил?

— Албатта, — жавоб берди йигитча. — Лекин, кўпчилик одамлар сизга худди шундай жавоб бериши мумкин эди. Пул ҳаётимизни ўзгартиришига барчамизнинг ишончимиз комил, — дея сўз қўшди у.

— Шонманг, биз ҳали машқимизни тугатмадик, — деди жаноб Эшлби. — Энди сиз ўсаётган чоёда пул ва бойлик тўғрисида нималар эшитганингиз ҳақида ўйлаб кўришингизни истардим.

— Нимани назарда тутаётганингизни англамаяпман, — деди йигит.

— Ота-онангиз пул ҳақида қандай тарзда гапиришар эди?

— Энди тушундим. Отам доим пул дарахтда ўсмайди, деганини хотирлайман.

— Яхши. Яна нима?

— Онам пул ҳамма нарсени ҳал қилмайди, у бахт келтирмайди, унга муҳаббатни сотиб олиб бўлмайди, дейишни ёқтирарди.

— Жуда яхши. Яна нима? Диннинг пулга муносабати ҳақида нима дея оласиз?

— Нимани назарда тутасиз? Пул — ҳар қандай зулмнинг илдизи эканиними? — сўради йигит.

— Ҳа, худди шуни доимо эшитишга тўғри келади, тўғриси, ўйлайманки, биз ҳали зулмнинг манбаи пул эмас, пулга ўчлик эканини билишга имконимиз бўлади.

Йигит лол қолди. У катта бўлаётганда пул ҳақида билган барча маълумотлари салбий экан. Пули борлик — бу ҳам етарли эмас, пул ҳаётда унчалик муҳим эмас ва унга муҳаббатни сотиб олиб бўлмаслигига ишонишга ўргатишган. Яна пул унинг эгасининг руҳи жаннатга тушишига ҳалақит берувчи зулм экан.

— Энди кўриб турибсизки, бу англаб етилмаган эътиқодингиз сизнинг онгли эътиқодингизга қанчалик қарама-қарши экан. Бир томондан сиз пул эркинлик, ўзига ишонч, куч ва мустақиллик келтиради, деб ҳисоблайсиз, иккинчи томондан — қалбингиз тубида сиз бойлик тўнлаб, бебахт, бемуҳаббат бўлишингиз ва гуноҳга ботиб, сизга жаннат йўллари беркилишига аминсиз. Демак, сизнинг англаб етилмаган эътиқодингиз бой бўлишингизга ҳалақит беради.

— Мен авваллари ҳеч қачон бу ҳақда ўйламаганман, — деди йигит.

— Лекин, шунингдек, бошқа эътиқодлар ҳам бор, — давом этди жаноб Эшлби. — Шундай кишилар борки, улар катта пул олишга лойиқликларига ишонмайдилар. Бошқалари бой бўлиш ёмон ёки ахлоқсизлик деб ҳисоблайдилар.

Агар бошқалар бундай бой бўлолмасалар, мен қандай қилиб бой бўлишим мумкин? Муаммо шундаки, агар бундай саволларга жавоб топиб беролмасангиз, уларга қарши туrolмайсиз. Сиз бошқаларга ибрат кўрсатиб, уларда яширин имкониятларини сафарбар этишлари учун илҳом уйғотиб ёрдамлашасиз.

— Бизнинг англаб етилмаган ишончу эътиқодимиз — қудратли куч, — таъкидлади жаноб Эшлби. — Улар ҳаётимиздаги барча нарсаларга таъсир кўрсатадилар. Энг машҳур, сийқаси чиққан фикрлардан бирини йигирманчи юз йилликнинг буюк талбиркорларидан бири бўлган Клемент Стоун биринчилардан бўлиб ифодалаган эди, — деди у ва йигитчага “Ақл етган ва

ўзи ишонадиган барча нарсага етишиш мумкин” деган ёзув битилган нишонни узатди.

— Нима демоқчи бўлганингизни англадим, — деди йигит. — Лекин назаримда, англаб етилмаган эътиқодларни ўзгартириш осон эмас.

Жаноб Эшлби жилмайди.

— Сизнинг сўзларингиз ўз-ўзидан сиздаги қувватни йўқотадиган эътиқодингизнинг салбийлигига ёрқин мисолдир. Ўз англаб етилмаган эътиқодларингизни ўзгартириш мушкуллигини аниқ биласизми?

— Ҳм... йўқ, лекин...

— Клемент Стоуннинг “Ақл етган ва ўзи ишонган барча нарсага етишиш мумкин” деган сўзларини бир умр ёдда тутинг. Сиз ўз эътиқодингизни танлаш қувватига эгасиз.

— Лекин қандай қилиб? — сўради йигит.

— Ўзига таъсир кўрсатиб, ихлос қилиш — ўз-ўзига такрор уқтиришга асосланган оддий техника.

— Ўзингизга уқтириш қандай қилиб сизнинг англаб етилмаган эътиқодингизга таъсир қилади? — яна савол берди йигит.

— Сиз тез-тез такрорлайдиган ҳар қандай тасдиқ ёки уқтириш охир-оқибатда сизнинг беихтиёр онгингизга киради, — тушунтирди жаноб Эшлби. — Ахир ўз эътиқодларингизнинг кўпини айнан ана шу тарзда ўзингизга олгансиз.

Нималардир ҳақида қайта-қайта гапирилаверса, охир-оқибатда, бу сизнинг онгингизга ўрнашиб, ўзингиз ҳам шунга ишонч ҳосил этишингизни эшитганмисиз?

Йигит ён дафтарчасига яна нималарнидир ёзиб олди.

Жаноб Эшлби давом этарди:

— Ўз-ўзига уқтириш кўмагида пул ва бойликка тегишли ижобий муносабат ёки эътиқодни яратишингиз керак. Биринчидан, эски акс таъсирли эътиқодларни тўла ўзгартириш. Пул — камёб нарса ва у сизда ҳеч қачон кўп миқдорда бўлмайди, деган маънони англашувчи “Пул дарахтда ўсмайди” деб таъкидлаш ўрнига: “Ҳа, пул дарахтда ўсмайди, у менинг аниқ, пухта режалаштирган ҳаракатларим натижасида ортиб боради” деган маъқулроқ. “Пул — бахт-саодат келтиролмайди” дейиш ўрнига: “Балки пул бахт-саодат келтира олмас, аммо унинг йўқлиги ундан-да ортиқроқ даражада бахт-саодатни келтирмайди!” деб айтиш. Ёки “Пул — зулм манбаи” сўзлари ўрнига “Пулга ўчлик зулм манбаи, лекин яхши кўлларда пул буюк яхшилиқ ва саховат манбаи” деб алмаштиринг.

Бунга “Бойлик куч, эркинлик ва ўзига ишонч келтиради” ёки “Мен битмас-туганмас бойлик яратишга қодирман” деган тарзда ўз ижобий таъкидларингизни кўпинг. Шу тариқа ўзингизга тааллуқли ҳамда пул ва бойликка тегишли англаб етилмаган эътиқодларингизни ўзгартира бошлайсиз.

Йигит ўз ён дафтарида нигоҳини узиб, суҳбатдошига қаради:

— Бу ўзига уқтиришни қанча такрорлаш зарур, деб ҳисоблайсиз? — сўради у.

— Имкон қадар тез-тез такрорлаган маъқул, — деди жаноб Эшлби. — Бир кунда кам деганда уч маҳал: биринчи бор эрта билан уйғонганингизда, яна бир бор кун давомида ва яна уйқу олдидан ҳам такрорлаш керак.

Йигитча ниманики эшитса, шуни ёдидан кўтарилмаслиги учун ҳафсала билан ўз ён дафтарчасига қайд этиб борарди.

— Сиз эътиқодингизга кўра қилишингиз мумкин бўлган иш, — давом этди жаноб Эшлби, — кўпинча айнан сиз бажаришингиз керак бўлган иш бўлиб чиқади. Кейин у ўз столида рамкага солиб қўйилган қуйидаги матнни кўрсатди:

Агар сизни уришларидан қўрқсангиз, ўзингизни калтакланган деб ҳисобланг. Агар сиз бунни қилишга ботинолмайман, деб ўйласангиз, сиз ҳеч қачон ботинолмайсиз.

Агар сизга ғалаба қилиш ёқса-да, енгиб ўтолмайман, деб ўйласангиз, ҳойнаҳой сиз енгиласиз.

Агар сиз ютқазаман, деб ҳисобласангиз, сиз ютқаздингиз.

Чунки бутун жаҳонда биз кўрамизки, муваффақият инсон иродасидан бошланади — ҳаммаси ақлнинг ҳолатига боғлиқ.

*Агар сизни орқада қолдириб кетишмаяпти, деб ҳисобласангиз,
билингки, бу худди шундай,
Сизнинг фикрларингиз сиз кўтарила олишингиз учун
баланд учиши зарур.
Кимки кучли ва кимки илдамроқ бўлса,
ҳаётини курашларда ҳар доим ҳам ғалаба қозонади.
Эртами кечми ғалабага эришади!*

— Бу сатрлар илҳомлантиради, — деди йигитча. — Уларни кўчириб олишимга рухсат берасизми?

— Бажонидил, — жилмайди жаноб Эшплби. — Ўйлайманки, Ральф Уолдо Эмерсоннинг бу сўзлари сизга ёқади, — дея у йигитга қоғозни узатди. — Бу менинг илк ўз-ўзимга уқтиришим ва нимага эришиш мумкинлигини менинг ёдимга солиб туриши учун уни доим ёнимда олиб юраман.

Қоғознинг орқа томонида шундай ёзув бор:

Кимки ғалабага ишонса, у ғалаба қозонади!

Кечкурун йигитча жаноб Эшплби билан учрашув чоғида қайд этган ёзувларини қайта ўқиб кўрди:

Ҳақиқий Бойликнинг биринчи сир— *англаб етилмаган эътиқодлар кучидир.*

Одамлар нимага қодир бўлсалар, шунга эришмайдилар. Улар ўзларининг фикрича, етишишлари мумкин бўлган нарсага эришадилар.

Бизнинг барча ҳаётини шароитларимиз — бизнинг англаб етилмаган эътиқодларимиз аксидир.

Одамлар, ўзларининг фикрича, қанча пул топишлари мумкин бўлса, одатда, шунча миқдордаги пулни топадилар.

Биз ўз англаб етилмаган эътиқодларимизни ўз-ўзига таъсир ўтказиш ёрдамида ўзгартира оламиз.

Ақлимиз етадиган ва ишончимиз комил бўлган ҳамма нарсага эришиш қудратига эгамиз!

Ўз ғалабасига ишонган кишигина ғалаба қозонади!

Иккинчи сир

ҲАММАДАН УСТУН КЕЛГАН ХОҲИШ КУЧИ

Эртасига йигит шаҳардан олтмиш чақиримча шимолда жойлашган чоғроқ қишлоққа рўйхатда келтирилган иккинчи одам, — Руперт Каммингс билан учрашиш учун жўнади. Бир соат йўл юргандан сўнг, у катта иморат дарвозаси олдида келди. Майда шағал сепилган хиёбон бўйлаб борар экан, йигитча боғни қуршаган ажойиботлардан завқланишдан ўзини тиёлмасди. Уй олдидаги 500 квадрат метрдан кам бўлмаган майдондаги ўт шундай ҳафсала билан текис қайчиланган эдики, у гольф ўйинига мосланган ўтлоқни эслатарди. Ўтлоқ ўртасида баланд кедр дарахти ўсган, унинг атрофида оч-сарик гуллар яшнаб турар, боғ эса кўм-кўк буталар билан ўралган эди.

Хиёбон йўлакчаси уч дельфин кўринишида фавворали, нилуфар гуллари яшнаган ҳовузнинг ёнидаги иморат томон олиб борарди. Бинонинг ўзи чирмовуқлар билан қопланиб, уларда илқ баҳорнинг биринчи чечаклари, пушгиранг гунчалар пайдо бўла бошлаганди. Йигитча хиёбон поёнига етаёзганда, уй томонга борадиган йўлакчада пахтали иш кийимидаги ва бошига катта соябонли шляпа кийган одам арава итариб келаётгани кўринди. Бу баланд бўйли, юзининг оч захил рангини кулранг кумушсимон пахмоқ соқоли тўсган эркак эди. Яқинроқ келиб, кўзойнагини ечгач, йигит унинг равшан мовий ранг кўзларини кўрди.

— Сизга қандай фойдам тегиши мумкин? — мурожаат этди у йигитга.

— Мен жаноб Каммингсни кўрмоқчийдим, — жавоб берди у. — У мени кутаётган бўлса керак.

— Бу мен. Аҳволларингиз қандай? — киши йигитга қўлини чўзди.

— Ээ... раҳмат...яхши, — дея дудуқланди йигитча жаноб Каммингснинг қўлини қиса туриб.

— Қандай ажойиб кун. Ташқарида ўтирсак бўладими? — сўради жаноб Каммингс.

— Албатта, — жавоб берди йигит.

Жаноб Каммингс йигитни уй орқасидаги боғ томон бошлади, улар боққа кирганларида, йигитнинг кўзларига шундай манзара ташландики, ҳайратдан ҳатто нафаси ичига тушиб кетди. Агар уй олдидаги ўтлоқ гўзалгина бўлса, унинг орқасидаги боғ гоёт ажойиб, ҳайратомуз манзарани кашф этар эди. Икки томонда ям-яшил ўтлар кўқарган, шағал сепилган йўлка ўтлоққа бориб туташарди. Ўтлоқнинг ўзи анвойи чечаклар яшнаган гулзор билан ўралганди.

Эркаклар боғ ичидаги айвончада жойлашган оқ эмал билан қолланган чўян стол атрофига жойлашдилар. Бир дақиқадан сўнг патнис кўтарган хизматчи яқинлашди.

— Чой ичасизми? — сўради жаноб Каммингс йигитдан.

— Майли, раҳмат, ёмон бўлмасди, — жавоб берди у.

Жаноб Каммингс чой қуяр экан, йигит хитойлик қария билан учрашуви тўғрисида қисқача қилиб сўзлаб берди.

— Ҳақиқий Бойлик сирларими? — деди жаноб Каммингс. — Ҳа, албатта, мен уларни биламан. Нимагаки эришган бўлсам, ана шу сирлар туфайли эришманман.

— Улардан қай бири туфайли? — сўради йигит.

— Уларнинг барчаси бирдек муҳим ва менинг шу даражага етишишимга ҳаммаси ёрдам берган, лекин ҳозир ортимга қараб кўрсам, фикримча, энг зарури — бу ҳаммадан устунроқ келган хоҳиш кучидир.

— Хоҳиш? — такрорлади йигит. — Лекин ахир ҳар бир киши бой бўлишни истамайдими?

— Сиз шундай деб ҳисоблайсиз, тўғрими? — жавоб берди жаноб Каммингс. — Аслида жуда кам одамда бой бўлиш истаги бор, ҳаммадан устунроқ хоҳиш тўғрисида айтмаса ҳам бўлади.

— Тушунмаяпман, — деди йигит. — Нима учун кимдир бой бўлишни истамаслиги мумкин?

— Келинг, бир бошдан бошлаймиз, — деди жаноб Каммингс.

— Инсон ҳаракатларини юзага келтиришга оғриқни сезиш ёки бирон нарсдан қаноат ҳосил қилиш хизмат қилади. Бизга ҳаловат бағишловчи нимадир ҳақида ўйлаганимизда биз унга эга бўлишни истаймиз, нимадир бизга оғриқ келтиради, деб ҳисоблаганимизда, биз ундан нарироқ бўлишга ҳаракат қиламиз. Фикримга кўңиласизми?

Йигит бош ирғади.

— Мен бунга тўла кўңиламан, — деди у. — Лекин бойликнинг мавжудлиги ҳузур бағишлайди, шундай эмасми?

— Ҳа, худди шундай. Ёки шундай бўлиши эҳтимол. Аммо кўп кишилар пул ва бойликнинг мавжудлиги оғриқ келтиради, деб ҳисоблайдилар. Сиз энди ғайририхтиёрий эътиқодлар кучи ҳақида хабардормисиз?

Йигит яна бош силкиди, лекин бу сафар ҳеч нима деб жавоб бермади.

— Демак, айрим одамлар пулнинг мавжудлиги ўзига хос оғриқ келтиради, деб ҳисоблашларидан бохабарсиз. Шундайлар борки, улар оқибатда дўстларининг муносабатлари ўзгаришидан чўчийдилар, бошқаларини бойлик билан бирга келувчи масъулият хавотирга солади. Баъзан одамларни солиқлар таҳликага қўяди ёки бошқалар уларга қандайдир талабларни қўя бошлайдилар, деб кўрқадилар.

Агар чуқурроқ қаралса, бундай кўрқувда яшовчи кишиларда бойликка, — ҳар қалай, Ҳақиқий Бойликка эга бўлиш истагининг ўзи йўқдир. Шу боис улар бойликка эга бўлмай, шундай яшайверадилар.

— Бунинг ҳаммаси шунга олиб келадими, — ўз тушунтиришларини давом этди жаноб Каммингс, — агар Ҳақиқий Бойликка эга бўлишни истасангиз, бойликсиз ҳаёт ҳақидаги ўйлардан кўра, сиз унга етишиш ва уни қўлга киритиш билан боғлиқ ёқимли хаёлларни кўпроқ кечиришингиз керак. Сиз уни исташингиз, истакдан ҳам кучлироқ — сизда уни қўлга киритиш учун ҳамма нарсдан устунроқ хоҳиш бўлиши зарур. Бу хоҳиш шу даражада кучли бўлиши даркорки, агар зарур бўлса, сиз унинг учун ҳар қандай нарсдан воз кечишингиз (албатта, ўз саломатлигингиз, ўзаро шахсий муносабатларингиз ва рост-

гўйлигингиз бундан мустасно), йўлингизда гов бўлган ҳар қандай тўсиқларни енгиб ўтишга тайёр бўлишингиз керак.

Шу сабабли чекишни ташлашга уринган бирон-бир кашанда, ичкиликдан воз кечмоқчи бўлган ароқхўр, озишни мақсад қилиб қўйган парҳез сақловчи то шу ниятини амалга оширишга кучли истак топмагунларича ва ўзгаришга тайёр бўлмагунларича ниятларига столмайдилар. Агар сиз ҳаётда нималаргадир эришмоқчи бўлсангиз, буни бажариш учун ҳаммадан устун келувчи кучли истакка эга бўлишингиз керак.

Ўн беш йил муқаддам, кекса хитойликни учратган чоғимда мен хонавайрон бўлишга яқин аҳволда эдим ва ҳамма нарсамдан айрилган эдим. Мен шаҳарнинг асосий шоҳкўчаларидан биридаги бензин қуйиш шоҳобчасининг эгаси эдим. Ишларим жойида эди. Шунчалик яхши эдики, ҳатто унинг ёнига ресторан қурдим. Ҳаммаси кўнгилдагидек эди, яхши ҳаёт тарзини кечирардим. Бироқ шарқий томондан уч қақирим нарида қуввати кучлироқ янги шоҳкўча қурилди. Бир кечадаёқ менинг шоҳобчам ёнидан ўтувчи уловлар сони кескин камайди. Даромад пасайиб кетди ва олти ой ўтгач, вазият ўнглаб бўлмас даражага етди. Қанчадир фойда келтириш у ёқда турсин, харажатларни тўлаш учун етарли миқдордаги пул топиш йўли ёруғ жаҳонда топилмади. Бу бизнестга бор-йўғимни киритган эдим, энди ёшим етмишга яқинлашганда бой одамдан қашшоққа айланиб қолдим.

Йигит ён дафтарчасидан кўзини узди.

— Сиз ёшингиз олтмишдан ошганида ҳаммасини бошидан бошлашга мажбур бўлдингизми? — сўради у ўз қулоқларига ишонмай.

— Ҳа, — тасдиқлади жаноб Каммингс.

— Лекин бу ёшда кўпчилик нафақага чиқади, — хитоб қилди йигит. — Охир-оқибатда сиз нима билан машғул бўлдингиз?

— Бошида ҳеч қандай гоя, фикрлар пайдо бўлмади. Ягона билганим — бу нимадир қилишим керак эди. Бир куни ресторанимда ўтирсам, у ерга унча баланд бўлмаган кекса хитойлик кирди. У қўшни столда менинг қаршимга ўтирди ва: “Ассалому алайкум” деди. У жуда дўстона кайфиятда эди ва биз тез тил топишдик. У менинг фирмамнинг таомини — менинг шахсий кашфиётим бўлган зираворлар солиб ёгда қовурилган картошкани буюрди ва бу унга жуда ёқишини айтди. Бу таом ресторанимга кимки кирса, уни татиб кўрган замон барчага ёқарди. Таомни еб бўлиб, чол нима учун одам камлигини сўради ва мен унга янги йўл ҳақида сўзлаб бердим.

У энди нима қилмоқчи бўлаётганимни сўрагани, билмаслигимни айтдим. Бу ёқилғи қуйиш шоҳобчаси ва ресторан қурилишига йигирма йиллик умримни бағишладим. Янги йўл тушунига қадар ишларим кўнгилдагидек эди, лекин ёнингдан транспорт ортиқ ўтмай қўйса, нима қила оласан?

Чол менга жуда жиддий қараб деди:

— Менинг мамлакатимда ҳар қандай омадсизлик ўз ортида худди шу миқдорда ёки ҳатто ундан-да кўпроқ омад келтиришига ишонадилар.

— Ҳазиллашаяписизми, — дедим мен. — Ахир менинг йигирма йиллик умримни банд этган барча нарсани йўқотишни омад деб ҳисоблаш мумкинми?

— Ҳа, сабаби — сизни ундан-да каттароқлари кутмоқда. Бир эшик ёшилган чоғида сиз бошқасини очишга мажбурсиз. Агар сизда кучли хоҳиш бўлса ва бунинг учун нимаики талаб этилмасин, бажаришга тайёр бўлсангиз, тилаган ҳамма нарсага эришишингиз мумкин...

Мен деразадан қараганча нима қилишим кераклиги ва вужудга келган вазиятдан қай тарзда яхшилик топишим мумкинлиги ҳақида ўйлардим. Мен кўп эмас, бир зумгагина орқамга ўтирилдим-у, кейин қўшни столга яна боқдим, қария жойида йўқ эди. Стол устида тановул этилган таом учун чек ва ўнта исм-фамилия ҳамда ўнта телефон рақамлари қайд этилган, шунингдек, “Тушлик учун раҳмат. Сизнинг ёгда қовурилган картошкангиз гоятда мазали!” дея остида қўшимча битилган қоғоз варағи ётарди.

Жаноб Каммингс чойдан бир хўплади ва гапида давом этди:

— Мен ўша заҳоти рўйхатда кўрсатилган кишиларга чол ҳақида шунчаки кўпроқ маълумот олиш мақсадида кўнғироқ қилиб чиқдим, лекин бунинг ўрнига Ҳақиқий Бойликнинг сирлари ҳақида билиб олдим. Боя айтганимдек,

жуда қийин вазиятга тушиб қолган эдим ва шу боис ҳамма нарсага тайёр эдим.

— Сизга сирларнинг ёрдами тегдими? — сўради йигит.

— Агрофингизга қаранг, — жилмайди жаноб Каммингс. — Ҳақиқий Бойлик сирларисиз мен очимдан ўлган бўлардим ёки давлат нафақасига кун кечириб юрардим.

— Жиддий гапираёпсизми? — сўради йигит.

— Албатта, — жавоб берди жаноб Каммингс.

— Бу бойликка етишишда ҳамма нарсдан устун турувчи кучли хоҳиш қай тарзда ёрдам берди? — сўради йигит.

— У мени муваффақиятни қўлга киритиш учун қатъиятли бўлишга ундади, — жавоб берди жаноб Каммингс. — Ўз ҳаётингизда ҳамма нарсдан устун турувчи кучли хоҳишингиз бўлмагунча арзигулик ҳеч бир нарсага эришолмайсиз, чунки мақсадга етишиш учун қаттиқ ҳаракат, қатъият ва ўз зиммасига олинган мажбуриятларга амал этишни талаб этади. Менда барча қулайликларга эга бўлиш истаги ҳар доим бўлган, лекин бизнесимни йўқотганимдан сўнг фақатгина бой бўлиш эмас, балки жуда бой бўлишдек ҳамма нарсдан устун кучли хоҳиш мени чулғаб олди. Чунки бунга эриша олишимни аввало ўзим ва бошқаларга исбот қилишим керак эди.

Менга одамлар ҳаммасини бошидан бошлаш учун анча кексайиб қолганим, бундай ишга уриниш тентаклик эканини ва қўлимдаги боримдан тузукроқ тарзда фойдаланишим зарурлигини айтдилар.

Мана, мен боримдан тузукроқ тарзда бойлик яратиш учун фойдаланишга қарор қилдим.

— Нимангиз бор эди ўзи? — сўради йигит.

— Картошкани ёққа солиб, зираворлар билан қовуришнинг усули бор эди! — деди жаноб Каммингс.

— Ҳазиллашяпсизми? — деди йигит. — Картошкани ёғда қовуриш усулидан нима олиш мумкин?

— У овқатланиш тармоқларига асқотиши мумкин деб ўйладим. Менинг картошканинг таърифи зўрлигини билардим, — ресторанимда овқатланган ҳаммага бу таом ёқарди, — шу боис ўз услубимни сотиш учун уриниб, мамлакат бўйлаб кеза бошладим. Мен ресторанларга ўз услубимни таклиф этиб, буниг учун фақат менинг услубим бўйича тайёрланган картошканинг кўпроқ сотилганидан тушган маблағдан кичикроқ фоиздан ўзга ҳеч қандай ҳақ талаб этмадим. Ресторан бошқарувчиларининг кўпчилиги юзимга қараб туриб устимдан қулардилар. “Сизнинг услубингизни бошимизга урамизми? — дерди улар. — Ўзимизники бор-ку”.

“Лекин менинг услубим ўзгача”, — дердим мен. Уларнинг кўпчилиги менинг услубимда тайёрланган картошкани хатто татиб кўришни ҳам исташмасди, лекин муваффақиятга эришиш учун ҳаммадан кучли хоҳишим бўлгани сабабли, қаттиқ туриб талаб қилардим. Мен мингдан ошиқ ресторанларни кезиб чиқдим, ахийри мен таклиф этган услубдаги таомни татиб кўришга кимлардир рози бўлди. Уч йилдан сўнг бешта битимим бор эди. Кейинги тўрт йил давомида ўз бизнесимга ҳўжайин бўлдим, натижада мультимиллионер бўлишга эришдим. Ёшим етмишга етса-да, мен шунга жон-дилдан киришиб ишладим. Кўриб турганингиздек, кечса хитойлик ҳақ экан — бензин қуйиш шохобчамни йўқотиш менинг ҳаётимда энг яхши ҳодиса экани маълум бўлди.

— Ҳа-я, худди шундай бўлибди-да! — деди киноя билан йигит.

— Сиз Чарльз Диккенснинг “Рождество ҳикоялари”ни ўқиганмисиз?

— Ҳа, — жавоб берди йигит.

— Скруж ўз йўлини ўзгартиришига уни нима мажбур қилди?

— Рождествонинг Мозий, Ҳозирги ва Келажак Шарпалари, — деб жавоб берди йигит.

— Тўғри, лекин буни қандай амалга оширдилар?

— Э-э... агар у ўзгармаса, келгусида қандай ҳолга тушагини кўрсатдилар.

— Тўғри. Рождествонинг Мозий Шарпаси унинг ўтмишда пасткаш ва хасис бўлган чоғида қандай қийноқларга гирифторм бўлганлигини кўрсатади, Рождествонинг Ҳозирги Шарпаси унинг бугунги кунда қандай қийноқларга сабр этаётганига диққатини қаратди, Рождествонинг Келажак Шарпалари эса,

агар у ўзгармаса, ўша қийноқлар уни келгусида ҳам кутаётганини очиб берди. Натижада Скруж уйғониб, ҳали тирик эканлигини билганида ўз ҳаёт тарзини ўзгартиришга қарор қилди.

Биз ҳам ўз ҳаётимизни, — хоҳ у молиявий аҳволимиз бўлсин, хоҳ у ишдаги даражамиз ёки ҳатто одамлар билан ўзаро муносабатларимизга тааллуқли бўлсин, — ўша уч Шарпа Скружга қўллаган тамойилларидан фойдаланишимиз мумкин. Биз ўзгаришларни хоҳлашимиз зарур. Агар ҳеч кимни ўзгартиролмасак, бизни қандай қийноқлар кутаётганимиз баробарида, агар ўзгаришларга қарор берсак, қандай роҳат-фароғат кутаётганини баҳолашимиз керак. Бу биз ўз ҳаётимизни ўзгартириш учун зарур ишларни бажаришда қатъий йўналиш олишининг ягона йўлидир.

Бундай истакни пайдо қилишнинг ягона йўли — бу Рождество Шарпаларининг Скруж учун қўллагани каби, худди шундай усулидан фойдаланишдир. Бу тўрт босқични ўз ичига олган оддий жараёндир. Биринчи босқич — сиз ўзгартирмоқчи бўлган шароитлар оқибатида ўтмишингизда қандай қийноқларни кечириб ўтганингизни хотирлашингиз. Шунингдек, агар бу ўзгаришлар замирида кўпроқ пул топиш истаги турган бўлса, сизга ғоят керакли нарсани сотиб олишга қурбингиз етмай, имкон тополмаган барча воқеаларни ёдга туширишингиз даркор.

Йигитнинг кўз ўнгида бирин-кетин воқеалар: болалигида энг сўнги русумда кийиниб ўзини кўз-кўз этаётган дўстлари унинг эски, анча уринган кийимлари туфайли қандай масҳара қилганлари; коллежда ўқиб юрган чоғида ёнида ортиқча пули бўлмаганидан ўртоқлари билан вақтичоғлик қилолмагани ва машинаси йўқлиги боис, ўзига ёққан сарғиш сочли қизни ҳеч қаерга таклиф этолмагани жонлана бошлади. Ҳаммадан ҳам онасига қиммат турадиган стоматологик ёрдам зарур бўлган ва уни тўлашга имкон тополмаган чоғда ҳеч қандай ёрдам беролмагани унга қаттиқ алам қиларди. Пулни йўқлиги ўтмишда кўп азиятлар чекишига сабаб бўлган.

Йигитнинг хаёлларини жаноб Каммингснинг овози бўлиб юборди, у сўзида давом этарди:

— Иккинчи қадам — сиз ўзгартирмоқчи бўлган шароитлар бугунги кунда қандай қийинчиликлар туғдираётганини кўриб чиқишдир. Менинг ўзим уларни етарли даражада бошимдан кечирдим — бутун умрим давомида ишлаб тошганимни йўқотдим.

Йигит ҳозирги кунда пулсизлиги уни қийноқларга солаётганини яхши биларди. Шу сабабли у анчагина уйқусиз тунларни ўтказди. Лекин оғриқ ва изтироб аҳволини яхшилашга ёрдам бериши мумкинлигини хаёлига ҳам келтирмаганди.

— Учинчи қадам, — деди жаноб Каммингс тушунтиришда давом этиб, — бу агар сиз ҳеч нимани ўзгартиролмасангиз, келажакда бошингиздан кечиришингиз мумкин бўлган қийинчиликларни кўз олдингизга келтириш. Фарзандингиз туғилган кунда у орзу қилган буюмни совға қилишга қурбингиз етмагани ёки унинг коллеж ё дорилфунунда ўқишига маблағ билан таъминлай олмаганингиз аламларини тасаввур этиш; ёхуд оилангиз ва дўстларингизни моддий жиҳатдан қўллаб-қувватлашга имкон тополмайдиган даражада қолишингиз ёки дўстларингизни меҳмонга чақиришингиз мумкин бўлган катта уйни ҳеч қачон сотиб ололмаглигингиз ҳақидаги ўйлар.

Йигит ўзини хотини ва фарзандлари бордай тасаввур қилиб кўрди. Уларни таъминлашга ожизлик шунчалик оғир кўриндики, бу ҳақда ҳатто ўйлашни ҳам истамади.

— Бундай ўйлар кишини тушкунликка солгандай туюлмаяптими? — сўради у. — Нима учун аламларингизни кўзгатувчи воқеаларга диққатни жамлаш зарур келди?

— Тўғри, булар салбий ҳиссиётларни кўзгатади, — унинг фикрини тасдиқлади жаноб Каммингс. — Лекин бунинг натижасида ўз ҳаётингизни ўзгартириш учун ҳамма нарсдан устун келувчи кучли истак пайдо бўлса, шунча жафоларни ёдлашга арзийди, тўғримами?

Йигит бош ирғади.

— Ҳа, лекин...

— Ўз ҳисоб тўловларимизни тўлаш учун бор кучимизни сарфлашга ҳаракат қилиб ёки қора кун учун четга олиб қўядиган ҳеч қандай маблағга имкон тополмай, ўзинг, оиланг ва дўстларинг учун энг зарур буюмлар сотиб олишга қурбинг етмаётганига ташвиш ва аламларни чекаётганимиз, буларнинг барчаси ўз ҳаётимизни ўзгартиришга тўртки бўлиши мумкин, — тушунтирди жаноб Каммингс. — Агар ҳаётингизни ўзгартиришни истасангиз, уни ўзгартириш учун кучли ва собит истак пайдо бўлиши зарурлигини унутманг.

Мен сўзлаб берган уч қалам, — бу “қамчи”, — сиз дучор бўлишни истамайдиган аламлар. Тўртинчи ва сўнгги қалам — бу “ширин қулча”. Бу сафар келажакда Ҳақиқий Бойлик сизга нималар келтириши мумкинлиги тўғрисида барча ёқимли ўйларни тасаввурингизда гавдалантиришингиз зарур. Сиз доимо орзу қилган нарсаларни — катта иморат, машина сотиб олаётгандаги роҳат ҳиссини, таътилда дам олиш учун саёҳат, ўзингиз суйган кишиларга ёрдам бериш имкониятидан қувонч ёки хайрия ишлари билан шуғулланишдан баҳра олиш каби ёқимли ўйларни суришингиз керак.

Мен “тасаввур этинг” деганимда сизнинг ички нигоҳингиз билан бу воқеалар қандай кечишини кўз олдингизга аниқ келтиришингиз, ҳаёлингизда уларни ҳис эта олишингизни назарда тутмоқдаман. Баъзи ишларни амалга оширишга имконингиз йўқлигини аниқ сезишингиз ва агар ўзингизнинг барча эҳтиёж ва истакларингизни қондириш учун етарли миқдорда маблағ тўплай олганингизда ўзингизни қандай ҳис этишингизни тасаввур эта олишингиз даркор.

— Шу тариқа, — давом этди жаноб Каммингс, — сиз Ҳақиқий Бойликка эга бўлиш учун ҳамма нарсадан устунроқ хоҳишни вужудга келтира оласиз. Бирор-бир нарсани қўлга киритиш учун ҳамма нарсадан устунроқ хоҳишнинг пайдо бўлиши билан, бу истагингизга етишиш йўлини тез орада Ҳаёт ўзи кўрсатади.

— Сиз чиндан ҳам бунга ишонасизми? — сўради йигит.

— Агар сиз ҳақиқатда ниманидир қаттиқ истасангиз, Ҳаёт сизга бунга эришиш йўлини кўрсатадими?

— Албатта, — жавоб берди жаноб Каммингс. — Биласизми, лотинчада “истак” сўзининг ўзаги нимадан келиб чиққан?

Йигит йўқ, дегандай бошини чайқади.

— “Desiro” — “яратувчи” маъносини билдиради. Сизнинг қалбингизга тилаганингизни танлаш ҳамда шу танлов билан биргаликда ўз хоҳишларингизни қондириш учун имконият ҳам берилади. Бошқача айтганда, сизда тилагингизни ўз ҳаётингизда рўёбга чиқариш қуввати бўлмаса, ўша истакнинг ҳам пайдо бўлиши мумкин эмас.

— Тушунаман, — деди йигит. — Нимагаки қаттиқ хоҳиш билан киришсангиз, унга етишишга қувватингиз етади, демоқчисиз-да.

— Муғлақ тўғри. Менинг умрим — бунинг исботидир. Ишонинг, агар ёши 60 дан ўтган мендек бир кимса бунга уддалаган экан, бу ҳар қандай кишининг ҳам қўлидан келади.

Бугун кечаси уйқута ётишдан олдин йигит ёзганларига хулоса чиқарди:

Ҳақиқий Бойликнинг иккинчи сир — хоҳиш қуввати.

Агар сиз ўз ҳаётингизда Ҳақиқий Бойликка етишмаган бўлсангиз, бу қоидага кўра, сизда ҳали ҳамма нарсадан улуғ ният уйғонмаганини билдиради.

Модомки, ҳаётингизда эришмоқчи бўлганингиз учун улуғ ниятингиз бўлмаса, бунга арзигулик ҳеч вақога етишолмайсиз.

Сиз бунинг учун барча зарур бўлганларни бажариш ва ҳар қандай қурбонларга (ўз қадр-қимматингиз, соғлигингиз ва ўзаро муносабатларингиз бундан мустасно) рози бўлишни истаганингиздагина сизда ҳаммадан кучли хоҳиш пайдо бўлади.

Сиз уч Рождество Шарпаси фойдаланган қуйидаги уч йўл ёрдамида ҳаммадан устун бўлган ниятни яратишингиз мумкин:

пулсизлик оқибатида келтирилган қийноқлар ҳақида хотиралар;

пулсизлик оқибатида ҳозир кечираётган барча қийноқлар ҳақидаги ўйлар;

агар бугунги молиявий аҳволингиз ўнганмаса, келгусида кечиришингиз мумкин бўлган қийноқлар ҳақидаги ўйлар;

агар сиз чексиз бойликка эга бўлган тақдирда келажак сизга ваъда қилган барча баҳра олишлар тўғрисида тасаввурлар!

Учинчи сир

НИЯТНИНГ АНИҚЛИГИ ҚУВВАТИ

Йигит келаси ҳафтада хитойлик берган рўйхатда келтирилган учинчи шахс — Майкл Чепмэн деган киши билан учрашмоқ учун шаҳар марказига йўл олди. Жаноб Чепмэн халқаро алоқа корпорацияси президенти эди. Бу одам баланд бўйли ва озгин, салобатли кўринишли, эгнига энг сўнги русумдаги майда йўлли тўқ кулранг костюм кийган, тоза пахта матосидан тикилган оқ кўйлагига оддийроқ бўйинбоғ таққан эди. У қирқлардан сағал ошган, жигарранг сочлари текис қиртишланган ва оҳудай йирик-йирик кўзлари туфайли анча ёш кўринарди.

Йигит жаноб Чепмэнга кекса хитойлик билан, шунингдек, ундан кейинги икки учрашув тўғрисида сўзлаб берганида, у бармоқларини бир-бирига кириштирганча чуқур ўйга чўмгандек ўтирган ўриндигига суянди.

— Ўзингиз ҳақингизда бироз сўзлаб берсангиз, — деди у йигитга қарата. — Ҳаётингизда нималарга эришмоқчисиз?

— Кечирасиз, жаноб? — жаноб Чепмэннинг тўғридан-тўғри саволидан бироз эсанкираганча йигит унга қайтадан савол назари билан қаради.

— Ҳаётдан нимани тилайсиз? — такрорлади у.

— Ээ... менинг истагим, бу... бахтли бўлиш, саломат... ва албатта, бой бўлиш, — жавоб берди йигит. — Ахир буни ҳар қандай инсон истайди-ку?

— Ҳа. Худди шу боис жуда камчилик одамлар бахтли, соғлом ва бойдирлар!

— Бу билан нима демоқчисиз?

— Агар сиз ўз ҳаётингизда нимани излаётганингизни билмасангиз, унда буни қандай топишингиз мумкин?

— Ҳозиргина айтдим-ку, соғлом, бахтли ва бой бўлишни истайман, — таъкидлади йигит.

— Лекин буларнинг барчаси жуда умумий, ҳавойи, ноаниқ гаплар. Буларнинг ортида нималарни назарда туғмоқдасиз?

— Кечирасиз, — деди йигит сўзини бўлиб-бўлиб, — лекин мен сизни унчалик англайолмаяпман.

— Яхши, унда “бой” тушунчасини кўриб чиқайлик, ахир айнан шунинг учун бу ерга келансиз-ку. Ўзингизни бой деб ҳисоблашингиз учун қанча маблағ топишингиз керак?

— Ҳа... тушунарли, — деди йигит ундан нима истаётганларига ниҳоят ақли етиб. — Ўзимни бой деб ҳисоблашим учун жиллақуриса ҳозиргидан икки баробар ортиқ пул топишни истар эдим.

— Яхши, шундан бошлаймиз. Яна нима?

— Мен ҳеч қандай қарз-ҳаволасиз шахсий уйим, машинам бўлишини истардим...

— Қандай уй ва қандай машина? — жаноб Чепмэн унинг сўзини бўлиб сўради.

— Билмадим, — жавоб берди йигит. — Бунинг аҳамияти йўқ.

— Ростданми, — қизиқди жаноб Чепмэн. — Шаҳар харобалари томондаги атиги бир хонали уй ҳам бўлаверадими?

— Йўғ-э, албатта йўқ, — деди йигит.

— Унда бу қандай уй бўлиши керак?

— Шаҳарнинг шимолий чеккасида беш хонали уйим бўлишини истардим.

— Мана, ниҳоят, нимагадир келиб тўхтадик, — деди жаноб Чепмэн.

— Сиз икки баробар кўп маош олсангиз, шундай уйни сотиб оламан, деб ўйлайсизми?

— Йўқ, — дея кулиб юборди йигит. — Бунинг учун ўн баробар кўп пул топишим зарур.

— Бўлмаса нима учун ҳозиргина икки баробар кўп пул топсам, ўзимни бой деб ҳисоблардим, дедингиз.

— Мен... мен бу ҳақда жиддийроқ ўйлаб кўрмаган эканман, — тан олди йигит.

— Сўздаги қарама-қаршиликни кўряписизми? — сўради жаноб Чепмэн.

— Кўпгина кишилар бой бўлиш истагини билдирадидлар, лекин уларнинг камчилиги ҳақиқатда нимани ва нима учун исташларини ўйлаб кўришга фурсат топмайдилар. Агар Ҳақиқий Бойлик яратишни бошлаш истагида бўлсангиз, бунинг ҳаммасини ўйлаб олишингиз даркор. Нимани исташингиз ва нима кераклигини энг майда-чуйдаларигача аниқ билиб олишингиз керак. Масалан, янги машина олишни истайман, дейишнинг ўзи етмайди. Сиз бу машинанинг русуми, кўриниши ва рангини аниқ билишингиз керак, фақат ўшандагина ақлингиз нимададир жамланиб бир фикрга келади. Шу билан бирга, аниқ мақсадингизга қўшимча сифатида нима учун шуни исташингиз ва бу мақсадга етишиш сизга қандай фойда келтириши сабабларини билишингиз керак.

— Мен ёш чоғимда, — давом этди жаноб Чепмэн, — мавжуд тизимни енга оламан, деб ўйлардим. Менга ҳеч қандай аттестатлар керак эмас эди, илм мени қизиқтирмасди. Вақтимни чоғ ўтказиш тўғрисидагина қайғурардим. Лекин кўп ўтмай, ҳеч қандай малакам бўлмагани учун тузукроқ иш тополмаслигимга ақлим етди. Ҳозир ўтмишга назар солганимда, буларнинг барчаси ниҳоятда куллиги туолади, лекин ўшанда мактабда ўқиган йилларимни айблардим. Менга доимо ўқиш ва мутахассисликни эгаллаш нақадар муҳимлигини айтишса-да, бу гапларга қулоқ солмасдим.

Ўз ҳаётимни қандай ташкил этишим зарурлигини билмас эдим. Мен гоят хафа, эзилган аҳволда, алам оғушида эдим. Бировларда янги машиналар, катта иморатлар бор, улар буюртма бериб кийим тиктирадидлар, жаннатдай жойларда ҳордиқ чиқарадидлар-у, мен эса нима учун бундай қилолмайман. Бошқалар шуларга эга бўлиш учун ўз вақти ва ҳаракатларини сарфладидлар ва шунга эришдидлар, мен эса ўз ёшлигимни беҳуда совуриб юбордим, деган хаёллар мени тарк этмасди. Бунинг учун ўз ота-онамни, ўқитувчиларни, ҳатто ҳукуматни ҳам айбдор ҳисоблардим, аммо ҳақиқатда айбдор фақат бир киши — менинг ўзим эдим.

Кунлардан бир кун кекса холамдан мерос олдим ва икки ҳафтада ҳаммасини совуриб, яхшилаб дам олиб келиш учун қандай жой танласам экан, дея саёҳатчилар бюросига бордим. У ердан саёҳатлар лойиҳаларини олиб, диққат билан ўрганиб чиқиш мақсадида боққа йўл олдим.

Ёнимда кимдир борлигини сезиб қолдим. Бу кекса хитойлик эди. У мендан қаерга саёҳат қилмоқчилигимни сўради, мен ҳозирча билмайман, деб айтдим. Фақат бир неча ҳафта саёҳат қилмоқчилигимни билишимни айтдим. Нима учун саёҳатга кетмоқчи бўлаётганимни сўраганида, менинг ҳеч қандай ишим ҳам, келажагим ҳам йўқлигини билдирдим. У қайрилиб, кўзларимга тикилиб қараб: “У ҳолда келажагингни ўзинг яратишинг керак”, — деди.

— Киши келажагини ўзи қандай яратиши мумкин, — унинг гапини бўлди йигит.

— Мен ҳам худди шуни сўрагандим, — деди жаноб Чепмэн, — чол: “Ҳақиқий Бойлик сирлари кўмагида” деб жавоб берди. Шундан сўнг унинг айтишича, менга тушунтириб бера оладиган кишилар рўйхатини берди.

— Йигит ўзича жилмайиб қўйди.

— Ўша кишилар ёрдамида, — давом этди жаноб Чепмэн, — менинг энг асосий муаммоларимдан бири — ҳеч қандай жиддий мақсадим, ниятимга эришиш учун аниқ хатти-ҳаракатим бўлмагани сабабли, ҳаётда ҳеч нарсага эришолмаётганимни билиб олдим. Мен нимаики истасам, ўшанга, ҳатто ундан-да ортигига эришишим мумкинлигини, лекин бунинг учун нима хоҳлашимни аниқ билишим зарурлигини англадим. Бу — ниятнинг аниқлиги қувватидир.

— Ниятнинг аниқлиги, — такрорлади йигит, ён дафтарчасига қайд қилар экан. — Бойлик яратиш учун олдимизга аниқ мақсад қўйишимиз керак, демоқчимсиз?

— Ҳа, энг аввало — мақсад, — таъкидлади жаноб Чепмэн. — Сизнинг аниқ мақсадингиз бўлиши керак. Шунчаки “мен бой бўлишни истардим” деб айтишнинг ўзи етмайди. Ўз келажагингизни қуришингиз учун нимага эга бўлиш ва айнан қачон шунга эга бўлишга диққатингизни жамлашингиз керак. Сизнинг танлаганингиз ҳар доим ана шу мақсадлар билан белгиланади. Агар, масалан,

ҳафта тугагунига қадар бирор-бир юмушни тугаллаш мақсадида бўлсангиз, сиз бўш вақтингизни телевизор кўриш ўрнига ана ўша юмушни бажаришга сарфлайсиз.

Энг юқори натижаларга эришиш учун эса мақсадларингиз шундай ифодаланган бўлиши керакки, улар сизнинг гайририхтиёрий мақсадларингиз билан уйғунлашсин, — қўшимча қилди жаноб Чепмэн.

— Аниқроғи? — сўради йигит.

— Мақсадлар, одатда, қандай ифодаланади. Масалан, кишилар янги йил ваъдаларини, одатда, қандай изҳор этадилар? Улар: “Умид қиламанки, ...”. “Ниятим шуки...”, “Уриниб кўраман...” дейдилар. Бундай сўз бирикмалари ишга яроқсиз, шу боис қўпчилик янги йил ваъдаларининг бажарилишини уддалолмайдилар, — тушунтирди жаноб Чепмэн.

— Хўш, бунинг нимаси тўғри келмайди? — сўради йигит.

— Масалан, кимдир чекишни ташлашга уриниб кўрмоқчи. У бунинг уддасидан чиқади, деб ўйлайсизми?

Йигит елка қисди.

— Гаров боғлашим мумкинки, у бунинг уддасидан чиқолмайди, — деди жаноб Чепмэн. — чунки бу зарарли одатдан кутулишга қатъий жазм этган ҳар қандай киши: “Мен чекмайман”, — дейди.

Кишига таъсир ўтказиб, ухлатиб қўя оладиган сеҳргар бир кишининг калласи ҳамда товонлари билан ўртасида ҳеч қандай суянчиғи бўлмаган иккита стулга ётқизгани ҳақида эшитганмисиз?

— Ҳа, эшитгандим, — жавоб берди йигит.

— Тасаввур этинг-а, башарти сеҳргар ўша кишига: “Сизнинг гавдангиз тахтадек тўғри бўлиши мумкин. Биз жисмингизни пўлатдек қаттиқ қилмоқчимиз”, — деса, ўша одам ухлатишга унамай, жойига бориб ўтирарди. Бунинг ўрнига сеҳргар: “Сизнинг гавдангиз тахтадек тўғри, пўлатдек қаттиқ”, — дейди. Ҳеч қандай “ҳаракат қиламан”, “умид қиламан”, “ниятдаман...” сўзлари йўқ. Сеҳргар ҳозирги замонда ифодаланган ижобий тасдиқлардан фойдаланади.

Мақсадларингизни ифодалаш йўриғи тўғрисида ҳам худди шундай дейиш мумкин. Шу йил 31 декабргача 100000 фунт ишлаб топишга “ҳаракат қиламан” ёки “истар эдим” ёки “умидим бор” дейиш ўрнига, “Бугундан эътиборан шу йилнинг 31 декабргача 100000 фунт ишлаб топаман” дейиш зарур. Ўз мақсадларингизни ёзиб борар экансиз, доимо эсда тутинг: уларни ҳозирги замонда ва бўладиган тасдиқ кўринишида шакллантиринг.

Агар сиз мақсадингизни ёзиб қўйсангиз, унга эришишнинг ярим йўлига етган бўласиз. Мақсадларингизни ҳозирги замонда ва бўлиши мумкин тарзда ёзиб боришнинг ўзига хос жодудек хусусияти бор — бу сизнинг ҳаётингизга уларни ҳақиқатан киритади. Уларнинг қоғоз varaғида ёзилгани ва кунда уч бора — эрталаб, тушда ва кечда қайталаб ўқилиши шуларга эришиш жараёнининг бошланишидир.

— Наҳотки шу рост бўлса? — сўради йигитча.

— Хўш, сизга маслаҳатим — синаб кўринг, нима бўлишини ўзингиз кўрасиз, — жавоб берди жаноб Чепмэн. — Мақсадларни ёзиш — ҳаётингизда нимага етишишингизни аниқловчи гоят кучли қувват. Уларни ёзиб қўйишингиз билан, сиз ўзингизни бу мақсадларга эришадгандек ҳис қиласиз.

— Ҳозирча бу билан нима демоқчи бўлаётганингизни унчалик англамаяпман.

— Бу жараён ижодий кўриниш деб номланади. Мақсадингиз қандай бўлишидан қатъи назар, ўзингизни унга эришадгандек тарзда тасаввур қилинг. Башарти, масалан, мақсадларингиздан бири — маълум бир уйда яшаш бўлса, ўзингизни ўша уйда яшадгандек кўришга ҳаракат қилинг. Ёки башарти мақсадингиз — бирон-бир ишни қўлга киритиш бўлса, ўзингизни ўша ишни бажарадгандек ҳолда кўришингиз зарур.

— Лекин ахир бу шунчаки истегимизни амалдагидек қабул қилиш бўлмайдами? — эътироз билдирди йигит.

— Биласизми, кекса донишманд киши бир куни менга: “Агар сен шуни хоҳласанг, бу энди орзу эмас”, деган эди. Сиз ўзингизни мақсадингизга етишадгандек тасаввур этсангиз, мақсад янада аниқлашуви, янада имкони бордай туюлади. Бундай услубият барча буюк спортчилар томонидан қўлланади, чунки

у, шубҳасиз, ўз олдингизга қўйган мақсадингизга етишга қодирлигингиз ва шунга эришиш зарурлигига ишонч ҳиссини сингдиради.

— Яхши, — деди йигитча. — Демак, биз ўз мақсадларимизни белгилаб олиб, уларни ёзиб қўйишимиз ва хаёлда уларга эришгандек тасаввур қилишимиз керак экан-да.

— Ҳа, лекин мақсадга эришиш жараёнини янада таъсирчан қиладиган яна бир нарса борки, бу — қўйилган мақсадга эришишингизни хоҳлайдиган ёки зарур бўлган сабабларни белгилашдир.

— Нима учун? — сўради йигитча.

— Чунки сабаб мақсадга ниятни қўшади. Масалан, маълум бир миқдордаги маблағни ишлаб топиш мақсади сизнинг аниқ уй сотиб олиш ёки маълум бир ерда дам олиш учун кетиш ва фарзандингизни коллежга ўқиш учун юборишга имкон топиш кабиларга маълум бир миқдорда пул топишдек ҳаракатларингиз кучли сабаб бўла олмайди. Нима бўлишидан қатъи назар, ният бўлиши зарур. Сизга нима кўпроқ зарурий сабаб бўлади — 100000 фунтни шунчаки ишлаб топишни ёки шунча миқдордаги пулни шахсий уй сотиб олиш учун йиғиш мақсадими? Эсингизда бўлсин, бойлик — шунчаки пул йиғиш ёки маблағга эга бўлишнинг ўзигина эмас, бу ўз ниятларингизни рўёбга ошириш учун мана шу пуллар берувчи қувватдир. *Сабабларни белгилаш* ниятларингизнинг равшанлик қувватини беради.

Кечқурун йигитча ёзганларини қайта ўқиб кўрди: *Ҳақиқий Бойликнинг учинчи сир* — *ниятлар равшанлиги қуввати*.

Сиз нимани исташингизни ва нима учун шуни хоҳлашингизни аниқ билсангизгина бу ҳаётда барча ниятларингизга етасиз.

Сиз ўз мақсадларингиз сабабларини, бу мақсадларга эришиш нима учун зарурлигини ва буни қачон бажаришингиз даркорлигини аниқ белгилашингиз керак. (Масалан, сиз бой бўлишни истайман, дейишингизнинг ўзи кифоя этмайди. Сиз қанча миқдордаги маблағга эга бўлиш ва нима қилмоқчилигингизни аниқ белгилаб олишингиз зарур.)

Ўз мақсадларингизни доимо ҳозирги замонда ва бўлаётгандек тарзда ифодаланг. (Масалан, “Бугундан эътиборан ва шунгача (бу маблағга қачон эга бўлишга қарор қилган санани кўрсатинг) мен X 000 фунт пул ишлаб топаман.

Мақсадларингизни ёзиб қўйинг ва уларни бир кунда уч бора — эрталаб, кундузи, кечқурун қайта-қайталаб ўқинг.

Хаёлингизда ўзингизни бу мақсадларга эришгандек тасаввур этинг.

Бу мақсадларга эришиш учун сабабларни белгиланг. Бойлик — шунчаки пул йиғиш ёки маблағга эга бўлишнинг ўзигина эмас, бу ўз ниятларингизни рўёбга чиқариш учун мана шу пуллар берувчи қувват эканини ёдда тутинг.

Тўртинчи сир

ҲАРАКАТЛАРНИНГ ПУХТА ЎЙЛАНГАН РЕЖАСИ ҚУВВАТИ

— Демак, сиз мақсадларингизни ёзиб қўйиб, уларни ҳозирги замонда ва бўладиган тарзда ифодаладингиз; ушбу мақсадларга эришиш учун истаган муддатингизни белгиладингиз ва уларга етишишга муҳим бўлган сабабларни аниқладингиз. Энди ниятингиз равшан — сиз нимани хоҳлашингиз, нима учун хоҳлашингиз ва қайси муддатгача уни хоҳлашингизни биласиз — ҳўш, энди у ёғига нима қиласиз?

Йигитча ўз рўйхатидаги тўртинчи одам, катта халқаро нашриёт компаниясининг бош муҳаррири Эрика Хилл рўпарасида ўтирар эди. Йигитча миссис Хиллни кўрганда унинг ниҳоятда ёшлигидан ҳайратга тушди. Бундай лавозимда ёши улўфроқ кимсани учратишни кўгарди, лекин Хилл хоним 39 ёшда бўлишига қарамасдан, у ёшига нисбатан ўн ёшга ёшроқ кўринарди. Бу сариқ сочлари узун ва кулранг кўзлари чақноқ мафтункор аёл уч фарзандли эса-да, ўзининг сарв қоматини сақлаб қолган эди.

— Ростини айтсам, — жавоб берди йигитча, — билмайман. Ўйлайманки,

сиз ҳақсиз. Мен ўз мақсадларимни биламан, лекин қачон бўлмасин, уларга қандай эриша олишимни билмайман.

— Ҳа, худди шундай, — деди Хилл хоним. — Ўн икки йил муқаддам мен худди шундай вазиятда эдим. Мен ўз хизмат соҳамни эркин журналист сифатида бошлаганман, ҳатто ҳомиладорлик чоғимда ҳам, шунингдек, фарзандлар тарбияси билан шуғулланиш вақтида ҳам фаолиятимни давом эттирганман. Ўша кезлари мени қизиқтирган мавзу — ёш оналар ва оилалар ҳақида ёзардим. Бу дегани, оиламизда қандай воқеа содир бўлмасин, одатда, мақолаларимга материал топа олардим. Улардан кўпчилигини мен газета ва журналларга сотардим, агар уч боламнинг тарбияси билан ҳам бандлигимни ҳисобга олганда, умуман, ҳаётим ёмон эмасди. Лекин бошқа орзуларим бор эди. Истагим — шахсий журнал нашр этиш эди. Бунинг учун жуда катта маблағ зарурлиги боис, бу орзуим ҳеч амалга ошмасдек туюларди.

Кунлардан бирида мен интервью олиш учун шимолга йўл олдим ва ногоҳ ўша шаҳарга кетаётган кекса хитойликни кўриб қолдим. У бағоят дўстона кайфиятда эди ва биз йўл бўйи гурунглашиб кетдик. Қайсидир сонияда унга журналистлигимни ва ўз шахсий журналимни яратишни орзу қилишимни, аммо бунинг учун каттагина маблағ талаб этилиши боис орзуим қачон бўлмасин, амалга ошиши гумонлигини айтдим.

У мен томонга хиёл энгашиб, қўлимдан тутди ва: “Башарти сиз буни астойдил истасангиз, бу орзу эмас” деди.

— Бу нима дегани? — сўради йигитча.

— Мен унга худди шу саволни бердим, — жавоб берди Хилл хоним, — кекса: “Сизнинг ақлингиз етган ва ишона олган барча нарсага етишиш мумкин” деди.

Йигитча кекса хитойлик унга худди шундай деганини хотирлади ва ён дафтарчасига ёза бошлади.

— Шундан сўнг чол Ҳақиқий Бойлик сирлари ҳақида тўхталди, — давом этди Хилл хоним. — У менга ўн кишининг исм-фамилияси ва телефон рақамларини берди ва бу сирлар нималигини ўша кишилар англатиши мумкинлигини айтди. Мен уларнинг ҳаммаси билан кўришмоқчи бўлдим, чунки бундан шунчаки яхши бир ҳикоя чиқиши мумкин эди, лекин тез орада чол ваъда қилганини улар бажараётганига амин бўлдим. Бутун ҳаётимга улкан таъсир этган сирлардан бири ҳаракатларнинг пухта ўйланган режаси қуввати эди.

— Бунинг замирида айнан нимани назарда туяпсиз? — сўради йигитча.

— Сиз нимани исташингиз ва нима учун исташингизни билишингиз жуда муҳим ва баъзан ҳаётингизга мақсадларингизни киритиш учун шунинг ўзиёқ кифоя этади. Башарти кўзлаган мақсадингизга эришиш йўлида бирор-бир ҳаракатни қўлламоқчи бўлсангиз, сизни бу мақсадларга яқинлаштирувчи хатти-ҳаракатлар йўриқларини ишлаб чиқишингиз керак. Ҳамма илғор спортчилар ўз келажагини режалаштирадilar. Улар мусобақалар вақтида яхши формада бўлишга ҳаракат қилиши ва шу ҳолатни ўзларига таъминлаш учун машқ қилиш жадвалини тузадилар. Мусобақадан аввал ва кейин икки ҳафта — уларга тўғри келмайди. Агар улар энг яхши натижаларга эришмоқчи бўлсалар, ўша воқеанинг айнан ўша даврида уларнинг энг яхши ҳолати зарур. Худди шунинг каби ҳаётда ҳам: ўз мулкни яратишда аввал ҳаракатлар режасини ўйлаб олиб, шу асосда амал қилмаган бирон-бир миллионер йўқ. Бундан бир неча йиллар муқаддам жуда бадавлат ва тadbиркор бизнесмендан унинг муваффақиятларининг сирини нимадалигини сўраганимда, у менга уч нарсага: тартибли бўлиш, тартибли бўлиш, тартибли бўлиш!.. қoйдасига амал қилгани туфайли ҳамма тилакларига етганини айтиб берди. Бу жавобда чуқур маъно бор. Сиз архитектор режасисиз иморат қуришни тасаввур эта оласизми? Бунинг учун қандай ашё ва ускуналар талаб этилади? Пойдевор қaерга қўйилади? Бино қандай шаклда бўлади ва неча қаватли қурилади? Агар режангиз бўлмаса, ҳатто ишни нимадан бошлашни ҳам билмайсиз.

Йигитча рози бўлгандай бош ирғади.

— Нима қуриш ниятида бўлсангиз ҳам, бу уй, кема, автомобиль... ёки давлат бўлсин, ўша тамойиллар ҳамма нарсаларга қўлланади. Барчаси учун ҳаракатларнинг ўйланган режаси зарур.

Ҳаракатларнинг ўйланган режасини тузиб, ҳаётимизни шунчаки қуришга киришиш ўрнига ўзимиз истаганимизча умр кечирмоқ учун ҳаётимизни режалаштира оламиз. Бу ҳатто майда масалаларда ҳам асосий ўриндир: фараз қилайлик, телевизорингиз ишдан чиқди ва сизга янғиси керак. Сиз сотиб олмақчи бўлган телевизор русуми ва сотувчи ҳам маълум. Кейинги савол: уни олиш учун нима қилиш керак?

— Сиз ўша дўконни топишингиз, у ерга бориб, зарур молни харид қилишингиз керак, — деди йигитча.

— Яхши, бундай телевизорлар сотиладиган дўконни топдингиз. Лекин улар жуда қиммат бўлса-чи?

— У ҳолда уни харид қилолмайсиз. Бу жуда оддий ҳол, — жавоб берди йигит.

— Кекса хитойлик билан суҳбатлашганингизда у муаммоларни ечишнинг олтин қоидасини айтганмиди? — сўради Хилл хоним.

— Ён дафтарчасини варақлаб, йигитча керакли бетни топди. “*Сен барча имкониятларни синаб кўргандек туюлган тақдирда, — ўқиди у, — бундай эмаслигини ёдингда тут*”.

— Тўғри! — хитоб қилди Хилл хоним. — Доимо бошқа бир йўл бор. Шунчаки уни топишингиз керак. Демак, фараз қилайлик, телевизор икки юз фунт туради, сизда эса фақат юз фунт бор. Уша телевизорни сотиб олиш учун нима қиласиз?

— Кутишингиз мумкин. Юз фунтини тўлаб, қолганини йиғишингиз мумкин. Ойига ўн фунтдан йиғилса, ўн ой ичида телевизор сизники.

— Ҳа, шундай имконият ҳам бор. Лекин унда ўн ой давомида умрингизни телевизорсиз ўтказишингизга тўғри келади. Яна нима қилишингиз мумкин?

— Менимча, қарз кўтаришим ёки уни кредитга олишим мумкин.

— Бу яна бир имконият, лекин башарти тез муддатда қарздан қутулолмасангиз, катта миқдорда фоиз тўлашингизга тўғри келади.

— Ўйлаб топишим мумкин бўлганининг ҳаммаси шу, — деди йигитча.

— Яхши. Бироқ, улар нархини туширишга кўнмасмиканлар? Кўпчилик дўконлар молларига юқори баҳоларни қўядилар, лекин улар сағал арзонроқ баҳода ҳам сотишга тайёр эканини ҳатто тасаввур ҳам қилолмайсиз. Ёки сиз улардан фоизсиз кредит бериши мумкинлиги тўғрисида сўрашингиз ҳам мумкин. Улар ҳатто сизнинг эски телевизорингизни тўлов қисми сифатида қабул этишлари ҳам мумкин. Кўриб турганингиздек, доимо бир қанча вариантлар мавжуд. Биринчи қарашда ҳеч қандай имконсиз туюлган нарса, башарти ўтириб, ҳаракатларнинг ўйланган режасини тузиб олсангиз, аслида жуда кўп имкониятлар мавжудлигини кўрасиз.

Талаб этилажак нарса, — бу бор-йўғи ўнта банддан иборат амал этиш режасини тузмоқ, — имкони мавжуд бўлган ўнта ечимни ёзишдир.

— Сиз бирон-бир мисол келтира оласизми? — сўради йигитча.

— Албатта. Масалан, менга тааллуқли масала юзасидан, шахсий журнал чиқаришим учун юз минг фунт зарур эди. Натижада мен ўнта имкони мавжуд ечимни ёздим:

1. Юз минг фунт маблағ кирита оладиган одам ёки компанияни топиш.
2. Ҳар бири беш юз фунтдан маблағ кирита оладиган иккита инвесторни топиш.
3. Ҳар бири йигирма минг фунтдан маблағ кирита оладиган бешта инвесторни топиш.
4. Ҳар бири ўн минг фунтдан маблағ кирита оладиган ўнта инвесторни топиш.
5. Ҳар бири беш минг фунтдан маблағ кирита оладиган йигирмата инвесторни топиш.
6. Ҳар бири икки минг фунтдан маблағ кирита оладиган элликта инвесторни топиш.
7. Ҳар бири минг фунтдан маблағ кирита оладиган юзта инвесторни топиш.
8. Ҳар бири беш юз фунтдан маблағ кирита оладиган икки юзта инвесторни топиш.
9. Қайсидир миқдордаги маблағни банкдан қарзга олиш.

10. Мен билан ҳамкорликда журнал чиқарадиган бирон-бир давлат нашриёт компаниясига гоямни сотиш.

Энди бутун лойиҳам аввал бошдагидек унчалик эҳтимолдан узоқдай бўлиб кўринмай қолди. Мен имкони мавжуд ечимлар рўйхатини туздим. Энди кетига тушган ҳар қандай мақсадим лойиҳасини амалга ошириш учун ўн банддан иборат режа тузиб оламан.

— Тушунарли. Бу ҳар қандай вазиятда қўл келадими? — сўради йигитча.

— Албатта, чунки бу ўз мақсадингизга етишиш йўлида аввал ҳатто ўйламаган турли-туман йўллари тадқиқ қилишга мажбур этади. Бир куни бошқа бир шаҳарда янги черков очмоқчи бўлган америкалик руҳоний тўғрисида ҳикоя ўқиб қолдим. Черков қуриш учун маблағи бўлмаганидан у ўнга банддан иборат режа тузибди. У қуйидагиларни ёзган:

1. Мактаб биносини ижарага олиш.
2. Масонлар жойини ижарага олиш.
3. Овчилар уйини ижарага олиш.
4. Жаноза ўқиладиган масжид биносини ижарага олиш.
5. Бўш омбор ўрнини ижарага олиш.
6. Жамоат клуби жойини ижарага олиш.
7. Еттинчи кун адвентистлари черковини ижарага олиш.
8. Яхудиёллар ибодат қиладиган жойни ижарага олиш.
9. Автомобилчилар театрини ижарага олиш.
10. Ҳали қурилмаган ер участкаси, тент ва йиғма ўриндиқларни ижарага олиш.

Кутилмаганда унда ўнга имконият пайдо бўлди ва у ишини автомобилчилар театрида ўз черковини жойлаштиришдан бошлади. Бир неча йиллардан сўнг доктор Роберт Шуллернинг бутун мамлакатга кўринарли даражада баланд кўнғироқхонали кафедрал собор қуриш орзуси туғилди. Бу собор “умид минораси” деб аталиб, нафақат тоат-ибодат қилиш ва ўқитиш даргоҳи, ёинки жамоатчилик маркази, балки бутун мамлакат учун умид ва илҳом манбаи бўлиши лозим эди. Аммо бунинг ўзига яраша муаммоси бор эди: бу ишга бир миллион доллар зарур эди. Доктор Шуллерга бу амалга ошмайдиган фикр деб ўқитишларига қарамай, у яна ўн банддан иборат режадан фойдаланди:

1. Бир миллион доллар берадиган одамни топиш.
2. Беш юз доллардан берадиган икки кишини топиш.
3. Ҳар бири икки юз эллик доллардан берадиган тўрт кишини топиш.
4. Юз минг доллардан берадиган ўн кишини топиш.
5. Эллик минг доллардан берадиган йигирма кишини топиш.
6. Йигирма беш минг доллардан берадиган қирқ кишини топиш.
7. Йигирма минг доллардан берадиган эллик кишини топиш.
8. Ўн минг доллардан берадиган юз кишини топиш.
9. Беш минг доллардан берадиган икки юз кишини топиш.
10. Минг доллардан берадиган минг кишини топиш.

Пул топиш анча вақт талаб этди, лекин у бунинг уддасидан чиқди! Шунга ўхшаш ўн банддан иборат режани ҳар қандай мақсадга эришишда қўллаш мумкин.

— Ҳа, бизнес масалаларида шундай режа ёрдам бериши мумкинлигини тушунаман, — деди йигитча. — Лекин шахсий масалаларда-чи? Менинг мақсадларимдан бири — шаҳар ташқарисида икки акр ери мавжуд беш хонали иморатимга эга бўлиш. Ҳозир олаётган маошим билан унга етишнинг ҳеч қандай имкони йўқ. Ниҳоятти бир хонали квартира олишга қурбим етади, холос!

— Шунинг ўзи сизга бирор нарсдан дарак бермайдими? Агар лоторея ютуғини ҳисобга олмасангиз, даромадингизни кўпайтириш йўллари топишингиз мумкин. Сиз ўз компаниянгизда хизмат пиллапойларида кўтарилиш ёки келажаги яхшироқ бошқа иш излаш мақсадини олдингизга кўндаланг кўйишингиз мумкин. Ҳатто бошқа бир ишнинг бошини тутиш ҳақида ҳам ўйлаб кўриш мумкин. Ҳеч бўлмаганда энди мақсадингизга эришишни таъминлаш учун қандайдир ўзгариш, янгилаиш томон боришингиз зарурлигини биласиз.

Тушунаман, бошида аллақандай қизиқ туюлса-да, ўн банддан иборат режа тузишга уриниб кўринг. Келинг, аввал йиллик даромадингизни қай тарзда ошириш тўғрисида ўйлаб кўрайлик. Ҳозир қанча маош оласиз?

— Ўн беш минг фунт, — жавоб берди йигитча.

— Тушунарли. Демак, башарти даромадингизни ҳар йили икки баробар ошириб борсангиз, беш йилдан сўнг у 480000 фунтга етади. Бу истаганингиздай уй сотиб олиш учун бемалол етади.

— Ҳа, лекин даромадимни қандай қилиб икки баробар ошираман? — қатъий давом этди йигитча.

— Ўн банддан иборат режа ёрдамида. Миянгизга бу борада қандай фикрлару гоёлар келса, ҳаммасини шунчаки ёзиб қўйинг.

— Ҳўп, — деди йигит. — Мен жуда кўп меҳнат қилиб, директор даражасига етишим мумкин. Бу ҳолда йилга 300000 фунт топишим мумкин, деб ўйлайман.

— Эҳтимол энг узоқ бўлса-да, бу ҳам имкониятлардан бири. Компания директори лавозимига етиш учун, одатда, беш йилдан анча кўпроқ муддат талаб этилади.

— Қўлимдан келадиган яна бир ягона йўл шуки, бу мен сотган нарсалардан тушадиган тушумга боғлиқ маошли иш топишдир.

— Ҳа, лекин бу жуда яхши тушумли иш бўлиши даркор, — деди Хилл хоним. — Сиз баландроқ малакани эгаллаш тўғрисида нима дея оласиз? Бу сизга кўпроқ маош тўлайдиган иш топиш имкониятини берар эди.

— Лекин харажатим шундай ҳам етарли. Менга даромад зарур, — эътироз билдирди йигитча.

— Фикрингизга қўшиламан, лекин сиз кечки ўқув даргоҳига боришингиз мумкин.

— Тўғри, — жавоб берди йигит. — Бу ҳақда ўйламабман.

— Ўз шахсий бизнесингизни бошлашга нима дейсиз? — қизиқди Хилл хоним.

— Бу муаммоларни ҳал этишнинг яхши имконияти, — деди йигитча. — Лекин у қандай бизнес бўлиши мумкин?

— Бу борада яна пухта ўйланган режа сизга асқотиши мумкин. Кўпчилик одамлар ҳатто қайси иш уларга завқ бағишлаши ёки уларнинг кучли ва кучсиз томонлари тўғрисида мутлақо ўйламай касб танлайдилар. Улар келусида қандай мавқега эришишларига тааллуқли ҳеч қандай фикрга ҳам эга бўлмайдилар. Бундай йўлга кирган инсон учун иш ҳаётий эҳтиёжга пул топишдан бўлак йўриқ эмас. У бажарётган ишига қизиқмайди, ундан завқланмайди, шу юмушга нисбатан кўтаринки руҳ ҳиссини сезмайди. Оқибатда бундай кишилар ўз ишида ҳеч нимага эришмайдилар ва бутун умр судралиб юраверадилар.

Йигитча чуқур ҳўрсиниб қўйди. Хилл хонимнинг гаплари унинг ҳолатига аниқ тўғри келарди. У ўз ишига нисбатан ҳеч қандай иштиёқ сезмасди. Бу иш шунчаки унинг ҳисобларини тўлаш учун имкон берувчи восита эди, холос. У ҳеч қачон ўтириб, қандай касбнинг бошини тутса, ундан баҳра олишини, қандай иш бажаришини хоҳлашини танасига ўйлаб кўрмаганди.

— Башарти сиз ниманидир яхши бажаришни истасангиз, — деди Хилл хоним, — бундай масалалар асосий аҳамият касб этади. Сиз бажарётган ишингиздан завқ олмасангиз, шу ишнинг устасига айланмасангиз, қилаётган ишингиз яхши чиқиши гумон. Модомики ишингиз яхши бажарилмаса, унга яхши ҳақ олишингиз мумкинми?

Бир маъноли ибора бор: суйган ишингни қил, пулнинг ўзи келади. Башарти нимагадир меҳр берсангиз, шу ишнинг моҳир устаси бўлишингиз учун бор кучингизни сарфлашни истайсиз. Кўпчилик инсонларда шунинг тескараси бўлади. Бу тоифадаги кишилар уларга завқ бағишловчи бошқа ишларни бажаришга имкон берадиган пул топиш мақсадида ишлайдилар. Натижادا ҳафтасига беш кун мобайнида уларни кам қизиқтирган машғулот билан шуғулланишга вақт сарфлайдилар-да, охир-оқибатда ҳеч нимага эришмаганларидан ҳайратланадилар.

Хилл хоним яна йигитча бошидан кечираётган ҳолатни таърифларди.

— Лекин, сизнингча ўз ишидан кўпчилик завқ оладими?

— Жуда кам кишилар, — жавоб берди Хилл хоним, — лекин кўпчилик бойми?

— Фикрингизни уқдим, — деди йигитча. — Айтмоқчисизки, касб танлаш ёки бизнес бошлашда қуйидагилар ҳақида жиддий мулоҳаза юритмоқ даркор:

1. Бундай иш сизга завқ берадими?

2. Сизнинг қобилиятларингизга мос келадими?

3. Сиз танлаган соҳада мавқега эришиш ҳамда молиявий мақсадларга сизни яқинлаштирадими?

— Ҳаммаси тўғри, — жилмайди Хилл хоним.

— Ҳўш, ўйлайманки, бунда маъно бор, — деди йигитча. — Қани эди бундан бир неча йиллар муқаддам коллежда ўқиб юрган кезде бу ҳақда ўйлаган бўлсам.

— Энди ўтмишни ўзгартиролмайсиз, — деди Хилл хоним. — Лекин ўз келажагингизни ярата оласиз. Ҳамма гап бунинг учун нималар қилмоқчи эканингизда.

— Билмайман, — жавоб берди йигитча. — Айнан шунинг учун ҳузурингиздаман. Назаримда, ўз бизнесимни бошлаш ниятидаман, шекилли.

— Жуда соз. Биринчи қиладиган ишингиз?.. — сўради Хилл хоним.

— Ҳаракатларнинг ўйланган режасини тузишми? — саволга савол билан жавоб берди йигитча.

— Тўшпа-тўғри! — хитоб қилди аёл. — Ҳар қандай бизнес учун ана шу бизнес асоси — ҳаракатларнинг ўйланган режаси зарур. Башарти бизнесингизни ташкил этиш учун қандайдир сабабга кўра пул қарз олиш зарур бўлиб қолса, сизга маблағ ажратаётган инвестор биринчи навбатда сўрайдиган нарса — бу назарда тугилаётган бизнесингизнинг батафсил режасидир. У ҳаммасини пухта ўйлаб чиққанингизга ишонч ҳосил қилишни истайди, ахир у ўз тажрибасидан биладикки, ўйланган режа асосида ҳаракат қилмасангиз, бизнесда муваффақиятга эришиш амримаҳолдир.

Шундай қилиб, агар ўз шахсий бизнесингизни ташкил этиб, Ҳақиқий Бойлик яратмоқчи бўлсангиз, олдингизга қўйган масалалар тўғрисида мулоҳаза юритиб, кейин энди нима қилмоқчи бўлаётганингиз ва буни қачон бажариш ниятидалингизни режалаштиришингиз даркор бўлади.

Йигитча кечқурун ёзганларини ўқиб чиқди:

Ҳақиқий Бойликнинг тўртинчи сир— *ҳаракатларнинг ўйланган режаси қувватидир.*

Агар мақсадларингизга эришишга комил ишончингиз бўлишини истасангиз, йўл-йўриқни ишлаб чиқишингиз ва ҳаракатларнинг ўйланган режасини тузишингиз керак.

Ҳар қандай муаммонинг ечимидаги олтин қоидани ёдда тутинг — барча имкониятлардан тўла фойдалангандек туюлган бўлса... билинги, ундай эмас.

Гар нимагадир эришмоқчи бўлсангиз, уч нарсага амал қилишингиз керак: тартибли бўлиш, тартибли бўлиш... ва тартибли бўлиш.

Олдингизга қўйган ҳар қандай мақсадга эришишнинг ўнта имкони мавжуд йўллариани санаб, ўн банддан иборат режа тузинг.

Бирон-бир ишга уннашдан аввал ўзингизга учта савол беринг:

Бу хилдаги иш менга завқ берадими?

Қобилиятларимга бу иш мос келадими?

У баланд мавқега эришишим ва молиявий мақсадларимга етишувимни яқинлаштирадими?

Бешинчи сир

МАХСУС БИЛИМЛАР ҚУВВАТИ

Глория Брауннинг бошидан кечирган воқеаси гарчи у ҳаққоний бўлса-да, ажабланарли туюлади. У унча катта бўлмаган савдо тармоғи компаниясининг идора хизматчиси бўлиб, иқтисодий инқироз оқибатида кўчада қолишгача ўзининг компютери олдида ўтирарди. Келажакда иш топишга аниқ мўлжали бўлмаса-да, у нафақат тирик қолиш йўлини топти, балки шахсий бизнесини ташкил этишга асосланганининг биринчи йилидаёқ у офисида ишлаб топганидан беш баравар ортиқ маблағ топишга муваффақ бўлди.

Браун хоним кўринишдан 55-60 ёшлардаги кичикроқ жуссали аёл эди. Эгнидаги шотланка матодан тикилган костюми елкасигача тушган сарғиш сочлари ва кўзларига мос тушганди. Лекин йигитчанинг назари биринчи навбатда аёлнинг чехрасига ярашган самимий ва иссиқ табассумига тушди.

Йигитча Браун хонимнинг ҳалокатли вазиятда қолган чоғида қай тарзда бундай муваффақиятга эришганини билишга шошарди.

— Модомики сиз реал бойликка эга бўлмоқчи бўлсангиз, — тушунтирди у, — ҳар қандай воқеадан фойдали томонини юзага чиқаришга ўрганмоғингиз дарқор.

Йигитча кекса хитойликнинг: “Ҳар қандай омадсизлик ортида ўшанга ярашиқ ёхуд ундан-да ортиқроқ омад уруғи бор,” — деган сўзларини хотирлади. — Наҳотки ҳақиқатда ҳам шундай? — ўзича ўйларди у.

— Ишсиз қолганимда бир неча ой давомида ҳеч бир ижобий хислат топмадим, — сўзида давом этди жилмайиб Браун хоним. — Мен тушиб қолган вазиятдан бағоят тушкунликда эдим, чунки истиқболда ҳеч нимани кўрмасдим. Кейин кекса хитойликни учратиб қолдим.

— Уйимда музлатгич бузилиб қолганда уни таъмирлаш хизматини чақирдим. Пастроқ бўйли хитойлик келди. У музлатгични кўраётганида кофе тайёрладим ва суҳбатлашиб қолдик. Чолга ишдан бўшаганим ҳақида сўзлаб бердим, у кўзларимга тикилиб: “Агар ҳаёт сизга бир эшикни ёпса, бошқасини очишингиз керак”, — деди. Кейин у Ҳақиқий Бойлик сирлари тўғрисида сўз бошлади. Табиийки, унинг гапларига унча ишонқирамай, лекин қизиксиндим. Ўша кезде ҳеч қандай маблағсиз, яқин келажакда бирон-бир ёруғлик чиқишидан умидсиз, бунинг устига-устак, яна музлатгичсиз қоландим. Унинг гапларини ўйлаб кўриш керак эди. Шу боис чолнинг айтишича, ўша сирларни англата олувчи ўн кишидан иборат рўйхатни кўлимга тугганида, улар билан учрашиб, бу ҳақда кўпроқ билиб олишга аҳд қилдим.

Омадим келгани шу-да! Улар ҳаётимда мен учун энг муҳим дарс бердилар, унга кўра, ўз тақдирим учун ўзим масъулиятли эканимни англадим. Нима бўлишидан қатъи назар, йўлимда қандай вазиятлар кўндаланглигига қарамай, истиқболим учун жавобгарман ва ўзим истаганча келажакни яратиш қувватига эгаман.

Браун хонимнинг кучли ҳиссиёт ва ишонч уфуриб турган ҳикояси йигитчанинг руҳини кўтарди — унинг сўзларида самимий ишонч борлигига ҳеч шубҳа йўқ эди.

— Менда айниқса кучли таассурот қолдирган сир — бу махсус билимлар сирини, — деди у.

— Чол ҳақиқатни сўзлаган, — деди йигитча. — Билим — бу куч.

— Йўқ! — жавоб берди Браун хоним, — билим — бу яширин куч. Улар тартибланиб турилиб ва ҳаракатларнинг ўйланган режаси ёрдамида аниқ вазифани ақл билан бажарилган тақдирдагина кучга айланади.

Йигитча ён дафтгарчасига ёзиб қўйди. Браун хоним эса сўзида давом этарди:

— Бойлик тўплаш учун умумий билимлар ҳеч қандай қимматга эга эмас, — тушунтирди у. — Қулоғингизга чалинган мингларча майда-чуйдаларни билишингиз мумкин, лекин улар сиздаги яширин имкониятларга ҳеч бир таъсир кўрсатмади ёки сизни бироз бўлса-да бойитмади.

Бошқа томондан, махсус билимлар доимо даромад келтиришга қодир. Қайси бизнесга қўл урманг, агар ўша бизнес ҳақида махсус билимларга эга бўлмасангиз, муваффақиятга эришиш ғоятда мушкул бўлади. Бу тушунарлидир: масалан, агар дўстингиз сизга янги ташкил этаётган бизнесега — айтайлик, антиквариат билан савдо қилиш учун пул қўйишни истамайсизми, деб сўраса, унга илк саволингиз қандай бўларди?

— Мен ундан антиквариат ва у билан савдо қилиш тўғрисида нималар билишини сўрайман, — деб жавоб берди йигитча.

— Албатта, — рози бўлди Браун хоним, — ахир дўстингиз сотиб олаётган ва сотаётган нарсалар ҳамда уларни сотиш мумкин бўлган бозор тўғрисида ҳеч нима билмаса, бизнеси ривожланмаслигини биласиз.

Лекин шундай саволларни ўзимизга тез-тез берамизми? Пул ва унга харид қилиш мумкин бўлган нарсаларга эгаллик қилишни истаймиз, лекин ўша пул ҳақида нималар билиш зарурлигини ўйлаб кўрамизми? Агар, масалан, солиқ тўлаш ҳуқуқи тўғрисида ҳеч нима билмасангиз, тўлаш зарур бўлган миқдордан кўра кўпроқ солиқ тўлаётганингизни беҳос билиб қолишингиз мумкин. Фақат

мени тўғри тушунинг, сизнинг солиқ тўловларидан қочишингизга мутлақо ундаётганим йўқ. Мен айтмоқчиманки, модомики сиз амалдаги солиқ ҳақидаги қонунлардан бохабар бўлсангиз, — бу махсус билимларни ўзлаштирсангиз, — зарур бўлгандан ортиқроқ даражада катта суммалар тўламаслигингизга имонингиз комил бўлсин.

Йигитча яна ён дафтарчасига ёзишга энгашди. У солиқ ҳуқуқи ва инвестиция дастурлари тўғрисида мутлақо ҳеч нима билмас эди. Агар унга бирон-бир нарсани аниқлаштиришга тўғри келса-да, хотиржам бўлиш учунгина керак эди. Ким билади, балки у ҳам тўлаётган солиқлари миқдорини қонуний йўллари топа олар.

— Башарти махсус билимларга эга бўлсангиз, ҳар қандай мажбуриятлар бўйича тўланадиган ҳисобларни камайтириш имконини топа олишингиз мумкин, — деди Браун хоним.

— Қай тарзда? — сўради йигит.

— Кредит карточкаси билан тўлов яхши мисоллардан бири ҳисобланади, — тушунтирди Браун хоним. — Кўпчилик қарзларини кредит карточкалари кўмагида тўлайди ва натижада бу карточкаларни чиқараётган компанияларга жуда баланд фоиз тўлайди. Улар қарзни тўлаш учун зарур маблағни банкдан олиб, тўлов фоизларини камайтиришлари мумкин. Банклар, одатда, анчагина пастроқ фоиз белгилайдилар. Шу тарзда ҳар ойлик тўловларни анча камайтириш мумкин.

— Ростданми? — хитоб қилди йигитча. — Айтмоқчисизки, кредит карточкалари фоизлари кўринишида ҳар ойда тўлаётган пул миқдорини камайтиришим мумкинми?

— Албатта, — тасдиқлади Браун хоним.

— Бўлиши мумкинмас. Шу пайтгача нақадар гўл эканман, — ўзича минғирлади у.

— Ўзингиздан бунчалик ўпкаламам, — деди Браун хоним. — Энди махсус билимлар нима сабабдан нақадар муҳим эканини англай бошляпсизми?

— Англаганда қандоқ! — деди йигитча.

— Агар баланд маош тўланадиган иш топишни истасангиз махсус билимлар янада аҳамиятлидир, — давом этди Браун хоним. — Башарти юқори маош олишни истасангиз, уни қайси ишда олишингиз зарурлиги ва бунинг учун қандай махсус билимлар талаб этилишини аниқлашингиз лозим. У ерда қандай малака талаб этилиши ва шундай малакага қай тарзда эга бўлишингизни ҳам билиш керак.

Худди шунингдек, агар ўз шахсий бизнесингизни очиб ниятида бўлсангиз, аввало ўша бизнес ҳақида зарур бўлган ҳамма нарсани билишингизга ишончингиз комил бўлиши лозим.

— Буларнинг барчаси тушунарли, — деди йигитча, — лекин ҳамма нарсани била олмайсиз-ку.

— Гапингизда жон бор, — жавоб берди Браун хоним. — Умуман, шахсан сизда ҳамма саволларга жавоб бўлишни назарда тутаётганим йўқ. Бироқ шу жавобларга йўл бўлиши зарур. Агар солиқлар ҳақида маълумотга ўзингиз эга бўлмасангиз, улар ҳақида яхши биладиган ишончли ҳисобчини ишга олишингиз керак; агар бизнесингиз шуғулланаётган маҳсулот ёки хизмат ҳақида махсус билимлардан беҳабар бўлсангиз, бундан яхши хабардор одам билан ишлашингиз даркор ва бизнеснинг бирон-бир томони, айтишлик, маркетинг ҳақида билмасангиз, сотувчи чиқараётган маҳсулот ёки хизмат турининг маркетинги пирини ҳисобланган кишини ишлатишингиз зарур.

Ҳеч қандай, ҳатто энг зўр ҳуқуқшунос ҳам барча қонунларни батамом билиши маҳол. Инсон барчасини калласига сиздир олиши мумкин бўлмаган жуда кўп қарор ва суд қоидалари мавжуд. Бундан ташқари, қонунлар доимо ўзгариб туради. Лекин яхши ҳуқуқшунос бу қонунлар ҳақида нима билиш зарур бўлса, ҳаммасини қаердан топишни билади.

— Сиз бойлик яратиш учун нима қилдингиз? — сўради йигитча.

— Даромад келтирувчи бошқа манба топишим зарурлигини англадим, лекин ҳамма гап мен нима иш бажара олишимда эди. Ёки нима ҳақда махсус

билимларга эгалитимда эди. Бу саволга жавоб шуки, жуда кам билар эканман. Ўша кам билимим ҳам компьютерлар ҳақидадир. Ҳеч қандай ҳақиқий малакам ёки бирор махсус билимларим ҳам йўқ эди. Лекин бойлик яратмоқчи эканман, мазкур аҳволни тузатишим кераклигини билардим.

Мен кечки мактабга бориб компьютер технологиясини ўрганишга қарор қилдим. Компьютерлар ҳар қандай бизнеснинг ҳаётий муҳим қисмига айланаётгани боис, компьютер технологияси деярли ҳар қандай бизнесда қўлланилади, деган хулосага келдим.

Ҳаммасини яхшилаб ўйлаб кўрдим. Кичикроқ компьютер, принтер ва телефон кўмагида уйда ўтириб маслаҳат беришдай кичикроқ бизнесдан иш бошлангич мумкин эди. Мен қатор ташкилотларга кўнғироқ қилиб, улар ўз офисларида компьютерлардан фойдаланишадими, агар фойдаланишса, нималарда ишлатишлари ва бунда қандай муаммоларга дуч келишларини суриштириб аниқладим.

Йигитча табассум қилди.

— Тушунарли... бўлгуси мижозлар ва уларнинг ҳожатлари ҳақида махсус билимлар, — деди у.

— Худди шундай. Шу тариқа қайси соҳада хизмат кўрсатишим мумкинлиги ҳақида маълумотларни белгилаб олдим. Балки бу сизга тўғри келувчи махсус билимларнинг энг муҳим қисмидир, бу билим — келгусидаги мижозлар эҳтиёжлари ҳақида махсус билимлар. Агар сиз одамлар нимани хоҳлашлари ва нимага талабгорликларини билсангиз, ҳар қандай ишда муваффақиятга эриша оласиз. Кўпгина кишилар бизнесга киришганида нима сотишга диққатини қаратадилар, лекин харидор нуқтаи назаридан келиб чиқиб, ўзларига: “Харидор нима сотиб олмақчи ва нимага эҳтиёжманд?” дея савол бериб, сўнг унинг эҳтиёжини қондиришга ҳаракат қилганларгина муваффақиятга эришадилар.

Бўлажак мижозларим эҳтиёжларини аниқлаб олганимдан сўнг хизматларим улар ишининг самарасини ошириш ва пулини қай тарзда иқтисод қилишини таъкидлаган таклифларимни шакллантиришга муваффақ бўлдим. Техник жиҳозлаш ва уларнинг аниқ талабларини қондирувчи махсус дастурий таъминот тайёрлаш, шунингдек, уларга компьютерларидан аввалгидан кўра яхшироқ фойдаланишлари мумкинлигини кўрсатиш қўлимдан келарди. Ҳаммасининг ниҳоясида бошқариш харажатларини бир йил мобайнида иқтисод қилиш натижасида менга тўлаган иш ҳақининг ўрнини тўлдиришлари мумкинлигини кўрсатиб беришга муваффақ бўлдим. Шундай қилиб ҳамма хурсанд эди. Илк мижозим ким бўлганини биласизми?

Йигит йўқ дегандай бошини чайқади.

— Мени ишдан бўшатган компания. Улар иқтисодий таназзул оқибатида азият чекканидан хабардор эдим, шу боис қўлимдаги рақамлар билан махсус дастурлардан самарали фойдаланиш ҳисобига улар бошқарув харажатларини камида 25 фойизга камайтириш мумкинлигини кўрсатдим. Мазкур компаниянинг қандай ишлаши тўғрисида билганларим асқотгани учун олти ойдан сўнг янги компьютерлар ўрнатилгани ва уларни дастурий таъминлангани тўғрисида компания ўзининг 35 фойиз харажатларини камайтирди. Бу шу даражада қўл келдики, улар ҳар йили ўз маъмурий фаолиятларида компьютерлардан қандай фойдаланаётганликларини назорат этиб туришим учун менга доимий равишда маош тўлашни таклиф қилдилар.

Бир йил давомида 25 та битим туздим ва офисдаги лавозимда оладиган маошимдан беш баробар ортиқ пул топдим. Келаси йили бизнесим шу қадар ривожландики, энди одамлар ёллаб ишлатишга мажбур бўлдим ва уч йил мобайнида даромадим бир миллион фунгдан ошиб кетди.

Кўриб турганингиздек, кекса хитойликнинг ҳар қандай омадсизлик ортида худди шу микдорда ёки ундан-да каттароқ омад илдизи бор, деган сўзлари ҳақ экан. Ахир ўшанда кўчада қолмаганимда, компьютер технологиясини ўрганмаган бўлардим ва бугун ўтирган жойимда ҳеч қачон бўлмасдим.

— Буларнинг барчаси махсус билимлар натижасидир, — деди йигитча.

— Махсус билимларнинг ўзиёқ муваффақиятга кифоя қилмайди, — деди Браун хоним. — Эсингизда бўлсин, Ҳақиқий Бойликнинг ўнта сирининг ҳар бири бирдек муҳимдир. Лекин катта сармоя тўлашга эришган бирон-бир шахс

ўз бизнеси соҳаси солиқ ҳуқуқи, инвестиция ва омонатлар дастурлари ҳақидаги махсус билимларга эга бўлмай туриб бунинг уддасидан чиқмайди.

— Айтинг-чи, — сўради йигитча, Браун хоним билан хайрлашишдан олдин, — кекса хитойлик ишлайдиган компаниянинг номи қандай аталади?

— Нима қиласиз? Сиз чол билан учрашмоқчимисиз?

— Ҳа.

— Афсуски, мен уриниб кўрдим. У билан учрашганимдан уч ой ўтгач, чолни қаердан топишим мумкинлигини билиш учун бош офисга кўнгироқ қилдим.

— Ҳўш, улар нима деб жавоб қилишди?

— Жавоб ажабтовур қизиқ бўлди, — деди Браун хоним. — Компанияда қачон бўлса-да, бирон-бир хитойлик ишлагани тўғрисида умуман маълумот йўқ экан!

Кечкурун йигитча ёзувларини қайталаб ўқиб чиқди.

Ҳақиқий Бойликнинг бешинчи сир — махсус билимлар кучи.

Қачон бўлмасин катта бойлик тўплашга муваффақ бўлган бирон-бир шахс ўз бизнес соҳасининг солиқ ҳуқуқи, инвестиция ва омонатлар дастурлари, шунингдек, харидорларининг истак ва талаблари ҳақидаги махсус билимларга эга бўлмай туриб бунинг уддасидан чиқмайди.

Билимлар ҳаракатларнинг амалий режаси асосида аниқ мақсадга эришиш учун тўғри ташкил этилган ва ақл билан ишлатилган тақдирдагина куч бўлиб ҳисобланади.

Сиз ўзингиз ҳамма нарсани билишингиз шарт эмас, лекин керакли маълумотни қаердан ва қандай топишни билишингиз керак.

Олтинчи сир

ҚАТЪИЯТ ҚУВВАТИ

Йигитча рўйхатдаги олтинчи киши билан дам олиш кuni учрашди. Стюарт Ижли таниқли актёр эди. У мамлакатнинг нариги бурчагида ишларди, лекин бўш вақтида Лондонга учиб келди ва йигитчадан хабар топганидан сўнг шанба кuni эрталаб шаҳар марказидаги қаҳвахонада учрашишга розилик билдирди.

Таниқли инсон билан кўришмоқ йигитни ич-ичидан бироз қалтироққа солса-да, тайинланган жойга келгач у анчайин одми, жозибадор кўринишли одамни учратди. Жаноб Ижли йигитча билан эски танишидай сўрашди.

Жаноб Ижлининг ёши қирқларга бориб қолган бўлса-да, у анча ёшроқ кўринарди. Ялтироқ қора сочли бу кишининг боланикидай йирик ва беғубор кўзларини четига зарҳал юритилган кўзойнаклари яширарди. Эгнига жигарранг камзул ва кўк шим кийганди.

— Демак, ўтган ҳафтада сиз кекса хитойликни учратдингизми? — сўради у йигитчадан.

— Ҳа, — жавоб берди у ва учрашув тафсилотини сўзлай кетди.

— Мен уни ўн икки йил аввал учратандим, — деди жаноб Ижли. — Худди мана шу қаҳвахонада. Ўша биргина учрашув мавқеим ва ҳаётимни ўзгартирди.

— Қандай қилиб? — сўради йигитча.

Ўшанда бошимдан анча мушкул аҳволни кечирардим. Доимий ишим йўқ эди, бир амаллаб кун кўриш умидида шу ерда таом тапшувчи сифатида пул топардим. Кунларнинг бирида кичиккина жуссали хитой кириб, худди биз ўтирган стола келиб ўтирди. Шу кун пешиндан оғандан сўнг, тинч-осойишга вақт эди. Чол билан саломлашдим ва тезда орамизда суҳбат қизиб кетди.

Мен ишсиз актёрлигимни айтиб, касбимиз муаммолари бўлмиш молиялаштирилиши етарли бўлмаган даражадаги энг кам сонли роллар учун ҳаддан зиёд одамлар талашаётгани тўғрисида сўзлаб бердим. Тўқсон фоиздан зиёд актёрлар истаган вақтда ёки ишсиз, ёки ҳаёт кечириниш учун бошқа иш билан машғулдилар.

Шунда чол деди:

— Сен тўғри келадиган шароитларни кутиб ўтиролмайсан. Уларни яратишни бошлашинг керак.

Ўзимни ҳимоя қилиш учун қўшгина танловларда иштирок этсам-да, ҳеч қандай рол ололмаганимни тан олдим. Чол нигоҳини косадан узиб менга қаради ва:

— У ҳолда тошкесар сингари ҳаракат қилмоғинг даркор, — деди.

Мен бу билан нима демоқчи бўлганини сўрадим. У жавоб берди:

— Тошкесар тошни ураверса ҳам унда ҳатто дарз ҳам пайдо бўлмайди. Лекин қатъият билан ўз ишини давом эттирса, тош ёриладиган муддат келади. Тошни ёриш учун биргина зарб етарли эмас. Бунинг учун бир неча зарблар йиғиндиси зарур. Агар сиз тошни тарошлаб, муваффақиятга эришмоқчи бўлсангиз, тош ёришунига қадар уни сабот билан ураверишингиз зарур.

“Мен то рол олмагунимча танловларда иштирок этаверишим керак деб ҳисоблайсизми?” — сўрадим. “Албатта, — тасдиқлади у. — Мақсадига ета оладиган ва бунинг уддасидан чиқолмайдиган кишилар ўртасидаги фарқ қобилиятда бўлиши шарт эмас, бу — собитликда! Бошқалар енгилган ерда қатъиятли кишилар муваффақиятга эришадилар”.

Кейин у ўз мавқеларига етиша бошлаган чоғда рад этилган Силвестр Сталлоне, Клинт Иствуд, Син Коннери каби айрим кино юлдузларининг исм-шарифларини келтирди. Силвестр Сталлоне тўғрисида унча яхши гаплар бўлмаганини, ҳатто ваколатини тақдим этувчи вакилни ҳам топиш унга қийин кечгани, ниҳоят, ўзи бош ролни ўйнаши керак бўлган шахший сценарийни ёзиша қарор қилганини айтиб берди. Қўлзмасини юборган кинопродюссерлар бирин-кетин қайтариб берса-да, у сабот билан янги ва янги манзилларни топиб, ахийри бир компания фильмини сувратга олишга рози бўлунига қадар тинчимайди. Муаллиф фильмидаги бош ролни бошқа биров ўйнамаслиги зарур, деган шартни қўйди. Уша кезларда Сталлоне пулга ниҳоятда муҳтож бўлса-да, ўз тамойилларидан чекинмади ва фикрида қатъият билан турди, натижада компания “Роки” фильмидаги бош ролни унга беришга розилик билдирди. Кўп компаниялар юз ўтирган фильм энг яхши асар сифатида халқаро Оскар мукофотига сазовор бўлди. Кўриб турганингиздай, Силвестр Сталлоне ўз муваффақиятига нафақат ноёб қобилияти, балки қатъияти туфайли эришди.

Кекса кишининг ҳикояси мени илҳомлангирди. Қатъиятнинг муҳимлигини унча англамаганим ва энг зўр юлдузлар ҳам рад этилиши мумкинлигини ҳатто тасаввур ҳам этолмасдим. Кейинчалик эса улар нафақат рад этишга тўғри келиши, балки айримлари бундан тез-тез азият чекишларини билиб олдим. Сўнгра чол менга Ҳақиқий Бойлик сирлари ҳақида сўзлаб берди.

— Хўш, сиз бу ҳақда нима деб ўйлайсиз? — сўради йигитча

— Аввалига эшитганларимга ишонқирамай қарайим, — деди жаноб Ижли.

— Улар ҳақида кўпроқ билиш ва бундан ҳеч нима йўқотмаслигим боис, менга қандай ёрдам беришларини кўришга қарор қилдим. Айни шу ондан бошлаб ҳаётимда катга ўзгаришлар юз берди. Ёнимда бир мирисчи ҳолда қаҳвахонадаги хўрандаларга хизмат қилардим, бир йил ўтмай, биринчи ролимни олишга ва чорак миллион доллар миқдорида битим тузишга муваффақ бўлдим.

— Ҳазиллашаяписизми? — хитоб қилди йигитча. — Ҳаётингиз шу қадар кескин ўзгардими?

Жаноб Ижли бош ирғади.

— Бу сирларнинг қувватида. Кекса хитойликни учратган чоғда ўзимнинг артистлик мавқеимга ишончни йўқотишга улгурганим. Бунга ёриб ўтишининг иложи йўқдай туюларди. Менинг ўз ишончли вакилим ҳам, бирон-бир ролим ҳам йўқ эди. Ўттиздан ортиқ вакиллар томонидан рад этилганим, улардан айримлари ҳатто бошқа иш топишни маслаҳат беради. Улар талабга жавоб бермаслигимни уқтирардилар. Мана, энди қарияни учратганимдан кейин Ҳақиқий Бойлик сирларидан бохабар бўлдим.

Ҳар қайси вазиятда барча сирлар менга ёрдам берди, аммо ҳозир орқага назар ташлаб, энг аҳамиятлиси қатъият кучини ўрганишдалигини кўраяман.

Йигитча ёзишмаларини қайд этиш учун тайёр ён дафтарчаси ва қаламни олди.

— Сабот — бу шундай хусусиятки, инсон эришаётган ютуқларда уни доим ҳам тўғри баҳоламайдилар, — давом этди жаноб Ижли. — Америка Қўшма Штатларининг тўртинчи Президенти Кельвин Кулиж шундай ёзганди:

“Оламда қатъиятни ҳеч нарса билан алмаштириб бўлмайди. Унинг ўрнини

истеъдод босолмайди — истеъдодли омадсиз каби ҳеч кимни бот-бот учратолмайсиз. Унинг ўрнини даҳолик ҳам босмайди — тан олинмаган даҳолар мақолларга киритилган.

Биргина маълумот ҳам етарли эмас — олам назардан қолган маълумотли кишиларга тўла. Фақат сабот ва қатъиятглик ҳаммасидан кучлидир”.

Бойликка ёки ўз соҳасида бирон-бир етакчи мавқега бўлмасин, муваффақиятга эришган кишининг омадсиз инсондан муҳим фарқларидан бири шуки, илғорлар доимо қатъият кўрсатадилар, улар ҳеч қачон осонликча жон бермайдилар. Ҳатто тўсиқлар ёки қаршиликларга дучор бўлсалар-да, улар асло чекинмайдилар. Улар нимани исташларини аниқ биладилар ва ниятларига етмагунча мақсад сари ингилаверадилар.

Моҳиятан инсониятнинг бутун тарихи мобайнида энг кўп муваффақиятга эришганлардан кўпчилиги саботли бўлмаганларида бунинг уддасидан чиқолмасдилар.

Сиз ўзингизни маҳсулот яратишга уринаётгандек тасаввур қилинг. Мақсадга етишдим деб ҳисоблангиз учун қанча уринишлар талаб этилади? Юзми? Мингми? Икки мингми? Балки беш мингдир?

Йигитча елкасини қисди.

— Ҳамма замонларнинг энг омадли кашфиётчиларидан бири бўлмиш Томас Эдисон, — давом этди жаноб Ижли, — жаҳонда биринчи электр лампочкани кашф этишдан аввал ўн мингдан зиёд алоҳида уринишлар қилишга тўғри келган. Башарти у шунчалик қатъият кўрсатмаганда, балки биз ҳозиргача электр ёритишга эга бўлмасмик. Ёки ўзингизни рок-гуруҳ аъзоси деб тасаввур этиб кўринг. Сиз ўз уринишларингиз беҳуда эканини тан олишдан аввал овоз ёзиш компаниясидан неча маротаба рад жавобини олишингиз керак? Бешми? Ўнми? Балки йигирмами?

— Уйлайманки, йигирманчи мартадан кейин чекинардим, — жилмайди йигитча.

— Шундайми, лекин битта гуруҳ асло чекинмади. Агар улар шундай қилганида энг зўр рок-гуруҳлардан бири бўлолмасдилар. Чунки Битлз гуруҳи ниҳоят ёзув учун ўзларининг илк битимларини тузмагунга қадар элликта ҳар хил компаниялардан рад жавобини олгандилар!

Сизга сўнги мисолни келтиришга ижозат этгайсиз. Буюк давлат арбоби бўлмоқни орзу қилувчи йигитни тасаввур қилинг. Барча зўр ҳаракатларига қарамай, ўттиз икки ёшида тўла банкротликка дучор бўлади. Ўттиз бешга етганида ёшликда кўнгил берган аёл вафот этади, орадан бир йил ўтгач, у асаб бузилиши дардига дучор бўлади. Кейинги йилларда у бирин-кетин бир неча сайловларда мағлубиятни кечирди. У ўз уринишларидан қачон воз кечиши керак, деб ўйлайсиз?

— Билмадим, лекин бу киши ҳеч қачон давлат арбоби бўлмайдиганга ўхшайди.

Жаноб Ижли жилмайди.

— Мен ҳикоя қилган киши — Авраам Линкольндир.

Йигитча ён дафтарчасига нималарнидир ёзиб қўйди.

— Ҳаётда шунчалик кўп нарсаларга етишган инсонлар қачонлардир мағлубият аламларига чидаган ёки рад этилганликларидан ҳатто беҳабар эдим, — деди у. — Албатта. Аслида илғор кишилар ўз муваффақиятларига эришишларининг сабаби ҳам мағлубиятларга шунча бор дучор бўлганликларидан.

Ён дафтарчасига навбатдаги ёзувни битган йигитча жилмайди.

— Тушунмаяпман, — деди у бошини кўтариб, — агар биз уринишларни қайта-қайта давом эттираверсак, охир-оқибатда муваффақиятга эришамиз, демоқчимисиз?

— Ҳа. Кўпинча шундай, — жавоб берди жаноб Ижли, — шарт шуки, биз хатоларимиз орқали ўрганамиз. Ўз лампочкасини яратиш учун Томас Эдисон биргина тажрибани ўн минг марта такрорлаган, ҳар сафар у қандайдир янгиликдан хабар топиб, керакли ўзгаришларни киритаверган.

— Қатъият — бу ҳаммамизнинг болалик чоғимиздаги сифатдир, — давом этди жаноб Ижли. — Масалан, қачон бўлмасин узоқ вақт кураш ва ҳар куни йиқилаверишдан сўнг ниҳоят юришни ўрганиб олган болани кўрганмисиз?

— Нима учун биз ўша сифатни йўқотиб борамиз? — сўради йигитча.

— Баъзан омадсизлик ва инкорлардан қўрқамиз. Гоҳида ўзимизга ишончни йўқотамиз. Лекин энг асосийси: омадсизлик ва инкор — муваффақиятнинг энг муҳим томони эканлигини унутамиз. Амалда қанча кўп омадсизлик ва инкорни бошдан кечирсангиз, шунча катта ютуққа эриша olasиз.

— Англаёлмаяпман, — деди йигитча. — Бу қай тарзда бўлиши мумкин?

— Чунки омадсизлик ва инкорлар — муваффақият сари етакловчи зинапоянинг зарурий босқичларидир. Ўз хатоларимиз орқали ўрганамиз ва натижада мақсадга яқинлашамиз. Жорж Бернард Шоу айнан шундай йўл тутган. У: “Мен ёшлигимда ўнта ишимдан тўққизтаси омадсиз бўлганини сезардим. Омадсиз бўлишни истамаганим учун ўн барабар кўп иш бажарар эдим”, — деганди.

Танлаган йўлида катта ютуққа эришган ҳар қандай кишини олишингиз мумкин, — тушунтирди жаноб Ижли, — улар муваффақиятга эришишдан аввал албатта қатор омадсизлик ва инкорлардан ўтганликларини билиб olasиз.

Мен ўзимга илк бор қатъиятнинг муҳимлигини кашф этганимда машҳур актёр бўлиш у ёқда турсин, биронта рол олиш умидини ҳам йўқотиб қўйгандим. Лекин башарти муваффақиятга эришмоқчи бўлсам, ўз уринишларимни тинмай давом эттиришим зарурлигини англадим. Ўзимга ва қобилиятимга ишонардим. Аниқ мақсадим бор эди, ўзимга ўйланган ҳаракатлар режасини тузиб олдим ва ниҳоят, тўққиз ойдан кейин рол олмагунимча иш излашни давом эттирдим.

— Бироқ, сиз доим омадсизликка учраб, ҳеч қандай натижаларга эришмасангиз, қатъиятли бўлиш анча қийин кечади, — деди йигитча.

— Буни ҳеч ким осон деяётгани йўқ, — деди жаноб Ижли. — Башарти бу осон бўлганида ҳар кимнинг қўлидан келарди. Лекин муваффақиятга эришувчи кишининг омадсиз инсондан фарқи шундаки, ютуққа етишга олувчи одамга омадсизлик деган гап йўқ — бу шунчаки ўрганиши даркор бўлган тажриба.

— Бошқача айтганда-чи?

— Агар қутилган натижага эришмасангиз, бундан тегишли хулоса чиқарасиз ва такрор уринасиз. Аслида бирон-бир муваффақиятга эришишда хатолар қилиб, улардан сабоқ олиб ва илгарилашда давом этишдан бўлак йўл йўқ. Теодор Рузвельт бу фикрни шундай ифодалаган:

“На ғалаба, на енгилишлар бўлмайдиган ғира-ширада яшовчи на катта ғалабалардан, на катта азиятлардан беҳабар бу бечора кишилар билан тенглашгандан кўра, катта йўқотишлар эҳтимоли мавжуд гардкамликка бориш, гарчи баъзан енгилишлар билан алмашса-да, шуҳратли ғалабаларни қўлга киритиш яхшироқдир”.

Шунчалик кам кишилар муваффақиятга эришишининг сабабларидан бири шуки, улар омадсизлик ва инкор этишлардан ўтишни истамайдилар. Лекин омадсизликларга қарамай, қатъиятни кучайтиришга ёрдамлашувчи бир нарса бор.

— Хўш, бу нима экан? — сўради йигитча.

— *Ҳар бир уринишнинг таҳлили.* Мен одамлар енгилиганидан кейин, одатда, қайси ўринда нотўғри иш тутганларига эътибор беришга ҳаракат қилишларини назарда тутаяпман. Бу эса уларнинг ўзларининг қадр-қимматлари пасайишига, ўзига нисбатан ишончсизликка олиб келади ва яна қайта синаб кўришга уларни ҳеч қандай куч мажбур қилолмайди. Муваффақиятга эришганлар ўз диққатларини тўғри бажарилган ишларга жамлайдилар. Шундай қилиб, агар улар ҳатто истаган натижага эришолмасалар-да, ўзларига: “Қайси лаҳзагача тўғри ҳаракат қилдим?” деган саволни берадилар.

— Фикрингизни унчалик англайолмадим, — деди йигитча.

— Айтайлик, компьютер сотувчиси харидор бўлмоқчи кишига қўнғироқ қилади. У ўзини таништирганидан сўнг ундан янги компьютер сотиб олишни исташ ёки истамаслигини сўрайди. Ундан “йўқ” деган жавобни эшитади. Бўлди, гап шунда тўхтади. Унинг ҳаракатлари давом этар экан, келгусида унга асқотиши мумкин бўлган қайси иши тўғри? У телефонда бўлажак харидор билан боғланиб, ўз молини тавсия этди. Аввалги сафар олган сабоқлари билан у иккинчи бора уриниб кўради, лекин бу сафар бошқача савол беради. Кейинги харидор бўлиши мумкин кишидан бизнеси учун энг янги компьютер технологияси ҳақидаги маълумотлар уни қизиқтирадим, дея сўрайди. Бу гап у киши бу маълумотлар

унга қизиқарли экани, аммо улар билан танишишга вақти етишмаслигини айтади. Сотувчининг қайси ҳаракатлари тўғри эди? У бошқача савол бериб, харидор бўлиши мумкин киши янги компьютерлар тўғрисида ўйлаш учун ниҳоятда бандлигини аниқлади. Сотувчи яна бир бор уришиб кўрмоқ учун бошқа бир харидорликка номзод билан телефонда боғланади: “Офисингизни бошқариш учун сарфлаётган харажатларингиз ва вақтингизни камида эллик фоизга қандай қисқартиришингиз мумкинлигини кўрсатиб беришим учун беш дақиқа вақт ажрата оласизми?” деган янги бир саволни беради. Бу харидорликка номзод ҳам ўта банд, аммо ўз харажатларини камайтиришни билишга қизиқади. Иш вақти ниҳоясида беш дақиқа вақтини кетказишдан ўзга ҳеч нима йўқотмагани боис у учрашувга розилик билдиради. Сотувчи учрашувга эришди. Ўз молини сотиш имконияти пайдо бўлди.

Барча буюк кашфиётчилар айнан шундай фикрлайдилар. Улар ўзларига: “Ишимни давом эттириш учун имкон берувчи нима иш қилдим?” дея савол берадилар. Агар янги бошланган ҳар қандай фаолият, — хоҳ у бирор-бир маҳсулот сотуви ёки бойлик яратиш бўлсин, — қатъиятни намоён этмоқчи бўлсак, айнан ўша саволни беришимиз зарур.

Йигитча қандайдир ёзувларни тезгина ёзди, жаноб Ижли эса гапида давом этарди:

— Ҳаётимизни тақдир битан деб ўйлашга ўрганганман, — деди у. — Юлдузлар бизга ё ниманидир белгилаганлар, ёхуд йўқ. Лекин энди ишончим комилки, барчамиз ўз тақдиримизни ўзимиз яратиш қувватига эгамиз.

Тасаввур этаётганларимиз қачон бўлмасин, бошимиздан кечириш мумкин бўлгандан анчагина зиёдроқлигини англаш каби ҳеч нима кишини шу даражада илҳомлантормайди. Қандай бўлмасин, башарти тош кесар сингари зарб уришни давом эттираверсак, муваффақиятга эришамиз.

Жаноб Ижли чўнтагидан буклаб тахланган қоғоз олди.

— Буни қатъият қуввати тўғрисида эслатма сифатида доимо ёнимда олиб юраман, — деди у йигитчага қоғозни узатаркан.

Йигитча букланган хатни очиб, ўқиди:

Орқага чекинмангиз!

Баъзан юз берадиган ҳамма ишлар ёмон кечса,
Сиз судралиб кетаётгандек туюлган йўл доим тоғ томонга йўналган,
Пулингиз кам, қарзингиз эса кўп бўлганда,
Сиз жилмайишни истасангиз-да, хўрсинмоққа мажбур бўлсангиз,
Ташвишлар сизни эзиб юборганда,
Башарти эҳтиёжингиз бўлса, дамнингизни олинг,
Лекин асло чекинмангиз!

Баъзан ҳаёт бизни қандай бурилишлар ва ўзгаришларга
дучор этишини ҳаммамиз биламиз,
Башарти биз охиригача чидам кўрсатсак,
кўпгина мағлубиятлар ғалабага айланади.
Олга силжиш секинлик билан бўлаётгандек туюлгани туфайли
чекинманг. — Кейинги зарба сизга ғалаба келтириши мумкин.
Омад — омадсизликнинг акс томони,
Иккиланиш булутларида қумушсимон чақмоқ —
Ва сиз мақсадга нақадар яқинлигингизни ҳеч қачон билмайсиз,
Узоқдай туюлгандан кўра балки анча яқинроқдир,
Сизга қийин бўлган сари, курашга янада чуқурроқ киришинг.
Ишларингиз қанчалик ёмон кетаётган бўлмасин — чекинмангиз!

Эдгар А. Гест

Шу куни кечкурун йигитча ҳаёти ҳақида рўй-рост узоқ ўйлади. Кўп йиллар орта назар ташлаб, шунга амин бўлдики, қайсарлик ва чидам сифатларини ривожлантиришга муғлақо ҳаракат қилмабди. Унинг йўлида бирон кийинчилик ёки тўсиқ учраши билан ҳеч иккиланмай ортага чекинар ва ундан осонроқ нимадир излай бошлар экан. Энди, жаноб Ижли билан учрашганидан сўнг, модомики бирон-бир нарсада муваффақиятга эришишни хоҳласа, у ўзгариш учун қатъий қарор қилиши ва тошйўнар сингари йўл тутиши зарур эканлигини англади. Унинг йўлида қандай тўсиқлар дуч келса, то муваффақиятга

эришмагунича қатъият билан олға илгарилаши зарур.

Йигит ён дафтарчасини олди-да, жаноб Ижли билан суҳбатлашаётган чоғда ёзганларини яна бир бор қайта ўқиб чиқди:

Ҳақиқий Бойликнинг олтинчи сир— қатъиятлилиқ кучи.

Муваффақият, одатда, биргина зўр бериш натижасида юзага келмайди, у кўпгина зўриқишлар маҳсулидир.

Муваффақиятга эришган ва бунга етишолмаган кишилар орасидаги фарқ, одатда, улар истеъдодида эмас, балки қатъиятда!

Истаган натижага эришолмаган ҳар қандай ҳаракатдан сўнг ўзингизга доим: “Қайси лаҳзага қадар тўғри ҳаракат қилдим?” деган саволни беринг. Бу сизни келувси ҳаракатга доимо илҳомлантиради.

Агар сиз тошйўнар сингари ҳаракат қилсангиз ва доим қатъият кўрсатсангиз, ҳар бир ҳаракатингиз тажрибасидан хулоса чиқариб, ўргансангиз, сабъ-ҳаракатларингиз ҳар доим муваффақиятли бўлади.

Еттинчи сир

САРФ-ХАРАЖАТЛАРНИ НАЗОРАТ ҚИЛИШ ҚУВВАТИ

Йигитчанинг рўйхатида навбатдагиси Жуди Ормэн исмли аёл эди. Йигит унга эрталаб қўнғироқ қилиб, тушдан сўнг учрашишни келишиб олди.

Ормэн хоним ўз бизнесини бошқараётган офис шаҳарнинг жанубий чеккасида эди. Бу салобатли, кўркам, анча жозибали, ўрта бўйли, чуқур жигарранг кўзли, узун сочлари ўрилган ҳабаш аёлнинг эгнидаги кенг қизил свитер ва қора летгинс қоматига ярашимли эди.

Ормэн хонимнинг офиси уйининг орқа қисмида эди. Бу ёруғ, кенг хона эди. Йигитнинг назари уй ичкарасидаги бурчақда қадимий услубда безатилган ёғоч стол, ўшанга мос суянчиғи баланд креслога тушди. Хона столнинг ўнг тарафидан автоматлаштирилган ишчи ўриндаги компьютер, иккита телефон ҳамда анчагина замонавий офис жиҳозларидан иборат эди.

Столнинг чап томонидаги айвон эшигидан боққа қараган очиқ равонга чиқиш мумкин эди. Боғ яқинида зумрад ўт босган ялангликда сербарг мажнунтол бўй чўзган ва ундан бир неча қадам нарида бир қаватли ёғоч уйча турарди. Бу ажиб манзарага боғ теграсида оққан сув ўзига хос жозоба бағишларди.

— Нақадар гўзал манзара, — деди йигитча. — Ишдан узилиб деразадан боқиш жуда мароқли бўлса керак.

— Раҳмат, — жилмайди Ормэн хоним. — Айни ҳақиқатни айтдингиз. Мен уйда ишлаш ва дарёни томоша қилиш имкониятига эга бўлишни доимо орзу қилардим. Бу тариқа ишлашнинг энг яхши томони, албатта, тиқилинч транспорт ёки поездда ҳар куни беҳуда вақт сарфлангандан кўра оилам билан кўпроқ бирга бўлишимдир. Ҳар куни ишга бориб келиш учун уч соатга яқин вақти кетадиган кишиларни танийман. Тасаввур қилиб кўринг-а? Бу ҳафтада ўн беш соат ёки бутун бошли икки иш куни демакдир!

Вақт — оламда энг қимматбаҳо неъматдир, ҳатто олтиндан-да қимматли, ахир у беҳуда кетса, ортга сира қайтариб бўлмайди.

Ормэн хоним имлаб йигитни ўтиришга таклиф этди, ўзи ҳам ёнига чўкди.

— Ҳўш, Ҳақиқий Бойлик сирларидан хабардормисиз? — сўради у.

— Ҳа, — жавоб берди йигитча. — Улар ҳақида илк бор қандай билгансиз?

— Ҳозир айтиб бераман. Бу ҳақда илк бор ўн йил аввал эшитгандим. Ўшанда яшаш шароитим ҳозиргидай эмасди: биринчи эрим билан ажрашган чоғим эди, қулоғимгача қарзга ботгандим. Тўлов карточкаларим бўйича минглаб фунт қарзим борлиғи боис, қарз берган компаниялар мени тинимсиз таъқиб этишар ва унинг ёзавига яшаб турган уйимни олиб қўйишмоқчи эди. Суд қарз берувчилар билан ишларни жўнаштиришим учун бир ой муҳлат берди, ундан кейин барча мулкимдан ажралдим.

— Вой, худойим-эй, — ҳайратланди йигитча. — Бу аҳволдан қандай чиқиб кетдингиз?

— Ўша кунни жуда яхши эслайман, — давом этди Ормэн хоним. — Суд зали остонасида бу вазиятдан қандай чиқишга йўл топишдан буткул умид

узиб, йиглаб ўтирардим. Бехос елкамга кимнингдир қўли текканини сездим ва ўгирилиб қараб, ёнимда ўтирган кичик жуссали кекса хитойликни кўрдим. Унинг салобатли кийинганидан аввалига суд амалдори деб ўйладим. У мендан бирор-бир ёрдами тегиши мумкинлигини сўради. Унинг ҳамдардлиги учун миннатдорчилик билдирдим-да, йўқ, дея жавоб бердим. Лекин у кетмади ва орамизда суҳбат улашиб кетди. Унинг гапларининг кўпи ёдимда қолмаган-у, битта гапи бир умрга эсимда қолди — буни у барча муаммоларни ҳал этмоқнинг олтин қоидаси деб атади. “Сизга ҳамма имкониятлардан фойдаланиб бўлгандек туюлса-да, шунини унутмангки... бу ундаймас!”

Йигитча кекса хитойликнинг ўнга берган худди шундай маслаҳатини хотирлаб, ўзича кулимсираб қўйди.

— Чол “Ҳақиқий Бойлик сирлари” тўғрисида сўзлай кетди. Албатта, авваллари бу ҳақда ҳеч эшитмагандим, аммо унинг гаплари мени қизиқтириб қолди. Кимдир биз ўз тақдиримизни бошқара олишимиз мумкиндек ҳисоблашини илк бор эшитардим. Бугун умрим давомида ҳаёт менга нисбатан меҳрли ёки қаҳрли бўлиши мумкинлигини, биз нимагадир эга бўлишимиз ёхуд йўқотишимиз... барчаси тақдир ёки омадга боғлиқлигини уқтириб келишган. Ваҳоланки, қаршимдаги отахон тақдиримиз учун ўзимиз масъуллигимиз ва барчамиз бойлик яратиш қувватига эгаллигимизни сўзлаётти.

Кетаётиб, чолнинг айтишига қараганда, муаммоларимни ечишга кўмаклашувчи бир варақ қоғоз ташлаб кетди. Унга кўз югуртирарканман, ҳайрону лол қолдим, чунки ўн кишининг исм-шарифи ва телефон рақамлари қайд этилган рўйхат бор эди, холос.

— Мен ҳам худди шундай ҳиссиётларни кечиргандим, — деди йигитча жилмайганча.

— Тан олишим керакки, унчалик умидвор бўлмадим, — сўзида давом этди Ормэн хоним, — лекин рўйхатда келтирилган кишиларнинг ҳаммаси билан учрашдим ва уларнинг гапларини эшитдим. Уларнинг барчаси чолнинг ҳақлигини ажойиб равишда исботларди. Гарчи Ҳақиқий Бойликнинг сирлари менга ёрдами тегишига унчалик ишонмаётган бўлсам-да, эшитганларимни қўллашга ҳаракат қилдим ва ҳаётим секин-аста ўзгара борди.

Йигитча ён дафтарчаси ва қаламини олиб, ёза бошлади. Сўнг Ормэн хонимга қараб:

— Ҳаётингиз қай тарзда ўзгарди? — дея сўради.

— Аввалига ўзимни шунчаки бахтиёрроқ ҳис эта бошладим, чунки ҳаётимга таъсири янада кучлироқ бўлишини англагандим. Лекин ажабланарлисиз шундаки, уч йилда қарзлардан қутулиб, унча катта бўлмаган хусусий бизнесимни йўлга қўйишга етарли маблағ ҳам ортгирдим.

— Ўзгаришларга энг самарали таъсир этган сир қай бири экан? — сўради йигит Ормэн хонимнинг бошидан кечирган воқеаларга қизиқсиниб.

— Уларнинг барчаси менга ёрдам берди, — жавоб берди Ормэн хоним, — лекин, энди ортга назар ташларканман, ўша чоғда ҳаётимга энг чуқур таъсир кўрсатган харажатларни назоратга олиш қуввати бўлганини кўрмоқдаман.

— Харажатлар назорати? — такрорлади йигитча. — Сиз харажатларни режалаштиришни назарда тутаяпсизми?

— Ҳа, шунақа деса ҳам бўлади, — жавоб берди аёл.

— Бироқ харажатларни режалаштириш бойлик яратмоққа қандай ёрдам бериши мумкин? — сўради ёш йигит.

— Аввало шунини эсда тутингки, бойлик сизнинг қанча пул топаётганингиз билан эмас, балки топган пулингиз эвазига қандай яхши яшашингиз билан белгиланади, — давом этди Ормэн хоним.

— Нима фарқи бор? — деди йигит. — Ахир қанча кўп миқдорда пул топган сари шунчалик кўп сарфлаш ҳамда тузукроқ ҳаёт кечиришингиз мумкинлиги аниқ-ку.

— Шарт эмас, — жавоб берди Ормэн хоним. — Ҳақиқатда сиз қанча кўп пул топсангиз, шунча кўп сарфлашингиз ва ўзингизга шунча миқдорда жабр қилишингизга тўғри келади. Масалан, маошингиз қанчалик баланд бўлса, ишингизда шунчалик кўп соат сарфлаб, банд бўласиз, демак, оилангизга ҳам шунча кам вақт қолиши мумкин. Башарти сиз катта маош олсангиз-да,

фарзандларингиз билан бирга бўлишга ҳафтасига бир неча соатдан мўлроқ вақт ажратолмасангиз, ўзингизни бадавлатроқ ҳисоблайсизми?

Йигитча энгагини қашлади.

— Нимани назарда тутаётганингизни англадим, — деди у.

— Бойлик топаётган маошингиз миқдоридан кўра кечираётган ҳаётингиз сифатига кўпроқ тааллуқли бўлади, — тушунтирди Ормэн хоним. — Ҳақиқий Бойлик моҳиятини англашингиз учун асло мультимиллионер бўлишингиз шарт эмас. Фақат умрингизни тилаганингизча яшашга етарли миқдорда пулингиз бўлса бас!

— Шундай экан, башарти бой бўлишни истасангиз, — давом этди Ормэн хоним, — биринчидан, мавжуд имкониятингиз даражасида яшашга ўрганишингиз зарур, бу эса харажатларни назорат қилишни билдиради. Агар минг фунт маош олиб, тўққиз юзини сарфласангиз, бу фаровонликка етказди. Модомики, худди ўша маош билан минг бир юз фунт сарфласангиз, бу қашшоқликка олиб боради. Башарти харажатингиз даромадингиздан ортиқроқ бўлса, сизни нохушликлар кутади.

— Ўз маблағларини режалаштириш қарзлар йиғилиб қолишининг олдини олишга кўмаклашувини тушунаман, — деди йигитча, — лекин у даромадларни орттиришга қандай ёрдам беради?

— Ҳақиқатда ёрдам бера олади! Харажатларингизни назорат этиш нафақат борингизга қаноат қилиб бахтли умр кечиришингиз учун зарур, — деди Ормэн хоним, — балки катта даромадни таъминлашнинг мутлақо зарур бўлагидир.

— Ростданми? — сўради йигит. — Лекин қай йўсинда?

— Ҳеч ким доимий даромадга эга бўлмай ва уларни йиғмай туриб ўзига бойликни яратолмайди ҳам, орттиролмайди ҳам. Фикримга қўшиласизми?

Йигит бошини ирғади.

— Қанчалик катта маблағга эга бўлманг, — давом этди Ормэн хоним, — агар унинг ўрнини тўлдирадиган ҳеч қандай даромадингиз бўлмаса ва фақат сарфлайверсангиз, у вақти келиб тугайди.

Доимий даромадингизни таъминлашнинг ягона йўли — бу ё кўпроқ пул топиш ёки топишган пулнинг бир қисмини сиз учун ишлатишдир.

— Пулни иқтисод қилишни назарда тутаяпсизми ёхуд бирор ишга киритишинми? — сўради йигит.

— Ҳа. Башарти доимий равишда қай бир миқдордаги маблағни иқтисод қилиб, ақл-фаросат билан ишлашига жалб этсангиз, маблағингиз фойиз келтириб, миқдори ортиб бораверади.

— Лекин иқтисод қилиш ва омонатга қўйиш учун, авваламбор, ўша миқдордаги пулга эга бўлиш керак, — деди йигитча. — Айтмоқчиманки, ҳозир ҳисоб-китобларим учун тўлаётган пул миқдори нафақат орттиришга, балки учма-уч кун кечиришимга базўр етади.

— Ишонинг, бунинг уддасидан чиқиш мумкин, — деди Ормэн хоним, — лекин, бунинг учун албатта, зиммангизга маълум мажбуриятларни олишингизга тўғри келади. Авваламбор, ўзингизга: “Даромадимнинг бир қисмини ўзим учун қолдиришимга ҳаққим бор” дейишингиз лозим.

— Лекин бутун даромадимни ўзимга қолдиришга ҳаққим бор, — деди йигитча.

— Аммо, ҳозиргина ўзингиз топганим учма-уч кун кечиришга базўр етади дедингиз, демак, моҳиятан ҳозир сизга ҳеч нима қолмаяпти. Даромадингиз асосан тўловларга кетмоқда.

— Ҳм... ҳа... лекин... — чайналди йигитча.

— Кўпчилик одамлар, — шу жумладан, камина ҳам шулардан бири эди, — учма-уч кун кечириш учун кураш олиб борадилар ва улар фақат тўловлар учун ишлаётгандай бўлиб туюлади, — давом этди Ормэн хоним. — Лекин кўпинча бу даромадларидан ўзлари учун ҳеч қандай бўлак қолдирмаганлари туфайли содир бўлади.

Агар Ҳақиқий Бойлик яратишни бошлашни истасангиз, даромадингиздан бир қисмини ўзингиз учун тўлашингиз ва бу бўлакни пул йиғишга жалб қилиб, доимий даромадингизни таъминлашингиз зарур.

— Анча иқтисод қила олишимга мутлақо кўзим етмайди, ҳатто умуман бирон-бир умид ҳам йўқ, — эътироз қилди йигитча.

— Демак, сарф-харажатларингизни етарли даражада донолик билан назорат этмас экансиз, — деди Ормэн хоним. — Менга ишонинг, сиз иқтисод қилиб ва омонатга қўйиш имкониятига эга бўлмаслигингиз мумкин эмас.

— Эҳтимол, лекин буни бажаришдан кўра айтиш осонроқдир.

— Ундай бўлса, шуни айтишим мумкинки, бу менинг фойдамга ишлаётганини пайқадим. Аввалига олаётган маошингизнинг ўн фойизини ажратиб йиғинг. Қанча пул топишингиздан қатъи назар, харажатларни шундай назоратга олингки, маошингизнинг ўндан тўққиз қисмини тўловларингизга етказинг. Бунга ўрганиш ва одатланиш керак. Бунинг учун маълум бир қисқа вақт давомида айрим роҳат-фароғатлардан воз кечишга тўғри келади, аммо натижаси шунга арзигулик бўлади.

— Биргина мисол келтиришимга рухсат беринг, — деди Ормэн хоним. — Келинг, фарз қилайлик, сиз ҳафтасига 20 фунтдан ажрата оласиз, яъни, бир йилда 1000 фунт йиғилади, бу пулларни омонат дастурига қўйсангиз, саккиз фоизлик йиллик даромадга эга бўласиз. Йигирма беш йил давомида 25000 фунт йиғсангиз, фоизлар ҳисобидан маблағингиз 78950 фунтга етади.

— Ростданми? — ҳайратланди йигитча. — Лекин бунинг иложи борми?

— Мураккаб фойизлар! — жавоб берди Ормэн хоним. — Биринчи йили 1000 фунтдан саккиз фоиз тугади, лекин иккинчи йил 2080 фунтдан саккиз фоиз қўнаяди. Энди ўзингизнинг биринчи фойизингиздан фойиз оласиз. Мураккаб фойизлар ҳисобланаётганда омонатдаги пулларингиз қанчалик тез ўсаётгани шунчалик ажабланишга лойиқ. Масалан, ўттиз беш йил давомида ҳар йили 1000 фунтдан пул қўйиб, саккиз фоизлик йиллик фойда олиб турсангиз, 35000 фунт маблағ қўйганингизда ҳисобингизда 186000 фунтдан ортиқ пулга эга бўласиз!

— Пулнинг қадрсизланиши-чи? — сўради йигит. — Агар нарх-наво саккиз фоизга ошиб турганда омонатингиз саккиз фоиз фойда келтирса, бошлаётган чоғингиздан тузукроқ аҳволда бўлмайсиз-ку.

— Адолатли танбеҳ, — тан олди Ормэн хоним. — Мутлақо ҳақсиз. Маблағингизнинг ўсишининг реал суръати пулнинг қадрсизланиши тезлигидан кўра тузукроқ бўлади. Харажатларингизни назорат этиб ва пулларингизнинг бир қисмини доимий равишда омонатга қўйиб, маблағингизни қай тарзда қўпайтира олишингизни намоийш этиш учунгина саккиз фоизлик мисол сифатида келтирдим, холос.

Албатта, пулни тежаб-тергаб яна омонатга қўйиш учун айрим махсус билимларга эга бўлиш ёки шу соҳа билимдони билан, масалан, молия маслаҳатчиси ёки ҳисобчи билан кенгашиш зарур. Мақсадларингизга кўпроқ мувофиқ келувчи омонат дастури ва инвестициялар жадвалини тўғри танлаганингизга имонингиз комил бўлиши лозим. Бу даромадларингиз, оилавий шароитингиз, солиққа алоқадорлигингиз ва пулларингиздан қайсидир даврдаги муддат ичида фойдаланишдан ўзингизни тия олиш ёки шунга рағбатингиз мавжудлигига боелиқдир.

Сиз доимо қўйишга пул ажрата олишингиз ва шу тариқа маблағингизни фойдангизга ишлата олиш ва келгусида улар даромад келтириши учун сарф-харажатларингизни назорат этиш тамоийли жуда муҳим жиҳат ҳисобланади. Харажатларингизни назорат этишни қанчалик тез бошласангиз, ишингиз хайрли ривож топиши ҳам шундай равшан. Ўн йиллик муддат ҳам анчагина катта фарқни келтиради. Шу боис пул қўйишни ёшлиқдан бошлаш шунчалар муҳимдир.

— Пул йиғишни йигирма ёшдан бошлаш ўрнига ўттиз ёшдан бошлаш унчалик катта фарқ бўлиши дарғумон, — деди йигитча.

— Хўш, ўзингиз ҳал этинг, — жавоб берди Ормэн хоним, — ким олтмиш беш ёшнинг яхшироқ натижа билан кутиб олади: 29 ёшдан бошлаб йилига 1000 фунтдан ажратиб кексайғунича давом эттирган кишими, ё ўшанча маблағни 19 ёшдан бошлаб 29 ёшда тўхтатганими? Агар улар бир хил шароитда, йилига саккиз фоизлик кирим билан омонатга қўйган бўлсалар, қайси бири олтмиш бешда кўпроқ пулга эга бўлади?

— Албатта, 29 ёшдан бошлаб йиққан киши-да. Гарчи у пул йиғишни кечроқ бошлаган бўлса-да, ўттиз олти йил давомида бошқасига нисбатан тўрт баробар ортиқ пул қўйган.

Ормэн Хоним кинояли жилмайди.

— Сиз айтган киши 36000 фунт пул қўйиб, 65 ёшида бу кўрсаткич 202070 фунтга етади. Лекин 19 ёшида пул йиғишни бошлаган киши, гарчи фақат ўн йил пул қўйса-да, 10000 фунт ажратган эса-да, бу даврга келиб унинг маблағи 249901,57 фунтга етади.

— Жиддий айтаяпсизми? — ҳайрат билан сўради йигит. — Ўн йил шундай катта фарқни берадими?

— Рақамларнинг ўзи айтиб турибди, шундаймасми? — жавоб берди Ормэн хоним.

Йигитча имкон борича тезроқ пул қўйишни бошлаш кераклигини англаб, оғир хўрсинди. Лекин у ҳали ҳам буни қай тарзда амалга оширишни тасаввур ҳам қилолмасди.

— Сарф-харажатларни назорат этиш ва доимий равишда омонатга қўйиш — назарияда ёқимли жаранглайди, — деди у, — лекин амалда қандай бажарилади? Сиз бунга қандай эришдингиз?

— Сарф-харажатларни назорат этишнинг муҳимлиги тўғрисида илк бор эшитганимда каттагина пул миқдориди қарзларимни қистаётган судхўрларим кўплиги боис, бунга доир ўз баҳоналарим бор эди. Лекин бу иш йўлга тушиб кета олса, келажагимни таъминлаш ва қарзларимдан қутулиш учун даромадимнинг ўн фойизини омонатга қўйишим зарурлигини билардим.

— Қандай қилиб омонатга пул ажратиш ва шунинг баробарида қарзларни тўлай олдингиз? — сўради йигитча.

— Мен қарз берганларнинг ҳар бирига мурожаат этиб, молиявий қийинчиликларимни тушунтирдим. Кейин уларга ҳар ойда ўз даромадимдан маълум бир қисмини тўлаб туришни таклиф қилдим. Улар ҳаммасини бир йўла тўлаш имконим йўқлиги, пулни бўлак-бўлак қилиб бўлса-да, ахийри олишларига кўзи етди.

Шундан кейин даромад ва харажатлар режасини туздим. Олаётган маошимнинг йигирма фойизини қарзимни тўлаш учун, ўн фойизини ўзим учун ажратиш ва етмиш фойизига умр кечиришим зарур бўлади. Қарзларимдан қутулиб ва шу вақтнинг ўзида шахсий бойлик ярата бошлаганимни идрок этиб, дарҳол енгил тин олдим. Албатта, бу осон эмасди. Айрим қулайликлардан воз кечишга тўғри келди — масалан, ўзимга нонуштага бирон нарса сотиб олиш ўрнига уйда тайёрланган бутербродларни ишхонамга олиб боришимга тўғри келди. Тайёр озик-овқат маҳсулотларини камроқ сотиб олиб, оқшомлари уйдан ташқарида кам вақт ўтказадиган бўлдим, кийим-кечакни эса энг арзон нархда сотиб олдим. Лекин мазкур режани тузаётиб, ишлашга ишпигёқим кўпроқ ортаётганини сездим ва бир неча йил давомида нафақат барча қарзлардан халос бўлдим, балки кичикроқ хусусий бизнесим учун етарли миқдорда пул йиғишга ҳам эришдим. Айнан харажатларимни назорат қилиш амалда хусусий бизнесимни очишга илҳомлантирди.

— Қай тарзда? — сўради йигитча.

— Тасаввур этиб кўринг-а, ғоят чегараланган молиявий шароитда яшашга мажбурлигим боис, молларни кимошди савдосида сотиб олишим мумкинлигини пайқаб қолдим. Кунларнинг бирида шундай харидларимдан бирини дугонамга кўрсатаётиб, миямга ажойиб бир фикр келди. Дугонам навбатдаги кимошди савдоси қачон ўтказилишини қандай билиш мумкинлигини сўради ва мен ногоҳ бугун мамлакатда кимошди савдосида ишгирок этишга қизиқувчи жуда кўп одамлар бўлиши мумкинлигини ўйлаб қолдим.

— Бугун мамлакат бўйлаб ўтказиладиган барча кимошди савдолари тўғрисида барча тафсилотлар келтирилган ахборот маълумотномага асос солдим. Маҳаллий газетада йиллик обуна учун кичикроқ мукофот тайинлаб, унча катта бўлмаган эълон бердим — натижа мен ўйламаган тарзда зўр бўлди!

Озгина фикрлаб, бундай хизматни бугун мамлакат бўйлаб тарқатиш мумкин, деган хулосага келдим. Бошқа вилоятлардаги газеталарда ҳам эълон бердим ва обуна учун буюртмалар ҳалдан зиёд ёғилиб кетди.

— Йўғ-е, бўлиши мумкинмас! — хитоб қилди йигит.

— Ҳа. Фикрларингизни уқиб турибман. Буларнинг барчаси харажатларни

назорат этиш қуввати туфайлидир. Кундалик харажатларимни назорат қилиб бормаганимда шахсий бизнесимни бошлаш учун старли миқдорда пул йиғолмасдим. Бошловчи бизнесменларнинг саксон фойизидан ортиги дастлабки ўн икки ой ичида омадсизликка учрашини биласизми? Чунки улар компаниянинг тоза активларидан ортиқроқ миқдордаги пулга акция чиқариб, имконларидан кўпроқ даражада пул сарфлайдилар.

Йигитча инкор қилгандек бошини чайқатди.

— Лекин янада муҳимроғи, — давом этди Ормэн хоним, — харажатларимни назорат этиш туфайли шахсий ишимни йўлга қўйишдан ташқари, пулни ўзим учун ишлатиб, бўлгуси бойлигимни яратишга муваффақ бўлдим.

— Бунинг шунчалик муҳимлигига ҳақиқатда ишончингиз комилми? — сўради йигит.

— Мутлақо комил, — тасдиқлади Ормэн хоним. — Асло дарвешларча ҳаёт кечиришингиз ва келгусидаги бойлик қасдида барча нарсалардан воз кечишингиз керак, демоқчимасман. Лекин башарти бой бўлишни истасангиз, айрим қулайликлардан тийилишингизга тўғри келади. Маблағларингиз доирасидан чиқмайдиган харажатлар қилишингиз ва ҳеч қачон ўзингиз тўлай олмайдиган қарз олмаслигингиз ва қарзга ботмаслигингиз кераклигини назарда тутмоқдаман.

Бир куни хотини ва тўрт боласи билан мебеллар билан жиҳозланган хонада яшаётган бўёқчини учратиб қолдим. У бизнеси учун 6000 фунт қарз олиб, оиласи билан Флоридадаги Диснейворлда дам олган ва олти ҳафта давомида пулни сарфлаб қўйган. Уйига қайтганида ҳатто болаларига янги пойафзал сотиб олишга ҳам қурби етмай қолди. У энди оиласини шундоқ ҳам таъминлай олмай, кексайганида, ҳойнаҳой, давлат нафақасига зор бўлади, чунки у харажатларни назорат этиш муҳимлигини англай олмади.

Кўпчилик ҳаётларини тақдир, омад ёки шароитлар белгилайди, деган ишонча содиқ. Лекин ҳақиқат шундаки, биз тушиб қолган аҳволга ўзимиздан бошқа ҳеч кимни айблашнинг ҳожати йўқ. Ўз тақдиримизни яратиш ўрнига тирик қолиш учун кураш олиб борамиз. Бу мен ўрганган ҳамма нарсадан энг муҳим дарс, деб ўйлайман. Айримлар ҳисоблагандек, тақдирингизни юлдузлар белгиламайди. Тақдирингизни, умрингизнинг ҳар бир кунини ўзингиз белгилайсиз.

Кишилар ўз муаммоларида кўпинча иқтисодиётнинг аҳволини, ҳукуматни, ота-оналарини ва ҳатто об-ҳавони айблайдилар. Лекин ҳақиқат шундаки, тақдирингиз учун масъул бўлган ягона инсон — бу сизнинг ўзингиз, фақат ўзингизгина уни ўзгартириш қувватига эгасиз. Ҳаётимизда танлайдиган йўл фикр ва амалларимиз билан белгиланади, Ҳақиқий Бойлик сирлари ҳам фойдалироқ бўлган йўлни қай тариха танлаш ва сиз орзу қилган тақдирни яратишни кўрсатади.

Ормэн хоним сўзлаётганида ёзиб ўтирган йигитча дафтарчасини ёпди ва сўхбатдошига қаради.

— Демак, агар сизни тўғри анлаган бўлсам, харажатларни назорат этиш бир кечада бой қилиб қўймайди, лекин келгусида Ҳақиқий Бойлик яратишга имкон берадими?

— Мутлақо тўғри, — деди Ормэн хоним. — Бунинг фойдаси аниқ. Биринчидан, харажатлар назорати кераксиз қарзларга ботмаслигингиз учун кафолат беради. Иккинчидан, пуллариингизни ўзингиз учун ишлатилишига имкон беради.

— Лекин бундан фойда кўриш учун бағоят узоқ кутишга тўғри келади, — деди йигитча. — Харажатларни назорат этиш ва пулни омонатга қўйиш кексайган чоғда ёрдамлашишига қўшиламан, аммо бу ҳозир ёки яқин келажақда бойлик яратиш учун қандай кўмаклашиши мумкин?

— Башарти реал бойликка эга бўлишни истасангиз, уни яратишингиз зарур, бунинг учун эса бақувват асослар талаб этилади. Харажатларнинг назорати сизни бир кечада, ҳатто бир йилда ҳам бой қилмайди, лекин у келажагингизни қуришга йўл очади. Бу оилангизга ғамхўрлик қилишингизга имкон беради, сизни қарзлардан асрайди ва энг муҳими, шунинг эвазига кексайганингизда молиявий мустақиллик билан мақтана оладиган, ўн фойизни ташкил этувчи камдан-кам кишилардан бири бўласиз. Ҳар ҳафтада маошингиздан ўн фойизини

омонатга қўйиб, Ҳақиқий Бойлик яратишга киритадиган маблағни аста-секин, лекин ишонч билан йиғиб борасиз.

Лекин “қандай қилиб тез бойиш” дастурларидан эҳтиёт бўлинг, — огоҳлантирди Ормэн хоним. — Ҳаддан ташқари шубҳали омонатлар хавфли бўлиши мумкин. Катта пушаймондан кўра кичик эҳтиёткорлик афзалроқ! Кези келганда шундай бўладики, таваккалчиликка боришга тўғри келади, аммо яхшилаб ўйланган, бехос авантюра бўлмаган гардкам бўлиши керак.

— Энди, анчагина пул йиғиб олганингизда, — деди йигитча, — харажатларингизни назорат этиш сизга шарт бўлмаса керак?

— Биласизми, киши харажатлари ҳар доим даромадларига мутаносиб равишда ўсиб бораверади, — жавоб берди Ормэн хоним. — Одамлар дарҳол катта иморат, яхшироқ машина учун кўпроқ пул сарфлашни бошлайдилар, улар ниҳоят харажатларини назорат этишга қарор қилмагунларича қимматбаҳо курортларга борадилар, қиммат модельерларга кийим-бош буюрадилар ва энг қиммат ресторанларга борадилар.

Дарҳақиқат, қанча пул сарфласалар ҳам бу ҳақда унчалик қайғурмайдиган кишилар бор. Лекин бу тоифадаги кишилар кам, кўпчилиги назорат этади. Ҳатто миллионерлар ҳам. Лотореяга ютуқ ютган кишилардан кўпчилиги охирикўбатда чўнтақларида сариқ чақасиз қоладилар, бунга сабаб шуки, улар харажатларини назорат қилмайдилар. Улар келажак ҳақида ўйламасдан пулларни сарфлайдилар. Бойлик ҳақида гапирганда доимий даромад яратиш тўғрисида сўзлашимизни унутманг. Агар доимий даромадингизни таъминламасангиз, пулингиз охирикўбатда худди бирор-бир дарё суви қуйилмай, қуриб битаётган кўл мисол тугайди. Шу боис харажатларни назорат этиш қувватидан фойдаланмасангиз, Ҳақиқий Бойликни яратиш ва қўллаб-қувватлай олмайсиз.

Йигитча уйга келгач, Ормэн хоним билан суҳбат чоғида ёзганларини диққат билан ўқиб чиқди. У ерда қуйидаги жумлалар бор эди:

Ҳақиқий Бойликнинг еттинчи сир — *харажатларни назорат этиш қувватидир.*

Бойлик қанча пул топаётганингиз билан эмас, топганингизга қанчалик яхши яшай олишингиз билан белгиланади.

Харажатларни назорат қилиш олаётган даромадингиз ҳажмида бахтиёр ҳаёт кечиршингизга ва бу даромадни кўпайтиришга ёрдам беради.

Маблағи чекланган ҳар қандай киши доимий даромадини таъминлаш учун ўз харажатларини назорат қилиши зарур.

Даромадингизнинг бир қисмини асрашингиз лозим. Бу келгусида бойлик яратишга асос бўлади.

Сиз ҳар доим пул топиш учун ишлаганингиздан кўра пулларингиз сиз учун ишлагани маъқулоқ.

Саккизинчи сир

ҲАЛОЛЛИК ҚУВВАТИ

Шаҳарда Ҳалол Генри ҳақида эшитмаган кишини топиш мушкул эди. Энг юқори сифатли маиший молларни мақбул нархларда сотишда шухрат қозонган дўконлар занжири мавжуд. Ҳаммаси жуда оддий: башарти яхши сифатли мол олиш ниятида бўлсангиз-у, бундай моллар савдоси тўғрисида хабарингиз бўлмаса, Ҳалол Генрига мурожаат қилишингиз мумкин. У ерда сизни ҳеч қандай алдам-қалдамлар билан лақиллатмайдилар: ўрамлар арзон, харидорлар мабодо молни қайтармоқчи бўлсалар-да, пуллар ҳар қандай шароитда эгасига қайтарилади. Мазкур дўконлар асосчиси ва эгаси — Генри Бруксдир. Йигитнинг рўйхатида саккизинчи бўлиб айнан унинг исми турарди.

Йигитча унинг ишхонасига кирганида жаноб Брукс дарҳол ўрнидан туриб, қўлини қаттиқ сиққанча кутиб олди.

Бу элик тўрт ёшдаги ўрта бўйли, қора кўзойнак таққан, думалоқ юзли киши эди.

Йигитча унга кекса хитойлик билан учрашуви тўғрисида қисқагина сўзлаб берди.

— Қойилмақом! — хитоб қилди жаноб Брукс. — Демак, бой бўлмоқчи экансиз-да?

— Ҳа, — тан олди йигитча.

— Хўш, Ҳақиқий Бойлик ҳақида қандай фикрдасиз?

— Албатта, бу гоётада қизиқарли, — жавоб берди йигитча. — Сиз-чи, улар ҳақида нималарни биласиз?

— Келинг, ўттиз йил бурунги воқеаларга қайтсак, — деди жаноб Брукс. — Ўшанда мен эндигина йигирмага тўлгандим ва пул топишни, кўп пул топишни жуда истардим. Бунга қандай эришиш йўллари мени асло қизиқтирмасди, ўз олдимга қирқ ёшимда миллионер бўлиш мақсадини кўйдим. Айнан шу менинг энг катта муаммоим эди.

— Нимага энди? — сўради йигитча. — Мақсаднинг аниқлиги Ҳақиқий Бойлик яратишда энг муҳим жиҳат деб ўйлардим.

— Тўғри, дарҳақиқат, шундай, — жавоб берди жаноб Брукс. — Лекин миллионер бўлиш мақсадим ҳақида айтаётганим йўқ, — бу бағоят ажойиб мақсад эди, — мендаги муаммо шундан иборат эдики, бунга қандай эришишим мулҳоқо ташвишлангирмасди. Миллионер бўлиш орзусига шунчалик берилиб кетганимдан Ҳақиқий Бойликнинг муҳим сирларидан бири... ҳалоллик қувватини эътибордан четда қолдирдим.

Инжилдаги: инсон бутун оламни эгалласа-да, лекин ўз қалбини йўқотса, унга қандай фойда бўлади, деган сўзларни эслайсизми? Бундан тўғрироқ сўзлар ҳеч қачон айтилмаганига имоним комил. Ҳалоллик ва ўз иззатини билиш фазилатларига эга бўлмаган одамнинг обрўси бир пулди. Ҳар қанча пулингиз бўлмасин, ўзингизни ҳеч қачон бадавлат ҳисоблай олмайсиз. Агар ҳалол бўлмасангиз, тўплаган ҳар қандай бойлигингиз муваққат бўлади. Ёлғончилик ва қаллоблик билан бойлик яратиш — кум устида иморат қуриш демакдир. У кумда узоқ турмайди.

Ёдимда, илк машғулотларимдан бири ойна кўядиган компанияда ишлаш эди. Моҳиятан бу ҳақиқий фирибгарлик эди: биз уйма-уй юриб, одамларга деразаларининг ойналари қай аҳволдалигини бепул кўриб беришни таклиф қилардик. Одатда, уларга янги ойна кўйдиришни маслаҳат бериб, кейин уйларини бизнинг материалимиз рекламаси учун фойдаланишга розилик билдирсалар, оддий ойна кўйишдан кўра ярим баҳосига арзонроқ янги ойна кўйиб беришни таклиф қилардик. Ишнинг ўртача нархи 6000 фунт бўлиб, агар уйлари ойна кўйилишидан аввал ва кўйилганидан сўнг сувратга олишга рози бўлсалар, уларни 3000 фунт пулни иқтисод қилишлари мумкинлигига ишонтирар эдик.

Ҳаммаси жуда оддий эди. Мен одамни ишонтириш, ҳар қандай ҳужжатга имзо кўйдириш қобилиятига эгалгимни билиб қолдим. Ҳар бир битимдан йигирма олти фоиз улуш ҳамда мукофотлар олардим ва бундан тўла мамнунлигимни тасаввур қилишингиз мумкин. Ҳафтасига 2000 фунтдан ортиқроқ пул топишим мумкин эди.

Лекин кунлардан бир кун ҳаммаси ўзгарди. Мен бировнинг эшигини қоққандим, кекса хитойлик очди. У мени ичкарига таклиф қилди ва валдирашларимни диққат билан тинглади. Гапимни тугатганимдан сўнг:

“Янги ойна кўйдирсам, кимга фойда бўлади: менгами, сизгами”, деб сўради. “Иккимизга деб умид қиламан”, — жавоб бердим мен.

Шунда у кўзларимга тикилиб деди:

“Ҳақиқатан ҳам менга ойналарингиз керак деб ҳисоблайсизми? Касбингиз нуқтаи назаридан қараганда ҳозирги дераза ойналари яроқсизми?”

Бу қарияда ҳозир нималигини ишонч билан айтолмайман-у, мени ноқулай аҳволга солишга мажбур қилган алланима бор эди. Унга ёлғон гапиролмадим ва бу ишни бажараётганим давомида илк бор тўғриси айтдим. Чол ўрнидан туриб, кўлимни сиқди ва ростгўйлигим учун миннатдорчилик билдирди. У ҳаётда тезроқ нуфузга эришиш иштиёқида шошаётганимни кўриб турганини айтди ва ҳаётимни қуришнинг яхшироқ усулини билиш истагимни сўради.

Табиийки, унинг нима дейиши мени қизиқтирарди. Мен пул топишнинг қандайдир ғаройиб усули тўғрисида билиб олиш тўғрисида ўйлагандим, лекин бунинг ўрнига у Ҳақиқий Бойлик сирлари тўғрисида сўзлай бошлади. Чол кўлимга рўйхат берди ва бу сирлар ҳақида батафсил сўзлаб берувчи кишилар эканини айтди, кейин бу сирлар ҳақида имкон қадар кўпроқ билиб олиш учун уларнинг ҳаммаси билан учрашдим.

Мазкур сирлар ҳаётга муносабатимни буткул ўзгартириб юбордилар. Икки йил ичида даромадим тўрт баробар ўсгани ҳам бунда катта рол ўйнади.

— Бунга қандай эришдингиз? — сўради йигитча.

— Мен шаҳар бозорида чодир тагида маиший моллар сота бошладим. Икки йилдан сўнг шахсий дўконимга эга бўлдим. Уч йил ўтиб, ўттизта дўкондан иборат мажмуага эга бўлдим, яна икки йилдан кейин уларнинг сони етмиш бештага етди ва йиллик даромадим бир неча миллион фунтни ташкил этди.

— Барча муваффақиятларингиз Ҳақиқий Бойлик сирларига тааллуқли деб ҳисоблайсизми? — сўради йигитча.

— Ҳеч шубҳасиз, — деди жаноб Брукс. — Ҳаётимга кўпроқ таъсир кўрсатган сир — бу ҳалоллик қуввати эди.

— Ҳалоллик? — ишонқирамай такрор сўради йигитча.

— Ҳа. Бизнесга ҳалол, тўғри муносабат.

— Ростданми? — деди йигитча. — Ҳалоллик муваффақиятга ёрдам берадими?

— Албатта. Агар ҳаётда ҳамма нарсага улгуриб, ўзингиз Ҳақиқий Бойлик яратмоқчи бўлсангиз, ҳалоллик ва самимийлик нима учун муҳим ўрин тутишини ҳозир тушунтириб бераман. Биринчидан, озгина бўлса ҳам иймони бор одам агар ўз ишларида ҳалол бўлмаса, ўзи ҳақида яхши фикрда бўлолмайди. Башарти ўзингиз ва бажараётган ишингиз тўғрисида яхши фикрда бўлмасангиз, келгусида равнақни сақлаш қийин.

Иккинчидан, ҳаётингизда нимаки қилсангиз, ўзингизга қайтади. “Нима эксанг, шуни ўрасан” мақолини эшитганмисиз?

— Албатта.

— Бу ҳақиқат. Ҳаётнинг асосий қонуни бу, ҳамма динлар бир хил фикрда: ҳиндулар бунини Карма дейдилар, Инжилда Худонинг жазоси — нима эксанг, шуни ўрасан, — бунини қандай атамасинлар, ҳеч биримиз қочиб қутулолмайдиган қонун бу. Бажараётган ишларимиз, сўзларимиз, ҳатто фикрларимиз қайтар замон сингари ўзимизга қайтади.

— Демокчисизки, агар одамларни алдасангиз, сизни ҳам албатта алдайдилар, шундайми? — деди йигитча.

— Муғлақо тўғри. Сизни айнан ўша сиз лақиллатган киши алдамаса-да, бу алдамчилик бир кун ўзингизга қайтади.

Йигит ўз иши тўғрисида ўйлашиб қолди. У баъзан ноҳалол ҳолатларни ҳам бошидан кечирганини эслади, — ҳаммадан аниқроқ хотирасида қолгани — соғ бўлса-да, иш берувчисига ўзини бемор дея баҳона қилган эди. У ножўя иш қилаётганини англаб турса-да, ҳамма шундай қилади, нима учун у бундай қилмаслиги керак, дея ўзини оқлаганди.

— Хўш, агар бошқалар алдам-қалдам билан шуғулланаётган бўлса, қандай йўл тутиш керак? — сўради йигитча.

— Бошқалар нима иш қилса, — жавоб берди жаноб Брукс. — бу уларнинг иши. Улар барибир худонинг жазосидан қутулолмайдилар, шу боис ўз хулқингни ўзгалар қилиғига чоғиштириб оқлашинг аҳмоқлик.

Ундан ташқари, ҳар қандай ёлғон ва фирибгарлик эртами-кечми ошкор бўлади. Охир-оқибатда, уларнинг ажри бизга етади. Ушанда сиз бунёд этганларнинг барчаси қарсиллаб ўз бошингизга қулайди.

— Лекин ҳақиқатга тик қарайлик, — деди йигитча, — бадавлат кишиларнинг кўпчилиги у ёки бу ҳолатда ноҳалолдирлар, шундай эмасми?

— Ҳар доим ҳам эмас. Ҳамма бойлар ноҳалол дея хулоса чиқариш ҳамма қашшоқлар ҳам ўзларини авлиёлар сингари тутадилар, деган тахминлар қаби бемаъни гап. Ҳақиқатда қайда камбағаллик ва қашшоқлик билан рўбарў бўлмасангиз, ҳаммаша жиноятга дуч келасиз. Энг юқори жиноятчилик айни энг қашшоқ худудлардадир.

— Нима сабадан шундай экан? — сўради йигитча.

— Чунки кўпинча жиноятни оқлаш сифатида камбағаллик ва қашшоқликни баҳона қилдилар. Ҳақиқий Бойлик фақат ҳалол йўл билан яратилиши мумкин.

— Аммо, бизнес билан шуғулланувчи ёлғончи ва бировларни алдайдиган кишиларни кўп учратганман.

— Демак, сиз ёмон одамлар билан кўпроқ муносабатда бўлганга ўхшайсиз, — деди жаноб Брукс.

— Яхши ва ёмон одамлар орасидаги тафовутни қандай белгилаш мумкин, айниқса, ҳамма ганим ҳамкасбларингиз ноҳалол бўлсалар? — сўради йигитча.

— Бунинг энг оддий йўли шуки, ҳар қандай ишга киришишдан аввал ўзингизга қатор саволлар беришингиз мумкин. Биринчи савол: “Бу иш қонунийми?” Агар бу фаолият ноқонуний бўлса, сизни албатта кўнгилсизликлар кутади. Иккинчи савол: “Бу ахлоқий метёрларга қай даражада тўғри келади?”

— Бу хусусда ташвишланишнинг ҳожати бормикан? — сўради йигитча. — Башарти бу қонунга зид бўлса, амалда ҳеч қандай кўнгилсизлар тўғрисида гап ҳам бўлиши мумкинмас.

— Полиция ҳақида сўз бораркан, бу ҳаммаси худди шундайку-я, лекин эсингизда бўлсин: саломга яраша алик қайтади. Агар умр кечиришингиз учун пул топишга ёрдам бераётган соҳа ахлоқсиз бўлса, охир-оқибатда бунинг ҳаммаси ошқор бўлади ва нима билан шуғулланаётганингиздан ҳар бир киши бохабар бўлганда қай аҳволга тушасиз? Газетани варақласангиз бас, бизнес ёки шахсий ҳаётда бўлсин, ахлоқсиз ҳаракатлар шахснинг синишига олиб келишини кўрасиз.

Йигитча маъқуллагандек бошини ирғади.

— Бу ердан учинчи савол келиб чиқади: “Натижада ўз-ўзимдан фахрлана оламанми?” Агар бажараётган ишингиз фахр туйғусини уйғотмас экан, демак, сиз ёмон иш қиляпсиз. Тўртинчи савол: “Бу ҳақда яқинларим билишини хоҳлайманми?” Онангиз ишингиздан бохабар бўлса, сиз билан фахрланадими? Сиз бажараётган фаолият оилангиз аъзоларини фахрланишга мажбур этиш ўрнига уларни хижолатга солаётгандек туюлса, бу ишни дарҳол тўхтатиш кераклигига очиқ ишорадир. Ва ниҳоят, сўнги савол: “Бундан кейин ўзимни ўзим ҳурмат қила оламанми?” Башарти гап сизнинг тамойилларингизга қарши бирон нарса тўғрисида бораётган бўлса, демак, қадрингизни ерга ураётган бўласиз. Сени ҳурмат қилмайдиган инсон билан яшаш ниҳоятда мураккаб... айниқса, бу киши ўзинг бўлсанг.

Асосий тамойил — бирор кимса сизга нимаики қилмасин ёхуд гапирмасин, ўзингиз истамаган ишни қилмасангиз ва сўзламасангиз, бас.

— Демоқчисизки, шу саволларнинг исталганига йўқ деган жавоб бўлса, қанчалик фойдали бизнес туюлишига қарамай, унга қўл урмаслик керакми? — сўради йигитча ёзувларидан нигоҳини узиб.

— Айнан шундай. Одамлар пул қилиш ва бойлик орттиришга тиришиб, ўз тамойилларига қарамасдан ёки ахлоқий жиҳатдан нима яхши ва нима ёмонлигини шунчаки англамасдан кўпинча хатога йўл қўядилар. Улар сўнги якуний мақсад пул деб ҳисоблайдилар, лекин бу ундай эмас, пул — бошқа мақсадларга эришиш учун восита, ҳолос. Ва кўпинча пул ҳақида қайғуриш ўрнига ана шу бошқа мақсадларга диққат-эътиборни қаратиб, уларга эришиш йўллари анча осонроқ бўлиши мумкинлигини англаймиз.

— Сухбатингиздан бахраманд этганингиз учун миннатдорчилик билдираман, — деди йигитча кетишга чоеланиб. — Энди ўйлаб кўришим керак. Фақат биргина саволим бор эди: айтинг-чи, кекса хитойлик ҳали ҳам ўша манзилида яшайдими?

— У қачон бўлса-да, ўша ерда яшаганига умуман ишонмайман, — деди жаноб Брукс.

— Бу билан нима демоқчисиз?

— Чол билан учрашгандан сўнг бир неча ойдан кейин ўша уйга кирдим. Шунчаки унинг ёрдами учун миннатдорчилик билдириб, учрашувимиз бутун ҳаётимни нақадар ўзгартириб юборганини айтмоқчи эдим. Лекин бу сафар у ерда ёши ўгинқираган эру хотинни учратдим, уларнинг айтишига қараганда, йигирма беш йилдан буён шу уйда яшаб, ҳеч қандай хитойлик тўғрисида эшитмаган эканлар. Қўни-қўшнилардан ҳам суриштириб кўрдим, аммо у ҳақда ҳеч ким ҳатто эшитмаган ҳам экан.

Кечқурун уйқута ётиш олдидан йигит ёзувларини қайта ўқиб чиқди:

Ҳақиқий Бойликнинг сир— *ҳалоллик қуввати.*

“Киши бутун оламни забт этса-ю, лекин шу билан бирга ўз қалбини йўқотса, унга қандай фойдаси бор?”

Бажараётган ишимиз, сўзлаётган сўзимиз ва ҳатто фикрларимиз ҳам бир кун ўзимизга қайтади, қайтар дунё бу.

Бойликни алдам-қалдамлик ва қаллоблик билан яратмоқ — қумда иморат қурмоқ билан тенг. У ерда узоқ турмайди.

Шахсий ҳаётингиз ёки бизнесда ҳаракат усулларини танлашда аввал ўйланг:

Бу қонунга хилоф эмасми?

Бу ахлоқ меъёрларига тўғри келадими?

Натижада ўзимдан фахрлана оламанми?

Яқинларим бу ҳақда билишини истайманми?

Бундан кейин ўз-ўзимга нисбатан ҳурмагим йўқолмайдими?

Тўққизинчи сир

ЭЪТИҚОД ҚУВВАТИ

Келаси кун йигитча одатдагидан эртароқ уйғонди. У билан учрашган кишиларга Ҳақиқий Бойлик сирлари хизмат қилгани, аммо улар йигитчага ҳам ёрдам бера олармикан, мана, масала қарда, деган фикрлар унга сира тинчлик бермасди. Бунга жавоб — унинг ўзига ишоч ҳиссини туймаслигида эди. Унда шахсий бизнесини қарор топтириш фикрлари ҳам бор эди-ю, лекин башарти муваффақиятсизликка учраса-чи, унда нима бўлади. Агар бунинг оқибатида ҳозиргидан ҳам камроқ пул топса-чи? Туни билан шу муаммони ҳал этишга уринса-да, тонгда кечагидан ортиқроқ ҳеч нима деёлмади. У ҳамиша муҳим қарорларни қабул қилишда қийналарди. Нотўғри қабул қилинган қарор ҳалокатли бўлиши ҳамда унинг кейинги ҳаётига бетаъсир қолмасди. Рўйхатидаги навбатдаги киши унга бу борада ёрдам беришига умид қиларди.

Боши кал ва олтмишдан ошган бўлишига қарамасдан Саймон Левисни йигитлик ғайрати тарк этмаганди. У доимий равишда бадантарбия билан шуғулланар ва боғда ишлаб ҳузурланарди, унинг гапига қараганда, булар ўзини ёш ҳисоблашга қўмақлашарди. У бошдан-оёқ ишбилармон бизнесмен деган номга арзирли эди: эгнидаги тўқ кулранг буюртмага тикилган ва тахтакачдек дазмоланган костюм, қизил бўйинбоғи ён чўнгидаги шунга мос дастрўмолига гоёг мутаносиб эди.

Жаноб Левис шаҳар чеккасидаги ўзига қарашли катта мажмуада жойлашган ҳаётни суғурталаш бўйича шахсий агентлигида хизмат қиларди. Унинг компанияси мазкур соҳада етакчи бўлиб, унинг умумий йиллик айланма маблағи бошқаларникидан камида ўн баробар ортиқ эди. Жаноб Левиснинг қаршисида ўтирган йигитга тез орада аён бўлишича, у ҳар доим ҳам бадавлат, ишбилармон бизнесмен бўлмаган экан. Аслида у бугун умри мобайнида, аниқроғи, олтмиш ёшига қадар молиявий қийинчиликларни бошидан кечирган экан. Атиги беш йил муқаддам у шаҳар ташқарисидagi энг ёмон жойлардан бирида бир хонали торгина уйда яшаб, офиси учун тузукроқ жойи ҳам бўлмаганидан эскиб, вайронага айланган маъмурий бинонинг тўртинчи қаватида жойлашган ошхонада ўз бизнесини юритишга мажбур эди.

Лекин бугун йигитча қаршисида ҳаётни суғурта қилиш бўйича бугун мамлакатда энг илғор компаниялардан бирининг асосчиси ўтирарди. Йигит шу қисқа муддат ичида унинг ҳаётини бир юз саксон даражага нима ўзгартиганини тезроқ билиб олиш ишгиёқда эди.

— Ҳаммаси беш йил аввал бошланди, — дея ҳикоя қила кетди жаноб Левис. — Мен иш жойим бўлмиш ошхонада аҳволимни яхшилаш учун нима қилиш кераклиги тўғрисида ўйга чўмиб ўтирардим. Олтмиш ёшимни ҳеч бир жамғармасиз, фақат қарзларга ботганча қаршилаётганим, энди кексалигимни тузукроқ таъминлаш тўғрисидаги ўйлар ҳаёлимни банд этганди. “Time” журналида саккиз фоиздан камроқ эркаклар ва икки фойиздан камроқ аёллар олтмиш беш ёшга етганда молиявий жиҳатдан мустақилликлари билан мақтана олишлари тўғрисида берилган мақолага кўзим тушиб қолди. Мақолада айтилишича, аҳолининг атиги бир фоиздан камроқ қисмини бадавлат ёки ўзига бахузур деб аталувчи кишилар ташкил этар экан. Бу мени анчайин ғамгин ўйлар гирдобига тортиди. Ҳозирги ночорликдан қутулиш анча мушкулдек туюлди ва бу аҳволдан чиқишга қўмақлашадиган бирон воқеа рўй беришини сўраб, Яратганга илтижо қила бошладим.

“Хавотирланма, ҳеч қачон бундай бўлмаслиги мумкин!” деган овоз бехос қулоғимга кирди. Кўзимни очсам, табассум билан менга боқиб турган шарқ кишисини кўрдим. У нима сабабдан ошхонага мўлжалланган жойда ишлаётганимни сўради. Унга давримиз шиддатли эканлигини тушунтирдим, у англагандек бош ирғади. “Шиддатли замонлар ҳеч қачон тугамайди, — деди у, — аммо шиддатли кишилар доим ҳаракатдалар!”

Ўртада ўзаро суҳбат бошланди ва чол Ҳақиқий Бойлик сирлари тўғрисида сўз очди. Илгари бу ҳақда сира эшитмагандим, лекин унинг ҳамма гаплари маънили эди. Хонадан чиқиб кетаётиб, у ўн нафар киши исми ва телефон рақамлари ёзилган рўйхатни узатди ҳамда башарти ҳаётимни ўзгартирмоқчи ва Ҳақиқий Бойлик яратмоқчи бўлсам, шу кишилар билан учрашмоғим зарурлигини айтди. Чолнинг рўйхатидагиларнинг барчаси билан учрашганимни сўзлашнинг ҳожати йўқ, лекин ажойибот рўй берди — ҳаётим ҳатто тасаввур этмаган даражада кескин ўзгариб кетди. Буларнинг ҳаммаси Ҳақиқий Бойлик сирлари туфайли рўй берди.

— Сизга улар қандай кўмаклашди? — сўради йигитча.

— Улар ҳаётда туган ўрним учун ўзим жавобгарлигимни ва аҳволимни ўзгартириш учун қувватим мавжудлигини кўрсатдилар. Назаримда келажакка умид ва ишончимни йўқота бошлаган ўша даврда менга айниқса ёрдам бергани эътиқод қуввати эди.

— Эътиқод? — такрор сўради йигитча. — Лекин бойликка эътиқоднинг қандай алоқаси бор?

— Энг узвий алоқаси бор, — жавоб берди жаноб Левис. — Ҳаётда ҳаммаси эътиқоддан бошланади. Бажаришга уринаётган ишимизга то тўла ишонч ҳосил қилмагунча, бизнесимизни ташкил этолмаймиз, пул йиғолмаймиз ёки уни шунчаки келажак учун тежолмаймиз, орзуларимизни амалга оширолмаймиз. Иккилинишлар гирдобига тушиб, кўпинча уринишларимизни тўхтатамиз ва енгилатамиз.

Кекса хитойликни учратганимда ўз ишларимни қай тарзда яхшилаш йўлларини излаб топишга уринардим. Калламга келган ягона фикр давлатга қарашли молиявий газетада аниқ реклама компаниясини ўтказиш эди. Бу иш катга маблағ киритишни талаб этгани боис ҳамда мўлжалланган натижаларга эришишга ҳеч қандай кафолат йўқлиги сабабли анча хатарлилиги муаммо бўлиб турарди. Лекин агар ишлаб кетса, юқори натижага етиш ҳам мумкин эди.

— Ҳўш, қандай йўл тутдингиз? — сўради йигитча.

— Ҳеч қандай, — жавоб берди жаноб Левис. — Сира ўйлашдан тўхтамасдим: “Мабодо ишлаб кетмаса-чи?” Бу мени буткул хонавайрон қиларди. Реклама компаниясини молиялаштириш учун банкдан йирик маблағни қарзга олишим зарур эди, агар бу иш ёпишмай қолса, қарзни беш йил давомида тўлашга тўғри келарди!

Бошлаган ишим муваффақият қозонади деб ҳисоблаш учун қандай асосим бор эди? Ўтмишда муваффақиятга кам эришганман, энди мақсадимга етишимга қандай ишонишим мумкин эди.

Кейин чолнинг рўйхатида кўрсатилганлардан бири иккиланиш ва тараддуд чоғи ўзингга: “Башарти енгилишни кўтаролмаслигингни билганингда қандай йўл тутардинг?” деган ягона савол бериш кераклигини айтди. Албатта, енгилишни кўтаролмаслигимга ишончим қомил бўлса, қарз олардим ва реклама компаниясини бошлашимни билардим. Ўшанда бу одам: “Мана сизга жавоб. Муваффақиятсизликка учрамаслигингизга кўзингиз етган тақдирда қандай йўл тутиш керак бўлса, ўшандан қолманг”. Шундан сўнг у қоғозга нималардир ёзиб, варақни менга тугди. Уқиб кўрдим: “Довюрак бўл, шунда бақувват кучлар сенга ёрдамга келади”.

“Довюрак бўл!” Илгари ҳеч қачон довиюрак бўлмаганман. Чўчиш ва иккиланишларим доимо ҳаракатларимга халақит берарди. Энди ўтган кунларга назар ташлаб, авваллари бизнесим ҳеч ривожланмаганининг сабабларидан бири ҳам шу эканини англадим. Кўрқув ва иккиланишларим туфайли ҳеч қачон ҳал қилувчи ҳаракатларга қобил эмасдим.

Жаноб Левиснинг гаплари йигитчага яхши таниш эди. Муҳим қарорга келиш зарур бўлган чоғдаги ўзининг суеткашлик одатини биларди, гарчи бу одати ишда муваффақият қозонишга тўсқинлик этса-да, қўлидан нима ҳам келарди?

— Биласизми, — давом этди жаноб Левис, — бутун умрим давомида ҳеч нимага қўл урмагандан кўра бирор нарсани синаб кўриш ва муваффақиятсизликка дучор бўлиш яхшироқлигини эшитганман. Лекин тажрибам шуни кўрсатдики, аслида кўпгина кишилар қалбининг ич-ичида, яхшиси, синаб кўриш керак, модомики синаб кўриларкан, албатта муваффақият қозонишга эришиш зарур, деб ҳисобларканлар.

Кўпчилик омадсизликка дучор бўлиш ва ишни бузиб қўйишдан чўчийдилар, лекин ҳақиқат шундаки, муваффақиятсизликка ростакамига учрашнинг ягона йўли — ҳеч қандай ишга қўл урмасликдир.

Агар нимадир қилмоқчи бўлсангиз, ҳеч қачон тўла муваффақиятсизликни бошдан кечирмайсиз — жиллақуриса, бу сизни нимагадир ўргатади.

Жуда кўп кишилар бойлик яратишга ҳатто уринмайдилар ҳам, чунки омадсизлик олдидаги қўрқув уларни тўхтатиб туради ва улар ҳеч қачон таваккалчиликка бормайдилар. Лекин ҳаётнинг ўзи — таваккал. Ижозатингиз билан бир нима кўрсатаман, — деди жаноб Левис шеър ёзилган бир варақни бераркан.

Таваккал

Қулмоқ— ўз тентаклигини кўрсатиши хатарини келтирмоқдир.

Йиғламоқ— бечораҳол кўриниши хатарини келтирмоқдир.

Ўзгага интилиши— бировга берилиб кетгандек кўриниши хатаридир.

Ўз ҳиссиётлар намоёниши— асл ўзлигини кўрсатиши хатаридир.

Кимки ўз фикрлари ва орзуларини оломон ҳукмига чиқарса— уларни йўқотиши хатари бор.

Кимки севса— суюкли кишининг муҳаббатидан ҳеч қачон бохабар бўлмаслиги хатари мавжуд.

Ҳаёт ўзи билан ўлим хавфини олиб келади.

Умидланиши— ҳафсаласи пир бўлиши хатаридир.

Лекин биз таваккалчиликка боришимиз керак, чунки энг катта хавф — ҳеч нимадан хатар кутмасликдир.

Ҳеч нимага таваккал қилмаган ҳеч иш билан шуғулланмайди, ҳеч вақога эга бўлмайди ва ўзи ҳам ҳеч киммас.

У азият ва ғамдан нари бўла олиши мумкин, лекин у ўрганиши, ҳис этиши, ўзгариши, ўсиши, севишига қодир эмас, у яшашга лаёқатсиз.

У ўз эътиқодлари занжирга кишанланган, эркидан ажратилган қул.

Таваккал қилиб, ниманидир гаровга қўйгангина озоддир.

— Таваккалчиликка боришга ҳам эътиқод зарурми? — сўради йигитча.

— Албатта, — жавоб берди жаноб Левис. — Асло бор буд-шудингизни олиб, қимор ўйинига боринг, демоқчимасман. Бу тариқа таваккалчилик аҳмоқлик ва бу хилдаги гардкамлик ҳеч қачон таги мустаҳкам бойлик келтирмайди. Айтаётганим — мақсадларингизга эришиш ва омадсизлиг-у мағлубиятлар ҳақидаги фикрларга йўл қўймасдан ўйланган ҳаракатлар режасининг ишончли лойиҳаларига боғлиқ яхши ҳисобга олинган таваккалчиликдир.

Ҳаётингизга ўзгариш киритганингиздагина у ўзгаради, бунини амалга оширишга қобилиятли эканлигингизга ўзингиз амин бўлишингиз керак. Ҳар қандай ўзгариш ўзида мавҳумликнинг унсурини мужассамлаштиради, демак, бу ҳам таваккал, лекин бир поғонани босиб ўтмай туриб, кейингисига қадам қўёлмайсиз.

— Тўғри-ку-я, бироқ айнан тўғри қарорга келганингизга қандай амин бўласиз?

— Башарти иккилансангиз, — ҳатто ҳаракатларингиз мантиққа мувофиқ келмайдиган ва нотўғри туюлса-да, ички сезгингиз ва кўнглингизга қараб иш тутинг. Орзуларингиз сари ички туйғуларингиз ҳаммадан кўпроқ етаклайди. Айнан шу боис ишонч шундай катта аҳамиятга эга. Агар эътиқодингиз бўлса ва ҳаётингизда унга суяниб яшасангиз, ажойиботлар рўй бера бошлашини кўрасиз.

— Лекин эътиқод қайдан бўлсин? — сўради йигитча. — Ҳеч қандай диққатга молик диний тарбия олган эмасман, ҳатто нимадан бошлашни ҳам билмайман.

— Эътиқодга эга бўлиш учун маълум динга мансуб бўлиш шарт эмас. Қайси динга ихлос қилишингиздан қатъи назар, қалбингиз очиқ экан, нимани тиласангиз, ўшанга эришасиз. Эътиқодга ўрганиш ва уни яратиш мумкин. Эътиқодга тааллуқли энг яхши маслаҳатлардан бири — “шундай амал тутгинки, гўё!” дир. Шундай амал тутиш керакки, гўё ўз ниятингизга албатта эришишга қодирсиз, шундай амал тутиш керакки, гўё қайси ишга қўл урмасангиз, у тўғри бўлади. Шундай амал тутиш керакки, гўё сабъ-ҳаракатларингиз шунчаки муваффақиятга етмай қолиши мумкин эмас, шундагина ўз олдингизга қўйган мақсадларга эришиш йўлида сизни ҳеч нима тўхтатиб қололмайди.

— *Шундай йўл тутуши керакки, гўё...* — такрорлади йигит ён дафтарчаси узра бошини эгиб.

— Эътиқодни яратиш учун ўз-ўзига таъсир ўтказишдан ҳам фойдаланиш мумкин, чунки бу онгимиз остидаги ишончимизга ҳам ҳукм ўтказди. Ниманики бот-бот такрорлайверсангиз, у онгингизнинг бир бўлагига айланади. Масалан, “Барча эҳтиёж ва истакларимни қондираётган Худо берган бойлик умримни тўлдириб турибди”, “Ҳаётимдаги Ҳақиқий Бойлик тақдирларини ҳеч нима тўхтатолмайди ва ҳеч нима тўсқинлик қилолмайди”, “Барча рўй бераётган воқеалар мақсад ва сабабчиси — ҳаётимни бой қилишдир”, “Ҳаётдан нимаики тиласам, ўз вақти-соати билан зарур жойда оламан” деган айрим қоидалардан фойдаланаман.

Бу қоидаларни ҳар куни такрорлайман. Ҳатто уларни бошқа яна баъзилари билан биргаликда ўз олдимга қўйган мақсадларимни ёзиб борадиган карточкалар орқасига ёзиб, кун давомида қайталаб ўқишга имкон топишим учун ҳамёнимда олиб юраман. Ҳаётдан олган энг муҳим хулосалардан бири: эътиқодга эга бўлсангиз, барча нарсага эришасиз, деганини яна бир бор таъкидлашни жоиз деб биламан. Мутлақо ҳаммасига.

— Фикрларингиз билан бўлишганингиз учун сизга раҳмат, — деди йигит ўрнидан тураркан. — Ҳақиқатда кўп нарсани ойдинлаштиришга ёрдам бердингиз.

— Қўмаклашганимдан хурсандман, — жавоб берди жаноб Левис. — Мана, — деди у йигитга карточкасини узатаётиб, — балки бу сизга асқотиб қолар.

Карточкада қисқа шеърий сатрлар бор эди:

Улар: “Жар ёқасига боринг”, — деди у.
 “Биз кўрқамиз”, — деб жавоб бердилар.
 “Жар ёқасига боринг”, — деди у.
 Улар бордилар.
 У уларни итариб юборди...
 Ва улар парвоз этдилар.

Гийом АПОЛЛИНЕР

Кечқурун йигитча ёзувларини қайталаб ўқиди:

Ҳақиқий Бойликнинг тўққизинчи сир — эътиқод кучидир.

Сиз ишонч ҳосил этган ҳар қандай лойиҳани кўриб чиқаётиб, ўйланган ҳаракатлар режасини ёзинг ва уни амалга ошириш мумкинлигига амин бўлинг. Энди ўзингизга шундай савол беринг: “Модомики омадсизликка учрамаслигимни билганимда қандай йўл тутардим?”

Жасур бўл ва забардаст кучлар сenga кўмаклашишга келадилар!

Доимо “шундай йўл тутгинки, гўё” қабалида ишга уринсанг, албатта муваффақиятга эришасан.

Ички сезгингга ишон — кўнглингга қараб иш тут.

Эътиқодни таркиб топтиришга доимий равишда ўз-ўзига таъсир кўрсатиш ёрдам беради. Ниманики бот-бот такрорласангиз, у онгингизнинг бир бўлагига айланади.

Ён дафтарчасини яширишдан аввал у ёзувларини яна бир бор ўқиб чиқди, кейин дераза ёнига келди. Энди у нима қилишни биларди. У жасур бўлиши керак, у ишониши ва ҳаракат қилиши зарур.

Ўнинчи сир

ХАЙРИЯ ҚУВВАТИ

Йигитча Ҳақиқий Бойлик сирлари ҳақида барча билиб олганларидан гоят ҳаяжонда эди. Ҳаётда илк бор бойлик яратиш ҳақиқатда мумкинлигини ҳис этди. У ҳар куни бойликка жалб этишга кўмаклашувчи онгида ишонч ҳосил қилиш учун ўз-ўзига таъсир этиш қоидаларини диний оят каби такрорлар эди. У ҳаётдан молиявий, ижтимоий, касбий ва ҳиссий жиҳатдан нима исташи тўғрисида чуқур мушоҳада қилар экан, узоқ ўйлаб, мақсадларини ёзиб олди ва шу орзуларига эришувини тасаввур қилиш учун ижодий равишда кўз ўнгига келтира бошлади.

Унинг энг буюк орзуси ёзувчи бўлиш эди. Лекин у оддий ёзувчиликни эмас, балки ёзган китобларини ўқиган кишилар ўзгаришларини ҳавас қиларди. Албатта, унинг бошқа орзулари ҳам бисёр эди — боққа бораверишда йўл ёқасидагиларга ўхшаш ўз ерида қад ростлаган ҳашаматли иморати, шунингдек, оиласи ҳамда ўзини барча қулайликлар билан таъминлашга етарли маблағи бўлишини истарди.

Кейин у ўз ниятларига эришиш учун нималар қилиши мумкинлигини ўйлаб, ҳаракатлар режасини тузиб чиқди, чиқимларни назорат этиш мақсадида у барча кредиторлари билан кўришиб, уларни молиявий аҳволи билан таништирди.

Ҳарчи у барча қарзларидан узилиш имконига эга бўлмаса-да, ҳар ойлик тўловлар кўмагида ҳисоблашишни таклиф этди. Бу қарзларни тўлаш учун у даромадининг йигирма фоизини ҳар ойда ажратиши зарур эди. Кредиторлар унинг шартларини қабул қилдилар, йигитчанинг бошқа кўпчилик кишилар сингари қарз тўлашдан бўйин товламай, очиқ ва ҳалол муомалага интилаётгани уларга маъқул тушди. Шунингдек, у ишлаб топганининг ўн фоизини инвестицияларга ажратишга қатъий қарор қилди. Тўғриси, унча зарурати бўлмаган айрим нарсалар харажати камайтиришга тўғри келди, лекин энди бу қарзлардан қутулиш ва бўлгувси бойлик яратишни бошлаш ҳақидаги фикрларни англаш олдида арзимас баҳо эди.

У Ҳақиқий Бойлик яратишни истаса, нимаики қилмасин, барчаси ҳалол бўлмоғи кераклигини ахийри англаб етди. У жаноб Бруксининг куйидаги сўзларини яхши эслаб қолганди: “Бу ҳаётни қайтар дунё, деб қўйибди, қилган барча амалларинг қачон бўлмасин, ўзингга қайтади”.

Нимагаки қўл урмасин, барчасига махсус билимлар талаб этилишини англаган йигит кечки адабий курсларга, шунингдек, бизнесни бошқариш мактабига ёзилди. Энди кекса хитойликнинг рўйхатидаги кўпчилик кишилар билан учрашиб, сўзлашганидан кейин у Ҳақиқий Бойлик сирлари уларга қандай хизмат қилган бўлса, унинг учун ҳам асқотишига астойдил ишонарди. Ўйлаган ва амин бўлган барча ниятларига қачонлардир албатта эришажагига имони комил эди.

Рўйхатда биргина одам қолганди ва йигитча у билан учрашмоқдан гоят ҳаяжонланарди.

Ҳақиқий Бойликнинг энг сўнги сирини билиш бағоят қизиқарли эди.

Жефри Ливер шаҳарнинг бадавлат зодагонлар яшайдиган қисмида тўрт қаватли ҳашаматли уйда яшарди. Бу ердаги кенг кўчаларда дипломатлар, миллионерлар ва турли машҳур кишиларга тегишли улугвор бинолар қад ростлаган эди. Утган ҳафтада йигитча анчайин кўркам кошоналарда бўлганди, аммо жаноб Ливернинг қароргоҳи у кўрган уйларнинг барчасидан ўтиб тушди. Ўн саккизинчи асрга мансуб қадимий мебеллар билан жиҳозланиб, маҳоратли безакчи-декораторлар томонидан нафис тартибланган залнинг ички кўриниши бағоят гўзал эди.

Кираверишда кутиб олган эшик оғаси йигитни уч томон деворлари полдан то шипга қадар китобларга тўла жавонлар билан қопланиб, тўртинчи томонда жой олган катта мрамар камин ичида чирсиллаб ўтин ёнаётган меҳмонхонага кузатиб қўйди. Камин юқорисида осилиқ — майиб бармоқлар ибодат қилаётган каби кўкка йўналтирилган икки қўл тасвири йигитда зўр таассурот қолдирганди.

Шу тобда эшик очилиб, хонага ошпоқ сочди, равшан мовий кўзли, кексароқ киши кириб келди. Эркаклар қўл сиқиб кўришишгач, камин рўбарўсига жойлашдилар.

— Бу расм сизни таъсирлангирган кўринади, — деди жаноб Ливер, девордаги тасвирга ишора қилиб.

— Ҳа, — деди йигитча, — санъатни унчалик яхши тушунмасам-да, назаримда ушбу расмда нимадир борга ўхшайди...

— Унинг ортида ажойиб тарихий воқеа бор, — деди жаноб Ливер. — Германиянинг Нюрнберг деган жойи яқинидаги кичик қишлоқда бундан беш юз йил муқаддам бўлиб ўтган воқеа бу. У ерда саккиз боласи бор оила яшарди. Альбрехт Дюрер исмли заргарлик касбининг устаси оиласини боқиб учун суткасига ўн саккиз соат ишлашга мажбур эди. Унинг икки ўғлида санъатга қобилият кўринди ва улар иккаласи ҳам рассом бўлишни орзуларди, бироқ отаси уларни Нюрнберг бадий Академиясига юборишга қурби етмаслигини ҳар иккиси ҳам биларди. Иккала ўғил қуръа ташлашга шартлашди. Қайси бирига уйда қолиб чеки тушса, шу ердаги конда ишлаб, иккинчи бировининг Академияда ўқишига пул топади. Тўрт йилдан сўнг Академияда ўқиши битган ўғил билан бу ердаси ўрин алмашадилар, яъни маълумот олиб келгани санъати ёрдамида ёки зарур бўлса, конда ишлаб, иккинчисининг ўқишига шароит яратди.

Қуръа ташланади. Ука Альбрехт Дюрер ўқишга жўнайдиган, каттаси Альберт эса конда ишлайдиган бўлди. Альбрехтнинг қобилияти тез орада тан олинди ва тўрт йилдан сўнг, Академияни тугатиш чоғида ўз меҳнатига яхшигина ҳақ оладиган бўлди. У қадрдон қишлоғига қайтгач, байрам дастурхони атрофида эришган ютуқлари учун севимли акаси Альбертга миннатдорчилик билдириб, қадаҳ кўтаради. Энди Нюрнбергга бориш навбати акасига етгани, унинг орзуси амалга ошишига укаси ёрдам беражagini айтади.

Бугун оила Альбертнинг Академияга боришини маъқуллайди, лекин у йиглай бошлайди. “Йўқ... йўқ... йўқ...” дея такрорларди у ва кўзидан шашқор эш оқарди. Хона сукунага чўмганди. Альберт кўз ёшларини артаркан, шивирлади: “Мен учун энди жуда кеч бўлди. Мен Нюрнбергга боролмайман. Қаранглр! — У кондаги тўрт йиллик оғир меҳнат оқибатида бармоқлари майиб қўлларини кўтарди. — Мен оғриқдан ҳатто қадаҳни ушлолмаяман, энди ҳеч қачон мўйқалам туголмайман. Мен учун энди кеч бўлди”.

Альбрехт Дюрер жўнаб кетди ва машҳур рассом бўлиб етишди. Бугун унинг асарлари жаҳоннинг кўпгина кўргазмаларидан жой олган. Лекин у ўз муваффақияти акаси томонидан кўрсатилган саховат туфайли эканини ҳеч қачон унутмаган. Акасига сўнги қарзини узиш мақсадида шу тасвирни яратди. Бошқа ҳеч қайси тасвирий санъат асарида шундан кўра кўпроқ меҳр, оғриқ ва кўз ёшларини тополмайсиз. Унда рассом акасининг қўлларидаги ҳар бир тиртиқ, ҳар бир яра изини ифодалаган. Унсизгина ибодат тарзида кўкка томон чўзилган ака қўллари шукроналик билдираётган ва... кечирим сўраётган каби ифодаланиши рассомнинг ўз айбини сезиши ва миннатдорлик ҳиссини акс эттирарди.

Қайси соҳада бўлмасин, ўзгалар кўмагисиз тўқисликка камдан-кам эришилади, деган ҳаёт тақдир этган энг муҳим сабоқни ёдга солиб тургани учун ҳам ушбу суратни бу ерга осиб қўйдим. Агар инсон шу ҳақиқатни тан олишдан бош тортса, унинг банкдаги пули миқдори қанчалик кўп бўлмасин, қанчалик улов ва ҳашаматли уйларга эга бўлмасин, Ҳақиқий Бойликнинг ўнинчи ва сўнги сир — саховатпешалик қувватини билиб олмас экан, у ўзини асл бадавлат деб сезмайди.

— Саховатпешалик? — ишонқирамай қайта сўради йигит.

— Ҳа, — жавоб берди жаноб Ливер. — Саховатпешалик — Ҳақиқий Бойликнинг жон томири. Албатта, сизни фақат ўзингиз ва оилангиз учун бойлик тўплашгина кизиқтирса, ҳеч бир ёрдам қўлини чўзмай ҳам мақсадингизга етасиз. Лекин бу ҳолда Ҳақиқий Бойлик нималигини ҳеч қачон билолмайсиз. Ёдингизда тугинг, бойлик пул маблағингиз ёки эгалик қилаётган мулкнингиз миқдори билан эмас, балки умрингиз сифати билан аниқланади.

— Лекин саховатпешаликнинг умримиз сифатига қандай алоқаси бор? — сўради йигитча.

— Бировга бирон яширин мақсадда бегараз ёрдам беришингизга тўғри келганми? Шунчаки қўлингиздан келгани учун кўмаклашганмисиз? Бу жуда оддий ёрдам бўлиши мумкин. Масалан, кишига катта йўлдан ўтишида ёрдамлашиш ёки нотаниш йўловчига тўғри йўл кўрсатиш каби.

Йигит бошини қимирлатди.

— Ўша кезде нимани туйдингиз? — сўради жаноб Ливер. — Бу сизга хузур бағишладими, унга кўмаклашганингиз сизга ёқдими?

— Ҳа.

— Агар ўзгалар аҳволига эътибор бермай, бепарво ўтиб кетиб кўмаклашолмаганингизда қандай кечинмаларни сезардингиз?

— Эҳтимол, ўзимни айбдордай сезардим, — тан олди йигит.

— Тўғри. Кўриб турганингиздек, муҳтожга хайрихоҳлик кўрсатиб, ўзингиз ҳақингизда яхши фикрлашни бошлайсиз. Жамият учун қандайдир фойда келтиришга ўзингизни лойиқ сезасиз. Демак, бундан-да кўпроқ эҳтиромга муносиблигингизга ич-ичингиздан ишонасиз.

— Бу ўзингиз ҳақингизда яхши фикрлашга ёрдам бериши мумкин, — деди йигитча. — Лекин бойлик яратиш учун сизга ёрдам бермайди.

— Сиз “ўндан бирини ажратиш” деб аталган тамойил ҳақида ҳеч эшитганмисиз? — сўради жаноб Ливер.

— Эшитганман. Бунда художўй кишилар даромадларининг бир қисмини черковга берадилар.

— Тўғри. Лекин бу тамойил Инжил яратилган даврдаёқ юзага келган, ўшандаёқ одамлар ишлаб топганларининг (ўн фоизини) муҳтожларга беришган. Энди жуда қашшоқ ва гадойлардан бошқа, ҳамма шундай қилади.

Диншунослар ўндан бир улуш ҳақидаги тамойилнинг вужудга келиш сабаблари ҳақида баҳслашадилар. Айримлар бу солиқнинг оддий кўриниши деб биладилар, бошқалар эса жамият ўз аъзоларига кўпроқ ғамхўрлик қилиши учун бу тамойил киритилган, дейди. Лекин кўпинча бу тамойилга амал қилганлар улар берган пулларидадан ортиқроқ даражадаги ютуққа эга бўлаётганларини унутадилар.

— Улар ўзлари ҳақида яхши фикрлаш имконига эга бўладилар, демоқчимисиз? — тахминлади йигитча.

— Ҳа, лекин ютуқнинг моҳияти шундаки, ўзгаларга бераётиб, ҳақиқатда ўзимиз оламиз. Чунки нимаики қилмайлик, ўзимизга қайтади. “Яхшилик қил, сувга от: балиқ билади, балиқ билмаса, Холиқ билади”. Нимаики берсангиз, сизга шунинг ажри бор, ўзингизга кўпайиб қайтади. Берган одамингиздан қайтиши шарт эмас, лекин барибир кимдандир қайтади.

Кўп йиллар муқаддам мен япаш учун кураш олиб борардим. Узоқ вақтимни сарфласам-да, бизнесим ҳеч ривож топмади. Кунлардан бирида бир қарияни учратмагунимча...

— Кекса хитойликни, — гапни бўлди йигитча.

— Бўлмасам-чи! — кулиб юборди жаноб Ливер. — Ундан Ҳақиқий Бойлик сирларини, шунингдек, саховатпешалик қуввати тўғрисида билиб олдим. Ҳозирги аҳволимда саховатпешалик билан шуғулланишга имконим йўқлиги, пул беролмаслигим ҳақида эътироз билдирдим. Лекин чол хайрия билан *шуғулланмасликка* имконим йўқлигига мени қатъий ишонтирарди.

Табиийки, бу ҳолга шубҳаланибгина муносабатда бўлдим, аммо даромадининг ўн фоизини берганидан сўнг молиявий аҳволи яхшиланганига ишонтирилган одамни учратиб қолдим.

Шундай қилиб, ниҳоят, саховатга журъат қилдим ва қарорим натижасидан ажабландим. Ўзим ҳақимда фикрим яхшиланди, қизиқшим кучайди ва... даромадим ўса бошлади. Бундан ташқари, ҳаётимдаги кескин ўзгариш айнан саховатпешалик қуввати туфайли бўлганини таъкидлаш ўринлидир.

Бутун жуда катта давлатим бор: мана шу уй, Барбадосла вилла, Швейцарияда чанғи мажмуаси ҳам менга қарашли. Қадимий роллс-ройс улови хизматимда, соф даромадим эса 10 миллион фунтга етади.

— Кишиларга хайрия қилиш тамойили ёрдам берди, деб ҳисоблайсизми? — сўради йигитча.

— Бунга бутунлай имоним комил. Албатта, фақат у эмас. Ҳақиқий Бойликнинг барча сирлари ўз ролини ўйнади. Лекин даромадининг ўндан бир қисмини муҳтожларга беришни бошлаганимдан сўнггина ўзимни бадавлат деб ҳисоблай бошладим ва кўп ўтмай даромадим кўпая борди. Имкониятлар ва битимлар бирин-кетин ёғилиб кетди. Буларнинг барчаси шунчаки мувофиқ келиб қолган, дейишингиз мумкин, лекин бу каби воқеаларни сўзлаб бера олувчи кўплаб инсонлар мавжуд.

Йигитча ён дафтарчасига бир қанча ёзувлар битди, жаноб Ливер сўзида давом этарди:

— Бойлик — ўзига хос чанглагич: атрофга оз-моз сепилса — у кўпайишга кўмаклашади. Лекин уни тегинмай бир жойга тўплаб қўйилса, бадбўй ҳиди таралади ва у зарарли микроб ва замбуруелар манбаига айланади.

Мабодо давлатингизнинг бир қисмини бериб, муҳтожларга кўмаклашсангиз, пулингиз бахт манбаига айланади ва уларни кўпайтиришга эришасиз.

— Лекин ўзгаларга ёрдам берадиган даражадаги аҳволга аввал ўзингиз келишингиз зарур. Саховат кўрсатишни бошлаш учун аввал ўзингиз бой бўлишингиз керак, — фикрини уқтирмоқчи бўлди йигит.

— Кўпчилик сиз каби фикрлайди, — деди жаноб Ливер. — Лекин ҳаёт бошқача яралган. Нима, сиз юз минг фунт даромади бор одамнинг ўн минг фунт бериши ўн минг фунт топаётган ва минг фунт берган одамга нисбатан осонроқ деб ўйлайсизми?

— Йўқ, ундай ўйламайман, — бир дақиқа тин олиб тургандан сўнг тан олди йигит.

— Агар муҳтожларга даромадингизнинг ўн фоизини ажратишга доимий равишда одатлансангиз, онгингизда тўкинчилик ҳисси муҳрланади, имкониятингиздан ортироқ фаровонликка эришганингиз натижасида ҳақиқий бойлик оқиб келаверади.

Ҳаммаси ана шу расмга келиб тақалаяпти, — деди жаноб Ливер камин юқорисидаги деворни кўрсатиб, — ҳеч ким ёлғиз ўзи ҳеч нимага эришмайди. Кимлигингиз ва қаерданлигингиз аҳамиятсиз, тегрангизда муваффақият ёки бойликка эришишга кўмаклашувчи ўзгалар бўлиши керак. Шу сабабли ҳам саховатпешаликни давом эттириш бағоят муҳим.

Йигит уйига қайтгач, ёзувларига қуйидаги хулоса қилди:

Ҳақиқий Бойликнинг ўнинчи сирин— саховатпешалик қуввати.

Ўзгалар ёрдамсиз ёки бошқаларга кўмаклашмай туриб бирон-бир соҳада тўкинчиликка эришиб бўлмайди.

Ўзгаларга ёрдамлаша туриб, ўзимизга кўмаклашамиз.

Даромадингизнинг ўн фоизини муҳтожларга ёрдам беришга сарфланг. Нимаики берсангиз, ўзингизга кўпайиб қайтади.

Ўзгаларга кўмаклашган чоғда онгингизда мўл-кўлчилик ҳисси муҳрланади.

ХОТИМА

У ҳали ухлаётган хотини ва фарзандларини уйғотиб юбормаслик учун кўча эшикни оҳиста ёпди. Машқ кийимларини кийиб, боғ томон отланганида кўча қоронғу, тонг ҳали ёришмаганди. Сеҳрли хитойлик чол билан учрашганидан сўнг бу унинг доимий одатига айланганди.

Йўлка бўйлаб юриб бораркан, унинг хаёли орқага, ўша улар учрашган тонгга қайтди. Ўтган беш йил мобайнида шунчалар кўп воқеалар рўй бердики, ҳаётидаги гаройиб ўзгаришларга ҳатто ишониб бўлмасди.

Чол билан учрашувидан сўнгги бир йил ичида йигит барча қарзларидан қутулиб, ишлаб топган маблағидан ўн фоизини орттиришга ҳам муваффақ бўлди.

Олти ойдан кейин аввалги ишини ташлаб, бошқа кичикроқ хусусий бизнесини ташкил этди — уйда ишловчилар учун ахборотлар маълумотномаси нашр эта бошлади. Борган сари уйда ишлашни хоҳловчилар сони ортиб бораётган, кишилар учун ахборотнинг жуда камлигини аниқлагани сабабли у хусусий бизнеси тўғрисида ўйлай бошлаган чоғи айнан шу масалага диққатини қаратган

эди. У компьютер технологияси, солиқлар, масаланинг юридик томонлари, шунингдек, уйдан туриб бошқаришни истовчи одамларга зарур бўлган мавжуд хизмат кўлами кабиларни ўрганишга тўғри келди.

Ахборотлар маълумотномаси зўр муваффақият қозонди, ўн саккиз ойдан сўнг эса у биринчи китобини якунлади, кетидан яна олтитаси тайёр бўлди. Бор-йўғи уч йил ичида улардан бештаси халқаро миқёсда энг харидоргир китоблар сирасига кирди.

Бу давр ичида у ажойиб аёлни учратди ва севиб қолди, хотини унга жонидан азиз икки нафар ширин фарзанд тўхфа этди. Оиласи унинг ҳаётидаги ҳақиқий бойлиги эди. Қолган барчаси иккинчи даражали аҳамиятга эга эди: ҳатто ўша ишлаб топган барча маблағию уй-жойи ва эгалигидаги бошқа мулкларисиз ҳам у ўзини бадавлат деб ҳисобларди. У: “Оилам менга бағишлаётган меҳр, қувонч ва бахтни ўлчаш учун наҳотки баҳо бўлса?” — дея такрорлашни ёқтирарди.

Баъзан унга қандай қилиб шундай ҳаётга эришганини сўраб қолишарди. Айниқса, бир вақтлар кунини зўрга кўриб, топшанини учма-уч етказган даврдаги аҳволдан бохабар танишлари бунга қизиқардилар. Бахтли воқеами? Лоторея ютуғими? Йигит эса уларга кекса хитойлик билан учрашуви ва Ҳақиқий Бойлик сирлари тўғрисида сўзлаб берарди. Унинг ҳикояларига жуда кам одам ишонарди, лекин уни диққат билан тинглаб, Ҳақиқий Бойлик сирларидан ўз ҳаётларида фойдаланган инсонлар ҳам бор эди. Уларнинг барчаси нафақат ўз даромадларини кўпайтириб олдилар, балки аҳамиятлисиси, айтишларига қараганда, барча пул ва бриллиантлардан қимматли бўлган ҳаётга янги муносабат каби муҳимроқ ва қадрлироқ неъматни кўпга киритдилар.

Улар *вазият қурбони* бўлишдан, ўз тақдирини яратувчиларига айландилар. Йигитнинг ўзгаларга кўмаклашувни англаши қалбидаги энг ажойиб ҳиссиёт эди. Ҳар қандай инсон ўзгаларга кўмаклашиш қувончини туйганида бой бўлиб кетади.

Ҳар тонг боғда сайр қиларкан, у кекса хитойликни яна учратишдан умидвор бўларди. У чол билан учрашгани ва Ҳақиқий Бойлик сирларидан воқиф бўлгани туфайли ҳаётида нималар рўй берганидан кекса хитойлик ҳам бохабар бўлишини истарди. Барча яхшиликлари учун унга миннатдорчилик изҳор этмоқчи эди. Лекин бу тонг ҳам худди бошқалари каби қариядан дарак бўлмади.

У уйга қайтганида, кучёш чарақлаб, мовий осмонни ёритарди. Йигит почта кутисидан хат-хабарларни олиб, хотинига чой тайёрламоқ учун човғумга чой кўйди. Ногоҳ жиринглаган телефон кўнғироғи уни диққат этиб ўрнидан турғизиб юборди. Эрталабки соат етти ҳар қандай кўнғироқлар учун анча эрта эди.

У гўшакни кўтарди. “Ассалому алайкум, — деди гўшакдаги овоз, — сиз мени танимайсиз. Исмиим Арнольд Бэнкс. Шунчалар эрта безовта қилганим учун узр сўрайман, лекин ҳозиргина кекса хитойликни учратдим. У телефон рақамингизни бериб, айтдики, сўзлаб беришингиз мумкин бўлган маълумот...

— Ҳақиқий Бойлик сирлари ҳақида, — гапини тугаллади йигит.

— Ҳа, — деди гўшакдаги овоз, — Ҳақиқий Бойлик сирлари ҳақида гапириб берсангиз.

— Албатта, — деди йигит қувончи ичига сиғмай, — бажонидил.”

Русчадан
Гулчеҳра МУҲАММАДЖОН
таржимаси.

